

The Drinched Book

**PANCAVIMSATISAHASRIKA
PRAJÑĀPĀRAMITĀ**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_184146

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP-67-11-1 382 3/100

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. 829A.3
D94P

Accession No. 31495

Author दत्त, नलिनाक्ष

Title पद्यविंशतिसाहस्रिका प्रशापरमिता. 193

This book should be returned on or before the date last marked below.

Calcutta Oriental Series, No. 28

THE
PAÑCAVIMŚATISĀHASRIKĀ PRAJÑĀPĀRAMITĀ

Edited with critical notes and introduction

BY
NALINAKSHA DUTT, M.A., B.L., PH.D., (CAL.), D.LITT. (LOND.)
Premchand Roychand Scholar; formerly Professor of Pali,
Judson College, Rangoon; Lecturer, Post-graduate
Department (Pali and Ancient Indian History
and Culture), Calcutta University.

LUZAC & CO.
46, Great Russell Street, London
1934

*Thesis (pt. ii) approved for the Degree of Doctor
of Literature in the University of London.*

Checked 1969

पञ्चविंशतिसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता

कलिकाता-विश्वविद्यालयाध्यापकेन

श्रीनलिनाक्षदत्तेन

संस्कृता

तत्रायं प्रथमः परिवर्तः

१८५६ शाकवत्सरे १६३४ खृष्टाब्दे

प्राकाशयं नीतः ।

प्रज्ञापारामिता

धनमस्तु शैषहायादसि कश्चिन्मिथायत्वं
 द्रव्यावकमक्रुशाभानपगणान्युत्सुर्दसुरुः
 धिवदीककामनायिनियकेशिद्धिष्य
 यालवध्नाकनत्वमसिकन्याधिसर्वसत्वा
 रिकानानामकिरीयसंगयताम्यायवरी
 द्याः सोम्यादहोनाथयत्यथायाकिष्वाह
 सभायत्वाभवन्नयम्यन्किरुययथकयराव
 म्पूयाशियमखिनीमसुदधीषामिमाथवट
 र्भुयथालोकनाथेस्त्वमस्तुभवन्नव्युसा

A portion of the first leaf of the ms. Pañcaviṃśatisāhasrikā Prajñāpāramitā.

By courtesy of the *Bibliothèque Nationale*.

PREFACE

The present edition of the *Pañcaviṃśatisāhasrikā Prajñā-pāramitā* is based upon four mss., two of which belong to the Cambridge University Library, one to the Bibliotheque Nationale of Paris and one to the Asiatic Society of Bengal. While proceeding to Europe in 1926, I took a copy of the last mentioned ms. and during my stay there I collated the same with the mss. in Cambridge and Paris. Of the four mss., the ms. Add. 1628 of the Cambridge University Library (referred to in the present edition as C₁) is more accurate than the other three and also appears to be a little older than the other mss. It is complete in 594 leaves, of which 412 to 559 are written in a different hand and are older than the other portions i. e. leaves 1-411 and 560-594.

The second Cambridge ms. (referred to as C₂) follows the ms. of the Asiatic Society of Bengal (referred to as A) more closely, repeating its mistakes, and in some places, committing fresh mistakes. The ms. of the Bibliotheque Nationale fares no better. It is a modern copy made at the instance of Hodgson.

All the mss. have the same defects, such as the indiscriminate use of visarga (:), omission of anusvāra ('), the use of singular verbs in the place of plural, the use of both anusvāra and *na* when one is redundant as in परिगृह्णन्ति and interchange of र and ल, य and ज, श and स, ट and त। In many places confusion has been made in copying the repetitions. In common with all the Buddhist Sanskrit mss., there are in these mss. many Prakrit words with Sanskrit inflexions.

The present volume contains only the first out of the eight chapters of the work, but in extent it occupies nearly

one-third of the whole treatise. In C₁ it covers 200 out of 594 leaves while in A it covers 131 out of 409 leaves. The contents of the work follow quite closely those of the *Śatasāhasrikā Prajñāpāramitā*, of which thirteen chapters have been published by the Asiatic Society of Bengal. These chapters have all been pointed out in the footnotes of the present edition, the thirteenth chapter ending at p. 245 (see fn. 2). In short, (1676+71=) 1747 printed pages of the *Śatasāhasrikā* have been compressed into the present edition in 245 pages. If the ms. had been printed with the repetitions in extenso, the number of pages would have been more than doubled, if not trebled. To make the reading of the text easy, the repetitions have been omitted as far as possible but sufficient indications have been given in the text and the footnotes to enable the reader to make out the omitted lines or paragraphs. This has entailed a good deal of additional labour but will, I believe, make the book easy to tackle.

Prof. Stcherbatsky was the first scholar to realise the importance of the investigation of the Prajñāpāramitā literature and as early as 1916 he proposed to publish the *Kārikā* and the *Pañcaviṃśati*. Later on, he informed me that he would confine himself to the *Kārikā* and advised me to take up the *Pañcaviṃśati*. About this time Prof. Tucci also took up the edition of the *Abhisamayālaṅkāra* of Haribhadra. All these three works are very closely interconnected. Dr. Obermiller has already set himself to the task of investigating the literature in right earnest and produced an enormous volume entitled *the Analysis of the Eight Subjects and the Seventy Topics of the Abhisamayālaṅkāra of Maitreya*, publication of which has been taken up by Dr. Narendra Nath Law in his Calcutta Oriental Series, and one fasciculus of which has already seen the light. Prof. Tucci also has announced in the

preface to the *Āloḳā* that he intends to take up the study of the *Prajñāpāramitā* literature, and I hope the present volume will greatly facilitate such studies.

Before I conclude my remarks I must acknowledge my indebtedness to Dr. Narendra Nath Law for including this book in his Series, bearing all the expenses involved in the preparation of the text and its publication, to my friend Prof. Durgamohan Bhattacharya for helping me with his valuable suggestions, to Pandit Sarojbandhu Tarkatirtha for helping me in the revision of proofs and to Dr. L. D. Barnett and Dr. E. J. Thomas for giving me facilities to collate my copy with the mss. of the Cambridge University Library.

Calcutta University
1934

NALINAKSHA DUTT

INTRODUCTION

Time of Composition.

In my *Note on the Prajñāpāramitā* (vide *Aspects of Mahāyāna Buddhism*, p. 328), I have put together the available evidences throwing light on the probable time of appearance of the Prajñāpāramitā literature, and tentatively concluded that it began to come into existence from the first century B. C. As regards the date of composition of the present work, we have to rely on the data supplied by the Chinese translations. The earliest Chinese translation was made about 286 A. D. by Dharmarakṣa, proving conclusively thereby that the present work had been in existence before that date. It should however be noted that the date is of the original of the *Pañcaviṃśati.*,¹ of which our text is only a rearranged version, as will be shown presently.

The present text is a rearranged version of the original

From the concluding line of every chapter, viz., *Āryapañcaviṃśatisāhasrikāyāṃ Bhagavatyaṃ Prajñāpāramitāyāṃ Abhisamayālaṅkāranusāreṇa saṃśodhitāyāṃ*, it is evident that the present work has been remodelled to adapt it to Maitreya's *Abhisamayālaṅkārikā*, a copy of which appears in four of the five Mss. of the present work. The concluding lines also raise the question whether there was an original *Pañcaviṃśati.*, from which the present one is rearranged. There is, however, no trace of any such *Pañcaviṃśati.* in the Buddhist Sanskrit collections of various places.

1 Henceforth *Pañcaviṃśati.* or *Pañca.* will be used for *Pañcaviṃśatisāhasrikā Prajñāpāramitā.*

2 i.e. excepting no. 68 of the *Bibl. Nat.*

The peculiar error, occurring in all the mss., is significant, viz. in the middle of the second chapter not only the *Śakra Parivarta* has been mentioned as the second chapter,¹ but it has been followed in quick succession by two other chapters entitled “*Iti Śrīpañcaviṃśatikāyaṃ Stūpasatkāra parivarto nāma tṛtīyaḥ*” and “*Iti Śrīpañcaviṃśatikāyāṃ Prajñāpāramitāyāṃ Guṇaparikīrtana parivarto nāma caturthaḥ*.” These distinctly hint that some confusion was made by the copyist of the archetype of the Mss., or by the reviser himself, between the names of the chapters of the original *Pañcaviṃśati*, and those of its rearranged version. It will be observed that the titles of the second, third and fourth chapters, which have crept in here by some mistake, bear the name of *Śrīpañcaviṃśatikā* and not *Āryapañcaviṃśatisāhasrikā* proving that it is not a rearranged version adapted to the *Abhisamayālaṅkārikā*. Apparently the chapters on *Śakra*, *Stūpasatkāra* and *Guṇaparikīrtana*, which are also to be found in the *Aṣṭa*,² were considered unimportant by the reviser of the *Pañcaviṃśati* and he compressed them into a few leaves, the names of the chapters of the original work having slipped in through error.

1 In the middle of the second chapter the following line occurs in all the Mss., which on no account should be there: *Ārya Pañcaviṃśatisāhasrikāyāṃ Prajñāpāramitāyāṃ Abhisamayālaṅkāraṇusāreṇa parīśodhitāyāṃ Śakro parivarto nāma dvitīyaḥ*.¹ The second chapter, again, is formally ended at the right place in the usual way: *Āryapañcaviṃśatisāhasrikāyāṃ Bhagavatyaṃ Prajñāpāramitāyāṃ Abhisamayālaṅkāraṇusāreṇa saṃśodhitāyāṃ antadvayaviśuddhi parivarto dvitīyaḥ*.

2 See *Aṣṭa*, p. 48: *Āryāṣṭasāhasrikāyāṃ prajñāpāramitāyāṃ Śakro parivarto nāma dvitīyaḥ*; p. 93: *Āryāṣṭasāhasrikāyāṃ prajñāpāramitāyāṃ aprameyaguṇadhāraṇapāramitā-stūpasatkāra-parivarto nāma tṛtīyaḥ*; p. 101: *Āryāṣṭasāhasrikāyāṃ prajñāpāramitāyāṃ guṇaparikīrtana parivarto nāma caturthaḥ*.

Our supposition that the present *Pañcaviṃśati*. is a re-arranged version of an older text finds support from the Tibetan sources as well. In the Kanjur collection there is a *Pañcaviṃśati*. which is complete in four volumes, 78 khaṇḍas (bam-po) and 76 parivartas (lehu).¹ In the Tanjur collection there is another *Pañcaviṃśati*. in 8 parivartas and 74 khaṇḍas. The reason that the Tibetans had for relegating the second version to the *Sūtra-vṛtti* class is that this text was not an original one but an adaptation with a view to serve as a kind of commentary to the *Abhisamayālaṅkārikā*. The author is not mentioned, but the Indexes attribute the authorship to Siṃhabhadra, the Tibetan translator being Śāntibhadra.

Writer of the Kārikā

The Kārikā is ascribed in all the Mss. to Maitreya-nātha. Bu-ston² tells us that one of the five works of Maitreya³ is the *Abhisamayālaṅkāra*. Tāranātha furnishes us with the tradition that Asaṅga studied the *Prajñāpāramitā-sūtras* in his early days and that in the Tuṣita heaven he heard the whole of Mahāyāna teaching from Ajitanātha (i.e. Maitreya-nātha),⁴ and that he put into writing the five works of Maitreya-nātha, and composed his śāstras. Recently Dr. Uj,⁵ in discussing

1 Cordier, *Catalogue du Fonds Tibétain*, pt. iii, p. 275.

2 Bu-ston, *Histoire de la religion*, f. 23, see Stcherbatsky, *La Littérature Yogācāra d'après Bou-ston* in le Muséon, vol. VI. See also Dr. Obermiller's transl. of Bu-ston.

3 *Tāra.*, p. 112: Maitreyapañcadharmāḥ: Abhidharmasamuccaya, Mahāyāna-saṃgraha, Yogācāryabhūmi, Sūtrālaṅkāra (dropped in *Tāra.*) and Abhisamayālaṅkāra.

4 *Tāra.*, ch. xxii; *Bodhic.*, p. 23: Maitreya-nātha Bhagavān Ajita; see also *Śikṣā.*, pp. 5, 101.

5 *Zeitschrift I.; und I.*, Band 6, Heft 2, 1928, pp. 215-225; Intro. to Dr. Obermiller's edition of the *Kārikā*, p. iv.

the authorship of the *Sūtrālaṅkāra*, contended that Maitreya was a real person, who lived about 350 A.D. and was the founder of the Yogācāra school, and Asaṅga was a disciple of this Maitreya. In the introductory verses of his *Āloḱā*, Siṃhabhadra makes it quite clear that Maitreya wrote the *Kārikā* by way of a commentary on the *Prajñāpāramitā-sāstras*, and it was by the lead thus given by Maitreya that Asaṅga was able to write a *bhāṣya* on the *Prajñāpāramitā-sūtra*. It was then followed up by the commentaries of Vasubandhu and Vimuktasena (see pp. 1, 72 of the *Āloḱā*). Siṃhabhadra utilised all the writings of the previous commentators and produced his *Āloḱā*.

The question, which now arises, is whether the responsibility of remodelling the *Pañcaviṃśati*. can be fixed on Siṃhabhadra as has been done in the Indexes to the Tanjur. Nowhere in his commentary he, however, claims this credit. In any case, the credit should go to Maitreyanātha for supplying the gists of the paragraphs of the *Prajñāpāramitā-sūtras* but it may be that Siṃhabhadra took the trouble of inserting them in their proper places in the *Prajñāpāramitā-sūtras*. There are a few instances where the wording of the gists is not a literal quotation from the *Kārikā* and also there are places, though very few in number, in the *Pañcaviṃśati*. where the words of the *Kārikā* do not fit in quite appropriately with the contents of the paragraph. These two facts lead us to suppose that Siṃhabhadra might have some hand in rearranging it.

Siṃhabhadra

Siṃhabhadra, according to Tāranātha,¹ was a contemporary of Dharmapāla (circa 783-815).² Tāranātha tells us

1 *Tāra.*, p. 219.

2 *Vide Memoirs of the ASB.*, vol. V, no. 3.

that he belonged to a royal family and became a monk. He was vastly learned in various works and religious systems. He learnt the Mādhyamika texts from Śāntirakṣita and the Prajñāpāramitās from Paṇḍita Vairocanabhadra. He made the collection of *Abhisamayālaṅkāropadeśa* and saw the face of Ajita (Maitreyanātha) in a dream. He composed many śāstras and particularly a commentary on the *Aṣṭasāhasrikā-prajñāpāramitā*,¹ and taught the Prajñāpāramitā to many students.² Though the *Pañcaviṃśati*. was recast by Siṃhabhadra as late as the ninth century A.D., it did not suffer any material change and so far as the date of the contents of the work is concerned it is as old as the other Prajñāpāramitās.

Chinese and Tibetan Translations

The rearranged version of the *Pañcaviṃśati*. along with the *Kārikā* was not known to the Chinese at all. There are four Chinese translations of the *Pañcaviṃśati*., the earliest being of Dharmarakṣa (286 A.D.), the next is that of Wu-lo-kha (291), which is followed in point of time by the translations of Kumārajīva (400 A.D.) and Hiuen Tsiang (645).³ Of these four the translation of Hiuen Tsiang is the largest and the most literal. This translation follows the present text of the *Pañcaviṃśati*. closely with slight deviations at places, viz., dropping some words or adding a few new ones. In some places it has been found that the words or passages to be found in the translation but not in the Sanskrit original can be traced in the texts of the *Śata*. or the *Aṣṭa*. This, however, does not prove that the original *Pañcaviṃśati*., from which the translations were made, was different from

1 I.e. the *Prajñāpāramitāṭīkā*, edited by G. Tucci in G. O. Series.

2 *Tāra*., p. 219.

3 Available in the excellent Tai-sho edition, vol. VII.

its recast version, for we find that similar but not identical deviations were made in the Tibetan translation as well, though the Tibetan translation, belonging to the Tanjur collection, was made from the recast version. The Chinese versions follow the chapter-divisions of the original *Pañcaviṃśati*.¹ and does not contain, as they should not, the lines with “*Iti* etc.,” which were introduced in the recast version at the end of a topic. They do not also conclude the chapters by the remark “*Iti Abhisamayālaṅkānusāreṇa saṃśodhitā*, etc.,” which the editors of the Chinese Tripiṭaka (Tai-sho ed.) have introduced in the footnotes, sometimes to the confusion of uncautious readers.

The Tibetan translation of the recast version was made by Śāntibhadra. It is divided into eight chapters and contains the additional lines commencing with “*Iti* etc.” as well as the ending of chapters as “*Iti Abhisamayālaṅkānusāreṇa saṃśodhitā* etc.” These are not to be found in the Tibetan version of the *Pañcaviṃśati*. in the Kanjur collection, which contains also, unlike the recast version, 76 chapters. There are also some slight deviations from the Sanskrit original in Śāntibhadra’s translation showing that he used a text, which is not quite the one that we have at present.

The Kārikā and the Pañcaviṃśati.

From the large number of commentaries² that the *Kārikā* had, it is apparent that about the 8th or 9th century the *Kārikā* was regarded as a very important treatise and many scholars wrote commentaries on it. From the Tibetan

1 Hiuen Tsiang’ version has 85 chapters i.e. about 9 more than the Tibetan.

2 Twenty-one according to the calculation of Prof. Stcherbatsky, see his *Con. of N.*, p. 17 fn.; also Dr. Obermiller’s Intro. to the *Kārikā*.

translations, we come across the names of Siṃhabhadra, Vimuktasena, Smṛtijñānakīrti, Dharmakīrtisīri, Prajñākaramati, Dharmamitra, Ratnakīrti and Buddhaśrijñāna as writers of Vṛttis and Ṭikās on this Kārikā.

Apart from the Vṛttis and Ṭikās there was also, it seems, an attempt to make the Prajñāpāramitās serve as a commentary to the Kārikā, and it was as the result of this effort that we have the present *Pañcaviṃśati*. Though the Kārikā was primarily associated with the *Pañcaviṃśati* even so far as to be called the *Fañcaviṃśatisāhasrikā Prajñāpāramitopadeśa-sūtra*, attempts were made by the commentators to interpret the other Prajñāpāramitās as well in the light of the Kārikā. Smṛtijñānakīrti wrote a commentary called *Prajñāpāramitā-mātṛkā-śatasāhasrikābṛhacchāsona-pañcaviṃśatisāhasrikā-madhyaśāsanā-ṣṭādaśasāhasrikā-laghuśāsanāṣṭasamānārthasāśana*, which supplemented by the Index of St. Petersburg makes “*aṣṭā-daśasāhasrikā-laghuśāsanādyābhisamayālaṅkāraṅvitāṣṭasamayavṛtti*. Apparently the commentator wanted to establish the fact that in the *Abhisamayālaṅkāra* is to be found the essence not only of the medium *Pañcaviṃśati* but also of the large *Śata* and the small *Aṣṭādaśa*. In the same way, Siṃhabhadra and Ratnākaraśānti wrote commentaries called *Āryāṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitāvyākhyāna Abhisamayālaṅkāralokā nāma*¹ (or from the Tibetan Index *Aṣṭasāhasrikāṅvitābhisamayālaṅkāra-bṛhaṭṭikā Abhisamayālaṅkāralokā namā*) and *Aṣṭasāhasrikāṅvitābhisamayālaṅkāra-cittamātranirdeśa-aṣṭasāhasrikāvṛtti-sārottamā nāmapañjikā* respectively.²

The Sanskrit original of Siṃhabhadra's commentary furnishes us with an idea of the nature of contents of these Ṭikās. It is called the *Abhisamayālaṅkāralokā* or the

1 Cf. Tāra., pp. 204, 205.

2 Cordier, op. cit.

Prajñāpāramitā-Tīkā.¹ It is a running commentary on the text of the *Aṣṭa-sāhasrikā* but it is interspersed with verses from the *Kārikā*, which lend support to the statements found in the *Aṣṭa*. The verses were not merely quoted but were also commented upon very minutely. It seems probable that other Vṛttis too, which made an attempt to combine the *Prajñāpāramitās* and the *Kārikā*, proceeded on the lines of *Simhabhadra*.

The idea of utilising the *Pañcaviṃśati*, as a commentary of the *Kārikā* was a novel one. A comparison of the published portion of the *Śata*, with the present recast version of the *Pañcaviṃśati*, gives us the result that we might obtain from a comparison of the original *Pañcaviṃśati*, with its recast version, for we know from the Chinese translations of the original *Pañcaviṃśati*, that it was an abridgement of the *Śata*, made by omitting some of the sets of enumerations and repetitions. The original *Pañcaviṃśati*, also contained nearly as many chapters as the *Śata*.² The recast version divides the chapters into eight in order to make it correspond with the chapters of the *Kārikā*. It has been effected by running up the chapters of the original *Pañcaviṃśati*, and dropping the chapter-divisions, i.e. the last line of the chapter is not marked in any way, not even by a paragraph, from the first line of the following chapter. The eight chapters of the rearranged *Pañcaviṃśati*, bear the same names as those of the *Kārikā*. They are :—

1. Sarvākārajñatā	5. Mūrdhābhisamaya
2. Mārgajñatā	6. Anupūrvābhisamaya
3. Sarvajñatā	7. Ekakṣaṇābhisamaya
4. Sarvākārābhisambodha	8. Dharmakāya

From the nature of treatment of these topics in the *Kārikā* it seems that the object of the writer of the *Kārikā*

1 This book has been edited by Dr. G. Tucci.

2 *Śata*, has 72 chapters while the *Pañcaviṃśati*, has 76.

was to present the gist of the Prajñāpāramitās in a Kārikā form.¹ It will be seen that the number of stanzas devoted by the *Kārikā* to a particular topic depended on the materials furnished by the Prajñāpāramitās. The Prajñāpāramitās deal mostly with the topics mentioned in the first five chapter-headings and scantily with the rest, hence the *Kārikā* found ample materials for its first five chapters and not much for the sixth, seventh and the eighth. So the *Kārikā* had to be satisfied by devoting only one stanza to the sixth chapter, five to the seventh and thirty-seven to the eighth, the last being mostly amplified by enumerations of the mahāpuruṣa-lakṣaṇas. Thus, we may conclude that the *Kārikā* was made out of the Prajñāpāramitās and that the present *Pañcaviṃśati* was rearranged from the original with a view to show the close relation between the *Kārikā* and the *Prajñāpāramitās*.

Characteristics of the recast version of the Pañcaviṃśati

The object of the Prajñāpāramitās is to show that the various classifications or analyses of dhātus, indriyas, citta, caittas, etc. are matters of *saṃvṛti* and therefore the bodhisattvas who wish to practise the prajñāpāramitā properly should look upon them as non-existing from the *paramārtha* standpoint. The *Śata.*, the *Aṣṭa.* and the other Prajñāpāramitās tried to do this but the effort resulted in such a confusion that it is sometimes impossible to ascertain the object of a discourse. The present *Pañcaviṃśati* renders us an excellent service in this respect by breaking up and re-arranging the confused mass of materials and labelling each topic or sub-topic by an appropriate name

1 *Le Muséon*, VI, p. 148 : Prof. Stcherbatsky remarks "C'est un résumé de la prajñāpāramitā, conforme aux vues des Mādhyamika-Yogācāras.

expressive of the sense and at the same time showing the connection it bears with the existing Hinayānic ideas. The names have been mostly borrowed from the Hinayāna literature and applied to the teaching of the Prajñāpāramitā. We shall give here one illustrative instance showing how the Prajñāpāramitās devised their bodhisattva practices on the lines of Hinayāna, and the gradual stages of their development. It proceeds thus (*Pañcaviṃśati.*, pp. 60 ff.):

If a bodhisattva, vanishing from this world or any other world, or any of the Tuṣita heavens, reappears in this world, he is a bodhisattva *Aṣṭamaḥa*, i.e. a bodhisattva in the first (i.e. eighth counting downwards) stage of sanctification.¹

Those bodhisattvas, who after vanishing from the world of men reappear in the world of men, become possessed of mild (*dhanvā*) faculties. They do not quickly apply themselves to the prañāpāramitā and their minds are not turned towards the dhāraṇīs and samādhis. These bodhisattvas pass from one Buddhakṣetra to another, honouring and worshipping the Buddhas of the various lokadhātus, and are never abandoned by the Buddhas. These are called *Bodhisattvaśraddhānusārī*.²

There are bodhisattvas, who vanishing from other Buddhakṣetras appear here. They become possessed of sharp faculties. They quickly apply themselves to the Prajñāpāramitā. They will have no more rebirth. Their minds turn towards profound dharmas. They complete the prañāpāramitā-yoga. In whichever Buddha-kṣetra they appear, they devote themselves to the Buddhas thereof.

Those bodhisattvas, who vanishing from the Tuṣita heaven appear here, also obtain acute faculties.³ Their

1 See my *Aspects of Mahāyāna Buddhism*, p. 250.

2 Cf. Hinayānic definition of Śraddhānusārī, *Ibid.*, pp. 250-51.

3 Paṭutara=superior to *dhanvā* but inferior to *tikṣṇa*.

mind turns to the six pāramitās and all dhāraṇī- and samādhi-mukhas. These are called *Bodhisattvadharmānusāri*.¹

There are bodhisattvas, who, while practising the prajñāpāramitā, realise the srotāpattiphala only as an expedient to lead beings to maturity. They do not consider themselves as srotāpanna.

There are again bodhisattvas who are not proficient in the expedients but have completed the four dhyānas and practised the pāramitās. On account of the completion of the dhyānas they are born among long-lived gods. Vanishing therefrom they appear in the world of men and devote themselves to Buddhas. They become possessed of mild and not sharp faculties. They are called *Dvitiyatṛtiyaphalapratiannaḥa-śraddhādhimukta*.²

There are bodhisattvas who after developing the dhyānas, complete the apramāṇas, ārūpya-samāpattis, smṛtyupasthānas, samyakprahāṇas, ṛddhipādas, indriyas, balas, bodhyaṅgas and mārgas. They never separate themselves from the prajñāpāramitā-vihāra and in this cycle they attain the highest bodhi. These are called *Dvitiyatṛtiyaphalapratiannaḥa-dṛṣṭiprāpta*.³

There are again bodhisattvas who have only one more birth. While practising the prajñāpāramitā they complete the four dhyānas and master the four apramāṇas, etc. up to mārgas. They also complete the three samādhis (i.e. śūnyatā, animitta and apraṇihita) but they do not become attached to them. They worship the Buddhas whom they meet and practise brahmacarya. They are reborn in the Tuṣita heaven, and after remaining there the full length of their lives,

1 Cf. *Aspects etc.*, p. 250.

2 For *Śraddhādhimukta*, see *Aspects etc.*, p. 250: *dvitiyaphala* = Sakṛdāgāmī, and *tṛtiyaphala* = Anāgāmī.

3 For *Dṛṣṭiprāta*, see *Aspects etc.*, p. 251.

they descend to this world with all their indriyas in tact, self-possessed and with a large following of gods, and make a show of their birth here and then they attain sambodhi in many Buddha-kṣetras. These are called *Sakṛdāgāmī*.¹

There are bodhisattvas possessed of six abhijñās, who are not reborn in Kāma, Rūpa and Ārūpya dhātus. They pass from one Buddhakṣetra to another, honouring and worshipping Buddhas. They may pass to a Buddhakṣetra, where there are no Śrāvakas and Pratyekabuddhas, or where the length of life is immeasurable or where no such words as Buddha, Dharma and Saṅgha have ever been heard. There they preach the greatness of the three Ratnas. Vanishing from these places they appear again in the places where Buddhas exist. These are called *Anāgāmīs*.²

There are bodhisattvas, who after completion of the four dhyānas attain four Ārūpya-samāpattis and the four Apramāṇas. They are expert in expedients. They desist from the samādhis and samāpattis and take birth in the Kāmadhātu in a family of rich kṣatriya or brāhmaṇa gṛhapati with the object of leading beings to maturity. These are called *Manuṣyakulamṅkula*.³

There are bodhisattvas, who after completion of the four dhyānas, attain the four apramāṇas and the four samāpattis. By means of expedients as well as by the power of dhyāna, samādhi and samāpatti they appear among the Cāturmahārājika or Trāyastriṃśa, Yāma, Tuṣita, Nirmāṇarati or Paranirmitavaśavartī gods. There they lead beings to maturity, purify the Buddhakṣetra and devote themselves to the service of the Buddhas.

Again, there are also bodhisattvas, who possess the qualities mentioned above. They desist from the samāpattis and appear among gods in one of the higher heavens from

1 Cf. *Aspects* etc., p. 263.

2 *Ibid.*, p. 268.

3 *Ibid.*, pp. 345 ff.

Brahmaloka upwards. There they stay among the Brahma or Mahābrahma gods; and pass from one Buddhakṣetra to another, entreating Buddhas to preach the Dharmacakra. These are called *Devakūlaṃkūla*.¹

In this way the *Pañcaviṃśati*. proceeds to show under what conditions a bodhisattva can be called *Ekavīciḱa*, *Antarāparinirvāyī*, *Upapadyāparinirvāyī*, *Abhisamṣkārāparinirvāyī*, *Anabhisamṣkārāparinirvāyī*, *Akaniṣṭhaparama*, *Pluta*, *Ardhapluta*, *Sarvasthānacyuta*, *Rūpavītarāga*, *Dṛṣṭadharmāparinirvāyī*, *Kāyasākṣī* and so forth. All of these terms occur in the Hīnayāna literature and have been treated by me in my *Aspects of Mahāyāna Buddhism and its relation to Hīnayāna*, ch. IV. The *Pañcaviṃśati*. used these terms in many other places also, bringing out the different aspects of the sense of these expressions to be found in the Mahāyāna literature. Not unoften it gives the Hīnayāna definitions exactly in the language of Hīnayāna works.

1 Cf. *Aspects etc.*, ch. IV, pp. 345 ff.

RÉSUMÉ

The fact that every manuscript of the *Pañcavimsati*. is usually found to be preceded by a copy of Maitreya-nātha's *Abhisamayālaṅkāra-Kārikā* calls for an explanation. On a close study of the *Kārikā* and the *Pañca.*, we find that it is necessary that the former should appear with the latter as otherwise both of them become almost incomprehensible. In his introductory remarks on the *Abhisamayālaṅkāra-āloḳā*, Haribhadra points out that Maitreya-nātha composed the *Kārikā* by way of a *Ṭikā* on the *Prajñāpāramitā-Śāstra*.¹

In the present volume we have reproduced only the relevant portion of the *Kārikā* instead of appending the whole work, an excellent edition of which has been recently published by Dr. Obermiller. These portions of the *Kārikā* put in a nutshell the whole contents of the first chapter of the *Pañca.*, delineating the career of a Bodhisattva from the development of *Bodhicitta* to the attainment of *Sarvākārajñatā* or the highest detailed knowledge.

Of the first 18 stanzas of the *Kārikā*, stanzas 5 and 6 (*infra*, p.xxv) contain the topics dealt with in the present volume. Each of these topics which are ten in number are developed in the subsequent stanzas 19-20, 21-22, 25-26, 37-38, 40-41, 42, 43, 44-45, 46-47, and 72. These have been printed here in bolder types (*infra*, pp.xxv ff.) in order to distinguish them from the remaining stanzas which contain

I मैत्रेयणा दयावता भगवता नेतुं स्वयं सर्वथा ।

प्रज्ञापारमितानये स्फुटतरा टीका कृता कारिका ॥

Āloḳā (Tucci's ed), p. 1.

explanatory comments on some of the terms occurring in the stanzas mentioned above. The terms have been separately printed as sub-headings.

Almost every word of the *Kārikā* is either a synonym or a verbatim reproduction of the words, which are used in the *Pañca*. to indicate the topic discussed in the preceding paragraph or paragraphs. It is evident that the relation of the *Kārikā* to the *Pañca*. is that of a synopsis to the whole book, or to use a Pali expression, it is a *Mātikā* of the *Pañca*. For easy reference and for showing the exact correspondence between the *Kārikā* and the *Pañca*. the page numbers of the latter are given under the corresponding words of the *Kārikās*. This will help the readers to grasp the meaning of the *Kārikās*, which are otherwise unintelligible. It is with the help of the *Pañca*. that we have been able to distinguish those verses which serve as a sub-commentary to the principal one.

The scheme of the work will be apparent from the headings and sub-headings that have been supplied to the verses. These indicate the stages of spiritual progress of a Bodhisattva.

The chapter is entitled *Sarvākāra-jñatā*, i. e., the highest knowledge in all its aspects attained by a Bodhisattva when he becomes a Buddha.

Intro. In the *Pañca*. there is the usual introduction of a Mahāyānic text relating to the time and place of delivery of the sūtra by Buddha and an account of the Bodhisttvas, Arhats, and Śrāvakas who attended the discourse. It has been ended with the words *Iti nidānam* (p. 17) for which there is no corresponding verse in the *Kārikā*.

Section I of the chapter speaks of *Cittotpāda* or the development of the Bodhicitta,¹ which is usually

1 Cf. *Bodhicaryāvatāra*, p. 24.

subdivided in the Mahāyāna texts into *Praṇidhi-citta* and *Prasthāna-citta*. By *Praṇidhi-citta*, a Bodhisattva takes the vow, or forms the resolution that he will become a Buddha and dedicate his life to the service of worldly beings with the object of leading them ultimately to the highest state, the Buddhahood.

By developing *Prasthāna-citta*, the Bodhisattva strives to acquire the qualities which would lead him to the goal. The qualities are detailed in the *Pañca*. (pp. 17-37), and are generally those prescribed for a Hīnayānist with the addition of the *Pāramitās*, *Sūnyatās*, etc. which form part of the course of discipline prescribed for a Bodhisattva.

Section II. Avavādaḥ is devoted to the advice given to a Bodhisattva while he is following the spiritual practices. The Mahāyanists follow as a rule the course prescribed for the Hīnayānists for the attainment of Nirvāṇa, viz., the realisation of the four āryasatyas, refuge in the three ratnas : Buddha, Dharma and Saṅgha, purity in actions, bodily, mental and vocal, fulfilment of the Bodhipakṣiyadharmas, pāramitās, etc., acquisition of the five kinds of vision, six abhijñās, and progress along the sixteen steps of Darśana-mārga and Bhāvanā-mārga (for details, see my *Aspects*, p. 254-5), but they relegate these to the world of appearance (saṃvṛti) pointing out that the Bodhisattvas are permitted to take to the practices though these will not help them to gain real knowledge. The function of the Prajñāpāramitā texts is to convince a Bodhisattva that the whole code of ethics, the series of meditational practices and the books of knowledge which are in vogue among the Hīnayānists are in reality (paramārthataḥ) non-existent and hence should an aspirant to Buddhahood i.e. a Mahāyānist or a Bodhisattva) care to know or practise them, he must always bear in mind that they are no more real than a

flower in the sky, and so in reality they, acquire nothing. It is this state of mind that the Prajñāpāramitā texts want a Bodhisattva to develop, and it is with this object in view that the second section speaks of the *pratipattis* of a Bodhisattva, taking for granted that the readers are aware of the Hīnayānic practices.

Section III. In the previous section it has been shown that although the Bodhisattvas take to the Hīnayānic practices, they are conscious of their impermanence, unsubstantiality, etc. while in this section it is shown that the Bodhisattvas are superior to the Śrāvakas, and Pratyekabuddhas (i) because they concern themselves more with the characteristics (*ālambanākāra*), viz. impermanence, unsubstantiality etc. of the practices than with the practices themselves as the Śrāvakas do (*anityādilaṅṅṣaṇa-vastvālambana-viśeṣāt*, *Āloḱā*, p. 44), (ii) because they rise above the misconceptions of the perceived and the percipient, not to speak of the distinctions of the things perceived or the nature of the percipient, (iii) because they follow a course (Yāna) of Buddhism which includes the other two Yānas (Śrāvaka and Pratyekabuddha) and is superior to the latter two, and (iv) because they take the aid of spiritual guides (*ḱalyāṇamitra*) and have recourse to many expedients (*upāyakaśālyā*) for helping the beings of the world to escape from sufferings.

Section IV. The Bodhisattvas while in this caryābhūmi, (also called adhimuktīcaryābhūmi) are divided into four classes according to the degree of their apprehension of the reality, viz., Ūṣmagatāvasthā, Mūrdhāvasthā, Kṣāntyavasthā and Laukikāgradharmāvasthā. When a Bodhisattva has a dim apprehension of the fact that there is no individuality and that there is only mind which apprehends the

things of the world, he is said to be in *ūṣmagatāvasthā* ; when by further exertions, his power of comprehension increases and the dimness of his intellectual vision disappears to a certain extent but not fully, he is said to be in *mūrdhagatāvasthā* ; when, however, this dimness disappears totally and he is convinced of the unreality of all the external things of the world and takes as real *cittamātra* only (which is the Truth according to the Yogācāra school of philosophy), he is said to be in *kṣāntyavasthā* ; in other words, the Bodhisattva now dismisses from his mind the notion of *grāhya* but not of *grāhaḥ*, which, in this case, is *cittamātra*. The last stage i.e. the *Lauḷikāgradharmāvasthā* is reached when he realises that there is no *grāhaḥ* also and thus becomes fully enlightened (vide *Āloḳā*, p. 64, this, however, is the view of the Mādhyamika school).

Each of these stages is subdivided into three classes, viz., *mṛdu* (ordinary), *madhya* (medium) and *adhimātra* (superior), according to the mental and intellectual capacity of the Bodhisattvas (vide *infra*, pp. xxviii-xix).

In the previous sections, the full career of a Bodhisattva has been traced with the omission of certain details relating to the attainments of a Bodhisattva. Some of these details are supplied in the following seven sections (IV-X).

The first of these seven sections, i. e. **section IV** speaks of the nature of the Bodhisattva, the receptacle (*ādhāraḥ*) of attainments (*pratipatti*), as a non-ens (*apadārtha*) and shows how a Bodhisattva gradually comes to realise this fact. Incidentally it refers to the gotra-divisions made in the Mahāyanic texts (see my *Aspects*, pp. 84-87) and establishes in its characteristic way that when all beings are of the same nature as the dharmadhātu, there can be in reality no distinction as Śrāvaka-gotra, Pratyekabuddha-gotra, Tathāgata-gotra or Aniyatagotra.

In **section V** are enumerated all the dharmas including all the practices (ālabhana)¹ that a Bodhisattva has to have recourse to during his career of spiritual progress.

Section VI raises the question why a Bodhisattva should be regarded as a Mahāsattva, and then answers it by saying that he is great on account of three reasons, first, he is to become the leader of all beings, secondly, he rises above all wrong views (drṣṭi) and thirdly, he surpasses all not only in the attainment of virtues but also in the realisation of the fact that the so-called virtues are really non-existent and as such not to be sought for by him.

In **section VII** is shown how a Bodhisattva arms (*sannaddha*) himself by fulfilling the pāramitās so that he may proceed along the path leading to the goal, sarvākārajñatā, and become a mahāsattva.

Section VIII summarises the dhyānas, samāpattis, pāramitās, brahmavihāras, trimaṇḍalaviśuddhis, abhijñās, etc. which are practised by a Bodhisattva while he proceeds along the path leading to sarvākārajñatā.

Section IX then enumerates the seventeen kinds of meritorious acquisitions (*sambhārā*) made by a Bodhisattva while he is on his way to the goal, including those acquired by a Bodhisattva by rising above the misconceptions of the grāhya and grāhaka. The *Kārikā* speaks in detail only of the ten bhūmis and the *pariḷkarmas* prescribed for each, and in the case of the seventh bhūmi it details also the hindrances to the acquisition of the seventh bhūmi.

1 It should be noted that section III deals with *Ālabhanākārā* (characteristics of dharmas including practices).

Section X speaks of *niryāṇa-pratipatti* which is attainable by a Bodhisattva only when he is in possession of the *sambhāras* (hence the expression *sambhārāśca saniryānāḥ* in *kārikā* 6, cf. *Āloḳā*, p. 20). By *niryāṇa-pratipatti* is meant that knowledge of a Bodhisattva which makes him surpass (*nirayāsyat*) all beings of the world including the gods. That knowledge is attained by comprehending that all things of the world are the same in essence (*samatā*) and neither exist nor not exist, that all merits or qualities or dharmas are neither attained nor not attained, and so forth. *Niryāṇapratipatti* is therefore the highest knowledge which makes a Bodhisattva realise oneness or sameness (*tathatā*) of the universe.

अभिसमयालङ्कारकारिका

सर्वाकारज्ञता

१४० पृ:

१७-२६९

चित्तोत्पादोऽववादश्च निर्वेधाङ्गं चतुर्विधम् ।

१७ - ३७ ३७ - ११९ ११९-१६०

आधारः प्रतिपत्तेश्च धर्मधातुस्वभावकः ॥ (का० ५)

१६० - १६४

आलम्बनं समुद्देशः सन्नाहप्रस्थितिक्रिये ।

१६४ - १६९ १६९-१७५ १७५-१७९ १८०-१८५

संभाराश्च सनिर्याणाः सर्वाकारज्ञता मुनेः ॥ (का० ६)

१८५ - २३१ २३१ - २६९

I

चित्तोत्पादः

१७ - ३७

भू-हेम-चन्द्र-ज्वलनैर्निधि-रत्नाकरार्णवैः ।

१९ १९ २१ २१ २२ २२

वज्राचलौषधीमित्रैश्चिन्तामण्यर्कगीतिभिः ॥ (का० १९)

२२ २२ २२ २३ २३ २४ २७

नृपगञ्जमहामार्गयानप्रस्त्रवणोदकैः ।

पञ्च पृः

२८ २६ २६ ३१ ३१

आनन्दोक्तिनदीमेघैर्द्वाविंशतिविधः स च ॥ * (का० २०)

”

३२ ३२ ३७

II

अववादः

”

३७ - ११६

प्रतिपत्तौ च सत्येषु बुद्धरत्नादिषु त्रिषु ।

”

३७-४३ ४३-५० ५१ - ७२

असक्तावपरिश्रान्तौ प्रतिपत्संपरिग्रहे ॥ (का० २१)

”

७३-७४ ७५-७६ ७६

* Cf. Sūtrāṅkāra, p. 16 ;

पृथिवीसम उत्पादः कल्याणसुवर्णसंनिभश्चान्यः ।

शुक्लनवचन्द्रसदृशो वह्निप्रख्योऽपरोक्षायः ॥१५॥

भूयो महानिधानवदन्यो रत्नाकरो यथैवान्यः ।

सागरसदृशो ज्ञेयो वज्रप्रख्योऽचलेन्द्रनिभः ॥१६॥

भैषज्यराजसदृशो महासुहृत्संनिभोऽपरो ज्ञेयः ।

चिन्तामणिप्रकाशो दिनकरसदृशोऽपरो ज्ञेयः ॥१७॥

गन्धर्वमधुरघोषवदन्यो राजोपमोऽपरो ज्ञेयः ।

कोष्ठागारप्रख्यो महापथसमस्तथैवान्यः ॥१८॥

यामसमो विज्ञेयो गन्धर्वसमश्च वितसगप्रभवः ।

आनन्दशब्दसदृशो महानदीस्रोतःसदृशश्च ॥१९॥

मेषसदृशश्च कथितश्चित्तोत्पादो जिनात्मजानां हि ।

तस्मात्तथा गुणाब्जं चित्तं मुदितैः समुत्पाद्यम् ॥२०॥

चक्षुःषु पञ्चसु ज्ञेयः षट्स्वभिज्ञागुणेषु च ।

पञ्च पृः

७७-८३

८३ - ९८

दृग्मार्गे भावनाख्ये चेत्यववादो दशात्मकः ॥ (का० २२)

”

९८-११५ ११५-११९

(बुद्धरत्नादिषु त्रिषु) संघरत्नम्*

”

६०-७२

मृदुतीक्ष्णोन्द्रियौ श्रद्धादृष्टिप्राप्तौ कुलंकुलौ ।

”

६१ ६१ ६२ ६२ ६४-६५

एकवीच्यन्तरोत्पद्यकाराकाराकनिष्ठगाः ॥ (का० २३)

”

६५ ६६ ६६ ६६ ६७ ६७

प्लुतास्त्रयो भवस्याग्रपरमो रूपरागहा ।

”

६७ - ६९ ६९ ६९

दृष्टधर्मश्रमः कायसाक्षी खड्गश्च विंशतिः ॥ (का० २४)

”

७० ७१ ७१

III

निर्वेधाङ्गं चतुर्विधम्

११९ - १६०

आलम्बनत आकाराद्धेतुत्वात् संपरिग्रहात् ।

”

११९ - १४५ १२३ १५४ - १६०

चतुर्विकल्पसंयोगं यथास्वं भजतां सताम् ॥ (का० २५)

”

१४५-१५४

श्रावकेभ्यः सखड्गोभ्यो बोधिसत्त्वस्य तायिनः ।

मृदुमध्याधिमात्राणामूष्मादीनां विशिष्टता ॥ (का० २६)

”

११९ - १४५

* A Sangha consists of the twenty classes of adepts. For detail see *ante*, pp. XIV ff.

आलम्बनत आकाराद्धेतुत्वात्

(१मम्) मृदुमध्याधिमात्रमूष्मम्

११६ - १२८

पञ्च पृ:

आलम्बनमनित्यादि सत्याधारं तदाकृतिः ।

११६ - १२८

”

निषेधोऽभिनिवेशादेर्हेतुर्यानत्रयाप्तये ॥ (का० २७)

१२१-१२२ १२३

”

रूपाद्यायव्ययौ विप्रास्थिती प्रज्ञप्यवाच्यते । (का० २८)

१२३-१२६ १२६-१२८

”

(२यम्) मृदुमध्याधिमात्रमूर्द्धम्

१२८ - १३६

”

रूपादावस्थितिस्तेषां तद्भावेनास्वभावता ॥ (का० २८)

१२८ १०३

तयोर्मिथः स्वभावत्वं तदनित्याद्यसंस्थितिः ।

१२८ - १३० १३१

”

तासां तद्भावशून्यत्वं मिथः स्वाभाव्यमेतयोः ॥ (का० २९)

१३१ १३१

”

अनुद्ग्रहो यो धर्माणां तन्निमित्तासमीक्षणम् ।

१३२-१३३ १३३-१३५

”

परीक्षणं च प्रज्ञया सर्वस्यानुपलम्भतः ॥ (का० ३०)

१३५ - १३६

”

(३या) मृदुमध्याधिमात्र-ज्ञान्तिः

१३६ - १४१

”

रूपादेरस्वभावत्वं तदभावस्वभावता ।

१३६ १३७

”

तदजातिरनिर्याणं शुद्धिस्तदनिमित्तता ॥ (का० ३१)

१३८ १३८

”

तन्निमित्तानधिष्ठानानधिमुक्तिरसज्ञता । (का० ३२)

पञ्च षः

१४०

१४०

(४र्थः) मृदुमध्याधिमात्रोऽग्रधर्मः

”

१४२-१४५

समाधिस्तस्य कारित्वं व्याकृतिर्मननाक्षयः ॥ (का ३२)

”

१४२-१४४

१४४

१४४

मिथस्त्रिकस्य स्वाभाव्यं समाधेरविकल्पना ।

”

१४५(ला० ४)

१४५(ला० १५)

इति निर्वेधभागीयं मृदुमध्याधिमात्रतः ॥ (का० ३३)

चतुर्विकल्पसंयोगम्

”

१४६ - १५४

द्वैविध्यं ग्राह्यकल्पस्य वस्तुतत्प्रतिपक्षतः ।

मोहराश्यादिभेदेन प्रत्येकं नवधा तु सा ॥ (का० ३४)

”

१४६ - १५०

द्रव्यप्रज्ञप्त्यधिष्ठानो द्विविधो ग्राहको मतः ।

स्वतन्त्रात्मादिरूपेण स्कन्धाद्याश्रयतस्तथा ॥ (का० ३५)

”

१५०

१५१

१५४

संपरिग्रहम्

”

१५४ - १६०

चित्तानवलीनत्वादिनैःस्वाभाव्यादिदेशकः ।

”

१५४

१५६

तद्विपक्षपरित्यागः सर्वथा संपरिग्रहः ॥ (का० ३६)

”

१५७-१६०

[प्रतिपत्तेः] आधारः धर्मधातुस्वभावकः

पञ्च पृः

१६०-१६४

षोढाधिगमधर्मस्य प्रतिपक्षप्रहाणयोः ।

”

१६० - १६३

तयोः पर्युपयोगस्य प्रज्ञायाः कृपया सह ॥ (का० ३७)

”

१६३

शिष्यासाधारणत्वस्य परार्थानुक्रमस्य च ।

”

१६४

ज्ञानस्यायत्नवृत्तेश्च प्रतिष्ठा गोत्रमुच्यते ॥ (का० ३८)

”

१६४

गोत्रम्

”

१६०

धर्मधातोरसंभेदात् गोत्रमेदो न युज्यते ।

ज्ञानस्यायत्नवृत्तेश्च प्रतिष्ठा गोत्रमुच्यते ॥ (का० ३९)

”

१६०

[प्रतिपत्तेः] आलम्बनम्

”

१६४-१६६

आलम्बनं सर्वधर्मास्ति पुनः कुशलादयः ।

”

१६४-१६५

लौकिकाधिगमाख्याश्च ये च लोकोत्तरा मताः ॥ (का० ४०)

”

१६५-१६८

सास्त्रवानास्त्रवा धर्माः संस्कृतासंस्कृताश्च ये ।

पञ्च षः

१६८

शिष्यासाधारणा धर्मा ये चासाधारणा मुनेः ॥ (का० ४१)

”

१६८-१६९

VI

[प्रतिपत्तेः] समुद्देशः

”

१६९ - १७५

सर्वसत्त्वाग्रताचित्तप्रहाणाधिगमत्रये ।

”

१६९—१७२ १७२ १७२-१७५

त्रिभिर्महत्त्रैरुद्देशो विज्ञेयोऽयं स्वयंभुवाम् ॥ (का० ४२)

VII

[प्रतिपत्तेः] सन्नाहः

”

१७५ - १७९

दानादौ षड्विधे तेषां प्रत्येकं संप्रहेण या ।

”

१७५-१७९

सन्नाहप्रतिपत्तिः सा षट्भिः षट्कैर्यथोदिता ॥ (का० ४३)

VIII

[प्रतिपत्तेः] प्रस्थितिः

”

१८० - १८५

ध्यानारूप्येषु दानादौ मार्गे मैत्र्यादिकेषु च ।

”

१८० १८०-१८१ १८१ १८१-१८२

गतोपलम्भयोगे च त्रिमण्डलविशुद्धिषु ॥ (का० ४४)

”

१८३

१८३-१८४

उद्देशे षट्स्वभिज्ञासु सर्वाकारज्ञतानये ।

पञ्च ४ :

१८४ १८४-१८५ १८५

प्रस्थानप्रतिपञ्चज्ञेया महायानाधिरोहिणी ॥ (का० ४५)

IX

[प्रतिपत्तेः] संभाराः

”

१८६ - २३१

दया दानादिकं षट्कं शमथः सविदर्शनः ।

”

१८६ १८७-१९० १९० १९१-१९२

युगनद्धश्च यो मार्ग उपाये यच्च कौशलम् ॥ (का० ४६)

”

१९२-१९४ १९४-१९५

ज्ञानं पुण्यं च मार्गश्च धारणी भूमयो दश ।

”

१९५-८ १९८-२०३ २०३-१२ २१२-४ २१४-२५

प्रतिपक्षश्च विज्ञेयः संभारप्रतिपत्क्रमः ॥ (का० ४७)

”

२२५-२३१

भूमयो दश

”

२१४ - २२५

[प्रथमा भूमिः]

२१४

लभ्यते प्रथमा भूमिर्दशधा परिकर्मणा ।

आशयो हितवस्तुत्वं सत्त्वेषु समचित्तता ॥ (का० ४८)

त्यागः सेवा स मित्राणां सद्धर्मालम्बनैषणा ।

सदा नैष्कर्म्यचित्तत्वं बुद्धकायगता स्पृहा ॥ (का० ४९)

धर्मस्य देशना सत्यं दशमं वाक्यमिष्यते ।

ज्ञेयं च परिकर्मैषां स्वभावानुपलम्भतः ॥ (का० ५०)

[द्वितीया भूमिः]

पञ्च षः

२१५

शीलं कृतज्ञता चान्तिः प्रमोद्यं महती कृपा ।

गौरवं गुरुशुश्रूषा वीर्यं दानादिकेऽष्टमम् ॥ (का० ५१)

[तृतीया भूमिः]

”

२१५

अतृप्तता श्रुते दानं धर्मस्य च निरामिषं ।

बुद्धचेतस्य संशुद्धिः संसारापरिखेदिता ॥ (का० ५२)

हीरपत्राप्यमित्येतत् पञ्चधा मननात्मकम् । (का० ५३)

[चतुर्थी भूमिः]

”

२१५

वनासाऽल्पेच्छता तुष्टिर्धूतसंलेखसेवनम् ॥ (का० ५३)

शिक्षाया अपरित्यागः कामानां विजुगुप्सनम्

निर्वृत्सर्वास्तिसंत्यागोऽनवलीनानपेक्षते ॥ (का० ५४)

[पञ्चमी भूमिः]

”

२१५

संस्तवं कुलमात्सर्यं स्थानं संगणिकावहम् ।

आत्मोत्कर्षपरावज्ञे कर्ममार्गान् दशाशुभान् ॥ (का० ५५)

मानं स्तम्भं विपर्यासं विमतिं क्लेशमर्षणम्

विवर्जयन् समाप्नोति दशैतान् पञ्चमीं भुवम् ॥ (का० ५६)

[षष्ठीभूमिः]

२१६

पञ्च षः

दानशीलक्षमावीर्यध्यानप्रज्ञाप्रपूरणात् ।

शिष्यखड्गस्पृहावासचेतसां परिवर्जकः ॥ (का० ५७)

याचितोऽनवलीनश्च सर्वल्यागेऽप्यदुर्मनाः ।

कृशोऽपि नार्थिनां क्षेप्ता षष्ठीं भूमिं समश्नुते ॥ (का० ५८)

[सप्तमी भूमिः]

२१६

”

आत्मसत्त्वग्रहो जीवपुद्गलोच्छेदशाश्वताः ।

निमित्तहेत्वोः स्कन्धेषु धातुष्वायतनेषु च ॥ (का० ५९)

तैधातुके प्रतिष्ठानं सक्किरालीनचित्ता ।

रत्नत्रितयशीलेषु तद्दृष्यभिनिवेशिता ॥ (का० ६०)

शून्यतायां विवादश्च तद्विरोधश्च विंशतिः ।

कलङ्का यस्य विच्छिन्नाः सप्तमीमेत्यसौ भुवम् ॥ (का० ६१)

[तद्विरोधश्च विंशतिः]

२१६

”

त्रिविमोक्षमुखज्ञानं त्रिमण्डलविशुद्धिता ।

करुणामननाधर्मसमतैकनयज्ञता ॥ (का० ६२)

अनुत्पादक्षमाज्ञानं धर्माणामेकधेरणा ।

कल्पनायाः समुद्घातः संज्ञाद्वक्लेशवर्जनम् ॥ (का० ६३)

शमथस्य च निध्यप्तिः कौशलं च विदर्शने ।

चित्तस्य दान्तताज्ञानं सर्वत्राप्रतिघाति च ॥ (का० ६४)

सक्कोरभूमिर्यत्वेच्छं क्षेत्रान्तरगतिः समम् ।

सर्वत्र स्वात्मभावस्य दर्शनश्चेति विंशतिः ॥ (का० ६५)

[xxxv]

[अष्टमी भूमिः]

पञ्च पृः

२१७

सर्वसत्त्वमनोज्ञानमभिज्ञाक्रीडनं शुभा ।
बुद्धक्षेत्रस्य निष्पत्तिर्बुद्धसेवापरीक्षणे ॥ (का० ६६)
अक्षज्ञानं जिनक्षेत्रशुद्धिर्मायोपमा स्थितिः ।
संचिन्त्य च भवादानमिदं कर्माष्टधोदितम् ॥ (का० ६७)

[नवमी भूमिः]

”

२१७

प्रणिधानान्यनन्तानि देवादीनां रतज्ञता ।
नदीव प्रतिभानानां गर्भावक्रान्तिरुत्तमा ॥ (का० ६८)
कुलजात्योश्च गोत्रस्य परिवारस्य जन्मनः ।
नेष्कभ्यबोधिवृत्ताराणां गुणपूरेश्च सम्पदः ॥ (का० ६९)

[दशमी भूमिः]

”

२१७, २२५

नव भूमिरतिक्रम्य बुद्धभूमौ प्रतिष्ठते ।
येन ज्ञानेन सा ज्ञेया दशमी बोधिसत्त्वभुः ॥ (का० ७०)

दर्शनभावनामार्गात्मकः प्रतिपक्षसम्भारः

”

प्रतिपक्षोऽष्टधा ज्ञेयो दर्शनाभ्यासमार्गयोः ।

२२५

२३१

प्राह्यप्राहावकल्पानामष्टानामुपशान्तये ॥ (का० ७१)

X

[प्रतिपत्तेः] निर्याणम्

पञ्च पृः

२३१-२६६

उद्देशे समतायां च सत्त्वार्थं यत्नवर्जने ।

२३१-४ २३४-६ २३६-९ २३९-२४०

अत्यन्ताय च निर्याणं निर्याणं प्राप्तिलक्षणम् ॥ (का० ७२)

२४०-२४२

२४२-२४४

सर्वाकारज्ञतायां च निर्याणं मार्गगोचरम् ।

२६३

२६६

निर्याणप्रतिपत्तौ या सेयमष्टावध्यात्मका ॥ (का० ७३)

अभिसमयालङ्कारे प्रज्ञापारमितीपदेशशस्त्रे सर्वाकारज्ञताधिकारः ॥

पञ्चविंशतिसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता

ॐ नमो भगवत्यै चार्यप्रज्ञापारमितायै ॥*

निर्विकल्पे नमस्तुभ्यं प्रज्ञापारमितेऽमिते ।
या त्वं सर्वानवद्याङ्गि निरवद्यैर्निरीक्ष्यसे ॥
आकाशमिव निर्लेपां निष्प्रपञ्चां निरक्षराम्¹ ।
यस्त्वां पश्यति भावेन स पश्यति तथागतम् ॥
5 तव चार्यगुणाद्याया² बुद्धस्य च जगद्गुरोः ।
न पश्यन्त्यन्तरं सन्तश्चन्द्रचन्द्रिकयोरिव ॥
कृपात्मकाः प्रपद्य त्वां बुद्धधर्मपुरःसराम्³ ।
सुखेनायान्ति माहात्मामतुलं भक्तिवत्सले ॥
सकृदप्याग्रथे शुद्धे यस्त्वां विधिवदीक्षते ।
10 तेनापि नियतं सिद्धिः प्राप्यतेऽमीघदर्शने ॥

* This form of salutation is given only in P₁. All other Mss. A, C₁, C₂, and P₂ begin with श्री नमो मैत्रेयनाथाय. It should also be noticed that the last four Mss. give the Abhisamayālaṅkārikā, attributed to Maitreyaṅgātha, as a prelude to the Pañcaviṃśati, which P₁ omits. After the Kārikā, the verses of salutation addressed to Prajñāpāramitā commence in the Mss. other than P₁.

1 P₁ चराः

2 C₁ ध्याया

3 C₂ •सरीम् ; P₁ •सरीः

सर्वेषामपि ¹वीराणां परार्थे नियतात्मनाम् ।
 पोषिका² जनयित्री³ च माता त्वमसि⁴ वत्सला ॥
 यद् बुद्धा लोकगुरवः पुत्रास्तव कृपालवः ।
 तेन त्वमसि⁵ कल्याणि ⁶सर्वसत्त्वपितामही ॥
 5 सर्वपारमिताभिस्त्वं निर्मलाभिरनिन्दितै⁷ ।
 चन्द्रलेखिव ताराभि⁸रनुयातासि सर्वदा ॥
 विनेयं जनमासाद्य तत्र तत्र तथागतैः ।
 बहुरूपा त्वमेवैका नानानामभिरीक्षसे⁹ ॥
 प्रभां प्राप्येव दीप्तांशोरवश्यायोदबिन्दवः ।
 10 त्वां प्राप्य प्रलयं यान्ति दीपा वादाश्च वादिनाम् ॥
 त्वमेव त्रासजननी बालानां भीमदर्शना ।
 आश्वासजननी¹⁰ चासि विदुषां¹¹ सौम्यदर्शना ॥
 यस्य¹² त्वय्यप्यभिष्वङ्ग¹³स्त्वन्नाथस्य न विद्यते ।
 तस्याम्ब कथमन्यत्र रागद्वेषौ भविष्यतः ॥
 15 नागच्छसि कुतश्चित्त्वं न¹⁴ च कचन गच्छसि ।
 स्थानेष्वपि च सर्वेषु विद्वङ्गिनीं पलभासे ॥
 ये त्वामेवं न पश्यन्ति प्रपद्यन्ते¹⁵ च भावतः ।
 प्रपद्य च विमुच्यन्ते तदिदं महद्भुतम्¹⁶ ॥

-
1 P ₁ विरा०	2 Aṣṭa. (A. S. B.) योऽधिका
3 P ₁ drops न of जनयित्री	4 A, P ₂ त्वव०
5 Aṣṭa. त्वमपि	6 P ₁ सर्वसत्त्वा०
7 C ₁ •र्नदिते	8 C ₁ चन्द्रलेखिव तारा०
9 A ₂ च्यसे	10 P ₁ नीं
11 P ₁ •षाः	
12 C ₁ यस्ये०	13 P ₁ तथीप्यभिष्वङ्ग० ; P ₂ त्वर्थ०
14 C ₁ कुतश्चित्त्वं	15 C ₁ प्रपद्यति
16 A, C ₁ , C ₂ & P ₂ महद्भुतम्	

त्वामेव बध्यते पश्यन्नपश्यन्नपि बध्यते¹ ।

त्वामेव सुच्यते पश्यन्नपश्यन्नपि सुच्यते ॥

अहो विस्मयनीयासि गम्भीरासि यशस्विनी ।

सुदुर्बोधासि मायेव² दृश्यसे न च दृश्यसे ॥

5

बुद्धेः प्रत्येकबुद्धेश्च श्रावकैश्च निषेविता³ ।

मार्गस्त्वमेको⁴ मोक्षस्य नास्त्यन्य इति निश्चयः ॥

व्यवहारं पुरस्कृत्य प्रज्ञत्यर्थं शरीरिणाम् ।

कृपया लोकनाथैस्त्वमुच्यसे⁵ च न चोच्यसे ॥

शक्तः कस्वामिह स्तोतुं निर्निमित्तां निरञ्जनाम्⁶ ।

10

सर्ववाग्निषयातीता⁷ या त्वं क्वचिदनिःश्रिता⁸ ॥

सत्येवमपि⁹ संवृत्या वाक्पथैर्वयमीदृशैः ।

त्वामस्तुत्यामपि स्तुत्वा¹⁰ तुष्टुषन्तः सुनिर्वृताः ॥

प्रज्ञापारमितां¹¹ स्तुत्वा यन्मयोपचितं शुभम् ।

तेनास्वाशु जगत्¹² कृतस्त्वं प्रज्ञापारपरायणम् ॥*

1 C₁ बध्यते

2 C₁ मादेव ; C₂ मायेव ; A मामेव

3 P₁ निषेविता

4 Aṣṭa. मेका

5 A सुच्यते

6 P₁ गाः

7 P₁ & Aṣṭa. तीता

8 Aṣṭa. निश्रिता

9 Aṣṭa. सते

10 P₁ & Aṣṭa. सती

11 P₂ मिताः

12 P₁ जस

* These introductory verses addressed to the Prajñā-pāramitā appear in the Aṣṭasāhasrikā (vide A. S. B. ed. pp. 1-3), but they are not to be found in the Śatasāhasrikā or the Chinese translation of the Daśasāhasrikā. P₁ adds here the first four lines of the Abhisamayālaṅkārikā and eight new lines not to be found in any of the other Mss.

एवं मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् राजगृहे विहरति स्य
 गृध्रकूटे पर्वते मद्भता भिक्षुसंघेन साधुं पञ्चमात्रैर्भिक्षुसहस्रैः सर्वैरहंभिः¹
 शीणास्रवै² निर्णकेशै³ र्वशीभूतैः सुविमुक्तचित्तैः⁴ सुविमुक्तप्रज्ञैराजानेयै⁵-
 र्महानागैः कृतकृत्यैः कृतकरणीयैरपहृतभारैरुप्राप्तस्वकार्थैः⁶ परिशीण-
 5 भवसंयोजनैः सम्यग्ज्ञानसुविमुक्तचित्तैः सर्वचेतोवशिपरमपारमिताप्राप्तैः,
 पञ्चमात्रैर्भिक्षुणी⁷ शतैरुपासकैरुपासिकाभिश्च साधुं सर्वैर्दृष्टधर्मैरपरि-
 माणैश्च बोधिसत्त्वकोटीनियुतशतसहस्रैः साधुं सर्वैर्धारणीप्रतिलब्धैः
 शून्यताविहारिभिरनिमित्तगोचरैः प्रणिधानाकल्पितैः क्षान्तिसमताप्रति-
 लब्धैरसङ्गधारणीप्रतिलब्धैरच्युताभिज्ञैरादेयवचनैरकुहकैरुपासकै⁸ रपगत-
 10 ज्ञान⁹ क्षामचित्तैर्निरामिषधर्मदेशकैर्गम्भीरधर्मज्ञान्तिपारंगतै¹⁰ र्वैशारद्य-
 प्राप्तैर्भारकर्मसमतिक्रान्तैः कर्मावरणप्रतिप्रसवैर्धर्म¹¹ प्रविषयविभक्ति-
 निर्देशकुशलैरसंख्येयकल्पप्रणिधानसुसमारब्धैः¹² स्मितमुखैः पूर्वालापिभि-
 र्विगतभृकुटीमुखैर्गाथाभिर्गीतालपनकुशलैरपगतलीनचित्तैरनाच्छेद्यप्रति-
 15 भानैरनन्तपर्वदभिभवनवैशारद्यसमन्वागतैरनन्तकल्पकोटीनिःसरणकुशलै-
 र्मायामरीचिदक¹³ चन्द्रस्वप्नप्रतिश्रुत्काप्रतिभासप्रतिबिम्बनिर्माणोपमधर्मा

1 A, C₁ & C₂ अहंभिः 2 A, C₁ & C₂ अस्रवैः ; cf. S. 3.

3 Mss. निःकेशैः 4 S. 3 reads चित्तैः.

5 C₁ जानैः 6 P₁ लोकार्थैः

7 S. 4 reads भिक्षु. 8 A & C₁ लयकैः ; cf. S. 6.

9 S. 5 has ०ज्ञान०. The Chinese reading is ming men =
 स्त्रीक = praise.

10 S. 5 परमगतिं गते०

11 S. 5 reads कर्म for धर्म. 12 S. 5 कृति०

13 It should be मरीचिकीदक or as S. 5 puts it मरीच्यदक,
 but as all Mss. have the form मरीचिदक, it has been retained
 here.

धिसुक्तैः सत्त्वगतिचरितसूक्ष्म¹ नानाधिसुक्त्यवतारकुशलैरप्रतिहतचित्तै-
रधिमात्रशान्तिसमन्वागतैर्याथात्म्यावतारणकुशलैः सर्वबुद्धचैत्रानन्तव्यूह-
प्रणिधानप्रस्थानपरिग्रहेतै² रसंख्येय³ लोकधातुबुद्धानुस्मृतिसमाहित⁴-
सततसमिताभिमुखीभूतैरपरिमितबुद्धाध्येषणकुशलैर्नानादृश्यनुश्रयपर्यव-

- 5 ध्यानक्रेशप्रशमनकुशलैः समाधिविक्रीडितशतसहस्रनिर्हारकुशलैः—तद्यथा
भद्रपालेन च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन रत्नाकरेण च सार्धवाहेन च नर-
दत्तेन च वरुणदत्तेन च शुभगुप्तेन च इन्द्रदत्तेन च उत्तरमतिना⁵ च विशेष-
मतिना च वर्धमानमतिना च अमोघदर्शिना च सुसम्प्रस्थितेन च सुवि-
क्रान्तविक्रमिणा च नित्योद्युक्तेन⁶ च अनिच्छिप्तधुरेण च सूर्यगर्भेण⁷ च
10 अनुपमचिन्तिना⁸ च अवलोकितेश्वरेण च महास्थामप्राप्तेन च मङ्ग-
श्रिया⁹ च वज्रमतिना च रत्नमुद्राहस्तेन च नित्योच्छिप्तहस्तेन च मैत्रे-
येण च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन—एवमसुखैरनेकैर्बोधिसत्त्वकोटीनियुत-
शतसहस्रैः सार्धम् ।

- अथ खलु भगवान् स्वयमेव सिंहासनं प्रज्ञप्य न्यषीदत् पर्यङ्कं बद्धा
15 ऋणुकार्यं प्रणिधाय अभिमुखीं स्मृतिमुपस्थाय समाधिराजं नाम
समाधिं¹⁰ समापद्यते स्म यत्र सर्वसमाधयोऽन्तर्गमान्¹¹ संग्रहं समव-
सरणं¹² गच्छन्ति ।

अथ खलु भगवान् स्मृतिमान्¹³ सम्यजानंस्तस्मात् समाधेर्व्युत्थाय¹⁴

1 A & C₁ सूक्ष्म

2 C₁ परिग्रहेतै

3 A •संख्येय•

4 S. 6 has समाधि for समाहित.

5 C₂ नित्योद्युक्तेन ; P₁ adds here another name नित्यप्रयुक्तेन.

6 P₁ •गतिना

7 A •गर्भेण

8 C₂ चिन्तिना

9 C₁ महाश्रिया

10 A drops समाधिराजं नाम and puts समाधिन् for समाधिं.

11 S. 7 has अन्तर्गता

12 C₁ •सरणं ; cf. S. 7.

13 C₁ सप्रजानां

14 C₂ •व्युत्थाय

दिव्येन चक्षुषा सर्वलोकधातुं¹ व्यवलोक्य सर्वकायात् क्षितमकरोत् ।
 तस्याधस्तात्² पादतलयोः सहस्राराभ्यां चक्राभ्यां षष्टिषष्टी³रश्मिकोटी-
 नियुतशतसहस्राणि⁴ निश्चेदः दशभ्यः⁵ पादाङ्गुलिभ्यः षष्टिषष्टीरश्मिकोटी-
 नियुतशतसहस्राणि निश्चेदः । एवं षष्टिषष्टिर्गुल्फाभ्यां षष्टिषष्टिर्जंघाभ्यां
 5 षष्टिषष्टिर्जानुमण्डलाभ्यामेवं हाभ्यामूरुभ्यां कटिनाभिमण्डलाभ्यां हाभ्यां
 पाश्चाभ्यां हृदयश्रीवत्सात् महापुरुषलक्षणात् । एवं षष्टिषष्टिर्दशभ्यो
 हस्ताङ्गुलिभ्यः षष्टिषष्टिर्द्वाभ्यां बाहुभ्यां षष्टिषष्टिर्द्वाभ्यामंशाभ्यामेवं ग्रीवा-
 याश्चत्वारिंशद्गो दन्तेभ्यो हाभ्यां घ्राणाभ्यां हाभ्यां⁶ श्रोत्राभ्यां हाभ्यां⁶
 चक्षुर्भ्यां मध्यादूर्णाया उपरिष्ठादृष्णीषात् षष्टिषष्टीरश्मिकोटीनियुत-
 10 शतसहस्राणि निश्चेदः ये⁷रश्मिभिरयं त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुर-
 वभासितोऽभूत् परिष्कृतः । पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमा लोक-
 धातवस्तेन महता रश्मावभासेन⁸ स्फुटा अवभासिताश्चाभूवन् । एवं दक्षि-
 णस्यां दिशि पश्चिमायासुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां पूर्वदक्षिणस्यां दक्षिणपश्चिमायां
 पश्चिमोत्तरस्यामधस्तादुपरिष्ठा⁹दिशि गङ्गानदीबालुकोपमा लोकधातव-
 15 स्तेन महता रश्मावभासेन स्फुटा अवभासिताश्चाभूवन्¹⁰ । ये च सत्त्वास्तेन
 महता रश्मावभासेन स्फुटा अवभासिता¹¹स्ते सर्वे नियता अभूवन् अनु-
 त्तरायां सम्यक्सम्बोधौ ।

1 C₂ °धातुन्2 C₁ अधस्तापाद°3 A, C₁ & C₂ षष्टीषष्टी ; P₁ & P₂ षष्टिषष्टी

4 A drops शत.

5 A drops it.

6 A drops it.

7 C₁ & A ये8 C₁ रश्मा° ; A & C₁ °भासन°9 C₂ °परिष्ठा°10 The sentence beginning with एवं is found only in C₁ & C₂.11 P₁ drops अवभासिता.

अथ खलु भगवान् पुनरेव सर्वरोमकूपेभ्यः स्मितमकरोत् । एकैकतश्च
रोमकूपात् षष्टिषष्टीरश्मिकोटीनियुतशतसहस्राणि निश्चेकः । यैरयं
त्रिसाहस्रमहासाहस्री लोकधातुरवभासितः स्फुटोऽभूत् । तैश्च पूर्वस्यां
दिशि गङ्गानदीबालुकोपमाः सर्वलोकधातवोऽवभासेनावभासिताः स्फुटा-
5 आभूवन् । एवं दक्षिणस्यां etc. as above p. 6, l. 12 up to सम्यक्-
सम्बोधौ p. 6, l. 17.

अथ खलु भगवान् पुनरेव या सा बुद्धानां भगवतां प्रकृतिप्रभा तथा¹
प्रभया त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुमवभासयामास । यावत् सर्वासु
दशसु दिक्षु एकैकस्यां² दिशि गङ्गानदीबालुकोपमा लोकधातवयस्ता
10 प्रभया अवभासिता अभूवन्³ । ये च सत्त्वास्तया प्रभया⁴ स्पृष्टास्ते सर्वे⁵
नियता अभूवन् अनुत्तरायां सम्यक्सम्बोधौ ॥

अथ खलु भगवांस्तस्यां वेलायां जिह्वेन्द्रियं निर्णामयामास । धेनेमं
त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं जिह्वेन्द्रियेणाच्छादयामास । त्रिसाहस्र-
महासाहस्रं लोकधातुं जिह्वेन्द्रियेण स्फुरित्वा तस्माज्जिह्वेन्द्रियात् स्मित-
15 मकरोत् । यतोऽनेकानि रश्मिकोटीनियुतशतसहस्राणि निश्चेकः ।
रश्मिसुखे चैकैकस्मिन्नुत्तमरत्नमयानि⁶ सुवर्णनिर्भासानि सहस्रपत्राणि
पद्मान्युत्पन्नान्यभूवन्⁷ । तेषु च पद्मेषु बुद्धविग्रहा निषणाः⁸ संस्थिता
आभूवन् धर्मं देशयन्तो यदुत इमामेव षट्पारमिताप्रतिसंयुक्तां धर्म-
देशनाम् । ते पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमव्यतिष्ठतासंख्येषु⁹ लोक-
20 धातुषु गत्वा सत्त्वानां धर्मं देशयन्ति स्म । एवं दक्षिणस्यां पश्चिमाया-

1 S. 10 एतया

2 C₁ •कस्या

3 C₁ puts here ये च सत्त्वास्तया प्रभया अवभासिता अभूवन्.

4 C₁ प्रभाया

5 C₁ सर्वा

6 All Mss. omit रत्न, but see S. 11.

7 C₁ पद्मान्युत्पन्नान्यभूवन्

8 C₁ निषणाः

9 P₁ •वता•

मुत्तरस्यामधस्तादूर्ध्वं दिन्विदिक्षु । एकैकस्यां च दिशि दशसु दिक्षु गङ्गानदीबालुकोपभेषु अपरिमाणेषु लोकधातुषु गत्वा सत्त्वानां धर्मं देशयन्ति स्म यदुत इमामेव च षट्पारमिताप्रतिसंयुक्तां धर्मदेशनाम् । ये च सत्त्वास्तां धर्मदेशनां शृण्वन्ति ते नियता भवन्त्यनुत्तरायां सम्पक्सम्बोधौ ।

- 5 अथ खलु भगवांस्तस्मिन्नेव सिंहासने निषण्णः¹ सिंहविक्रौडितं नाम समाधिं समापदे² । तथारूपं चर्द्वाभि³संस्कारमभिसंस्करोति स्म यथारूपेणर्द्वाभिसंस्कारेणाभिसंस्कृतेनायं त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुः षड्विकारमकम्पत प्राकम्पत⁴ संप्राकम्पत । अचलत् प्राचलत् संप्राचलत्⁵ । अवेधत् प्रावेधत् संप्रावेधत्⁶ । अरणत् प्रारणत् संप्रारणत् । अक्षुभ्यत् प्राक्षुभ्यत् संप्राक्षुभ्यत् । अगर्जत् प्रागर्जत् संप्रागर्जत्⁷ । अन्ते उन्नमति मध्ये अवनमति, मध्ये उन्नमति अन्ते अवनमति । मृदुकः स्निग्धः सर्वसत्त्वसुखजननोऽभूत् ।

- 15 अथ खलु तेन क्षणलवमुहर्तेन थिऽस्मिंस्त्रिं⁸साहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ निरया⁹ वा तिर्यग्योनयो वा यमलोका वा ते सर्वे समुच्छिन्नाः शून्या अभूवन् । सर्वाक्षणाद्यास्तमिता अभूवन् । ये च सत्त्वास्ताभ्यो निरय¹⁰तिर्यग्योनियमलोकगतिभ्यश्चातास्ते सर्वे तेनैव प्रीतिप्रामोद्येन मनुष्याणां सभागतायासुपपन्नाश्चाभूवन् । एवं चातुर्महाराजिकानां देवानां त्रयस्त्रिंशानां यामानां तुषितानां निर्माणरतीनां परनिर्मितवशवर्तिनां¹¹ देवानां सभागतायासुपपन्नाश्चाभूवन् ।

1 A & C₂ निषण्ण 2 C₂ समापदे 3 C₁ रूपं चर्द्वाभि

4 A₁ C₁ & C₂ drop it. 5 A & C₁ drop it.

6 C₁ & C₂ drop it. 7 C₁ drops it.

8 C₂ त्रिंशन्नि 9 S. 13 नरक

10 Mss. have here नरक but in their repetitions as well as elsewhere they have put निरय.

11 P₁, C₂ & A have वस, but श & स have been indiscriminately used in the Mss. ; so in future they will not be noticed.

अथ खलु ते मनुष्यास्ते च देवा भगवत एवानुभावेन पूर्वजन्मानु-
स्मरन्ति स्म । अनुस्मृत्य¹ च तेनैव प्रीतिप्रामोद्येन येन भगवांस्तेनोप-
संक्रान्ताः² । उपसंक्रम्य भगवतः पादौ शिरोभिरभिवन्द्य भगवन्तं
प्राञ्जलयो भूत्वा नमस्यन्ति स्म³ । एवं पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोप-
5 मेषु लोकधातुषु दक्षिणस्यां पश्चिमायामुत्तरस्यां विदिक्षूर्ध्वमधः समन्ता-
द्दशशु दिक्ष्वैकस्मिन् दिग्भागे गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु सर्वे
निरयाः सर्वास्तिर्यग्योनयः सर्वे यमलोकाः समुच्छिन्नाः शून्या अभूवन् ।
सर्वाक्षणाद्यास्तमिता अभूवन् । ये च सत्त्वास्ताभ्यो निरयतिर्यग्योनि-
यमलोकगतिभ्यश्चातास्ते सर्वे देवमनुष्येषूपपद्यन्ते स्म । ते च देवमनु-
10 ष्येषूपपन्ना भगवत एवानुभावेन पूर्वनिवासमनुस्मरन्ति स्म । अनुस्मृत्य च
तेनैव प्रीतिप्रामोद्येन स्वकस्वकेषु बुद्धक्षेत्रेषु ये तत्र बुद्धा भगवन्त उत्पन्ना-
स्तेषामन्तिकमुपसंक्रान्ताः । उपसंक्रम्य तेषां बुद्धानां भगवतां पाद-
वन्दनां कृत्वा सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा भगवतो नमस्यन्ति स्म ।

अथ खलु येऽस्मिंस्त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ जात्यन्धाः⁴
15 सत्त्वास्ते चक्षुषा रूपाणि पश्यन्ति स्म । वधिराः सत्त्वाः श्रोत्रेण शब्दान्
शृण्वन्ति⁵ स्म । उन्मत्ताः स्मृतिं प्रतिलभन्ते स्म⁶ । विक्षिप्तचित्ता
एकाग्रचित्ता भवन्ति स्म । जिघत्सिताः पूर्णपात्रा⁷ भवन्ति स्म ।
तृषिता विगतपिपासा भवन्ति स्म । रोगस्पृष्टा विगतरोगा भवन्ति
स्म । हौनेन्द्रियाः परिपूर्णन्द्रिया भवन्ति स्म । अविरहिताकुशल-
20 कायवाङ्मनस्कर्मन्ताजीवा विरहिताकुशलकायवाङ्मनस्कर्मन्ताजीवाश्च

1 C₁ पूर्वजन्मानुस्मृत्य 2 C₁ संक्रान्तः 3 C₁ drops स्म.

4 C₂ यात्यन्धाः ; the Mss. indiscriminately use य for ज and vice versa.

5 C₁ & C₂ शब्दा शृण्वन्ति 6 C₁ sometimes drops स्म.

7 All Mss. write गात्रा ; the Suvarṇaprabhā (B. T. S.), p. 4 has गीता while Ś. has भोजनानि.

भवन्ति स्म । सर्वसत्त्वाश्च मातापितृसमचित्ता भवन्ति स्म, भ्रातृभगिनी-
समचित्ता मित्रामात्यज्ञातिसालोहितसमचित्ता दशकुशलकर्मपथ-
सेविनश्च भवन्ति स्म । ब्रह्मचारिणः शुचयो निरामयगन्धाः सर्वसत्त्वाश्च
सर्वसुखसमर्पिता ईदृशं सुखं प्रतिलभन्ते स्म तद्यथापि नाम तृतीयध्यान-
5 समापन्नस्य भिक्षोः तस्मिन्नेव च समये एवरूपया प्रज्ञया ते समन्वागता
भवन्ति स्म । यदन्यत्रुच्चैत्रस्था बुद्धा भगवन्त एवमुदानयन्ति स्म¹—
साधु दमः साधु संयमः साधु चौर्ध्वं ब्रह्मचर्यावासः साधु प्राणिभूते-
ष्वविहिंसेति ।

अथ खलु भगवांस्तस्मिन्नेव² सिंहासने निषण्णः³ इमं त्रिसाहस्रमहा-
10 साहस्रं लोकधातुमभिभूय तथागतस्तिष्ठति⁴ भासते तपति विरोचते स्म
आभया वर्णेन श्रिया तेजसा च । पूर्वस्यां दिशि दक्षिणस्यां पश्चिमाया-
मुत्तरस्यामधस्तादूर्ध्वं दिग्विदिक्षु गङ्गानदीबालुकोपमान् लोकधातूनभिभूय
तथागतस्तिष्ठति भासते । तद्यथापि नाम सुमेरुः पर्वतराजः सर्वपर्वता-
नभिभूय तिष्ठति भासते as above ll. 10, 11 up to तेजसा च ।
15 एवमेव भगवान् सर्वलोकधातूनभिभूय तिष्ठति भासते as above ll.
10, 11 up to तेजसा च । एवमेव भगवान् सर्वलोकधातूनभिभूय
तिष्ठति भासते as above ll. 10, 11 up to तेजसा⁵ च ।

अथ खलु भगवान् पुनरेव यादृक् त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ
सत्त्वानामात्मभावस्तत्समानमात्मभावं प्राकृतमुपदर्शयामास⁶ । अथ खलु
20 येऽस्मिंस्त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ शुद्धावासकायिका देवाः शुभ-

1 All Mss. have स्मः.

2 C₁ ०स्मिन्नेव

3 A & C₂ always have निषण्णः; for निषण्णः; so this will not be noticed in future.

4 A & C₁ drop this here but retain it in the repetitions.

5 C₁ drops out a few lines of the repetitions.

6 The Samādhirāja-sūtra (B. T. S.), p. 10 mentions

स्रष्टा आभास्वरा ब्रह्मकायिका देवाः परनिर्मितवशवर्तिनश्च निर्माण-
रतयश्च तुपिताश्च यामाश्च त्रयस्त्रिंशाश्च चातुर्भङ्गराजकायिकाश्च देवास्ते
तं¹ तथागतस्यासेचनकमात्मभावं दृष्ट्वा दिव्याः पुष्पधूपगन्धमात्यविले-
पनचूर्णचौवरच्छत्रध्वजपताकावैजयन्तीर्गृहीत्वा दिव्यानि उत्पलकुमुद-
5 सौगन्धिकपुण्डरीकपद्मानि गृहीत्वा दिव्यानि च केशरतमालपत्राणि
गृहीत्वा येन तथागतस्यासेचनक आत्मभावस्तेनोपसंक्रान्ताः । ये चेह
त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ मनुष्यास्तेऽपि तं तथागतस्यासेचनक-
मात्मभावं दृष्ट्वा स्थलजलजानि² पुष्पाणि गृहीत्वा येन तथागतस्या-
सेचनक आत्मभावस्तेनोपसंक्रान्ताः³ ।

10 अथ खलु ते देवास्ते च मानुषास्ताभिर्दिव्याभिः पुष्पधूपगन्ध-
मात्यविलेपनचूर्णचौवरच्छत्रध्वजपताकावैजयन्तोभिसौश्च स्थलजलजैः
पुष्पैस्तथागतकायमवकिरन्ति स्म अभ्यवकिरन्ति स्म ।

अथ खलु यैस्तेः⁴ पुष्पधूपगन्धमात्यविलेपनचूर्णचौवरच्छत्रध्वज-
पताकावैजयन्तीवर्षैः स्थलजलजैश्च पुष्पैर्भगवानवकीर्णैस्तानि च सर्वाणि
15 उपर्यन्तरीचे भगवतोऽधिष्ठानेन त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातुप्रमाण-
मेकं कूटागारं संस्थितमभूत् । ततश्च कूटागारात् तानि दिव्यानि
पुष्पपट्टदामानि लम्बन्ते प्रलम्बन्ते स्म । तैश्च पुष्पदामभिः पट्टदामभि-
श्चार्यं⁵ त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुरतीवाशोभत⁶ । तेन च सुवर्ण-
वर्णेन भगवतः प्रभावभासेन दशसु दिक्षु प्रसृतेन एकैकस्यां दिशि गङ्गा-

असेचनी रूप । Cf. S. 21 अथ भगवान् पुनरपि यादृशो भगवतः प्रह्लायात्मभावः
तादृशमिमं त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातावुपदर्शयति स्म.

1 All Mss. have ते.

2 C₂ स्थलजानि

3 C₁ drops the lines from ये चेह.....to संक्रान्ताः.

4 All Mss. have यैस्तेः.

5 C₁ drops these two lines from त्रिसाहस्र...to चार्यं.

6 S. 22 अभिशीमित

नदीबालुकोपमा लोकधातवः स्फुटावभासिताश्चाभूवन् । अस्मिंश्च त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ सर्वेषु चातुर्दोषकेषु लोकधातुषु तेषां देवमनुष्याणाञ्च एकैकस्यैतदभूत् । मम पुरतस्तथागतो निषण्णो धम्मं देशयतीति ।

- 5 अथ खलु भगवांस्तस्मिन्नेव सिंहासने निषण्णः पुनरेव स्मितमकरोत् । येन स्मितावभासिनायं त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातुः स्फुटोऽभूत् । यावद्दृशसु दिक्षु गङ्गानदीबालुकोपमा लोकधातवः स्फुटा अभूवन् । ये¹ च त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ सत्त्वास्ते सर्वे पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु बुद्धान् भगवतः पश्यन्ति स्म सश्रावकसंघान्
- 10 तस्याञ्च पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु ये सत्त्वास्ते सर्वे इमां सहालोकधातुं पश्यन्ति स्म शाक्यमुनिं च तथागतं सार्धं भिक्षुसंघेन । एवं दक्षिणस्यां दिशि पश्चिमायामुत्तरपूर्वस्यां पूर्वदक्षिणस्यां दक्षिणपश्चिमायां पश्चिमोत्तरस्यामध ऊर्ध्वं दिग्भागं² गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु बुद्धान् भगवतः पश्यन्ति स्म सश्रावकसंघान् । तेषु
- 15 च गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु ये सत्त्वास्ते सर्वे इमां सहालोकधातुं पश्यन्ति स्म शाक्यमुनिञ्च तथागतं सार्धं भिक्षुसंघेन ।

- अथ खलु पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमान् लोकधातून्तिक्रम्य तेभ्यो यः सर्वावसानिको लोकधातू रत्नावती नाम तत्र रत्नाकरो नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धस्तिष्ठति ध्रियते यापयति । स इमानेव
- 20 प्रज्ञापारमितां बोधिसत्त्वानां धम्मं देशयति । अथ तत्र लोकधातौ समन्तरश्चिनाम बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तं महान्तमवभासं दृष्ट्वा तच्च महान्तं पृथिवीचालं तच्च भगवत³ आसिषनक्रमालभावं दृष्ट्वा येन भगवान् रत्नाकरस्तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धस्तेनोपसंक्रामदुपसंक्रम्य तस्य भगवतः पादावभिवन्द्य तं तथागतं रत्नाकरमेतदवीचत् । को भगवन् श्वेतुः कः

1 C₁ ये श्वेत ; A. ये श्वेत

2 C₂ दिग्भागे

3 A भगवताऽसिषनक

प्रत्ययोऽस्य महतोऽवभासस्य^१ लोके प्रादुर्भावाय अस्य च महतः पृथिवी-
 चालस्य अस्य च तथागतस्यासेचनकालभावस्य सन्दर्शनाय । एवमुक्ते
 रत्नाकरस्तथागतः समन्तरश्चिं बोधिसत्त्वमेतदबोधत् । अस्ति कुलपुत्र
 इतः^२ पश्चिमायां दिशि गङ्गानदीबालुकीपमान् लोकधातूनतिक्रम्य सहा
 5 नाम लोकधातुस्तत्र शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्सम्बुद्धस्तिष्ठति
 ध्रियते यापयति । स बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां^३ प्रज्ञापारमितां सम्प्र-
 काशयति तस्यायमौद्देशोऽनुभावः ।

अथ खलु समन्तरश्चिंबोधिसत्त्वो रत्नाकरं तथागतमेतदबोधत् ।
 गमिष्याम्यहं भगवंस्तां सहां लोकधातुं तच्च शाक्यमुनिं तथागतं दर्श-
 10 नाय वन्दनाय पर्युपासनाय तांश्च बोधिसत्त्वान् महासत्त्वान् भूयस्त्वेन^४
 कुमारभूतान् धारण्योप्रतिलब्धान् समाधिनिर्हारकुशलान् सर्वसमाधि-
 वशिपारमितां गतान् । भगवानाह गच्छ त्वं कुलपुत्र यस्येदानीं
 कालं मन्यसे ।

अथ खलु रत्नाकरस्तथागतो नानारत्नमयानि सुवर्णावभासानि
 15 सहस्रपत्राणि पद्मानि समन्तरश्चये बोधिसत्त्वाय प्रादात् । एतैस्त्वं
 कुलपुत्र पद्मैस्तं शाक्यमुनिं तथागतमभ्यवकिरेः । एवञ्च वदेः^५ रत्नाकरो
 भगवान् भगवन्तमप्राबाधतां परिपृच्छत्यस्यातद्धतां लघूत्यानतां यात्रां
 बलं सुखस्यर्गविहारतां परिपृच्छति । इमानि च तेन भगवता रत्ना-
 करेण तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन पद्मानि प्रहितानि^६ भगवत
 20 इति । सम्प्रजानकारी च त्वं कुलपुत्र बुद्धचित्रे भूयाः । तत्कस्य हेतो-
 र्दुरासदा हि ते बोधिसत्त्वा ये^७ तत्र सहायां लोकधातौ उपपन्नाः ।

1 A & C₁ महतावभासस्य

2 C₁ पुत्रैतः ; A & C₂ पुत्रैतः 3 A बोधिसत्त्वान्महासत्त्वान्

4 व has been dropped in some of the repetitions that follow this.

5 C₁ वद

6 C₂ & S. 31 प्रविष्टानि

7 A drops ये.

- अथ खलु समन्तरस्निर्बोधिसत्त्वो रत्नाकरस्य तथागतस्य सकाशात्
 तानि नानारत्नमयानि पद्मानि गृहीत्वा सुवर्णनिर्भासानिःसहस्रपत्राणि
 अनेकैर्बोधिसत्त्वकोटिनियुतशतसहस्रेर्गृह्यथैः प्रव्रजितैश्च दारकैर्दारिका-
 भिश्च सार्धं परिहृतः पुरस्कृतः पूर्वस्थां दिशि तेषु गङ्गानदीबालुकीपमेषु
 5 लीकधातुषु बुद्धानां भगवतः सत्कुर्वन् गुरुकुर्वन् मानयन् पूजयन्¹ पुष्प-
 धूपगन्धमाख्यविलेपनचूर्णचौवरच्छत्रध्वजपताकावैजयन्तीभिर्येनियं सद्वा
 लीकधातुस्तेन संप्राप्तः । येन च शाक्यमुनिस्तथागतस्तेनोपसंक्रान्तः ।
 उपसंक्रम्य भगवतः पादौ शिरसाभिवन्द्य एकान्तेऽतिष्ठत् । एकान्ते
 स्थितश्च समन्तरस्निर्बोधिसत्त्वो भगवन्तं शाक्यमुनिमेतदवोचत् । रत्ना-
 10 करो भगवान् भगवन्तमल्लाबाधतां परिपृच्छत्यल्लातङ्गतां लघूत्यानतां
 यात्रां बलं सुखस्यर्गविहारतां च परिपृच्छति । इमानि च तेन भगवता
 रत्नाकरेण तथागतेन नानारत्नमयानि सुवर्णनिर्भासानि सहस्रपत्राणि
 पद्मानि प्रेषितानि भगवतः ।

- अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिस्तथागतस्तानि पद्मानि गृहीत्वा
 15 येन ते पूर्वस्थां दिशि गङ्गानदीबालुकीपमा लीकधातवस्तेन प्राप्तिवत् ।
 तैश्च पद्मैस्ते लीकधातवः स्फुटा अभूवन् । तेषु च पद्मेषु बुद्धविग्रहा-
 निषस्रकाः² तेषु च बुद्धचैत्रेषु धर्मं देशयन्ति यदुत्तममेव प्रज्ञापार-
 मिताप्रतिसंयुक्तां धर्मदेशनाम्³ । यैश्च सत्त्वैः स धर्मः श्रुतस्ते नियता
 अभूवन् अनुत्तरायां सम्यक्सम्बोधौ ।

- 20 अथ खलु ते बोधिसत्त्वास्ते च गृह्यन्त्यास्ते च प्रव्रजितास्ते च दारका-
 स्ताश्च दारिकास्ततो रत्नावत्या लीकधातोः समन्तरस्निना बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेन सार्धमागताः स्वकस्वकैः कुशलमूलैर्भगवन्तं शाक्यमुनिं
 सत्कृत्य गुरुकृत्य सन्मान्य संपृच्यैकान्ते न्यषीदन् ।

1 C₂ मानये पूजये

2 A & C₂ निषस्रकाः ; S. 31 निषसा

3 All Mss. have देशमान्.

अथ खलु दक्षिणस्यां दिशि...¹ सर्वावसानिको लोकधातुः सर्वश्लोकापगतो नाम तत्राश्लोकश्रीर्नाम तथागतः...देशयति । अथ तत्र लोकधातौ विगतश्लोको नाम बोधिसत्त्वः...अवोचत् । अस्ति कुलपुत्र इत उत्तरस्यां दिशि...सद्दा नाम लोकधातुः... भगवतः । अथ
5 खलु भगवान् शाक्यमुनिः...येन ते दक्षिणस्यां दिशि...प्राक्षिपत् । तैश्च पद्भैः...न्यषीदन् ।

अथ खलु पश्चिमायां दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुरुपशान्ता² नाम तत्र रत्नार्चिर्नाम तथागतः...देशयति । अथ तत्र लोकधातौ चारित्रमतिर्नाम बोधिसत्त्वः...अवोचत् । अस्ति कुलपुत्र इतः पूर्वस्यां
10 दिशि...सद्दा नाम लोकधातुः... भगवतः । अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...येन ते पश्चिमायां दिशि...प्राक्षिपत् । तैश्च पद्भैः...न्यषीदन् ।

अथ खलु उत्तरस्यां दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुर्जया³ नाम तत्र जयेन्द्रो⁴ नाम तथागतः...देशयति । अथ तत्र लोक-
15 धातौ जयदत्तो नाम बोधिसत्त्वः...अवोचत् । अस्ति कुलपुत्र इतो दक्षिणस्यां दिशि...सद्दा नाम लोकधातुः...भगवतः । अथ खलु भगवान्

1. Vide p. 12, l. 17 to p. 14, l. 23. This passage has been repeated with the change of names of the directions, Lokadhātus, Buddhas and Bodhisattvas ; so here these changes of directions and names have been mentioned, the omitted portions being indicated only by three dots (...). All that a reader has to do is to substitute the names of Buddhas, Bodhisattvas, Lokadhātus and directions in the corresponding places in the passages concerned.

2 Ś. 34 drops it.

3 C₂ जयीर्जवी

4 Ś. 37 जायेन्द्र

शाक्यमुनिः...¹ येन ते उत्तरस्यां दिशि...प्राचिपत् । तैश्च पद्भैः...
न्यषीदन् ।

अथ खलु उत्तरपूर्वस्यां दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुः समा-
ध्यलङ्घिता नाम तत्र समाधिहस्त्युत्तरश्रीर्नाम तथागतः...देशयति ।

5 अथ तत्र लोकधातौ विजयविक्रामी नाम बोधिसत्त्वः...अवीचत् ।
अस्ति कुलपुत्र इतो दक्षिणपश्चिमायां दिशि...सहा नाम लोकधातुः...
भगवतः । अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...येन ते उत्तरपूर्वस्यां दिशि...
प्राचिपत् । तैश्च पद्भैः...न्यषीदन् ।

अथ खलु पूर्वदक्षिणस्यां दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुर्बोधि-
10 मण्डलाकारसुरचिरा² नाम तत्र पद्मोत्तरश्रीर्नाम तथागतः...देशयति ।
अथ तत्र लोकधातौ पद्महस्तो नाम बोधिसत्त्वः...अवीचत् । अस्ति
कुलपुत्र इतः पश्चिमोत्तरस्यां दिशि...सहा नाम लोकधातुः...भगवतः ।
अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...येन ते पूर्वदक्षिणस्यां दिशि...प्राचिपत् ।
तैश्च पद्भैः...न्यषीदन् ।

15 अथ खलु दक्षिणपश्चिमायां दिशि...सर्वावसानिको लोकधातु-
र्विगतराजःसञ्चया³ नाम तत्र सूर्यमण्डलप्रभासो⁴त्तमश्रीर्नाम तथागतः...
देशयति । अथ तत्र लोकधातौ सूर्यप्रभासो नाम बोधिसत्त्वः...अवीचत् ।
अस्ति कुलपुत्र इत उत्तरपूर्वस्यां दिशि...सहा नाम लोकधातुः...
भगवतः । अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...येन ते दक्षिणपश्चिमायां
20 दिशि...प्राचिपत् । तैश्च पद्भैः...न्यषीदन् ।

अथ खलु पश्चिमोत्तरस्यां दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुर्वशी-
भूता नाम तत्रैकच्छत्री नाम तथागतः...देशयति । अथ तत्र
लोकधातौ रत्नोत्तमी नाम बोधिसत्त्वः...अवीचत् । अस्ति कुलपुत्र

1 See p. 12, l. 17 to p. 14, l. 23 for the portions omitted.

2 C₂ बोधिमण्डलाकारसुरचिरा

3 S. 45 विगतराजसञ्चया

4 S. 45 •प्रतिभासी•

इतः पूर्वदक्षिणस्यां दिशि...सहा नाम लोकधातुः ..भगवतः ।
अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...¹येन ते पश्चिमोत्तरस्यां दिशि...
प्राक्षिपत् । तैश्च पद्मैः...न्यषीदन् ।

अथ खल्वधस्ताद्दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुः पद्मा नाम तत्र
5 पद्मश्रीर्नाम तथागतः...देशयति । अथ तत्र लोकधातौ पद्मोत्तरो नाम
बोधिसत्त्वः...अवीचत् । अस्ति कुलपुत्र इत उपरिष्ठाद्दिशि...सहा नाम
लोकधातुः...भगवतः । अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...येन ते अधस्ता-
द्दिशि...प्राक्षिपत् । तैश्च पद्मैः...न्यषीदन् ।

अथ खलु उपरिष्ठाद्दिशि...सर्वावसानिको लोकधातुर्नन्दा नाम
10 तत्र नन्दश्रीर्नाम तथागतः...देशयति । अथ तत्र लोकधातौ नन्द-
दत्तो नाम बोधिसत्त्वः...अवीचत् । अस्ति कुलपुत्र इतोऽधस्ताद्दिशि...
सहा नाम लोकधातुः...भगवतः । अथ खलु भगवान् शाक्यमुनिः...
येन ते उपरिष्ठाद्दिशि...प्राक्षिपत् । तैश्च पद्मैः...न्यषीदन् ।

अथ खलु तेन क्षणलवमुहूर्तेन अयं त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोक-
15 धातुः सप्तरत्नमयः संस्थितोऽभूत् पुष्पाभिकीर्णः । अवसक्तपट्टदामकलापः
कल्पवृक्षैर्नानालङ्कारफलावनताग्रविटपैः पुष्पवृक्षैः फलवृक्षैर्गन्धवृक्षै-
र्मांथवृक्षैश्चोपशोभितोऽभूत् । तद्यथापि नाम पद्मावती लोकधातुः
समन्तकुसुमस्य तथागतस्य बुद्धचैत्रं यत्र मञ्जुश्रीः कुमारभूतः प्रतिवसति
सुस्थितमतिश्च बोधिसत्त्वः अन्ये च महौजस्का बोधिसत्त्वाः । भगवां-
20 श्चाद्राक्षीत् सदेवलोकं सन्निपतितं समारकं सब्रह्मकं सश्रमणब्राह्मणिकां
प्रजां सन्निपतितांस्त्रांश्च बोधिसत्त्वान् कुमारभूतान् ॥ इति निदानम्² ॥

तत्र खलु भगवानायुष्मन्तं शारिपुत्रमामन्त्रयामास । सर्वाकारं³

1 See p. 12, l. 17 to p. 14, l. 23 for the portions omitted.

2 The present text indicates the endings of sections by putting expressions like इति निदानम्, इति समाप्तः सम्बोधिकामना-
सङ्गतश्चित्तीत्यादः.

3 S. 55 has सर्वाकारान्.

शारिपुत्र सर्वधर्मानभिसम्बोद्धुकामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापार-
मितायां योगः करणीयः ॥ इति समासतः सम्बोधिकामनासहगत-
श्चित्तोत्पादः ॥

5 एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । कथं भगवन्
बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन सर्वाकारं¹ सर्वधर्मानभिसम्बोद्धुकामेन प्रज्ञा-
पारमितायां योगः करणीयः ।

एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । इह शारिपुत्र²
बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां स्थित्वाऽऽन्यानयोगेन दान-
पारमिता परिपूरयितव्या अपरित्यागयोगेन दैयदायकप्रतिग्राहकानुप-
10 लब्धितासुपादाय । शीलपारमिता परिपूरयितव्या आपत्त्यनापत्त्यनध्या-
पसितासुपादाय । ज्ञान्तिपारमिता परिपूरयितव्या अज्ञोभयतासुपादाय ।
वीर्यपारमिता परिपूरयितव्या कायिकचैतसिकवीर्यासंसनता³सुपा-
दाय³ । ध्यानपारमिता परिपूरयितव्या अनास्वादनता⁴सुपादाय ।
प्रज्ञापारमिता परिपूरयितव्या प्रज्ञादौष्प्रज्ञा⁵नुपलब्धितासुपादाय ॥
15 इति व्यासतः सम्बोधिकामनासहगतश्चित्तोत्पादः ॥

पुनरपरं शारिपुत्र दशदिक्षु प्रत्येकं गङ्गानदीवाल्मुकीपमेषु लोक-
धातुषु ये सत्त्वास्तान् सर्वाननुपधिशीघ्रं⁶निर्वाणधातौ परिनिर्वापयितु-
कामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् ॥ इति
समासतः परार्थालम्बनश्चित्तोत्पादः ॥

20 एवं मत्सरिणः सत्त्वान्⁷ दाने प्रतिष्ठापयितुकामेन दुःश्रीलान्⁸
श्रीले व्यापादबहुलान्⁹ ज्ञान्तौ कुश्रीदान् वीर्यं विधिपुत्रित्तान् ध्यानं

1 S. 55 has सर्वाकारान्.

2 C₂ drops ll. 4-7.

3 C₁ वीर्यासंसनता० ; C₂ वीर्यासंसनता

4 For अनास्वादनता० S. has अविद्येपाश्रहरवता०.

5 A दीप्रज्ञा

6 C₁ & C₂ शीघ्रे

7 C₁ & C₂ सत्त्वा

8 C₁ दुःश्रीला

9 C₁ बहूला

दुष्प्रज्ञान¹ प्रज्ञा²सम्पदि प्रतिष्ठापयितुकामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् ॥ इति व्यासतः परार्थात्मन्³द्विषो-
त्पादः ॥

पुनरपरं शारिपुत्र सर्वाकारं सर्वधर्मानभिसम्बोद्धुकामेन बोधिसत्त्वेन
5 महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां स्थातव्यम् ॥ इतिच्छन्दसहगतः पृथिव्यु-
पमः⁴ ॥

एवमिह शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां स्थित्वा-
ऽध्यानयोगेन दानपारमिता परिपूरयितव्या देयदायकप्रतिग्राहकानुप-
लब्धितामुपादाय । एवं श्रीलपारमिता क्षान्तिपारमिता वीर्यपारमिता
10 ध्यानपारमिता प्रज्ञापारमिता परिपूरयितव्या प्रज्ञादौष्प्रज्ञानुपलब्धिता-
मुपादाय⁵ ॥ इत्याश्रयसहगतः कल्याणसुवर्णोपमः ॥

एवं प्रज्ञापारमितायां शारिपुत्र स्थित्वा बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन
चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि परिपूरयितव्यानि चत्वारि सम्बन्धप्रहायानि
चत्वार ऋद्धिपादाः पञ्चेन्द्रियाणि पञ्च बलानि सप्त बोध्यज्ञानि आर्या-
15 ष्टाङ्गमार्गः परिपूरयितव्यः । शून्यतासमाधिर्भावयितव्यः । अनिमित्त-
समाधिर्भावयितव्यः । अप्रणिहितसमाधिर्भावयितव्यः । एवं चत्वारि
ध्यानानि चत्वार्यप्रमाणानि⁶ चतस्र आरूप्यसमापत्तयः अष्टौ विमोक्षाः
नवानुपूर्वविहारसमापत्तयः नवाशुभाः संज्ञा⁷ भावयितव्याः । कतमा
नव⁸ । यदुत आभातक⁹संज्ञा विधूतक¹⁰संज्ञा विपूयक¹¹संज्ञा विलो-

1 C₁ दुःप्रज्ञान्

2 A drops प्रज्ञा.

3 C₂ ०त्मन्ने

4 C₁ पृथिवीपमः

5 Cf. p. 18, ll. 7-14 noting that this passage has been repeated there in an abridged form.

6 C₂ चत्वारि प्रमाणानि 7 C₁ ०भसंज्ञा 8 C₂ नवः ; A & C₁ नवा

9 Mvyu. ; Kośa, p. 57 व्याभातक ; Ś. 59 ध्यातक ; Pāli : Uddhumātaka

10 Mvyu. ; Kośa, p. 57 विपशुनक ; Ś. 59 विपदाक

11 C₁ विपूर्यक ; Ś. 59 विपूरितक

हितकसंज्ञा विनीलकसंज्ञा विखादितकसंज्ञा विक्षिप्तकसंज्ञा विदग्धक-
 संज्ञा अस्थिसंज्ञा । आहारे प्रतिबूलसंज्ञा भावयितव्या । बुद्धानुस्मृति-
 भावयितव्या । संधानुस्मृतिर्भा०¹ । शीलानुस्मृतिर्भा० । त्यागानु-
 स्मृतिर्भा० । देवतानुस्मृतिर्भा० । आनापानानुस्मृतिर्भा० । उद्देगानु-
 5 स्मृतिर्भा० । मरणानुस्मृतिर्भा० । अनित्यसंज्ञा भा० । दुःखसंज्ञा भा० ।
 अनात्मसंज्ञा भा० । अशुचि²संज्ञा भा० । मरणसंज्ञा भा० । सर्वलोके
 अनभिरतिसंज्ञा भा० । सर्वलोके अविश्वाससंज्ञा भा० । परिजय³संज्ञा-
 न्भावयितव्यम् । संवृतिसंज्ञान्भावयितव्यम्⁴ । यथारुतसंज्ञान-⁵
 न्भावयितव्यम् । सवितर्कः सविचारः समाधिर्भावयितव्यः⁶ । अवितर्कौ-
 10 ऽविचारमात्रः समाधिर्भावयितव्यः । अवितर्कौऽविचारः समाधिर्भाव-
 यितव्यः । अनाज्ञातमाज्ञास्यामीन्द्रियम्भावयितव्यम् । आज्ञेन्द्रियम्भावयि-
 तव्यम् । आज्ञातावीन्द्रियम्भावयितव्यम् । अभिध्यायतन⁷म्भावयितव्यम् ।
 कृतस्नायतनम्भावयितव्यम्⁸ । सर्वज्ञज्ञानम्भावयितव्यम् । शमथविप-
 श्यने भावयितव्ये⁹ तिस्रो¹⁰ विद्या भावयितव्याः । चतस्रः प्रतिसंविदो
 15 भावयितव्याः । चत्वारि वैशारद्यानि भावयितव्यानि । अच्युताः

1 भा० stands for भावयितव्या.

2 Ś. 61 अशुभ

3 Ś. 62 परिचय० ; cf. Mvyu. ccxlv. 130

4 C₂ drops ll. 6-8 ; so also Ś. 61.

5. Later on संज्ञानम् has been changed into ज्ञानम्. Mvyu. puts ज्ञानम् for संज्ञानम्.

6 C₂ सवितर्कसविचारकसमाधिं भावयितव्या

7 Ś. 64 अभिध्यायतनम्

8 C₁ drops it.

9 C₂ विपश्यने भावयितव्यम्

10 C₂ चतस्रो

पञ्चाभिज्ञा भावयितव्याः । षट् पारमिता भावयितव्याः । सप्त धनानि^१
भावयितव्यानि । अष्टौ महापुरुषवितर्का भावयितव्याः । दश तथा-
गतबलानि भावयितव्यानि । अष्टादशवेणिका बुद्धधर्मा भावयितव्याः ।
महामैत्री भा०^२ । महाकरुणा भा० । महामुदिता भा० । महोपेक्षा

5 भा० ॥ इत्यध्याश्रयसहगतो नवचन्द्रोपमः ॥

सर्वज्ञतां ज्ञानेन दर्शनेन चावलोक्यातिक्रमितुकामेन बोधिसत्त्वेन
महासत्त्वेन प्रज्ञापारमिता भावयितव्या । मार्गज्ञतां परिपूरयितुकामेन
सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्तुकामेन सर्वसत्त्वचित्तचरितज्ञानाकारतां^३ परि-
पूरयितुकामेन सर्ववासनानुसन्धिक्लेशानुत्पाटयितु^४कामेन बोधिसत्त्वेन
10 महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां योगः करणीयः । एवं बोधिसत्त्वेन महा-
सत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् । बोधिसत्त्वन्याममवक्रमितुकामेन
श्रावकप्रत्येकबुद्धभूमिमतिक्रमितुकामेन अविनिवर्तनीयभूमौ स्थातुकामेन
कुमारभूमिं समतिक्रमितुकामेन षड्भिज्ञाः प्राप्तुकामेन सर्वसत्त्वचित्त-
चरितविस्मृदितानि^५ विज्ञातुकामेन सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां ज्ञान-
15 मभिभवितुकामेन धारणीसमाधिमुखं प्रतिलब्धुकामेन ॥ इति प्रयोग-
सहगतो ज्वलनोपमः ॥

मत्सरिणः सत्त्वान्^६ दाने प्रतिष्ठापयितुकामेन सर्वश्रावकप्रत्येक-
बुद्धेभ्यो दानानि दीयमानानि एकेनानुमोदनासहगतेन चित्तोत्पादेना-
भिभवितुकामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् ॥
20 इति दानपारमितासहगतो महानिधानोपमः ॥

1 C₂ सप्तबीध्यज्ञानि ; cf. Mvyu. lxxvii.

2 भा० stands for भावयितव्या.

3 C₂ ०ज्ञानता

4 A ०नुध्यातयितुं ; C₁ नुद्धाटयितु ; C₂ नुद्यात्तयितु ; Ś. 67 has
प्रज्ञातुकामेन.

5 C₁ विसृदितानि ; C₂ विसृदितानि

6 C₁ & C₂ सत्त्वा ; cf. Ś. 68 where this sentence has been
worded a bit differently.

दुःशीलान् शीलं प्रति०^१ शीलमेकेना०^२ ॥ इति शीलपारमिता-
सङ्गतो रत्नाकरोपमः ॥

व्यापन्नचित्तान् चान्तौ प्रति० चान्तिमेकेना०^३ ॥ इति चान्तिसङ्-
गतो महार्बवोपमः ।

5 कुशीदान् वीर्यं प्रति० वीर्यमेकेना० ॥ इति वीर्यसङ्गतो
वज्रोपमः^४ ।

विशिष्टचित्तान् ध्याने प्रति० ध्यानमेकेना० ॥ इति ध्यानपारमिता-
सङ्गतः पर्वतोपमः ।

10 दुष्पुत्रान् सत्त्वान् प्रज्ञायां प्रति० प्रज्ञामेकेना० ॥ इति प्रज्ञासङ्गतो
महाभेषज्योपमः ।

एकमपि कुशलचित्तोत्पादं सर्वाकारज्ञतायासुपादाय कौशल्येन
परिणामनयाऽप्रमेयमसंख्येयं कर्तुकामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञा-
पारमितायां शिञ्चितव्यम् । अल्पमपि दानं ददता^५ अल्पमपि शीलं
रक्षता^६ अल्पमपि^७ चान्तिं भावयता अल्पमपि वीर्यमारभमाणेन
15 अल्पमपि ध्यानं समापद्यमानेनाल्पमपि प्रज्ञां भावयता सर्वसत्त्वेभ्यः
सर्वाकारज्ञतायासुपादाय कौशल्येन परिणामनयाऽप्रमेयमसंख्येयं कर्तु-
कामेन बोधिसत्त्वेन etc.^८ । पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन
दानपारमितायां चरता प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् । एवं शील-
पारमितायाञ्चरता चान्तिपारमितायाञ्चरता वीर्यपारमितायाञ्चरता
20 ध्यानपारमितायाञ्चरता प्रज्ञापारमितायाञ्चरता बोधिसत्त्वेन etc. । सर्व-

1 For प्रति० read प्रतिष्ठापयितुकामेन सर्वत्रावकप्रत्येकमुद्धानाम्.

2 For मेकेना० read मेकेनानुमीदनासङ्गतैः चित्तोत्पादेनाभिभूयितु-
कामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम्.

3 C₂ drops this line.

4 All Mss. have वज्रोपमः.

5 C₁ दत्ता

6 C₁ रक्षिता

7 C² अल्पमपि

8 Etc. in this page stands for महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां
शिञ्चितव्यम्.

सत्त्वानामर्थाय नरकतिर्यग्योनियमलोकदुःखान्युत्सीदुकामेन^१ कल्प-
शतसहस्रसञ्चितमपि शीलं सत्त्वापेक्षया त्यक्तुकामेन बुद्धकुले उपपत्तु-
कामेन अशीत्यनुव्यञ्जनानि द्वात्रिंशत्सहस्रापुरुषलक्षणानि च निष्पादयितु-
कामेन बोधिसत्त्वेन etc.^२ ॥ इत्युपायसहगतो मित्रोपमः ॥

5 पुनरपरं शारिपुत्र बुद्धकायं निष्पादयितुकामेन बोधिसत्त्वेन etc. ।
कुमारभूमिमाक्रमितुकामेन बोधिसत्त्वेन etc. । बुद्धबोधिसत्त्वैरविरहितेन
भवितुकामेन बोधिसत्त्वेन etc. ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन एकेन स्त्ररेण पूर्वस्यां दिशि
गङ्गानदीबालुकीपमान् लोकधातून् विज्ञापयितुकामेन प्रज्ञापारमितायां
10 शिञ्चितव्यम् । एवं दक्षिणस्यां पश्चिमायामुत्तरस्यां विदिक्षु अध ऊर्ध्व-
मेकेन स्त्ररेण गङ्गानदीबालुकीपमान् लोकधातून् विज्ञापयितुकामेन
प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन निरत्रवंशस्थानुपच्छेदाय
स्थितुकामेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् ।

15 पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वो यैः यैः कुशलमूले-
राकाङ्क्षति तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धान् सत्कर्तुं गुरुकर्तुं मानयितुं
पूजयितुं तानि तानि^३ मे कुशलमूलानि समृध्यन्तामिति बोधिसत्त्वेन
etc. ॥ इति प्रणिधिसहगतश्चिन्तामणिसदृशः ॥

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन सर्वसत्त्वानां मनोरथान्
20 परिपूरयितुकामेन अन्नपानवस्त्रगन्धमाष्यपुष्पधूपपूर्णाविलेपन^४शयनासन-
गृहधनधान्यालङ्काररत्नमणिसुक्तावैदुर्यशङ्कशिलाप्रवाहजातरूपरजतो-
द्यानराष्यादिभिरुपकरणैः प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् ।

1 C₁ दुःखान्युत्पाद्युकामेन

2 Etc. in this page stands for महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां
शिञ्चितव्यम्.

3 C₂ drops it.

4 C₂ अन्नपानवस्त्रगन्धमाष्यपुष्पधूपपूर्णाविलेपनचूर्णवीवरच्छन्नधजपताकाविलेपन.

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन धर्मधातुपरमे^१ लोके
आकाशधातुपर्यवसाने सर्वसत्त्वान् दानपारमितायां प्रतिष्ठापयितुकामेन
शीलपारमितायां चान्तिपारमितायां वीर्यपारमितायां ध्यानपार-
मितायां प्रज्ञापारमितायां प्रतिष्ठापयितुकामेन प्रज्ञापारमितायां

5 शिञ्चितव्यम् । पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन एकमपि
कुशलचित्तोत्पादमन्त्र्यं कर्तुकामेन यावद्बोधिमच्छाभिसंबोधेरिति
प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् । पुनरपरं शारिपुत्र ये दशसु दिक्षु
बुद्धा भगवन्तस्ते मे वर्णं भाषेरन्निति बोधिसत्त्वेन etc.^२ ॥ इति बल^३-
सहगत आदित्योपमः ॥

10 पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन अध्यात्मशून्यतायां
शिञ्चितुकामेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् । एवं बहिर्धाशून्यताया-
मध्यात्मबहिर्धाशून्यतायां शून्यताशून्यतायाम्महाशून्यतायां परमार्थ-
शून्यतायां संस्कृतशून्यतायामत्यन्तशून्यतायामनवराग्रशून्यतायामन-
वकारशून्यतायां प्रकृतिशून्यतायां सर्वधर्मशून्यतायां स्वलक्षणशून्यताया-
15 मनुपलम्भशून्यतायामभावस्वभावशून्यतायां भावशून्यतायामभावशून्य-
तायां स्वभावशून्यतायां परभावशून्यतायां शिञ्चितुकामेन बोधि-
सत्त्वेन etc.

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन सर्वधर्मतथतामवबोद्धु-
कामेन^४ प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् । एवं धर्मधातुतथतामवबोद्धु-
20 कामेन^५ बोधिसत्त्वेन etc. । सर्वभूतकोटीतथतामवबोद्धुकामेन^६ बोधि-
सत्त्वेन etc.

1 C₂ परम

2 Etc. here stands for महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम्.

3 A. बल

4 A ०तथाता० ; C₂ सर्वतथागतानव्यवलीकधातुकामेन

5 A ०तथाता० ; C₂ ०तथागता०

6 This has been dropped in A.

पुनरपरं¹ शारिपुत्र त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ ये पृथिव्यग्ने-
जीवायुपरमाणवस्तान् श्रातुकामेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञा-
पारमितायां शिञ्चितव्यम् ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वी महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां
5 चरञ्जानाति एवं दानं दत्तं महाफलं भवति । एवं दानं दत्तं क्षत्रिय-
महाशालकुलेषूपपादयति । ब्राह्मणमहाशालकुलेषूप² । गृहपति-
महाशालकुलेषूप³ । एवं³ चातुर्महाराजकायिकेषु देवेषूप³ । एवं³
लयस्त्रिंशेषु देवेषूप³ । एवं³ यामेषूप³ । एवं³ तुषितेषूप³ । एवं³
निर्माणरतिषूप³ । एवं³ परनिर्मितवशवर्तिषु देवेषूप³ । एवं³ प्रथमध्यान-
10 प्रतिलम्भाय संवर्तते । एवं³ द्वितीयध्यानप्रति⁴ । एवं³ तृतीयध्यान-
प्रति⁴ । एवं³ चतुर्थध्यानप्रति⁴ । एवं³ आकाशानन्यायतनसमापत्ति-
प्रति⁴ । एवं³ विशानानन्यायतनसमापत्तिप्रति⁴ । एवं³ आकिञ्च-
न्यायतनसमापत्तिप्रति⁴ । एवं³ नैवसंज्ञानासंज्ञायतनसमापत्तिप्रति⁴ ।
एवं³ सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षाणां धर्माणां प्रति⁴ । एवं³ स्रोतभापत्तिफल-
15 प्रति⁴ । एवं³ सक्रदागानिफलप्रति⁴ । एवं³ अनागानिफलप्रति⁴ ।
एवं³ अर्हत्फलप्रति⁴ । एवं³ प्रत्येकबुद्धत्वप्रति⁴ । एवं³ सम्यक्सं-
बुद्धत्वप्रति⁴ ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायाश्चरता
5 श्रातव्यमेवमुपायकौशलेन दानं दत्तं दानपारमितां परिपूरयति । एवं
20 दानं दत्तं शीलपा⁶ । एवं³ चान्तिपा⁶ । एवं³ वीर्यपा⁶ । एवं³
ध्यानपा⁶ । एवं³ प्रज्ञापा⁷ ।

1 C₁ एवं हि

2 प० stands for पपादयति.

3 एवं० stands for एवं दानं दत्तं.

4 प्रति० stands for प्रतिलम्भाय संवर्तते.

5 S. 91 has जानात्वेवमुपाय०.

6 पा० stands for पारमितां परिपूरयति.

7 C₁ has dropped the enumerations from चान्ति to प्रज्ञा.

एवमुक्ते आयुषान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । कथं भगवन्
 बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन दानं ददता¹ दानपारमिता परिपूरिता²
 भवति । कथं³ शीलपा⁴ । कथं³ चान्तिपा⁴ । कथं³ वीर्य-
 पा⁴ । कथं³ ध्यानपा⁵ । कथं भगवन् बोधिसत्त्वेन दानं ददता
 5 प्रज्ञापा⁶ ।

भगवानाह । अनुपलम्बेन देयस्य दायकस्य ग्राहकस्य च दानपार
 मिता परिपूरिता भवति । आपत्यनापत्यनध्यापत्तितः शीलपा⁴ ।
 अशोभानभिश्चोभयतः चान्तिपा⁷ । कायिकचैतसिकवीर्यासंसनतो⁸
 वीर्यपा⁴ । ⁹अविशेषासंकल्पनतामुपादाय ध्यानपा⁴ । सर्वधर्म-
 10 प्रजाननानुपलम्भयोगेन प्रज्ञापा⁴ । एवं बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन
 दानं ददता षट् पारमिताः परिपूरिता भवन्ति । एवं शीलपारमितायां
 सर्वाः षट् पारमिताः परिपूर्यन्ते । एवं चान्तिपारमितायां सर्वाः

1 C₂ दत्तं ; C₁ ददाति

2 C₁ परिपूरता ; C₂ परिपूरयति

3 कथं० stands for कथं दानं ददता.

4 पा० stands for पारमिता परिपूरिता भवति ; C₂ has भवति in many places.

5 A drops words from कथं⁰ शीलपा० to ध्यानपा०.

6 In Ś. 92, the corresponding passage does not retain the form कथं दानं ददता in connection with every pāramitā. It puts the appropriate clauses : कथं शीलं रचता, कथं चान्तिं भाषयता, कथं वीर्यमारभता, कथं ध्यानं समापयता, कथं प्रज्ञां भाषयता । But in the passage just preceding, Ś. 92 has the same form as here.

7 C₂ अशोभाविशोभीयत

8 C¹ वीर्यसंसन्ततो ; C₂ वीर्यसंसन्ततो

9 Ś. 92 चसस्कारयता०

षट् पारमिताः परिपूर्यन्ते एवं वीर्यपारमितायां सर्वाः ... ¹एवं ध्यान-
पारमितायां सर्वाः ... एवं प्रश्नापारमितायां सर्वाः...॥ इति ज्ञान-
सङ्गतो मधुरसङ्गीतिभाषोपमः² ॥

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन एकचित्तोत्पादेन पूर्वस्यां
5 दिशि गङ्गानदीबालुकोपमान् लोकधातून् समतिक्रमितुकामेन एवं
दक्षिणस्यां पश्चिमायासुत्तरस्यां विदिच्छ्व ऊर्ध्वं दिग्भागे गङ्गानदीबालु-
कोपमान् लोकधातून् समतिक्रमितुकामेन बोधिसत्त्वेन etc.³ । पुनरपरं
शारिपुत्र त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ यो महासमुद्रेष्वप्यप्सून्वी
महानदीषु कुनदीषूत्सरस्ताङ्गागेषु पल्लेषु तं सर्वं शतधा भिन्नया
10 बालाग्रकोट्याभ्युत्क्षेप्तुकामेन⁴ च तन्निश्चितान् प्राणिनी विक्षेपयितु-
कामेन बोधिसत्त्वेन etc.

पुनरपरं शारिपुत्र त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं कस्योद्वाह्वाग्नि-
प्रदीपमेकेन सुखवातेन प्रश्नयितुकामेन बोधिसत्त्वेन etc. । पुनर-
परं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन या विज्ञोभया वातमखली-
15 वातसंवर्त्तन्यां वर्त्तमानायां⁵ यावत् ⁶सुमेरुमहासुमेरुचक्रवाटुमहाचक्र-
⁷वाङ्गानुपादाय सर्वपर्वतान्⁸ सर्वमहापृथिवीं विधुनोति⁹ विकिरति
¹⁰निर्मलौकरोति तां विज्ञोभयावातमखलीमेकेनाङ्गुलिपर्वाग्नेया-
च्छादयितुकामेन प्रश्नापारमितायां शिञ्चितव्यम् ।

1 Here, ... stands for षट् पारमिताः परिपूर्यन्ते.

2 Ś. 92 omits the last five lines of this para.

3 Here etc. stands for महासत्त्वेन प्रश्नापारमितायां शिञ्चितव्यम्.

4 A. भ्युत्क्षेप्तु ; C₂ भिद्रक्षेप्तु

5 C₁ वातसंवर्त्तमानायां

6 C₁ drops महासुमेरु.

7 C₁ वाङ्गानुपा०

8 C₁ पर्वता

9 C₁ पृथिवी विधुनाति ; C² विधुनाति

10 C₁ निर्मुक्तौ०

पुनरपरं ... ¹ त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ यावानाकाशधातुश्च सर्वमेकेन पर्यङ्गेन ² स्फारितुकामेन प्रज्ञा³ । पुनरपरं ... त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ ये सुमेरुमहासुमेरुचक्रवाङ्महाचक्रवाङ्गादयः पर्वतास्तानेकेन वालेन बद्धा असंख्येयानप्रमाणान् लोकधातून् समति-
5 क्रामयेयं क्षिपेयमिति प्रज्ञा० ।

पुनरपरं ... दशसु दिक्षु प्रत्येकं सर्वबुद्धक्षेत्रेषु बुद्धान् भगवतो दिव्येन चक्षुषा द्रष्टुकामेन तेषाञ्च धर्मदेशनां दिव्येन श्रोत्रेण श्रोतुकामेन सर्वसत्त्वचित्तचरितानि च ज्ञातुकामेन तेषां पूर्वनिवासमनुष्मर्तुकामेन⁴ आस्रवक्ष्यज्ञानाभिज्ञामभिनिर्हर्तुकामेन⁵ च भूतकीर्तिं साक्षात्कर्तुः
10 कामेन प्रज्ञा० ॥ इति अभिज्ञासहगतो महाराजोपमः ॥

पुनरपरं ... दशसु दिक्षु प्रत्येकं यावन्तो गङ्गानदीबालुकोपनेषु लोकधातुषु बुद्धा भगवन्तः सश्रावकबोधिसत्त्वसंघास्तानेकेन पिण्डपात्रेण प्रतिपादयितुकामेन प्रज्ञा० । एवं पुष्पधूपगन्धमास्थविलेपनपूर्याचीवरच्छत्रध्वजपताकामेघैस्तांस्तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धान् सत्-
15 कर्तुकामेन गुरुकर्तुकामेन मानयितुकामेन पूजयितुकामेन प्रज्ञा० ।

पुनरपरं ... पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपनेषु लोकधातुषु ६ सत्त्वास्तान् शीलस्कन्धे⁶ प्रति⁷० समाधिस्कन्धे प्रति० विमुक्तिज्ञानदर्शनस्कन्धे प्रति० स्रोतत्रापत्तिफले प्रति० सक्रदागामिफले प्रति० अनागामिफले प्रति० अर्हत्त्वे प्रति० प्रत्येकबोधौ प्रति० यावदनुपधिशीघ्र-
20 निर्वाणधातौ प्रति० प्रज्ञापारमितायां शिचितव्यम् । यथा पूर्वस्यां दिशि एवं दक्षिणस्यां पश्चिमायामुत्तरस्यां विदिच्छध अर्ध्वं प्रत्येकं गङ्गानदी

1 Here, ... stands for शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन.

2 C₁ स्फुरितु ; S. 82 स्फुरितु

3 प्रज्ञा० stands for प्रज्ञापारमितायां शिचितव्यम्.

4 A adds here चामेन.

5 C₂ निहृतकार्येण मतुत०

6 A & C₁ have ०स्कन्धेषु.

7 प्रति० stands for प्रतिष्ठापयितुकामेन.

बालुकीपमेषु लोकधातुषु ये सत्त्वास्तान् यावदनुपधिशीघ्रनिर्वाणधातौ प्रति०^१ बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् ॥ इति पुण्यज्ञानसङ्गतः कोष्ठागारीपमः ॥

पुनरपरं ...^२ अतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां बुद्धानां भगवतां बुद्धगुणानु-
5 ननुप्राप्तुकामेन प्रज्ञा०^३ । पुनरपरं ... संस्कृतासंस्कृतानां धर्माणां पारं
गन्तुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ... सर्वधर्माणामतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां
तथागतानामवबोधुकामेन^४ धर्माणामनुत्पादकीटिमनुप्राप्तुकामेन
प्रज्ञा० ॥ इति बोधिपञ्चसङ्गतो महामार्गीपमः ॥

पुनरपरं...सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां पूर्वज्जमेन भवितुकामेन
10 प्रज्ञा० । पुनरपरं ... बुद्धानां भगवतामुपस्थापकेन भवितुकामेन
प्रज्ञा० । पुनरपरं ... बुद्धानां भगवतामभ्यन्तरपरिवारेण भवितुकामेन
प्रज्ञा० । पुनरपरं ... महापरिवारेण भवितुकामेन बोधिसत्त्वपरिवारं
प्रतिलब्धुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ... दक्षिणां परिशीलयितुकामेन
प्रज्ञा० । पुनरपरं ... मात्सर्यचित्तं निश्च्यौतुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ...
15 दौःश्रीष्यचित्तमनुत्पादयितुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ... व्यापादचित्त-
मनुत्पादयितुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ... कौशीर्यचित्तमुत्सृष्टकामेन
प्रज्ञा० । पुनरपरं...विच्छिन्नचित्तं^५ निश्चितुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ...
दौष्प्रज्ञचित्तमप्रपञ्चितुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं ... सर्वसत्त्वान् दानमय-
पुण्यक्रियावस्तुनि प्रतिष्ठापयितुकामेन शीलमयपुण्यक्रियावस्तुनि

1 Here, प्रति० stands for प्रतिष्ठापयितुकामेन.

2 Here, ... stands for शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन.

3 Here, प्रज्ञा० stands for प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम्.

4 C₂ drops अनुत्पादकीटी.

5 A & C₁ चिञ्चितु, निश्चितु

प्रति०¹ भावनामयपुष्पक्रियावस्तुनि प्रति० वेयावृत्त्यसङ्गते चोपधिके
पुष्पक्रियावस्तुनि² प्रति० प्रज्ञा०³ ।

पुनरपरं⁴ ... पञ्च चक्षुष्युत्पादयितुकामेन प्रज्ञा० । कतमानि पञ्च ?
यद्गत मांसचक्षुर्दिव्यचक्षुः प्रज्ञाचक्षुर्धर्मचक्षुर्बुद्धचक्षुरुत्पादयितुकामेन
5 प्रज्ञा० ।

पुनरपरं ... पूर्वस्यां दिशि दिव्येन चक्षुषा गङ्गानदीबालुकोपमान्
भगवतो द्रष्टुकामेन प्रज्ञा० । एवं दक्षिणस्यां दिशि दिव्येन चक्षुषा
गङ्गानदीबालुकोपमान् बुद्धान् भगवतो द्रष्टुकामेन प्रज्ञा० and so on
with regard to all other directions up to उपरिष्ठादिशि⁵ ।

10 यांसु⁶ ते बुद्धानां भगवन्तो धर्मान् भाषन्ते तान् धर्मान्⁷ दिव्येन
श्रोत्रेण श्रोतुकामेन तेषाञ्च बुद्धानां⁸ भगवतां चेतसैव चित्तं यथाभूतं
परिज्ञातुकामेन तेषां बुद्धानां भगवतां पूर्वयोगसङ्गतां बोधिसत्त्वता-⁹
मनुष्मर्तुकामेन तेषाञ्च बुद्धानामृद्धिविकुर्वितं द्रष्टुकामेन प्रज्ञा० ।

पुनरपरं ... यांस्ते बुद्धा भगवन्तः समन्ताद्दृश्यसु दिक्षु सर्वलोकधातुषु
15 धर्मान्¹⁰ भाषन्ते ताञ्श्रुत्वा¹¹ अनाच्छेद्येन¹² स्मृतिबलाधानेन सर्वान्
सन्धारयितुकामेन यावदनुत्तरां¹³ सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्ध इति प्रज्ञा० ।

पुनरपरं...अतीतानां बुद्धानां भगवतां बुद्धक्षेत्राणि द्रष्टुकामेन
अनागतानामपि बुद्धानां भगवतां बुद्धक्षेत्राणि द्रष्टुकामेन प्रज्ञा० । थि

1 प्रति० stands for प्रतिष्ठापयितुकामेन. 2 Cf. Mvyu. 93.

3 प्रज्ञा० stands for प्रज्ञापारमितायां शिषितव्यम्.

4 Here, ... stands for शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन.

5 For the enumeration of the directions, see ante p.5, l.17

6 C₂ वा च ते

7 C₂ तां धर्मा

8 C₁ बुद्धा

9 C₁ बोधिसत्त्वताम्

10 C₁ धर्मा

11 C₂ तान् श्रुत्वा

12 C₂ सन्धिः

13 A रात् ; C₂ राया

चेतर्हि^१ समन्ताद्दृशदिशि लोके बुद्धा भगवन्संस्तिष्ठन्ति^२ ध्रियन्ते
यापयन्ति तेषामपि बुद्धानां भगवतां बुद्धचेत्साणि द्रष्टुकामेन प्रज्ञा^३ ॥
इति श्रमथविपश्यनासङ्गतो यानोपमः ॥

पुनरपरं ...^४ यत्किञ्चिद्दृशसु दिक्षु बुद्धैर्भगवद्भिर्भाषितं भाष्यते
5 भाषिष्यते च यद्दिदं सूत्रं गेयं व्याकरणं गाथा उदानं निदानमितिष्ठत्तकं
जातकं वैपुष्यामुता धर्मा अवदानमुपदेशाः यच्च^६ आवकैर्न श्रुतं तत्सर्व-
सुदृग्गृहीतुकामेन धारयितुकामेन वाचयितुकामेन तथत्वाय प्रतिपत्तु-
कामेन परेभ्यश्च विस्तरेण सम्प्रकाशयितुकामेन प्रज्ञा० । पुनरपरं...
यत् किञ्चित् पूर्वस्यां दिशि बुद्धैर्भगवद्भिर्भाषितं भाष्यते^७ भाषिष्यते च
10 तत्सर्वसुदृग्गृहीतुकामेन धारयितुकामेन वाचयितुकामेन तथत्वाय
प्रतिपत्तुकामेन परेभ्यश्च विस्तरेण सम्प्रकाशयितुकामेन प्रज्ञा० । यत्-
किञ्चिद्दक्षिणस्यां दिशि and so on with regard to all other
directions up to ऊर्ध्वं दिशि^७ ॥ इति धारणीप्रतिभानसङ्गतः
प्रसवणोपमः ॥

15 पुनरपरं ... यानि पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवासुकोपमेषु लोक-
धातुषु अन्वकारतमिस्राणि यत्र सूर्याचन्द्रमसोरपि प्रभाया गतिर्नास्ति
तानि सर्वाण्यवभासयितुकामेन प्रज्ञा० । यानि दक्षिणस्यां दिशि
and so on with regard to all other directions up to
उपरिष्ठाद्दिशि^८ । पुनरपरं...थे पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवासुको-
20 पमेषु लोकधातुषु सत्त्वा नानाबुद्धक्षेत्रेषूपपत्तास्तान् सर्वान् बुद्धशब्दं
धर्मशब्दं सङ्गशब्दं संश्रावयितुकामेन तांश्च सत्त्वान् सम्बग्दृष्ट्यां

1 C₂ येचेतर्हि

2 C₂ puts the verbs in singular.

3 Here प्रज्ञा० stands for प्रज्ञापारमितायां शिषितव्यम्.

4 Here, ... stands for शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन.

5 C₂ भगवता

6 C₂ ये च

7 C₂ भाषते throughout

8 For the enumeration of directions, see p. 5, l. 17.

प्रतिष्ठापयितुकामेन प्रश्ना०¹ । ये दक्षिणस्यां दिशि and so on with regard to all other directions up to उपरिष्ठादिशि² ॥ इति ²धर्मीहानसहगत आनन्दशब्दोपमः ।

पुनरपरं...³ ये पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपनेषु लोकधातुषु
 5 सर्वबुद्धक्षेत्रेषु सत्त्वा अन्धास्ते ममानुभावेन चक्षुषा रूपाणि द्रक्ष्यन्तीति
 प्रश्ना० । एवं वधिराः श्रोत्रेण शब्दान् श्रोष्यन्तीति उन्मत्ताः स्मृतिं
 प्रतिलप्स्यन्ते इति नग्नाश्चैलानि प्रतिलप्स्यन्त इति जिघत्सिताः
 सत्त्वाः पूर्णपात्रा भविष्यन्तीति अपायोपपन्नाश्च सत्त्वाः सर्वापायेभ्यो
 विनीह्यन्ते मनुष्यात्मभावश्च प्रतिलप्स्यन्ते इति दुःशीलान् शीलस्कन्धे
 10 प्रतिष्ठापयिष्यामीति असमाहितान् समाधिस्कन्धे प्रति०³ दुष्-
 प्रश्नान् प्रश्नास्कन्धे प्रति० अविमुक्तान् विमुक्तिस्कन्धे प्रति० अवि-
 मुक्तिज्ञानदर्शनान् विमुक्तिज्ञानदर्शनस्कन्धे प्रति० अदृष्टसत्यान् स्रोत-
 आपत्तिफले प्रति० सक्रदाशामिफले अनागामिफले अर्हत्त्वे प्रति०
 प्रत्येकबोधौ प्रति० अनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ प्रति० बोधिसत्त्वेन
 15 प्रश्नापारमितायां शिचितव्यम् । ये दक्षिणस्यां दिशि and so on
 with regard to all other directions up to the ऊर्ध्वं दिशि ॥
 इति एकायनमार्गसहगतो नदीस्रोतोपमः ॥

पुनरपरं ... तथागतेर्यापथे⁵ शिचितुकामेन प्रश्ना०⁶ । पुनरपरं
 ... प्रश्नापारमितायां चरता एवमुपपरीक्षितव्यम् । कदा न्वहं नागा-

1 For the enumeration of directions, see p. 5, l. 15.

2 C₂ धर्मायन० ; A धर्मादान०. Cf. Mvyu. 66. 47 : उद्दानम्

3 Here, ... stands for शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन.

4 प्रति० stands for प्रतिष्ठापयिष्यामीति.

5 C₂ तथागतायापथे

6 प्रश्ना० stands for प्रश्नापारमितायां शिचितव्यम्.

वलोकितमवलोकयिष्यामीति किमित्यहं पृथिवीं चतुरङ्गुलमस्पृशन्¹
 पद्मां गच्छेयमिति प्रज्ञा² । पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन
 प्रज्ञापारमितायां चरता एवमुपपरीक्षितव्यम् । किमित्यहं चातु-
 र्महाराजकायिकैस्त्रयस्त्रिंशैर्यामैस्तुषितैर्निर्माणरतिभिः परनिर्मितवश-
 5 वर्तिभिर्ब्रह्मकायिकैर्ब्रह्मपुरोहितैर्ब्रह्मपारिषदैः³ परीक्षाभैः अप्रमाणाभै-
 राभास्वरैः परोत्तशुभैरप्रमाणाशुभैः शुभकृत्स्नैरनभकैः पुण्ड्रप्रसवै-
 र्बृहत्फलैरसंश्रितैः⁴ शुद्धावासै⁵ रस्युच्चै⁶ रतपैः सदृशैः सुदृग्नेरक-
 निष्ठैश्च परिष्ठतः पुरस्कृतोऽनेकदेवपुत्रकोटीनियुतशतसङ्ख्यैर्बोधिभण्ड-
 द्रुममूलसुपसंक्रमेयमिति⁷ प्रज्ञा० । पुनरपरं ...⁸ । किमिति ये चातु-
 10 र्महाराजकायिका देवास्त्रयस्त्रिंशो यामास्तुषिता and other gods⁹
 up to अकनिष्ठाश्च देवाः बोधिभण्डद्रुममूलं प्रतिसंस्तरेयुरिति
 प्रज्ञा० । पुनरपरं ... । किमिति मेऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिभमि-
 संबुद्धस्य गच्छतो वा तिष्ठतो वा निषस्यस्य शयानस्य वा स पृथिवीप्रदेशो
 15 निष्क्रामेयं¹⁰ तत्रैव दिवसेऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिभमिसंबुध्येय¹¹ मिति ।

1 A & C₂ स्पृशन् ; S. 110 चतुरङ्गुलमात्रेण महापृथिवीं पद्मामस्पृशन्.

2 For प्रज्ञा० read प्रज्ञापारमितायां शिचितव्यम्.

3 & 4 Both Mvyu. (961) & S. 112 add here महाब्रह्माणः.

5 These are not in the list of the Mvyu. & S. 112.

6 Both Mvyu. (162) & S. 112 read अद्भुताः; for असुद्धाः.

7 A ०क्रमयितुं

8 For ... read शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता
 एवमुपपरीक्षितव्यम्.

9 For the names of gods, see above ll. 3-7.

10 C₁ निष्क्रामयम्

11 C₁ बुधीमिति

- तत्रैव द्विषे धर्मचक्रं प्रवर्तयिष्ये^१मिति । धर्मचक्रं च मे प्रवर्तयमानस्या-
संख्येयानामप्रमेयाणां सत्त्वानां विरजी विगतमलं धर्मेषु धर्मचक्र-
विंशुध्येदिति । असंख्येयानामप्रमेयाणां सत्त्वानामनुपादायास्त्वभ्य-
स्त्वित्तानि विमुच्येयु^२रिति । असंख्येया अप्रमेयाः सत्त्वा अविनिवर्तनीया
5 भवेयुरनुत्तरायाः सम्यक्संबोधेरिति प्रज्ञा^३ । पुनरपरं ...^४ । किमिति
मेऽप्रमेयोऽसंख्येयः श्रावकसंचः स्यादित्यप्रमेयाः असंख्येयाः सत्त्वा एकधर्म-
द्वैशनाया एकासनिका बोधिसत्त्वा भवेयुरविनिवर्तनीया अनुत्तरायाः
सम्यक्संबोधेरिति । असंख्येयज्ञापामेयश्च बोधिसत्त्वसंबो भवेदिति ।
अपरिमितं चायुःप्रमाणं भवेदिति । अपरिमिता च प्रभासम्पद्भवे^५दिति
10 प्रज्ञा० । पुनरपरं ... । किमिति मेऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धस्य
तस्मिन् बुद्धक्षेत्रे रागद्वेषमोहायतनानि सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वं^६ न
भवेयुरिति प्रज्ञा० । पुनरपरं ... । किमिति मेऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-
संबुद्धस्य एवरूपया प्रज्ञया सत्त्वाः समन्वागता भवेयुर्यदन्वबुद्धक्षेत्रस्था
बुद्धा भगवन्तः एवमुदानमुदानयेयुः । साधु श्रमः साधु दमः साधु संयमः
15 साधु चीर्ण^७ब्रह्मचर्यावासः साध्वविहिंसा सर्वप्राणिभूतैर्ष्वित प्रज्ञा० ।
पुनरपरं ... । किमिति मे परिनिर्घृतस्य सत्त्वान्तर्धानमपि न स्यात् सह
श्रवणेन च मे नामधेयस्य ये दशसु दिक्षु गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु
सत्त्वास्ते नियता भवेयुरनुत्तरायाः सम्यक्संबोधेरिति प्रज्ञा० ।

1 • नद्यमिति

2 C₂ विमुच्यन्तुरिति

3 For प्रज्ञा read प्रज्ञापारमितायां शिचितव्यम्.

4 For ... read शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां
एवमुपपरोचितव्यम्.

5 C₂ संप्रभवेदिति

6 A सर्वे

7 C₂ • चीर्णं

- यस्मिन् समये शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः¹ प्रज्ञापारमितायां चरन् इमान् गुणानुत्पादयति तदा ये त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ महाराजानस्ते एवं चिन्तयन्ति वयमस्मै बोधिसत्त्वाय चत्वारि पात्राणि दास्यामः । यथा दत्तानि पूर्वकैर्महाराजैः पूर्वकायां तथागतानां
- 5 त्रयस्त्रिंशाश्च देवा आत्तमनस्का भवन्ति यामास्तुषिता निर्माणरतयः परनिर्मितवशवर्तिनो देवा उत्सुका भविष्यन्ति । वयमस्य² बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्योपस्थानपरिचर्याः करिष्याम इति । एवमासुराः कायाः परिहास्यन्ते । दिव्याः कायाः अभिवर्धिष्यन्ते आत्तमनस्काश्च त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ भवन्ति । ब्रह्मपारिषथा³ ब्रह्मपुरोहिता
- 10 महाब्रह्माणः आत्तमनस्का भवन्ति । परीत्ताभा अप्रमाणाभाश्च आभास्वराः परीत्तशुभा अप्रमाणाशुभाः शुभकृत्स्ना अनभक्ताः पुष्यप्रसवा बृहत्फला असंशिसत्त्वाः शुद्धावासा अबृहदा⁴ अतपाः सदृशाः सुदर्शना अकनिष्ठाश्च देवास्तेषामेवं भवति । वयमेनमभिसंभुजसमध्ये-
पिष्यामी धर्मचक्रप्रवर्तनाय ।
- 15 यस्मिन् समये शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः⁵ प्रज्ञापारमितायां चरन् विवर्धते⁶ षड्भिः पारमिताभिः तस्मिन् समये आत्तमनस्का भवन्ति बोधिसत्त्वयानिकाः कुलपुत्राः कुलदुहितरश्च वयमस्य माता-पितरौ भविष्यामी भार्यापुत्रजातिसालोहिता इति ।

आत्तमनस्का भवन्ति चत्वारो महाराजानो देवास्त्रयस्त्रिंशा देवा

1 C₂ बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन

2 C₂ स्वयमस्य

3 C₁ पार्थया

4 In the previous list, p. 33, l. 7, it is written अस्यृदा.

This list is the same as in Mvyu. & S.

5 C₂ बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन

6 A विवृद्ध'

यामास्तुषिता देवा and other gods¹ up to अकनिष्ठाश्च देवा बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य मैथुनधर्मपरिवर्जनेन ।

- अथ यः प्रथमचित्तोत्पादसुपादाय² बोधिसत्त्वो महासत्त्वो ब्रह्मचारी भवति । न संयोजनौयैर्धर्मैः संप्रयुज्यते । तस्यैवं भवति अब्रह्मचारिणः
- 5 स³ खलु पुनः कामान् प्रतिसेवमानस्य⁴ ब्रह्मलोकोपपत्तेरप्यन्तरायो भवति कः पुनर्वादोऽनुत्तरायाः सम्यक्संबोधिः । तस्मात् तद्दि⁵ बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन ब्रह्मचारिणैव⁶ गृह्णादभिनिष्क्रम्यानुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबोद्धव्या नाब्रह्मचारिणा ॥ एवमुक्ते आयुषान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् ॥ किं पुनर्भगवन् अवश्यं⁷ बोधिसत्त्वस्य माता-
- 10 पितृभ्यां भवितव्यं भार्यापुत्रज्ञातिसालोहितैर्भवितव्यम् । एवमुक्ते भगवानायुषन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । केषांश्चिच्छारिपुत्र बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां मातापितरो भवतः⁸ भार्यापुत्रज्ञातिसालोहिता वा केषाञ्चिद् बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां प्रथमचित्तोत्पादसुपादाय ब्रह्मचर्यासमादानन्ते कुमारभूता एव⁹ बोधिसत्त्व¹⁰ चारिकां चरन्तोऽनुत्तरां
- 15 सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते¹¹ । केचिद् बोधिसत्त्वा महासत्त्वा¹² उपायकौशलेन च पञ्च कामगुणान् परिभुज्याभिनिष्क्रम्यानुत्तरायां सम्यक्-

1 For the names of gods, see p. 33 ll. 3-7 ; in this list महाब्रह्माणः is mentioned. Here also अस्युहा has been retained ; contrast p. 35, l. 12.

2 C₂ सुत्पादाय

3 A drops it.

4 A प्रतिसेव० ; C₂ प्रतिष्यम् धर्माणस्य

5 C₂ तसमातहित

6 C₁ चारि ए गृह्णा०

7 C₁ भगवन्नवस्य ; C₂ भगवस्य ; cf. S. 116.

8 C₂ भवैत

9 C₂ एव

10 C₁ सत्त्वो ; A सत्त्वे

11 C₁ & A सत्त्वे

12 C₂ puts the word in the genitive.

संबोधिमभिसंबुध्यन्ते । तद् यथापि नाम शारिपुत्र दक्षो मायाकारी
 वा मायाकारान्तेवासी वा सुशिक्षितो भवेत् मायायाम् । स पञ्च काम-
 गुणानभिनिर्माय तैः पञ्चभिः कामगुणै रमेत क्रौडित् परिचरेत् । तत्
 किं मन्यसे शारिपुत्र अपि नु तेन मायाकारेण वा मायाकारान्ते-
 5 वासिना वा पञ्च कामगुणा आस्त्रादिताः परिभुक्ता भवेयुः ।
 शारिपुत्र¹ आह । नो ह्येदं भगवन् । भगवानाह । एवमेव शारिपुत्र
 बोधिसत्त्वो महासत्त्व उपायकौशल्येन च पञ्च कामगुणान् परिभुङ्क्ते²
 सत्त्वानां परिपाकश्चेतोः । न पुनर्बोधिसत्त्वो महासत्त्वः कामगुणै-
 र्लिप्यते । अनेन पर्यायेण बोधिसत्त्वो महासत्त्वः कामानामवर्णं
 10 भाषते आदीप्ताः कामाः जुगुप्सिताः कामाः बधकाः कामाः³
 प्रत्यर्थिकाः कामाः । एवं हि शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः सत्त्व-
 परिपाकश्चेतोः पञ्च कामगुणानुपाददाति ॥ इति धर्मकामसङ्गतो
 महामेघोपमः ॥⁴ इति उक्तश्चित्तोत्पादः ॥⁵

एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्समेतदवोचत् । कथं भगवन्
 15 बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरितव्यम् । एवमुक्ते भग-
 वानायुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । इह शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः
 प्रज्ञापारमितायां चरन् बोधिसत्त्व एव समानो बोधिसत्त्वं न समनुपश्यति
 बोधिसत्त्वनामापि न समनुपश्यति । बोधिसत्त्वचर्यामपि⁶ न समनु-
 पश्यति । प्रज्ञापारमितामपि न समनुपश्यति । रूपमपि न समनु-
 20 पश्यति । एवं वेदानां संज्ञां संस्कारान्⁷ विज्ञानमपि न समनुपश्यति ।

1 All Mss. drop it.

2 C₂ 'भुक्त'

3 A drops it.

4 A महासंघोपमः ; C₂ सङ्गतीपमः

5 Takakusu in his Chinese edition (p. 221) notices this as the first sub-section.

6 A adds here न सत्त्वचर्यामपि.

7 C. संस्कारा

- तत् कस्य हेतोः । तथाहि बोधिसत्त्वो महासत्त्वो बोधिसत्त्वस्वभावेन¹
 शून्यः प्रज्ञापारमितास्वभावेन शून्यः । तत् कस्य हेतोः । प्रकृतिरस्यैषा ।
 तथाहि शून्यतया न रूपं शून्यं न वेदना न संज्ञा न संस्कारा न विज्ञानं
 शून्यतया शून्यं नान्यत्र² रूपाच्छून्यता नाप्यत्र वेदनायाः शून्यता नान्यत्र
 5 संज्ञायाः³ शून्यता नान्यत्र संस्कारेभ्यः शून्यता नान्यत्र विज्ञानाच्छून्यता ।
 तत् कस्य हेतोः । रूपमेव शून्यता वेदनैव शून्यता संज्ञैव शून्यता
 संस्कारा एव शून्यता विज्ञानमेव शून्यता शून्यतैव रूपं शून्यतैव वेदना
 शून्यतैव संज्ञा शून्यतैव संस्काराः शून्यतैव विज्ञानम् । तत् कस्य हेतोः ।
 तथाहि नाममात्रमिदं यदिदं बोधिसत्त्व इति । नाममात्रमिदं यदिदं
 10 प्रज्ञापारमितेति नाममात्रमिदं रूपं वेदना संज्ञा संस्काराः विज्ञानम् ।
 तथा हि मायोपमं⁴ रूपं वेदना संज्ञा संस्कारा विज्ञानं माया च नाममात्रं
 न देशस्था न प्रदेशस्था असहसम्भूतं⁵ वितथदर्शनम्⁶ । मायादर्शन-
 स्वभावस्य हि नोत्पादो न निरोधः⁷ । न संकेशो न व्यवदानम् । एवं
 प्रज्ञापारमितायां चरन् बोधिसत्त्वो महासत्त्व उत्पादमपि न समनुपश्यति
 15 निरोधमपि न समनुपश्यति । संकेशमपि न समनुपश्यति । व्यव-
 दानमपि न समनुपश्यति । तत् कस्य हेतोः । तथा हि क्लृप्तं नाम
 प्रतिधर्मम् । ते च कल्पिताः । आगन्तुकेन नामधेयेन व्यवह्रियन्ते ।
 तानि बोधिसत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्⁸ सर्वनामानि न समनुपश्यति
 असमनुपश्यन्नाभिनिविशते । पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वः प्रज्ञापार-
 20 मितायां चरन्नेवमुपपरोक्षते नाममात्रमिदं यदिदं बोधिसत्त्व इति ।
 नाममात्रमिदं यदुत बोधिरिति । नाम⁹ ब्रुव इति । नाम० प्रज्ञा-

1 A & C₁ ०भावेन2 C₂ adds here शून्यतया नान्यत्र.4 C₂ ०पमां6 C₂ विकर्षदर्शनं8 C₂ adds एवमुपपरोक्षते.3 C₁ संज्ञाः5 C₂ असदृशं भूतं7 C₁ निरीधी

9 For नाम० read नाममात्रमिदं यदुत.

पारमितेति । नाम०^१ प्रज्ञापारमितायां चर्येति । नाम० रूपमिति । नाम० वेदनेति । नाम० संज्ञेति । नाम० संस्कारा इति । नाम० विज्ञानमिति । तद् यथापि नाम शारिपुत्र आत्मेति चोच्यते । न चामा उपलभ्यते । न सत्त्वो न जीवो न पोषो न पुरुषो न पुङ्गलो^२ न मनुजोऽप्युपलभ्यन्ते ।

- 5 अनुपलम्भशून्यतामुपादाय । तत् कस्य हेतोस्तथाहि बोधिसत्त्वस्तमपि न समनुपश्र्याति येनाभिनिविशेत् । एवं चरन् बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरति । स चेच्छारिपुत्राय जम्बुद्वीपः परिपूर्णो भवेच्छारिपुत्रमौद्गल्यायनसदृशैर्भिक्षुभिः तद् यथापि नाम नलवनं वा वेणुवनं वा इक्षुवनं वा शरवणं वा शालिवनं वा तिलवनं वा तेषां या प्रज्ञा
- 10 सा प्रज्ञापारमितायां चरती बोधिसत्त्वस्य प्रज्ञायाः शततमीमपि कलां नोपैति सहस्रतमीमपि शतसहस्रतमीमपि संख्यामपि कलामपि गणनामप्युपमामप्यपनिषदमपि उपनिशामपि नोपैति । एवं शारिपुत्र प्रज्ञापारमितायां चरती बोधिसत्त्वस्यैकदिवसभाविता या प्रज्ञा सा सर्वशावकप्रत्येकबुद्धानां प्रज्ञामभिभवति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि शारिपुत्र
- 15 या बोधिसत्त्वस्य प्रज्ञा सा सर्वसत्त्वानां निर्वाणाय प्रत्युपस्थिता । तिष्ठतु शारिपुत्राय जम्बुद्वीपः परिपूर्णः शारिपुत्र-मौद्गल्यायनसदृशैर्भिक्षुभिः । स चेच्छारिपुत्र त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुः परिपूर्णो भवेच्छारिपुत्रमौद्गल्यायनसदृशैर्भिक्षुभिः ...^३ up to नोपैति । तिष्ठतु शारिपुत्र त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुः परिपूर्णः शारिपुत्रमौद्गल्यायनसदृशैर्भिक्षुभिः । स चेच्छारिपुत्र पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमा लोकधातवः परिपूर्णा भवेयुः शारिपुत्रमौद्गल्यायनसदृशैर्भिक्षुभिः ... स चेच्छारिपुत्र पश्चिमायां दिशि ... repeat as above with regard
- 20 to all other directions up to ऊर्ध्वं दिशि ।

अथ खल्लायुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । येयं भगवन्^४

1 For नाम० read नाममात्रमिदं यदुत.

2 C₁ पुङ्गल

3 For ... read p. 39, ll. 8-12.

4 C₁ कथयन्भगवन्

- स्रोतआपन्नस्य प्रज्ञा सक्रदागामिनोऽनागामिनोऽर्हतः प्रत्येकबुद्धस्य प्रज्ञा बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य प्रज्ञा तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य प्रज्ञा सर्वा एताः प्रज्ञाः अभिन्ना विविक्ता अनुत्पन्ना अस्वभावाः शून्याः । न च भगवन्नभिन्नस्य विविक्तस्य अनुत्पन्नस्यास्वभावस्य शून्यस्य नानाकरण-
- 5 सुपलभ्यते¹ विशेषो वा । तत् कथं पुनर्भगवन् या बोधिसत्त्वस्यैकदिवस-
भाविता प्रज्ञा सा प्रज्ञापारमितायां चरतः² प्रज्ञा सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां
प्रज्ञामभिभवति । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । तत्
किं मन्यसे शारिपुत्र येन³ कार्येण बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य प्रज्ञापार-
मितायां चरतः एकदिवसभाविता प्रज्ञा प्रत्युपस्थिता सर्वाकारवरोपेता
- 10 सर्वज्ञतायां चरतः सर्वसत्त्वानामर्थं कुर्वतः सर्वाकारं सर्वधर्मान् बुद्धा
सर्वसत्त्वाः परिनिर्वापयितव्या इति । अपि नु शारिपुत्र⁴ तेन कृत्येन
सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां प्रत्युपस्थिता । शारिपुत्र आह । नो ह्रीदं
भगवन् । भगवानाह । तत् किं मन्यसे शारिपुत्र अपि नु सर्वश्रावक-
प्रत्येकबुद्धानामेवं भवति । अस्माभिरनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्य
- 15 सर्वसत्त्वनिरुपधिषेधनिर्वाणघातौ परिनिर्वापयितव्या इति । शारिपुत्र
आह । नो ह्रीदं भगवन् । भगवानाह । तदनेनापि ते शारिपुत्र
पर्याथैकैवं वेदितव्यम् । श्रेयं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां प्रज्ञा सा बोधि-
सत्त्वस्य प्रज्ञाया एकदिवसभावितायाः शततमीमपि कलां ...⁵ up to
नोपैति ।
- 20 तत् किं मन्यसे शारिपुत्र अपि नु सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानामेवं
भवति । षट्सु पारमितासु चरित्वा सत्त्वान् परिपाच्य बुद्धक्षेत्रं परिशीध्य
दश तथागतबलानि परिपूर्य चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदीऽष्टा-
दशविधिकान् बुद्धधर्मान् परिपूर्य अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्य

1 C₂ •लभते2 C₂ चरता

3 A यो न

4 C₂ has •पुत्रेच and drops तेन.

5 For ... read p. 39, ll. 8-12.

अप्रमेयानसंख्येयानपरिमाणान् सत्त्वान् परिनिर्वापयिष्याम इति । शारि-
 पुत्र आह । नो ह्रीद् भगवन् । भगवानाह । बोधिसत्त्वस्य महा-
 सत्त्वस्य पुनः शारिपुत्रैवं भवत्यहं षट्सु पारमितासु चरित्वा सत्त्वान्
 परिपाच्य ...¹ up to सत्त्वान् परिनिर्वापयिष्यामीति² । तद् यथापि
 5 नाम शारिपुत्र न भवति खरोतकस्य प्राणकजातस्य ममाभया जम्बु-
 द्वीपोऽवभास्येतेति ममाभया जम्बुद्वीपः³ स्फुटो भवेदिति । एवमेव
 शारिपुत्र सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां नैवं भवति एकस्याप्यहं षट्सु पार-
 मितासु चरित्वा सत्त्वान् परिपाच्य ... up to सत्त्वान् परिनिर्वापयि-
 ष्यामीति । तद् यथापि नाम शारिपुत्र सूर्यमण्डलमुदयत् सर्वजम्बुद्वीप-
 10 मवभासेन स्फुटीकरोति । एवमेव शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः
 षट्सु पारमितासु चरित्वा सत्त्वान् परिपाच्य ... up to सत्त्वान्
 परिनिर्वापयति ।

एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । कथं भगवन्
 बोधिसत्त्वो महासत्त्वः सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धभूमिं चातिक्रम्य अविनिवर्त-
 15 नीयभूमिमनुप्राप्नोति बोधिमागं च परिशीलयति । एवमुक्ते भगवाना-
 युष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । इह शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः
 प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय⁴ षट्सु पारमितासु चरन् शून्यतानिमित्ता-
 प्रणिहितेषु धर्मेषु स्थित्वा श्रावकप्रत्येकबुद्धभूमिं चातिक्रामति अविनि-
 वर्तनीयभूमिमनुप्राप्नोति बोधिमागं च परिशीलयति ।

20 एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । कतमस्यां भग-
 वन् भूमौ स्थित्वा बोधिसत्त्वो महासत्त्वः सततसमितं सर्वश्रावकप्रत्येक-

1 For ... read p. 40, l. 22 to p. 41, l. 1.

2 C₁ आम इति

3 A • द्वीपे

4 C₂ • सुत्पादाय

बुद्धानां दक्षिणीयो भवति । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं शारिपुत्रमेतद-
 बोधत् । प्रथमचित्तोत्पादसुपादाय शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः
 षट्सु पारमितासु चरन् यावदा बोधिमण्डादत्रान्तरे सततसमितं सर्व-
 श्रावकप्रत्येकबुद्धानां दक्षिणीयो भवति । तत्कस्य द्वेतीः । तथाहि

- 5 शारिपुत्र बोधिसत्त्वं महासत्त्वमागम्य सर्वेषां कुशलानां धर्माणां लोके¹
 प्रादुर्भावो भवति । यदुत दशानां कुशलानां² कर्मपथानां पञ्चानां
 शिखाणामष्टाङ्गसमन्वागतस्य पोषधस्य चतुर्णां ध्यानानां चतुर्णामप्रमा-
 णानां चतस्र्यामारूप्यसमापत्तीनां पञ्चानामभिज्ञानां चतुर्णामार्यसत्थानां
 चतुर्णां स्मृत्युपस्थानानां चतुर्णां सम्यक्प्रज्ञाणानां चतुर्णामृद्धिपादानां
 10 पञ्चानामिन्द्रियाणां पञ्चानां बलानां सप्तानां बोध्यज्ञानामार्याष्टाङ्गस्य
 मार्गस्य लोके प्रादुर्भावो भवति । चतुर्णां वैशारद्यानां लोके प्रादुर्भावो
 भवति । चतस्र्यां प्रतिसंविदां लोके³ प्रादुर्भावो भवति । षष्ठां पार-
 मितानां दशानां तथागतबलानां अष्टादशानामावेणिकानां बुद्धधर्माणां
 लोके प्रादुर्भावो भवति । एतेषां च कुशलानां धर्माणां लोके प्रादुर्भावात्
 15 चत्त्रियमहाशालकुलानि प्रजायन्ते ब्राह्मणमहाशालकुलानि प्रजायन्ते
 गृहपतिमहाशालकुलानि प्रजायन्ते चातुर्भृंहाराजकायिका देवाः प्रजा-
 यन्ते । त्रयस्त्रिंशद्देवाः प्रजायन्ते । यामा देवाः प्रजायन्ते । And such
 other names of other classes of gods up to⁴ अकनिष्ठा देवाः
 प्रजायन्ते । आकाशानन्त्यायतना देवाः प्रजायन्ते । विज्ञानानन्त्या-

1 A लोके०

2 All Mss. drop this here but put it in other enumerations.

3 A लोके०

4 For names of the classes of gods, see p. 33, ll. 4-7 and footnote 1 of p. 36: महाब्रह्माणः, and चतस्रः for चतस्राः are found here.

यतना दे०^१ आकिञ्चन्यायतना दे० । नैवसंज्ञानासंज्ञायतना दे० ।
 खीतआपन्ना लीके उत्पद्यन्ते । सन्नदागामिनो ली०^२ । अनागामिनो
 ली० । अर्हन्तो ली० । प्रत्येकबुद्धा ली० । बोधिसत्त्वा ली० । तथा-
 गता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धा ली० ।

5 एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । किं पुनर्भगवन्
 बोधिसत्त्वो महासत्त्वो दक्षिणां शोधयति उत नेति । भगवानाह । न हि
 शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वो दक्षिणां शोधयति । तत्कस्य द्वितोः ।
 अत्यन्तशुद्धैव दक्षिणा बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य । तत्कस्य द्वितोः । दायकः
 शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः । कस्य दायकः । कुशलानां धर्माणां
 10 दायकः । कतमेषां कुशलानां धर्माणां दायकः । यद्गत दशानां कुश-
 लानां कर्मपथानां ...^३ up to मार्गस्य चतुर्णां वैशारद्यानां चतसृणां
 प्रतिसंविदां प्रक्षां पारमितानां दशानां तथागतबलानाम् अष्टादशाना-
 मावेष्टिकानां बुद्धधर्माणां दायकः ॥ इति प्रतिपत्त्यववादः ॥

एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । कथं युज्य-
 15 मानो^४ भगवन् बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति
 वक्तव्यः । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । इह शारि-
 पुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वो रूपशून्यतायां युक्तो युक्त इति वक्तव्यः^५ ।

1 For दे० read देवाः प्रज्ञायन्ते.

2 For ली० read लीके उत्पद्यन्ते.

3 For...read p. 42, ll. 6-12.

4 A₂ प्रयुज्यमानो ; cf. S. 136.

5 C₂ रूपं शून्यतया युक्तायुक्त इति वक्तव्यम् । C₂ retains युक्त-
 युक्त and वक्तव्यं throughout. Cf. S. 136 f. युक्तोयुक्तः.

वेदनाशून्यतायां युक्तो युक्त इति वक्तव्यः । संज्ञाशू^१० । संस्कारशू० ।
विज्ञानशू० ।

- पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वश्चतुःशू० । श्रोत्रशू० ।
प्राणशू० । जिह्वाशू० । कायशू० । मनःशू० । रूपशू० । शब्दशू० ।
5 गन्धशू० । रसशू० । स्पर्शव्यशू० । धर्मशू० । चक्षुर्विज्ञानधातुशू० ।
श्रोत्रविज्ञानधातुशू० । प्राणविज्ञानधातुशू० । जिह्वाविज्ञानधातुशू० ।
कायविज्ञानधातुशू० । मनोविज्ञानधातुशू० । दुःखशू० । समुदयशू० ।
निरोधशू० । मार्गशू० । अविद्याशू० । संस्कारशू० । विज्ञानशू० ।
नामरूपशू० । षडायतनशू० । स्पर्शशू० । वेदनाशू० । तृष्णाशू० ।
10 उपादानशू० । भवशू० । जातिशू० । जरामरणशोकपरिदेवदुःख-
दौर्भनस्योपायासशू० ॥

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरत्-
ध्यात्मशू० । बहिर्धाशू० । अध्यात्मबहिर्धाशू० । यावत् परभावशून्य-
तायां युक्तो युक्त इति वक्तव्यः । एवं हि शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महा-
15 सत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरत्वासु सर्वासु शून्यतासु युक्तो युक्त इति
वक्तव्यः । स आभिः शून्यताभिः प्रज्ञापारमितायां चरत् २तावद्बोधि-
सत्त्वो महासत्त्वो युक्त इति वक्तव्योऽयुक्त इति^३ । तत्कस्य चेतोः । तथा-
हि न स रूपं न वेदनां न संज्ञां न संस्कारान्न विज्ञानं युक्तमिति वा
अयुक्तमिति वा समनुपश्यति ॥ इति दुःख^४सत्याववादः ॥

स न रूपमुत्पादधर्मि वा निरोधधर्मि वा समनुपश्यति । न

1 For शू० read शून्यतायां युक्तो युक्त इति वक्तव्यः-

2 C₁ तानीधि०

3 C₂ युक्तायुक्त इति वक्तव्यः । मध्याऽयुक्त इति ।

4 A दुःख

वेदानामुत्पादधर्मिणी वा निरोधधर्मिणी वा समनुपश्यति न संज्ञामुत्पाद-
धर्मिणी ...¹ । न संस्कारामुत्पादधर्मिणी ...¹ । न विज्ञानमुत्पाद-
धर्मि ...¹ । न रूपं² संक्षेपधर्मि वा व्यवदानधर्मि वा समनुपश्यति ।
न वेदना³ संक्षेपधर्मिणी वा व्यवदानधर्मिणी वा समनुपश्यति । न

5 संज्ञां ...⁴ । न संस्कारान् ...⁴ । न विज्ञानम् ...⁴ ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वो न रूपं वेदनायां⁵ समव-
सरतीति समनुपश्यति । न वेदना संज्ञायां स०⁶ । न संज्ञा संस्कारेषु
स० । न संस्कारा विज्ञाने स० । न विज्ञानं धर्मं स० । न धर्मः
10 क्वचिद्धर्मं समवसरतीति समनुपश्यति । तत्कस्य हेतोः । न हि कश्चि-
द्धर्मः क्वचिद्धर्मं समवसरति⁷ प्रकृतिशून्यतामुपादाय । तत्कस्य हेतोः ।
तथाहि शारिपुत्र या रूपस्य शून्यता न तद्रूपम् । या वेदनायाः शून्यता
न सा वेदना । या संज्ञायाः शून्यता न सा संज्ञा । या संस्काराणां
शून्यता न ते संस्काराः । या विज्ञानस्य शून्यता न तद्विज्ञानम् । तत्कस्य
हेतोः । तथाहि या रूपशून्यता न सा रूपयति । या वेदनाशून्यता न
15 सा वेदयति । या संज्ञाशून्यता न सा संजानीते । या संस्कारशून्यता

1 For ... read वा निरोधधर्मि or •धर्मिणी or •निधी वा समनुपश्यति.

2 C₂ रूपः

3 C₂ वेदनाः

4 For ... read संक्षेपधर्मि (or •धर्मिणी with संज्ञा or •निधी with संस्कारान्) वा व्यवदानधर्मि (or •धर्मिणी with संज्ञा or •निधी with संस्कारान्) वा समनुपश्यति ।

5 S. 139 has न रूपं वेदनाया सह समवसरतीति.

6 For स० read समवसरतीति (वा •तीति with संस्काराः) समनुपश्यति.

7 C₂ adds समनुपश्यति.

न साभिसंस्क्रोति । या विज्ञानशून्यता न सा विजानाति । तत्कस्य
 द्वैतोः । तथाहि शारिपुत्र नान्यद्रूपमन्या शून्यता । नान्या शून्यता अन्य-
 द्रूपम् । रूपमेव शून्यता शून्यतैव रूपम् । नान्या वेदना अन्या शून्यता ।
 नान्या शून्यता अन्या वेदना । वेदनैव शून्यता शून्यतैव वेदना । नान्या
 5 संज्ञा अन्या शून्यता । नान्या शून्यता अन्या संज्ञा । संज्ञैव शून्यता
 शून्यतैव संज्ञा । नान्ये संस्कारा अन्या शून्यता । नान्या शून्यता
 अन्ये संस्काराः । संस्कारा एव शून्यता शून्यतैव संस्काराः । नान्यद्वृ-
 विज्ञानमन्या शून्यता । नान्या शून्यता अनद्विज्ञानम् । विज्ञानमेव
 शून्यता शून्यतैव विज्ञानम् । इति समुदयसत्याववादः ॥

- 10 शून्यता शारिपुत्र नोत्पद्यते न निरुध्यते । न संक्लिश्यते न व्य-
 दायते । न ह्यीयते न वर्धते । नातीता नागता न प्रत्युत्पन्ना । या च
 ईदृशी न तत्र रूपं न वेदना न संज्ञा न संस्काराः न विज्ञानं न पृथिवी-
 धातुर्नाभ्यातुर्न तेजोधातुर्न वायुधातुर्नाकाशधातुर्न विज्ञानधातुर्न चक्षु-
 रायतनं¹ न रूपायतनं न श्रोत्रायतनं न शब्दायतनं न घ्राणायतनं न
 15 गन्धायतनं न जिह्वायतनं न रसायतनं न कायायतनं न स्पृष्टव्यायतनं न
²मनआयतनं न धर्मायतनम् । न चक्षुर्धातुर्न रूपधातुर्न चक्षुर्विज्ञान-
 धातुः । न श्रोत्रधातुर्न शब्दधातुर्न श्रोत्रविज्ञानधातुः । न घ्राणधातुर्न
 गन्धधातुर्न घ्राणविज्ञानधातुः । न जिह्वाधातुर्न रसधातुर्न जिह्वाविज्ञान-
 धातुः । न कायधातुर्न स्पृष्टव्यधातुर्न कायविज्ञानधातुः । न मनोधातुर्न
 20 धर्मधातुर्न मनोविज्ञानधातुः । ³नाविद्योत्पादो नाविद्यानिरोधः । न
 संस्कारोत्पादो न संस्कारनिरोधः । And so on with regard to
 each of the terms of the pratitya-samutpāda formulæ⁴

1 This list of āyatanas does not occur in S. 140.

2 C₂ मनाय०

3 A न विद्या०

4 For enumeration, see p. 44, ll. 8-11.

up to न जरामरणशोकपरिदेव-दुःखदौर्भनस्योपायासोत्पादो न जरा-
मरणशोकपरिदेवदुःखदौर्भनस्योपायासनिरोधः न दुःखं न समुदयो
न निरोधो न मार्गो न प्राप्तिर्नाभिसमयो न स्रोतःपञ्चा न स्रोत-
प्रापत्तिफलम् न सक्रदागामी न सक्रदागामिफलम् । नानागामी

5 नानागामिफलं नाहृत्त्वं नाहृत्त्वफलम् न प्रत्येकबुद्धा न प्रत्येकबोधिः
न बुद्धो न बोधिः । एवं हि शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापार-
मितायां चरन् युक्तो युक्त इति वक्तव्यः । इति निरोधसत्याववादः ॥ ३

स प्रज्ञापारमितायां चरन् दानपारमितायां युक्त इति वा अयुक्त
इति वा आत्मानं समनुपश्यति । न शीलपारमितायां युक्त इति वा
10 अयुक्त इति वा समनुपश्यति । न क्षान्तिपा०¹ । न वीर्यपा० । न
ध्यानपा० । न प्रज्ञापा०² । न रूपे युक्त इति वा अयुक्त इति वा
समनुपश्यति । न वेदनायां युक्त ...³ । न संज्ञायां युक्त ... । न
संस्कारेषु युक्त ... । न विज्ञाने युक्त ... । न चक्षुषि युक्त ... । न
श्रोत्रे युक्त ... । न घ्राणे युक्त ... । न जिह्वायां युक्त ... । न काये
15 युक्त ... । न मनसि युक्त ... । न रूपे युक्त ... । न शब्दे युक्त ... ।
न गन्धे युक्त ... । न रसे युक्त ... । न स्पर्शव्ये युक्त .. । न धर्मे
युक्त ... । न स्मृत्युपस्थानेषु युक्त ... । न सम्यक्प्रहायेषु युक्त । न ऋद्धि-
पादिषु युक्त ... । नेन्द्रियेषु युक्त ... । न बलेषु युक्त ... । न बोध्यङ्गे
युक्त ... । न मार्गेषु युक्त ... । न चतुर्षु सत्येषु युक्त ... । न चतुर्षु
20 वैशारद्येषु युक्त ... । न चतसृषु प्रतिसंवित्सु युक्त ... । नाभिज्ञासु
युक्त ... । न दशसु तथागतबलेषु युक्त ... । नाष्टादशस्त्रावेणिकेषु

1 For पा० read पारमितायां युक्त इति वा अयुक्त इति वा समनुपश्यति.

2 This list of Pāramitās does not occur in Ś. 141.

3 For युक्त ... read युक्त इति वा अयुक्त इति वा समनुपश्यति.

बुद्धधर्मेषु युक्त ...¹ । यावच्च सर्वाकारज्ञतायां युक्त ... । न सर्वज्ञज्ञाने युक्त इति वा अयुक्त इति वा समनुपश्यति । तदनेनापि ते शारि-
पुत्र पर्यायेणैवं वेदितव्यं बोधिसत्त्वो महासत्त्व एवं प्रज्ञापारमितायां युक्तो युक्त इति वक्तव्यः ॥

- 5 पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न शून्यतां शून्यतया योजयति² न शून्यतायोगम् । नानिमित्तमनिमित्तेन³ योजयति नानिमित्तयोगम् ।⁴ नाप्रणिहितमप्रणिहितेन योजयति नाप्रणिहितयोगम् । तत्कस्य हेतोः । तथाहि शून्यता न योगो⁵ नायोगः एवमनिमित्तमप्रणिहितं न योगो⁵ नायोगः । एवं
10 युज्यमानः शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्तो युक्त इति वक्तव्यः ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् धर्माणां स्वलक्षणशून्यतामवतरति । एवमवतरन्न⁶ रूपं योजयति न वियोजयति न वेदनां योजयति न वियोजयति । न संज्ञां यो⁷ ।

- 15 न संस्कारान् यो० । न विज्ञानं यो० । न रूपं पूर्वान्तेन यो० । पूर्वान्तमेव न समनुपश्यति । न रूपमपरान्तेन यो० । अपरान्तमेव न समनुपश्यति । न रूपं प्रत्युत्पन्नेन यो० । प्रत्युत्पन्नमेव न समनुपश्यति । न वेदनां पूर्वान्तेन यो० । पूर्वान्तमेव न समनुपश्यति । न वेदना-

1 For युक्त ... read युक्त इति वा अयुक्त इति वा समनुपश्यति.

2 C₂ न शून्यतायां शून्यतया वीजयति

3 A & C₁ नानिमित्तमनिमित्तेन

4 A न प्रणिहित०

5 C₂ वीगो

6 C₂ एवमेव ते चरं न

7 For वी० read वीजयति न वियोजयति.

मपरान्तेन यो^१ अपरान्तमेव न समनुपश्यति । न वेदनां प्रत्युत्पन्नेन योजयति न वियोजयति प्रत्युत्पन्नमेव न समनुपश्यति । And so on with regard to the other three skandhas संज्ञां, संस्कारान्, विज्ञानम्^२ ।

- 5 पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् पूर्वान्तमपरान्तेन योजयति^३ नापरान्तं पूर्वान्तेन योजयति । न प्रत्युत्पन्नं पूर्वान्तेन वा अपरान्तेन वा योजयति । नापरान्तं पूर्वान्तेन वा प्रत्युत्पन्नेन वा योजयति । न पूर्वान्तमपरान्तेन वा प्रत्युत्पन्नेन वा योजयति । अध्वशूनातामुपादाय एवं युज्यमानः शारि-
10 पुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति वक्तव्यः ।

- पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् एवं युज्यते यथा युज्यमानो न सर्वाकारज्ञतामतीतेन योजयति । अतीतमेव न समनुपश्यति कथमतीतेन सर्वाकारज्ञतां योजयति । न सर्वाकारज्ञतामनागतेन योजयति । अनागतमेव न समनुपश्यति कथमनागतेन सर्वाकारज्ञतां योजयति । न सर्वाकारज्ञतां प्रत्युत्पन्नेन योजयति । प्रत्युत्पन्नमेव न समनुपश्यति कथं प्रत्युत्पन्नेन सर्वाकार-
15 ज्ञतां योजयति । एवं युज्यमानः शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति वक्तव्यः ॥

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न

1 For यो read योजयति न वियोजयति.

2 I. e., in the above formulæ रूपं or वेदनां is replaced by संज्ञां, संस्कारान् and विज्ञानम्.

3 C₉ adds न वियोजयति.

रूपं सर्वाकारञ्चतया योजयति रूपमेव न समनुपश्यति । न वेदनां सर्वाकारञ्चतया योजयति वेदनामेव न समनुपश्यति । न संज्ञां ...¹ । न संस्कारान् ... । न विज्ञानं ... । न चक्षुः ... । न श्रोत्रं ... । न घ्राणं ... । न जिह्वां ... । न कायं ... । न मनः ... ।

5 न रूपं ... । न शब्दान् ... । न गन्धान् ... । न रसान् ... । न स्पृष्टव्यं ... । न धर्मान् ... । एवं युज्यमानः शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति वक्तव्यः ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न दानपारमितां सर्वाकारञ्चतया योजयति दानपारमितामेव न 10 समनुपश्यति । न शीलपारमितां सर्वाकारञ्चतया योजयति शीलपारमितामेव न समनुपश्यति । And so on with each of the Pāramitās, each of the Bodhipakṣīya-dharmas, each of the attributes of the Buddha.² नाष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान् सर्वाकारञ्चतया योजयति अष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मानिव 15 न समनुपश्यति । एवं युज्यमानः शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति वक्तव्यः ।

1 For ... read the previous formulæ replacing रूपं or वेदनाम् by the corresponding term from among संज्ञा, संस्कारान्, विज्ञानम्, चक्षुः, श्रोत्रम् up to धर्मान्.

2 In the above formulæ, substitute for दानपारमिता or शीलपारमिता each of the other four Pāramitās, viz. चान्ति, वीर्यं, ध्यान and प्रज्ञा, each of the following Bodhipakṣīya-dharmas, viz. ऋष्युपस्थानानि, सम्यक्प्रहाषानि, ऋद्धिपादान्, इन्द्रियाणि, बलानि, बोध्यकानि, मार्गान् and each of the following attributes of the Buddha, viz. प्रतिसंविदः, वैशारद्यानि, अभिज्ञाः, दशतथागतबलानि ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न बुद्धं सर्वाकारज्ञतया योजयति बुद्धमेव न समनुपश्यति । न सर्वाकारज्ञतां बुद्धेन योजयति सर्वाकारज्ञतामेव¹ न समनुपश्यति । न बोधिं सर्वाकारज्ञतया योजयति बोधिमेव न समनुपश्यति । न सर्वाकारज्ञतां² बोध्या योजयति सर्वाकारज्ञतामेव न समनुपश्यति । तत् कस्य हेतोः । बुद्ध एव सर्वाकारज्ञता सर्वाकारज्ञतैव³ बुद्धः । बोधिरेव सर्वाकारज्ञता⁴ सर्वाकारज्ञतैव बोधिः । एवं युज्यमानः शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति वक्तव्यः । इति बुद्धरत्नाववादः ॥

- 10 पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न रूपं भवतीति योजयति न रूपं विभवतीति योजयति⁵ । न वेदना भवतीति योजयति न वेदना विभवतीति योजयति । And so on with संज्ञा, संस्काराः and विज्ञानम्⁶ । न रूपं नित्यमिति योजयति न रूपमनित्यमिति योजयति । न रूपं सुखमिति योजयति न रूपं दुःखमिति योजयति । न रूपमात्मेति योजयति न रूपमनात्मेति योजयति । न रूपं शान्तमिति योजयति न रूपमशान्तमिति योजयति । न वेदना नित्येति योजयति न वेदना अनित्येति योजयति । न वेदना सुखेति योजयति न वेदना दुःखेति

1 C₂ •ज्ञतायाम्

2 C₂ •ज्ञतया

3 C₁ •ज्ञातीव•

4 C₁ ज्ञतया ; C₂ adds योजयति after ज्ञता.

5 C₂ omits the repeated form न रूपं भवतीति in all the items & C₁ in some.

6 Substitute, in the previous formulæ for रूपं or वेदना, संज्ञा, संस्काराः and विज्ञानम् making the verb plural with संस्काराः.

योजयति । न वेदना आत्मेति योजयति न वेदना अनात्मेति योजयति ।
 न वेदना ग्रान्तेति योजयति न वेदना अग्रान्तेति योजयति ।
 न संज्ञा etc.¹ । न संस्कारा नित्या इति योजयति न संस्कारा अनित्या
 इति योजयति । न संस्काराः सुखा इति योजयति न संस्कारा दुःखा
 5 इति योजयति । न संस्कारा आत्मान इति योजयति न संस्कारा
 अनात्मान इति योजयति । न संस्काराः ग्रान्ता इति योजयति
 न संस्कारा अग्रान्ता इति योजयति । न विज्ञानं etc.² ।
 न रूपं शून्यमिति योजयति न रूपमशून्यमिति योजयति ।
 न रूपं सनिमित्तमिति वा चरति न रूपमनिमित्तमिति वा
 10 चरति । न रूपं सप्रणिहितमिति वा चरति न रूपमप्रणिहित-
 मिति वा चरति । न वेदना शून्येति वा चरति न वेदना
 अशून्येति वा चरति । न वेदना सनिमित्तेति वा चरति न वेदना
 अनिमित्तेति वा चरति । न वेदना सप्रणिहितेति वा चरति न
 वेदना अप्रणिहितेति वा चरति । न संज्ञा शून्या etc.³ । न संस्काराः
 15 शून्याः etc.³ । न विज्ञानं शून्यं etc.⁴ । य एवं चरति स प्रज्ञा-
 पारमितायां चरतीति नोपैति न चरतीति नोपैति चरति च न
 चरति चेति नोपैति नैव चरति न⁵ न चरतीति नोपैति । एवं
 चरन् शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां युक्त इति वक्तव्यः ।

1 Here replace वेदना by संज्ञा.

2 Replace रूपं of the previous formulæ (p. 51, ll. 13-16)
 by विज्ञानम्.

3 Replace वेदना of the preceding formulæ by संज्ञा &
 संस्काराः.

4 Replace रूपम् of the preceding formulæ (ll. 8-10) by
 विज्ञानम्.

5 C. drops one n.

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न
दानपारमितायाः¹ कृतश्रः प्रज्ञापारमितायां चरति । न श्रौतपार-
मितायाः कृतश्रः प्रज्ञापारमितायां चरति । न क्षान्तिपारमितायाः
कृतश्रः² । न बौध्दपरिमितायाः कृतश्रः । न ध्यानपारमितायाः कृतश्रः । न
5 प्रज्ञापारमितायाः कृतश्रः । नाविनिवर्तनीयभूमेः कृतश्रः । न सत्त्वपरि-
पाकहेतोः कृतश्रः । न बुद्धचेत्रपरिशुद्धिहेतोः कृतश्रः । न दद्यानां तथा-
गतबलानां कृतश्रः । न चतुर्णां वैशारद्यानां कृतश्रः । न चतसृणां प्रति-
संविदां कृतश्रः । नाष्टादशानामावेणिकानां बुद्धधर्माणां कृतश्रः । नाध्यात्म-
शून्यतायाः कृतश्रः । न बहिर्धाशून्यतायाः कृतश्रः । नाध्यात्मबहिर्धाशून्य-
10 तायाः कृतश्रः । न शून्यताशून्यतायाः कृतश्रः । न महाशून्यतायाः
कृतश्रः । न परमार्थशून्यतायाः कृतश्रः । न संस्कृतशून्यतायाः कृतश्रः ।
नात्यन्तशून्यतायाः कृतश्रः । नानवराग्रशून्यतायाः कृतश्रः । नानव-
कारशून्यतायाः कृतश्रः । न प्रकृतिशून्यतायाः कृतश्रः । न सर्वधर्म-
शून्यतायाः कृतश्रः । न स्वलक्षणशून्यतायाः कृतश्रः । नानुपलम्भशून्य-
15 तायाः कृतश्रः । नाभावस्वभावशून्यतायाः कृतश्रः । न भावशून्यतायाः
कृतश्रः । नाभावशून्यतायाः कृतश्रः । न स्वभावशून्यतायाः कृतश्रः । न पर-
भावशून्यतायाः कृतश्रः । न तथतायाः कृतश्रः । न धर्मघातोः कृतश्रः । न
भूतकोटिः कृतश्रः । तत् कस्य हेतोः । नहि बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञा-
पारमितायां चरन् कस्यचिद्धर्मस्य संभेदं समनुपश्यति । एवं शारिपुत्र
20 बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न दिव्यस्य चक्षुषः कृतश्रः
प्रज्ञापारमितायां चरति । न दिव्यस्य श्रोत्रस्य कृतश्रः प्रज्ञापार-
मितायां चरति । न परचित्तज्ञानस्य कृतश्रः प्रज्ञापारमितायां चरति ।

1 C₂ •तायां

2 For कृतश्रः read कृतश्रः प्रज्ञापारमितायां चरति । S. 250 has कृतश्रः
for कृतश्रः.

न पूर्वनिवासानुष्मृतेः कृतशः प्रज्ञापारमितायां चरति । न ऋद्विविधिः
कृतशः प्रज्ञापारमितायां चरति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि प्रज्ञा-
पारमितायां चरन् प्रज्ञापारमितामेव न समनुपश्यति । कुत एव¹
बोधिसत्त्वं कुत एव सर्वाकारं सर्वाभिज्ञाः । एवं हि शारिपुत्र बोधि-

5 सत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् युक्त इति वक्तव्यः¹ ।

पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरती
नैवं भवति । अहं दिव्येन चक्षुषा पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेषु
लोकधातुषु सत्त्वानां च्युतोपपादं ज्ञास्यामीति दिव्येन श्रोत्रेणैषां शब्दान्
श्रोष्यामीति तेषामेव च चित्तानि ज्ञास्यामीति । तेषामेव च पूर्वनिवास-

10 मनुष्मृत्य ऋद्ध्या गत्वा धर्मं² देशयिष्यामीति । एवं शारिपुत्र बो०³

महासत्त्वस्य नैवं भवति । अहं दिव्येन चक्षुषा दक्षिणस्यां दिशि
and so on with regard to all other directions up to

ऊर्ध्वं दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु सत्त्वानां च्युतोपपादं
ज्ञास्यामीति दिव्येन श्रोत्रेणैषां शब्दान्⁴ श्रोष्यामीति तेषामेव च

15 चित्तानि ज्ञास्यामीति । तेषामेव च पूर्वनिवासमनुष्मृत्य ऋद्ध्या
गत्वा धर्मं देशयिष्यामीति ।

1 C₂ वक्तव्यम्

2 C₂ पूर्वनिवासस्य समनुष्मृते ऋद्ध्या धर्मम्

3 Henceforth बो० will stand for बोधिसत्त्व with the case-ending that is affixed to its complementary word महासत्त्व, e. g., when बो० goes with महासत्त्वस्य, it will denote बोधिसत्त्वस्य, or, when बो० goes with महासत्त्वः, it will denote बोधिसत्त्वः.

4 A शब्दो

एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरत्प्रमेयान-
संख्येयान् अपरिमाणान् सत्त्वान् परिनिर्वापयन् युक्त इति वक्तव्यः^१ ।
एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो मारः
^२पापीयानवतारं न^३ लभते । सर्वे चास्यान्येऽपि लौकिका ये केचित्
5 क्लेशास्ते सर्वे दक्षिता भवन्ति । येऽपि ते^४ शारिपुत्र पूर्वस्यां दिशि बुद्धा
भगवन्तो गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु तिष्ठन्ति ध्रियन्ते याप-
यन्ति^५ धर्मं च देशयन्ति ये च तेषां श्रावका ये च^६ प्रत्येकबुद्धा ये च
चातुर्महाराजकायिका देवास्त्रयस्त्रिंशा यामास्तुषिता निर्माणरतयः
10 अप्रमाणाभा आभास्वराः परीत्तशुभा अप्रमाणशुभाः शुभकृत्स्ना
अनभक्ताः पुण्यप्रसवा बृहत्फला असंज्ञिसत्त्वाः शुद्धावासा अठ्ठा^७
अतपाः सुदृशाः सुदर्शना अकनिष्ठा देवास्तेऽपि तं बो० महासत्त्वं
रक्षन्ति । मा खल्वस्य बो० महासत्त्वस्य कश्चिदन्तरायं कार्षीत् । येऽप्यस्य
केचित् कायिका दोषास्तेऽप्यस्य दृष्टधार्मिका भवन्ति^८ । तत् कस्य द्वेतीः ।
15 तथाहि स सर्वसत्त्वान् मैत्र्या स्फुरति^९ । येऽपि ते शारिपुत्र दक्षिणस्यां दिशि
etc. as before ll. 5—15 up to स्फुरति ; so also with regard

1 C₂ वक्तव्यम्

2 C₂ पापियान्

3 A •तारन्न

4 C₂ drops it.

5 C₂ puts all the verbs in the singular.

6 A & C₂ drop ये च here but put it in the repetitions.

7 C₂ in the first two lists of gods retains the form अठ्ठा
in all the other lists it makes अस्युद्धा.

8 S. 256 तेऽपि तस्य दृष्ट एव धर्मे सर्वेषु सर्वे न भवन्ति

9 S. 256 स्फुरति

to पश्चिमायां दिशि and उत्तरस्यां दिशि। येऽपि ते शारिपुत्र
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेषु लोकधातुषु बुद्धा भगवन्त-
 स्तिष्ठन्ति ध्रियन्ते यापयन्ति धर्मं च देशयन्ति। ये च तेषां श्रावका
 ये च प्रत्येकबुद्धा ये च चातुर्भङ्गराजकायिका देवा यावदकनिष्ठा
 5 देवास्तेऽपि तस्य बो० महासत्त्वस्य रक्षां कुर्वन्ति। मा खल्वस्य
 बो० महासत्त्वस्यान्तरायो भूदिति and so on with regard
 to पूर्वदक्षिणस्यां दक्षिणपश्चिमायां पश्चिमोत्तरस्याम् अधस्तात् and
 ऊर्ध्वं दिशि।

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतः अल्प-
 10 क्लृष्टेण धारणौमुखानि समाधिमुखानि चासुखीभवन्ति सर्वापपत्त्याय-
 तनेषु¹ च तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धानारागयति ननु कदाचिद् बुद्धै-
 र्भगवद्भिर्विरहितो भवति यावदनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्ध इति।
 एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्² युक्त इति
 वक्तव्यः।

15 पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां³ चरतो
 नैवं भवति। अस्ति स कश्चिद्धर्मो यो धर्मः⁴ सह संयुज्यते वा विसं-
 युज्यते⁵ वा।

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो नैवं
 भवति। कश्चिदहं⁶ द्विप्रतरं⁷ धर्मधातुमभिसंबुध्येयं वा न वाभि-

1 C₂ सर्वापपत्त्यायतनेषु

2 All Mss. drop चरन् here.

3 C₂ drops from युक्त up to प्रज्ञापारमितायां.

4 A धर्मः

5 C₂ बोधिसंबुज्यते

6 C₂ कश्चिदहं

7 A drops the anusvāra.

संबुध्यते¹ । तत् कस्य हेतोः । नहि धर्मधातुर्धर्मधातुनाभिसंबुध्यते ।
एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् युक्त इति
वक्तव्यः ।

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न
5 किञ्चिद्धर्मधातो²र्यतिरिक्तं समनुपश्यति नापि धर्मधातोर्धर्मनाना-
करणं करोति । नाप्यस्यैवं भवति अयं धर्मधातुरेवं प्रतिविध्यते न वा
प्रतिविध्यत इति । तथाहि न स ³किञ्चिद्धर्मं समनुपश्यति येन
धर्मेण तां धर्मतां प्रतिविध्येदिति । तथाहि स न धर्मधातुं शून्यमिति
योजयति नाशून्यमिति योजयति । एवं हि शारिपुत्र बो० महा-
10 सत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् युक्त इति वक्तव्यः⁴ ।

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न चक्षु-
र्धातुं शून्यतया योजयति न शून्यतां चक्षुर्धातुना योजयति । न
रूपधातुं शून्यतया योजयति न शून्यतां रूपधातुना योजयति । न
चक्षुर्विज्ञानधातुं शून्यतया योजयति न शून्यतां चक्षुर्विज्ञानधातुना
15 योजयति ।

1 C₂ •बुध्यते

2 C₂ कश्चित् धर्मधातो ; A किञ्चि० ; S. 162 धातुव्यतिरिक्तं

3 C₂ कश्चित्०

4 C₂ वक्तव्यं

	न श्रोत्र-		न शून्यतां श्रोत्र-	
	न शब्द-		” शब्द-	
	न श्रोत्रविज्ञान-		” श्रोत्रविज्ञान-	
	न घ्राण-		” घ्राण-	
5	न गन्ध-		” गन्ध-	
	न घ्राणविज्ञान-		” घ्राणविज्ञान-	
	न जिह्वा-		” जिह्वा-	
	न रस-		” रस-	
	न जिह्वाविज्ञान-		” जिह्वाविज्ञान-	
10	न काय-		” काय-	
	न स्प्रुष्टव्य-		” स्प्रुष्टव्य-	
	न कायविज्ञान-		” कायविज्ञान-	
	न मनो-		” मनो-	
	न धर्म-		” धर्म-	
15	न मनोविज्ञान-		” मनोविज्ञान-	

-धातुं शून्यताया योजयति

-धातुना योजयति ।

तत्कस्य हेतोः । एष¹ हि शारिपुत्र परमयोगो² बी० महासत्त्वस्य यदुत शून्यतायोगः । शून्यतायां शारिपुत्र चरन् बी० महासत्त्वो³ न श्रावकप्रत्येकबुद्धभूमौ पतति बुद्धचैत्रं परिशीलयति सत्त्वान् परिपाचयति क्षिप्रं चानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यते ।

20 ये केचिच्छारिपुत्र बी० महासत्त्वस्य योगास्तेषां प्रज्ञापारमिता⁴ योगोऽग्र आख्यायते श्रेष्ठ⁵ आख्यायते वरः प्रवर उत्तमोऽनुत्तरो⁶ऽसनी ऽसमसमः प्रणीत आख्यायते । तत्कस्य हेतोः । निरुत्तरो ह्येषः शारिपुत्र

1 C₂ एषा2 C₂ परमी योगी ; S. 214 परमी योगी3 C₂ सत्त्वेन4 C₂ मितार्था योगी०5 C₂ ज्येष्ठ

6 A निरुत्तमो०

योगो यदुत प्रज्ञापारमितायोगः शून्यतायोगः^१ ^२अनिमित्तयोगः अप्र-
 णिहितयोगः । एवं युज्यमानः शारिपुत्र बी० महासत्त्वो व्याकृत इति
 धारयितव्यः । आसन्नोभूतो व्याकरणस्य^३ । एवं युज्यमानः शारिपुत्र
 बी० महासत्त्वः अप्रमेयाणामसंख्येयानां सत्त्वानाम् अर्थं करिष्यति न
 5 चास्यैवं भविष्यति मां बुद्धा भगवन्तो व्याकरिष्यन्तीति । अहमासन्नी-
 भूतो व्याकरणस्येति । अहं बुद्धचेत्रं परिशोधयिष्यामीति^४ । अहं
 सत्त्वान् परिपाचयिष्यामीति । अहमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्य
 धर्मचक्रं प्रवर्तयिष्यामीति । तत्कस्य हेतोः । तथाहि स धर्मधातुं न
 विविक्तीकरोति न च धर्मधातोरन्यधर्मं समनुपश्यति यः प्रज्ञापार-
 10 मितायां चरेत्^५ यो वा बुद्धैर्भगवद्विर्याक्रियेत^६ अनुत्तरायां सम्यक्-
 संबोधौ । तत्कस्य हेतोः । तथाहि बी० महासत्त्वस्य प्रज्ञापार-
 मितायां^७ चरतो न सत्त्वसंज्ञोत्पद्यते । तत्कस्य हेतोः । तथाह्यत्यन्ततया
 सत्त्वो नोत्पद्यते^८ न निरुध्यते अनुत्पादानिरोधधर्मत्वात् । यस्य
 च नोत्पादो न निरोधः स कथं प्रज्ञापारमितायां चरिष्यति । एवं चरन्
 15 बी० महासत्त्वः सत्त्वानुत्पादतया प्रज्ञापारमितायां चरति । सत्त्वशून्य-
 तया प्रज्ञापारमितायां चरति । सत्त्वानुपलब्ध्या^९ प्रज्ञापारमितायां
 चरति । सत्त्वविविक्ततया प्रज्ञापारमितायां चरति । एवं हि शारिपुत्र
 बी० महासत्त्वानां परमयोगी^{१०} यदुत शून्यतायोगः सर्वानन्यान् योगा-
 नभिभूयावतिष्ठते^{११} । अत्र हि शारिपुत्र योगे चरन् बी० महासत्त्वो

1 A •योगं

2 A & C₂ चानि०

3 C₂ व्यकरणस्य

4 C₂ •मिति

5 A •चरत्

6 C₂ व्यङ्गयेत्

7 A & C₁ •मितां

8 A drops नो ; C₁ has सत्त्वा० •सत्त्वे.

9 C₂ drops सत्त्वशून्यतया प्रज्ञापारमितायां चरति and puts सर्वानुपलब्ध्या
 for सत्त्वानु०.

महामैत्रीमभिर्निर्हरति न च मात्सर्यचित्तमुत्पादयति । न दौःश्रौण्य-
चित्तमु०^१ । न व्यापादचित्तमु० । न कुशीदचित्तमु० । न विचित्र-
चित्तमु० । न दौष्यञ्जचित्तमु० ॥ इति धर्मरत्नाववादः^२ ॥

- एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्री भगवन्तमेतदवोचत् । यो भगवन्
5 बी० महासत्त्वोऽनेन प्रज्ञापारमिताविहारेण विहरति स कुतश्चात^३
इहोपपद्यते । इतो वा च्युतः कुलोपपत्स्यते^४ । एवमुक्ते भगवाना-
युष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । यः^५ शारिपुत्र बी० महासत्त्वोऽनेन
प्रज्ञापारमिताविहारेण विहरति स इतश्चात इहैव बुद्धक्षेत्रे उपपद्यते
अन्येभ्यो^६ वा बुद्धक्षेत्रेभ्यश्चातस्तुषितेभ्यो वा देवेभ्यश्चात^७ इहोपपद्यते ॥
10 इति बोधिसत्त्वाष्टमकः^८ ॥

- तत्र शारिपुत्र योऽयं बी० महासत्त्वो मनुष्येभ्य एव च्युत्वा
मनुष्याणामिव समागतायामुपपद्यते^९ तस्य बी०^{१०} महासत्त्वस्या-
विनिवर्तनीयान् बी० महासत्त्वान् स्थापयित्वा^{११} धन्वानीन्द्रियाणि
भवन्ति । न च क्षिप्रं प्रज्ञापारमितायोगं समापद्यते । न चास्य
15 धारणीमुखमभिमुखीभवति न च समाधिमुखम् । यत् पुनः शारिपुत्र
एवं वदसि यो भगवन् बी० महासत्त्व इमं^{१२} प्रज्ञापारमिता^{१३}-
योगं समापद्यते स इतश्चातः कुलोपपत्स्यत इति । यः शारिपुत्र बी०
महासत्त्व इमं प्रज्ञापारमितायोगं समापद्यते स इतो बुद्धक्षेत्राश्चातः

1 For सु० read मुत्पादयति. 2 C^२ धर्मो

3 A ०त्वेहो० ; C₂ ०त्वहो० ; cf. S. 266 ०त्वेहो०

4 A ०पद्यते ; C₂ ०पस्यते ; C₁ यत्स्यते

5 C₂ drops शारिपुत्रमेतदवोचत् । यः. 6 C₂ ०भ्या

7 C₂ ०तीहोप० 8 A & C₁ ०सत्त्वोऽष्टमकः

9 C₂ ०गतासु० 10 C₁ & C₂ drop महासत्त्वस्य.

11 C₂ & S. 267 धन्वानी० 12 C₂ इयं

13 C₁ & C₂ मिताया

¹बुद्धचेलाङ्गुल्लेखं संक्रमिष्यति । तत्र बुद्धचेले बुद्धान् भगवत² आरागयिष्यति³ । न कदाचिद् बुद्धविरहितो भविष्यति ॥ इति बोधिसत्त्वश्रद्धानुसारी⁴ ॥

यः पुनः शारिपुत्रायं बो० महासत्त्वोऽन्येभ्यो बुद्धचेलेभ्यश्चुत
5 इहोपपद्यते तस्य तीक्ष्णानीन्द्रियाणि भवन्ति⁵ । स द्विप्रमिर्न
योगमापद्यते यदुत प्रज्ञापारमितायोगम् । तस्य जातिव्यतिष्ठत्तस्याप्यमौ
गम्भीरगम्भीरा धर्मा अभिसुखीभवन्ति । स पश्चात् प्रज्ञापारमितायोगं
समापद्यते । यत्र यत्र बुद्धचेले उपपद्यते तत्र तत्र तथागतानर्हतः
सम्यक्संबुद्धानारागयिष्यति । यः पुनः शारिपुत्र बो० महासत्त्वः सुधि-
10 तेभ्यो देवेभ्यश्चुत्वा इहोपपन्नो भवति तस्यापि षट्तराणीन्द्रियाणि
भवन्ति । अविप्रमुषिताः⁶ षट् पारमिताः सर्वधारणीसमाधिसुखानि
चाभिसुखीभवन्ति ॥ इति बोधिसत्त्वधर्मानुसारी ॥

सन्ति शारिपुत्र बो० महासत्त्वाः प्रज्ञापारमितायां चरन्ती घटमाना
व्यायच्छन्तः सत्त्वपरिपाकायोपायकौशल्यबलेन स्रोतआपत्तिफलं साक्षात्
15 कुर्वन्ति । न च ते न मन्यन्ते⁷ इति स्रोतआपन्नः । सन्ति⁸ महा-
सत्त्वा अनुपायकुशला ये चत्वारि ध्यानानि निष्पादयन्ति पारमितासु
च चरन्ति । तेन च ध्यानलाभेन दीर्घायुष्केषु देवेषूपपद्यन्ते सचेत्
ततश्चुत्वा⁹ मनुष्येषु देवेषु वा उपपद्यन्ते बुद्धांश्च¹⁰ भगवत आरागयि-

1 C₂ drops बुद्धचेलात्.

2 C₁ बुद्ध भगवता ।

3 A ०ष्यामि ; C₁ गमिष्यति 4 C₂ ०श्रवानु०

5 C₂ ०पन्नो भवन्ति । तस्यापि षट्तराणी भवति

6 A अविप्रे०

7 C² मन्यते

8 For सन्ति read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

9 C₁ चेतनचुत्वा.

10 C₁ बुद्धाश्च

ष्यन्ति तेषामपि धन्वानो^१न्द्रियाणि भवन्ति न तीक्ष्णानि^२ । सन्ति^३ महासत्त्वा ध्यानानि च समापद्यन्ते प्रज्ञापारमितायां च चरन्ति । ते चानुपायकौशलेन ध्यानान्युत्सृज्य कामधातावुपपद्यन्ते तेषामपि शारि-
पुत्र बो० महासत्त्वानां धन्वानोन्द्रियाणि भवन्ति न तीक्ष्णानि ॥ इति

5 द्वितीयतृतीयफलप्रतिपन्नकः श्रद्धाधिसुक्तः ॥

सन्ति० महासत्त्वाश्चत्वारि ध्यानान्युत्पाद्य चत्वार्यप्रमाणानि समा-
पद्यन्ते । चतस्र आरूप्यसमापत्तोः^४ स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणञ्चि-
पादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गान् समापद्यन्ते । महाकारुणिका उपाय-
कौशलेन^५ चोपपद्यन्ते न ध्यानवशेन नाप्रमाणवशेन नारूप्यसमा-
10 पत्तिवशेन तत्र चोपपद्यन्ते यत्र तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धानारागयि-
ष्यन्ति । ते पुनः प्रज्ञापारमिताविहारेणाविरहिता इहैव भद्रकल्पे
अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंभोत्स्यन्ते^६ ॥ इति द्वितीयतृतीयफलप्रति-
पन्नका दृष्टिप्राप्तः ॥

सन्ति० महासत्त्वा एकजातिप्रतिषद्धा ये प्रज्ञापारमितायां
15 चरन्त उपायकौशलेन^७ चत्वारि ध्यानानि समापद्यन्ते । चत्वार्य-
प्रमाणानि चतस्र आरूप्यसमापत्तोः^८ स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणञ्चिपादे-
न्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गान् भावयन्ति । शून्यतासमाधिं समापद्यन्ते ।
९ अनिमित्तसमाधिं समापद्यन्ते । अप्रणिहितसमाधिं समापद्यन्ते ।

1 C₂ धन्वानो० throughout

2 C₂ always तीक्ष्णानि ; A always तीक्ष्णानि

3 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

4 C₂ ०पत्ति 5 C₁ ०लेन

6 C₂ puts most of the verbs in this page in singular.

7 C₂ ०शब्द 8 C₂ ०पत्तिः स अनुत्तरा०

9 All Mss. have अनिमित्तं ; cf. A.K.V.

न च तेषां वशेन गच्छन्ति संमुखीभूतांश्च¹ बुद्धान् भगवत आरागतयित्वा
तत्र ब्रह्मचर्यं चरित्वा पुनरेव तुषितानां देवानां सभागताये² उपपद्यन्ते ।
ते³ तत्र यावदायुस्तिष्ठन्ति⁴ । ते तत्र यावदायुः स्थित्वा अहीनिन्द्रियाः
स्मृतिमन्तः संप्रजानन्तो अनेकैर्देवकोटीनियुतशतसहस्रैः परिवृताः⁵ पुर-
5 स्मृता इहोपपत्तिं दर्शयित्वा नानाबुद्धक्षेत्रेष्वनुत्तरां⁶ सम्यक्संबोधिमभिसं-
बुध्यन्ते ॥ इति सक्रदागामो ॥

सन्ति⁷ महासत्त्वाः प्रसामभिज्ञानां लाभिनो ये न कामधातौ
न रूपधातौ⁸ नारूप्यधातावुपपद्यन्ते । अपि तु बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं
संक्रामन्ति⁹ तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धान् सत्कुर्वन्तो गुरुकुर्वन्तो¹⁰
10 मानयन्तः¹¹ पूजयन्तः । सन्ति¹² महासत्त्वाः ¹²प्रसामभिज्ञानां
लाभिनस्ते¹³ ताभिरभिज्ञाभिर्विक्रीडन्तो¹⁴ बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं
संक्रामन्ति¹⁵ येषु बुद्धक्षेत्रेषु न श्रावकप्रत्येकबुद्धयानस्य¹⁶ प्रज्ञप्ति-
रप्यस्ति । सन्ति¹⁷ महासत्त्वाः प्रसामभिज्ञानां लाभिनस्ते ताभिरभि-
ज्ञाभिर्विक्रीडन्तो बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं संक्रामन्ति येषु¹⁷ बुद्धक्षेत्रेष्व-

1 C₂ •भूता च

2 C₂ संभागताये .

3 A drops it.

4 C₂ drops it.

5 C₂ परिषिता

6 C₂ •रायां.

7 For सन्ति• read सन्ति शरिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

8 C₁ omits it.

9 C₂ सक्रामति

10 All Mss. have गुरु•.

11 C₁ मानयन्तोः ; C₂ मानयतः

12 A & C₂ have ष as सं.

13 C₁ & A लाभिन ते ; C₂ लाभिनः ते

14 C₂ •इन्ते

15 C₂ कामेति

16 C, •बुद्धयान यानस्य

17 The passage between the marks 15 & 17 is not found in C₂.

मितमायुः । सन्ति^१ महासत्त्वाः प्रक्षामभिज्ञानां क्षामिनः^२ ये
 लोकधातोर्लोकधातु^३ संक्रामन्ति ते^४ तत्रोपसंक्रम्य यत्र न बुद्धशब्दो
 न धर्मशब्दो न सङ्घशब्दस्तत्रावस्थिताः बुद्धशब्दं च धर्मशब्दं च सङ्घशब्दं च
 सत्त्वानां संश्रावयन्ति^५ । त्रयाणां च रत्नानां वर्णं^६ भाषन्ते^७ । ते तेन
 5 बुद्धशब्देन धर्मशब्देन सङ्घशब्देन ततश्च्युता यत्र यत्र बुद्धा भगवन्तो
 भवन्ति ते^८ तत्र तत्रोपपद्यन्ते ॥ इति अनागामी ॥

सन्ति० महासत्त्वाश्चत्वारि ध्यानानि उत्पाद्य चत्वार्यप्रमाणानि
 चतस्र आरूप्यसमापत्तौः^९ समापद्यन्ते^{१०} ते चोपायकौशलेन समन्वा-
 गताः समाधिसमापत्तिभ्यो निवृत्त्य कामधातावुपपद्यन्ते^{११} क्षत्रियमहा-
 10 शालकुलेषु वा ब्राह्मणमहाशालकुलेषु^{१२} वा गृहपतिमहाशालकुलेषु वा
 उपपद्यन्ते सत्त्वपरिपाकाय ॥ इति अयं मनुष्यकुलं कुलः ॥

सन्ति० महासत्त्वाश्चत्वारि^{१३} ध्यानानि समापद्यन्ते चत्वार्यप्रमा-
 णानि चतस्र आरूप्यसमापत्तौः समापद्यन्ते । ^{१४}तेऽप्युपायकौशलेन
 बलेन^{१५} ध्यानसमाधिसमापत्तिवशेन^{१६} वा चातुर्महाराजकायिकाना-
 15 मपि देवानां सभागतायै उपपद्यन्ते । त्रयस्त्रिंशानां यामानां ^{१७}तुषितानां
^{१८}निर्माणरतीनां परनिर्मितवशवर्तिनां सभागतायै उपपद्यन्ते । ते

1 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः

2 C₁ & C₂ put a stop after this.

3 C₂ omits it.

4 C₂ ततोप०

5 C₂ सारयति

6 A & C₁ omit anusvāra.

7 C₂ भाषते

8 C₂ omits it.

9 C₂ पत्ति

10 All Mss. omit it.

11 C₂ कामधातो उप० ; C₁ ०यते

12 Omitted by C₁.

13 C₂ सत्त्वा चत्वारि

14 C₂ तेषां

15 C₂ वशेन

16 C₂ ०पतिवशेन

17 A तुषितानां

18 C₁ निर्वाच

तत्र¹ स्थित्वा सत्त्वान् परिपाचयन्ति² बुद्धक्षेत्रं च परिशोधयन्ति
 बुद्धांश्च भगवत³ आरागयन्ति । सन्ति⁴ महासत्त्वा⁵श्चत्वारि
 ध्यानानि उत्पाद्य चत्वार्यप्रमाणानि चतस्र आरूप्यसमापत्तौः समा-
 पद्यन्ते⁶ । ते ततश्च्युताः सन्त उपायकौशल्येन ब्रह्मलोके⁷ यावदकनिष्ठे
 5 उपपद्यन्ते । ते तत्र⁸ भवन्ति ब्रह्माणो महाब्रह्माणस्तेषु ब्रह्मभवनेषु
 तिष्ठन्ति⁹ । ते तत्र स्थित्वा बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं संक्रामन्ति⁹ । ये च
 तेषु¹⁰ बुद्धक्षेत्रेषु¹¹ तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धास्तांस्तथागतान्
 धर्मचक्रप्रवर्तनायाध्येषयन्ति¹² ॥ इति देवकुलं¹³कुलः ॥

सन्ति० महासत्त्वा ये चतुर्णां ध्यानानां¹⁴ लाभिनी यावदष्टादशाना-
 10 मावेणिकानां बुद्धधर्माणां लाभिनस्तेषां चानुरोधाय चरन्ति । चतुर्णां-
 मार्यसत्यानां लाभिनी न च तानि प्रतिविध्यन्ति । ते पुन बोधि-
 सत्त्वा¹⁵ महासत्त्वा एकजातिप्रतिबद्धा वेदितव्याः ॥ इत्यकवीचिकः¹⁶ ॥

सन्ति० महासत्त्वा ये प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय चतुर्णां ध्यानानां
 लाभिनी भवन्ति । चतुर्णामप्रमाणानां¹⁷ लाभिनी भवन्ति । चतस्र्या-
 15 मारूप्यसमापत्तीनां¹⁸ लाभिनी भवन्ति । स्मृत्युपस्थान-सम्यक्प्रहाण-
 र्द्विपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गान् भावयन्ति । बलवैशारद्यप्रतिसंविदा-

1 G₂ ततोत्र 2 C₂ ०यति 3 C₂ बुद्धाश्च भगवन्तः

4 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

5 A repeats it ; C² ०सत्त्वा च०

6 All Mss. omit समापद्यन्ते and have समापतीन्ते.

7 C₁ ०लोकं

8 C₂ तेत्र भवति

9 C₂ ०ति

10 C₂ ते for तेषु

11 A ०क्षेत्रे

12 C₁ ०वर्तनां ध्येषयन्ति ; C₂ ०ध्येषयन्ति

13 C₂ कुरकुलः

14 No anusvāra in A

15 A तेषु नर्वासत्त्वा

16 A & C₁ omit it ; C₂ ०वीचिकः

17 A, C₁ & C₂ no anusvāra

18 C₂ ०पतिना

वेणिकबुद्धधर्मान् प्रतिलभन्ते¹ । उपायकोशस्येन ब्रह्मकायिकेषु देवेषु
यावदकनिष्ठेषु देवेषूपपद्यन्ते । तत्र चानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्य
सत्त्वानामर्थं² कुर्वन्ति ॥ इत्यन्तरापरिनिर्वायी³ ॥

सन्ति⁴ महासत्त्वा ये प्रथमचित्तीत्यादेनैवानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-
5 संबुध्यन्ते । धर्मचक्रं प्रवर्तयन्त्यप्रमेयाणामसंख्येयानां⁵ सत्त्वानां चार्थं
कृत्वा निरुपधिप्रिषे निर्वाणधातौ परिनिर्वाणन्ति⁶ तेषां परिनिर्वृतानां
कल्पं वा कल्पावशेषं⁷ वा सद्धर्मस्तिष्ठति ॥ इत्युपपद्यपरिनिर्वायी ॥

सन्ति⁸ महासत्त्वा ये षट्पारमितासु चरन्तो⁸ लोकधातो⁹ लोका-
धातुं¹⁰ संक्रामन्ति । तत्र च सत्त्वान्¹¹ बोधये¹² प्रतिष्ठापयिष्यन्ति ।
10 ते नित्यमुद्राक्ताः सत्त्वानां कृतशो न¹³ कदाचिदनर्थसंहितां वाचं
भाषन्ते । सत्त्वानां कृतशो नित्यमुद्राक्ता बुद्धक्षेत्रेण¹⁴ बुद्धक्षेत्रं संक्रा-
मन्ति । तैऽपि बो० महासत्त्वाः सत्त्वानां कृतशोऽसंख्येयैरप्रमेयैः
कल्पै¹⁵ नानाबुद्धक्षेत्रेष्वनुत्तरां¹⁶ सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते¹⁷ ॥ इत्य-
भिसंस्कारपरिनिर्वायी ॥

15 सन्ति¹⁸ महासत्त्वा ये प्रथमचित्तीत्यादेनैव¹⁸ बोधिसत्त्वान्यासमव-
क्रामन्ति¹⁹ । अविनिवर्तनीयभूमौ वा अवतिष्ठन्ते¹⁷ । सर्वबुद्धधर्मान्

1 C₂ लभते 2 A सत्त्वानामर्थं ; C₁ सत्त्वानामार्थं

3 A & C₁ अन्तरापरिनिर्वायी

4 For सन्ति० read सन्ति प्रारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

5 C₂ यानाद्यर्थं omitting सत्त्वानां 6 C₂ परिनिर्वापि

7 C₂ omits it. 8 C₂ चरती 9 A & C₁ लोकधातो

10 A लोकधातो 11 A सन् ; C₂ सत्त्वान्

12 C₂ बोधये 13 C₂ नच कदा० 14 C₂ omits it.

15 C₁ omits it. 16 C₂ रयां 17 C₂ ते

18 C₂ बोधिसत्त्वा महासत्त्वान्यास 19 C₂ ऽति

वा¹ समुदानयन्ति ॥ सन्ति० महासत्त्वा² ये प्रथमचित्तोत्पादेनैव प्रज्ञापारमितार्था योगमापद्यन्ते । तेऽनेकैर्बोधिसत्त्व³कोटीनियुतशत-सहस्रैः सार्धं बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं स्वबुद्धक्षेत्रपरिशोधनाय⁴ संक्रामन्ति⁵ । नानाबुद्धक्षेत्रेषु चानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते⁶ ॥ इत्यनभि-

5 संस्कारपरिनिर्वायी ॥

सन्ति०⁷ महासत्त्वा ये षट्सु परिमितासु चरन्तश्चक्रवर्तिनो भूत्वा दानपारमितां पुरस्कृत्य सर्वसत्त्वानां सर्वसुखोपधाना⁸न्युपसंहरिष्यन्ति⁹ अन्नमद्वार्थिकेभ्यः पानं पानार्थिकेभ्यः । एवं गन्धमाख्यविलेपनचूर्ण⁹धूप-शयनासनोपाश्रय¹⁰गृहधनधान्यमणिमुक्तासुवर्णरूप्यप्रवाडा¹¹भरणानि 10 जौवितोपकरणानि उपसंहरिष्यन्ति⁵ । यावद्दशकुशलकर्मपथेषु सत्त्वान् प्रतिष्ठाप्य¹² ब्रह्मकायिकेषु यावदकनिष्ठेषु देवेषूपपद्यमाना¹³ नानाबुद्ध-क्षेत्रेष्वनुत्तरां¹⁴ सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते¹⁵ ॥ इत्यकनिष्ठपरमः ॥

सन्ति० महासत्त्वा ये चत्वारि ध्यानानि निष्पाद्य¹⁶ ध्यानेभ्यः परि-ह्वीणाः प्रथमं ध्यानमासाद्य¹⁷ ब्रह्मकायिकेषु देवेषूपपद्यन्ते । ते पुन- 15 र्ध्यानानि¹⁸ निष्पाद्याकनिष्ठेषूप¹⁹पद्य²⁰ नाना²¹बुद्धक्षेत्रेष्वनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते ॥ इति श्रुतः²² ॥

1 C₁ धम्मत्वा

2 C₁ सत्त्वा

3 C₁ सत्त्वा

4 C₂ च बुद्धक्षेत्रपरि०

5 C₂ ति

6 C₂ ते

7 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र वाधिसत्त्वाः.

8 C₁ धानां न्युप०

9 C₂ inserts चोवरध्वजलताकान् after चूर्ण.

10 A श्राय ; C₂ श्रय ; C₁ श्रय.

11 C₁ प्रवादो० ; C₂ पवाभा

12 C₁ प्रतिस्थाप्य

13 C₂ ०धूपपंनाबुद्ध०

14 C₂ ०रायां

15 C₁ & C₂ ते

16 C₂ निष्पानेभ्यः

17 C₁ & C₂ प्रथमध्यानसमापद्य

18 C₁ पुनध्यानानि ; C₂ तिनध्यानानि

19 A & C₁ कनिष्ठष्वधीप० ; C₂ कनिष्ठष्वदेधीप०

20: A adds माणा.

21 A omits माणा.

22 A श्रुतः

सन्ति०^१ महासत्त्वा ये ब्रह्मलोकाश्रुत्वा^२ शुद्धावासेषूपपद्यन्ते । ते
शुद्धावासानामेकं वा द्वे^३ वा स्थाने^४ विलंघ्याकनिष्ठेषु देवेषूपपद्य^५
नानाबुद्धक्षेत्रेष्वनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते^६ ॥ इत्यर्धश्लोकः^७ ॥

सन्ति० महासत्त्वा ये तथागतसदृशमात्मभावमभिनिर्माय तुषितभवनं^८

- 5 परिशील्य ब्रह्मकायिकेषु देवेषु यावदकनिष्ठेषु देवेषूपपद्योपायकौशलेन
नैरयिकाणां सत्त्वानां धर्मं देशयन्ति तिर्यग्योनिगतानां सत्त्वानां धर्मं
देशयन्ति यमलौकिकानां सत्त्वानां धर्मं देशयन्ति । सन्ति० महा-
सत्त्वा ये षट्सु^९ परिमितासु स्थित्वा यादृशस्तथागतकायस्तादृशमात्म-
भावमभिनिर्माय गङ्गानदीबालुकोपमानि बुद्धक्षेत्राण्युपसंक्रम्य^{१०} सत्त्वानां
10 धर्मं देशयन्ति^{११} तथागतांश्च^{१२} पर्युपासते^{१३} बुद्धक्षेत्रं च निष्पा-
दयन्ति धर्मं च श्रयवन्ति । एवं पूर्वस्यां दिशि दक्षिणस्यां पश्चिमाया-
मुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां^{१४} पूर्वदक्षिणस्यां दक्षिणपश्चिमायां पश्चिमोत्तरस्या-
मूर्ध्वमधः सर्वासु दशसु^{१५} दिक्षु एकैकस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेषु
लोकधातुषु गत्वा सत्त्वानां धर्मं देशयन्ति^{१६} बुद्धक्षेत्राणि च निष्पादयन्ति
15 बुद्धांश्च पर्युपासते^{१७} धर्मं च श्रयवन्ति । ते तेभ्यो बुद्धक्षेत्रेभ्यो
निर्मितानि^{१८} निर्माय^{१९} श्रेष्ठानि विशिष्टानि अनुत्तराणि बुद्धक्षेत्राणि

1 For सन्ति० read सन्ति शरिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

2 C₂ लोकाश्रुत्वा 3 C₂ दे 4 C₁ विलघ्या०

5 C₂ ०पयेनावुद्ध० 6 C₂ ०ते 7 C₂ omits चर्धं.

8 C₂ ०भुवनं 9 C₁ षट्सु 10 A omits स्य.

11 C₂ ०ति 12 C₂ ०ताश्च

13 C₁ ०श्रते ; C₂ श्रतेः

14 C₂ omits उत्तरपूर्वस्यां. 15 A दशसु

16 C₁ धर्मं श्रयति 17 C₁ ०श्रते

18 C₂ निर्मितानि 19 C₁ निर्माय

निष्पादयन्ति¹ । एकजातिप्रतिबद्धाश्च बो० महासत्त्वास्तत्र तत्र बुद्ध-
क्षेत्रेषूपपद्य नाना² बुद्धक्षेत्रेष्वनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते ॥ इति
सर्वस्त्रान्घृतः ॥

सन्ति०³ महासत्त्वा ये ध्यानारूप्यसमापत्तीरासादयन्तो⁴ ब्रह्मकायि-
5 केषु यावच्छुभकृतक्षेत्रेषु देवेषूपपद्यन्ते । तत्र⁵ आकाशानन्त्यायतने याव-
द्भवाग्रे उपपद्यन्ते । ततो नानाबुद्धक्षेत्रेषूपपद्यन्ते ॥ इति भवाग्रपरमः ॥

सन्ति० महासत्त्वा ये ध्यानारूप्य⁶ समापत्तीनां लाभिनस्त आकाशा-
नन्त्यायतने यावद्भववाग्रे उपपद्यन्ते । ततो नानाबुद्धक्षेत्रेषूपपद्यन्ते ॥
इति रूपवीतरागः ॥

10 सन्ति० महासत्त्वा ये षट्पारमितासु चरन्तो⁷ द्वाविंशत्यमहा-
पुरुषलक्षणालङ्कृतमूर्तयो निरुत्तरैः परिशुद्धैरिन्द्रियैः समन्वागता
भवन्ति⁸ । ते तैः परिशुद्धैरिन्द्रियैः समन्वागता बहुजनस्य प्रियाश्च⁹
भवन्ति मनआपाश्च । ये पुनः सत्त्वास्तान् बो० महासत्त्वान् पश्यन्ति
ते तेनैव चित्तप्रसादेनानुपूर्वेण¹⁰ त्रिभिर्यानिः परिनिर्वाप्ति । एवं हि
15 शारिपुत्र बो० महासत्त्वेन कायपरिशुद्धये¹¹ शिद्धितव्यम् वाक्परिशुद्धये¹²
शिद्धितव्यम् मनःपरिशुद्धये शिद्धितव्यम्¹³ । सन्ति० महासत्त्वा ये षट्सु
पारमितासु चरन्त¹⁴ उत्तमान्द्रियाणि प्रतिलभन्ते । ते तैरुत्तमैरिन्द्रियै-

1 C₂ ०ति

2 A & C₁ ०द्यमाना

3 For सन्ति० read शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

4 C₁ ०सादयतो ब्रह्मकायिकेषूपपद्य नानाबुद्धक्षेत्रेषु अनुत्तरायाः सम्यक-
संबोधिमभिसंबुध्यन्ते । सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वा महासत्त्वा ये ध्यानारूप्यसमा-
पत्तीरासादयतो

5 C₁ तत

6 A omits प्य.

7 C₁ चरतो

8 C₁ भवति

9 C₂ प्रियोश्च

10 A ०दनापूर्वेण ; C₁ देनापूर्वेण

11 A परिशुद्धय ; C₁ परिशुद्धिये

12 C₁ वाक्परिशुद्धये ; A वाक्परिशुद्धये

13 C₂ omits this sentence altogether. -

14 C₁ उत्तमानि०

नांलानमुत्कर्षयन्ति न परान् पेषयन्ति¹ । सन्ति०² महासत्त्वा ये प्रथम-
 चित्तोत्पादमुपादाय दानपारमितायां शीलपारमितायां स्थित्वा नैवं कदा
 चिदपाय³ दुर्गतिविनिपातेषूपपद्यन्ते यावदविनिवर्तनीय⁴ भूमिमनुप्राप्नु-
 वन्ति । सन्ति० महासत्त्वा ये प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय न जातु दश-
 5 कुशलान्⁵ कर्मपथानुत्सृजन्ति यावदविनिवर्तनीयां भूमिमनुप्राप्नुवन्ति ।
 सन्ति० महासत्त्वा ये दानपारमितायां स्थित्वा राजानश्चक्रवर्तिनो
 भूत्वा दानं सत्त्वेभ्यो दत्त्वा तानेव दशकुशल⁶ कर्मपथेषु प्रतिष्ठापयन्ति ।
 सन्ति० महासत्त्वा ये दानपारमितायां शीलपारमितायां स्थित्वा अने-
 कानि चक्रवर्तिराज्यशतानि परिगृह्णन्ति अनेकानि चक्रवर्तिराज्य-
 10 शतसहस्राणि परिगृह्णन्ति । तत्र स्थित्वा अनेकानि च बुद्धकोटौ-
 नियुतशतसहस्राणि आरागयन्ति⁷ । तांश्च⁸ बुद्धान् भगवतः सत्कुर्वन्ति
 गुरुकुर्वन्ति मानयन्ति पूजयन्ति । ततोऽनुत्तरां⁹ सम्यक्संबोधिमभि-
 संबध्यन्ते ॥ इति दृष्टधर्मपरिनिर्वायी ॥

सन्ति० महासत्त्वा ये प्रज्ञापारमितायां चरन्तश्चतुर्णां ध्यानानां
 15 लाभिनश्चतसृणामारूप्यसमापत्तीनां¹⁰ लाभिनस्ते ताभिर्विक्रीडन्तः प्रथमं
 ध्यानं समापद्यन्ते¹¹ । ततो व्युत्थाय निरोधसमापत्तिं¹² समापद्यन्ते ।
 ततो व्युत्थाय द्वितीयं ध्यानं समापद्यन्ते । त०¹³ निरोधसमाधिं¹⁴
 स०¹⁵ । त० तृतीयं¹⁶ ध्यानं स० । त० निरोधसमापत्तिं स० । त०

1 A पश्यन्ति ; C₁ पस्यन्ति ; C₂ पेषयन्ति

2 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वा.

3 C₁ पयाऽयतिविनि०

4 C₂ ०निय

5 C₂ केशरान् ; C₁ कुशलान्

6 C₂ ०लेषु 7 C₂ रागयन्ति

8 C₂ ता च बुद्धा भगवतः 9 C₁ ततोऽर्हं

10 C₁ & C₂ तिनानां

11 C₁ ते

12 C₂ omits समापत्तिं.

13 For त० read ततो व्युत्थाय.

14 C₁ समापत्तिं

15 For स० read समापद्यन्ते.

16 A adds ध्यायं.

चतुर्थं ध्यानं स०¹ । त०² निरोधसमापत्तिं स० । त० आकाशानन्त्या
यतनं स० । त० निरोधसमापत्तिं³ स । त० विज्ञानानन्त्यायतनं स० ।
त० निरोधसमापत्तिं⁴ स० । त० आकिञ्चन्यायतनं स० । त० निरोध-
समापत्तिं स० । त० नैवसंज्ञानासंज्ञायतनं स०⁵ । त० निरोधसमा-
5 पत्तिं स० । एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वाः⁶ प्रज्ञापारमितायां
चरन्त⁷ उपायकौशल्येनावस्कन्दकेन⁸ समाधिं समापय नानाबुद्ध-
क्षेत्रेष्वनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते ॥ इति कायसाक्षी ॥

सन्ति०⁹ महासत्त्वा ये षट्सु पारमितासु स्थित्वा सत्त्वानां¹⁰ बुद्धधर्मा-
वभासं¹¹ कुर्वन्ति । आत्मनापि बुद्धधर्मावभासेना¹² विरहिता भवन्ति¹³ ।
10 यावदनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते ॥ इति अर्हत्त्वप्रतिपन्नकः¹⁴ ॥

सन्ति० महासत्त्वा येऽबुद्धकेषु¹⁵ लोकधातुषु अपगतश्रावकेषु प्रत्येक-
बोधिमभिसंबुध्यन्ते ।¹⁶ त उपायकौशल्येन बहूनि प्राणिकोटीनियुत-
शतसहस्राणि त्रिषु यानेषु परिपाच्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते ॥
इति प्रत्येकबुद्धः ॥

15 सन्ति० महासत्त्वा ये स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणर्हि¹⁷ पादेन्द्रियबल-
बोध्यङ्गमार्गाणां लाभिनो दशबलवैशारद्यप्रतिसंविदष्टादशावेणिकबुद्ध-
धर्माणां लाभिनः । न च¹⁸ स्रोतआपत्तिफलं प्राप्नुवन्ति न सकृदा-

1 For स० read समापद्यते.

2 For त० read ततो व्युत्थाय.

3 A omits समापत्तिं.

4 C₁ ०पत्तिं

5 A puts here again ततो व्युत्थाय विज्ञानानन्त्यायतनं समापद्यन्ते.

6 C₂ uses singular number.

7 A चर

8 C₂ ०नावस्कन्दकेन

9 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

10 A सत्त्वा

11 C₂ धर्मावभासं

12 C₂ धर्माप्रभासन

13 C₁ ०ति

14 C₁ प्रतिपपन्नकः

15 C₁ ये बुद्धधर्मेषु

16 C₁ ततोपाय०

17 C₁ नोर्हि

18 A & C₁ श्रोतापत्ति

गामिफलं¹ नानागामिफलं नार्हत्त्वं प्राप्नुवन्ति न प्रत्येकबुद्धत्वं प्राप्नुवन्ति । ते प्रज्ञापारमितायां चरन्त² उपायकौशलेन³ सर्वसत्त्वान् मार्गैऽवतार्य विशोध्य स्रोतआपत्तिफलं⁴ प्रापयन्ति⁵ । ⁶सकृदागामिफलं प्रापयन्ति अनागामिफलं प्रापयन्ति अर्हत्त्वं प्रापयन्ति प्रत्येकां⁷ 5 बोधिं प्रापयन्ति । स्वयमसाक्षात् कुर्वन्तः⁸ परांस्तत्र प्रतिष्ठापयन्ति⁹ ॥ इति श्रावक-प्रत्येकबुद्धमार्गलभ्यानि¹⁰ फलानि ॥

यच्छारिपुत्र सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धानां ज्ञानं च प्रकाशं च¹¹ सामुत्पत्तिकधर्मज्ञान्तिप्रतिलब्धस्य¹² बो० महासत्त्वस्य ज्ञान्तिः । इति स्वयमप्राप्ते धर्मे परप्रतिष्ठापनम्¹³ । अमी शारिपुत्र बो० महा- 10 सत्त्वा अविनिवर्तनीया वेदितव्याः ये अनया प्रज्ञापारमितया विहरन्ति⁹ ॥ सन्ति०¹⁴ महासत्त्वा ये षट्सु¹⁵ पारमितासु स्थित्वा तुषित-भवनं विशोधयन्ति । ते खलु पुनर्बोधिसत्त्वा महासत्त्वा भाद्रकल्पिका वेदितव्याः । अमी शारिपुत्रा वैवर्तिका बो० महासत्त्वा येषामयमुदयो बुद्धधर्मेषु तस्मात्तर्हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता 15 सावयस्य कायवाङ्मनस्कर्मनोऽवकाशो¹⁶ न दातव्यः कायवाङ्मन-स्कर्मपरिशुद्धये च शिञ्चितव्यम् । ¹⁷इतीदमवैवर्तिकबोधिसत्त्वसंघपरि-द्वीपनम् । इति संघरत्नाववादः ॥

-
1 C ₁ continues repeating प्राप्नुवन्ति.	2 C ₂ चरत
3 C ₁ ०लेन	4 A & C ₁ श्रोतापत्ति
5 C ₂ प्राप्नुवन्ति	6 C ₂ adds here न.
7 C ₁ प्रत्येकं	8 C ₁ कुर्वन्तः
9 C ₁ ०ति	10 A ०लभानि
11 C ₂ प्रज्ञास च	12 C ₂ omits स्य.
13 C ₁ पलप्रतिस्थापनम् । C ₁ ०प्राप्तधर्मपर०	
14 For सन्ति read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.	15 C ₁ षट्सु
16 C ₁ कायवाक्मनस्कर्मनोऽवकाशो C ₁ ०मनकर्मनो	
17 C ₁ & C ₂ इतीदमेव०	

एवमुक्ते आयुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । कतमन्नगवन्
 सावद्यं कायकर्म सावद्यं वाक्कर्म सावद्यं मनस्कर्म¹ । एवमुक्ते भगवा-
 नायुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् । इह² शारिपुत्र बो० महासत्त्वश्चैवं
 भवति । कतमः स कायः येन कायेन कायकर्म समारभेय³ । कतमा
 5 सा⁴ वाग् यया वाक्कर्म समारभेय । कतमत् तन्मनः⁵ येन मनस्कर्म
 समारभेय । एवमुपपरौच्यमाणः कायमुपलभते⁶ वाचमुपलभते मन
 उपलभते । अयं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य कायवाङ्मनस्कर्मसमारम्भः⁷
 सावद्यः । न खलु पुनः शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां
 चरन्⁸ कायमुपलभते न वाचमुपलभते न मन उपलभते । येन कायेन
 10 वाचा मनसा मात्सर्यदौःश्लोष्यव्यापादकौशीद्य¹⁰ विश्लेषदौष्यप्रचित्त-
 सुत्पादयेत् । अख्यानमेत¹¹ शारिपुत्रानवकाशो यद् बो० महासत्त्वः
 प्रज्ञापारमितायां चरन् कायवाङ्मनोदौष्टुल्यसुत्पादयेत्¹² । नैतत्¹³
 ख्यानं विद्यते । तत्कस्य द्वितीः । तथाहि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः षट्सु
 पारमितासु चरन् कायदौष्टुल्यं¹⁴ शोधयति वाग्दौष्टुल्यं शोधयति मनो-
 15 दौष्टुल्यं शोधयति । शारिपुत्र आह । कथं भगवन् बो० महासत्त्वः
 कायवाङ्मनोदौष्टुल्यं शोधयति । भगवानाह । यतः शारिपुत्र बो०
 महासत्त्वो¹⁵ न कायमुपलभते न वाचमुपलभते न मन उपलभते ।

1 C ₁ omits सावद्यं मनस्कर्म.	2 A इह
3 C ₂ लभेय	4 C ₂ सा ; C ₁ मा वाक्प्रया
5 C ₂ कतममनः ; C ₁ कतमत्तमनः ; A कतमेतत्तमनः	
6 C ₂ लभ्यते	7 C ₂ वाचासु०
8 C ₂ समारभेय ; C ₁ रभ०	9 C ₁ चरत्
10 A & C ₂ कौशीद्य	11 A मतं ; C ₂ मत्त०
12 A & C ₂ द्यते	
13 C ₂ नैवख्यानं ; C ₁ नैतत्तमनं	
14 C ₂ दौष्टुल्यं	15 C ₂ सत्त्व

एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः कायवाङ्मनोदौष्टुल्यं शोधयति । सचेत् पुनः शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय दश कुशला कर्मपथा अनुवर्तन्ते¹ । न च श्रावकचित्तं प्रत्येकबुद्धचित्तं चोत्पादयति । सततसमितं चास्य² सर्वसत्त्वेषु महाकरुणाचित्तं प्रत्युपस्थितं³ भवति ।

5 एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य कायवाङ्मनोदौष्टुल्यं⁴ शुद्धमिति वदामि ।

सन्ति⁵ महासत्त्वा ये प्रज्ञापारमितायां चरन्ती बोधिमार्गं परि-
शोधयन्ती⁶ दानपारमितायां चरन्ति । शीलपा०⁷ । चान्तिपा० ।
वीर्यपा० । ध्यानपा० । प्रज्ञापा० । शारिपुत्र आह । कतमो भग-
10 वन् बो० महासत्त्वानां बोधिमार्गः । भगवानाह । यदा शारिपुत्र
बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न कायमुपलभते । न वाच-
मुपलभते । न मन उपलभते । न दानपारमितासु⁸ । न शील-
पारमितासु० । न चान्तिपारमितासु० । न वीर्यपारमितासु० । न
ध्यानपारमितासु० । न प्रज्ञापारमितासु० । न श्रावकसु० । न प्रत्येक-
15 बुद्धसु० । न बोधिसत्त्वसु० । न बुद्धसु० । अयं⁹ शारिपुत्र बो०
महासत्त्वस्य बोधिमार्गो यदुत सर्वधर्मानुपलम्भोऽनेन मार्गेण गच्छन्¹⁰
बो० महासत्त्वः षट्सु पारमितासु चरन् न शक्योऽवमर्दितुम्¹¹ ॥
इत्यग्रतयववादः¹² ॥

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वः षट्सु पारमितासु चरन्

1 C₂ ते

2 A omits सर्व.

3 C₂ स्थिता4 C₂ दौष्टुल्यं

5 For सन्ति० read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

6 C₂ यती

7 For पा० read पारमितायां चरति.

8 For सु० read सुपलभते.

9 A अयं

10 C₁ गच्छ11 C₂ संदितुम्12 C₂ इत्यग्रतयववादः ; A इत्यग्रतयाववादः

- न रूपं मन्यते¹ । न वेदनां² । न संज्ञां । न संस्कारान् । न विज्ञानं ।
 न पृथिवीधातुं । ³नाम्नातुं । न तेजोधातुं⁴ । न वायुधातुं ।
 नाकाशधातुं । न विज्ञानधातुं । न चक्षुर्धातुं⁵ । न रूपधातुं ।
 न चक्षुर्विज्ञानधातुं । न श्रोत्रधातुं । न शब्दधातुं । न श्रोत्र-
 5 विज्ञानधातुं । And so on with each of the remaining
 indriyas, viṣayas and vijñānas.⁶ न स्मृत्युपस्थानानि⁷ । न
 सम्यक्प्रहाणानि⁷ । न ऋद्धिपादान् । नेन्द्रियाणि । न बलानि । न
 बोध्यंगानि । न मार्गं । न दानपारमितां etc. up to⁸ न प्रज्ञापार-
 मितां । न वैशारद्यानि । न प्रतिषंविदः । न दश तथागतबलानि ।
 10 नाष्टादशावेष्टिकान् बुद्धधर्मान् । न ⁹स्रोतश्चापत्तिफलं । न सङ्गदा-
 गामिफलं । नानागामिफलं । नार्हत्त्वं¹⁰ । न ¹¹प्रत्येकबोधिं । न बो-
 महासत्त्वं¹² । नानुत्तरां¹³ सम्यक्संबोधिं मन्यते । एवं हि शारिपुत्र
 बो० महासत्त्वः षड्भिः पारमिताभिर्वर्धते¹⁴ । न च केनचिदव¹⁵-
 न्यते । सन्ति¹⁶ महासत्त्वा ये प्रज्ञापारमितायां स्थित्वा सर्वज्ञानं
 15 परिपूरयन्ति । येन ज्ञानेन समन्वागतानां सर्वाख्यपायद्वाराणि पिथि-

- 1 C₁ has न रूपमन्यते and omits न् in all the following cases.
 2 For • read मन्यते. 3 C₁ नाप्धातु मन्यते; C₂ धातु मन्यते
 4 C₂ strangely adds here न श्रोत्रविज्ञानधातुं मन्यते.
 5 C₂ चक्षुधातु
 6 For the list of indriyas, viṣayas and vijñānas, see p. 58, ...
 1st col. 7 C₂ •षाणि
 8 That is, all the pāramitās. 9 C₂ श्रोतुं
 10 C₂ omits anusvāra in this passage and the following.
 11 A & C₁ प्रत्येका बोधिं 12 C₂ बोधिसत्त्व मन्यते; C₁ मन्यन्ते
 13 A नाम्नु 14 A सिवुर्धते 15 C₂ omits च.
 16 For सन्ति• read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वाः.

तानि भवन्ति¹ । नापि मनुष्यदारिद्र्याविपत्ति² मनुभवन्ति । नापि तादृशमालम्भात् परिगृह्णन्ति³ । येन निन्दनीया⁴ भवन्ति सदैवकस्य लोकात्⁵ ॥ इत्यपरिश्रान्त्यववादः⁶ ॥

- शारिपुत्र आह । कतमद् भगवन् बो० महासत्त्वस्य सर्वज्ञानम् ।
 5 भगवानाह । येन ज्ञानेन समन्वागतो बो० महासत्त्वः पूर्वस्थां दिशि गङ्गानदीवालुकोपमांस्तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धान् पश्यति⁷ तेषां धर्मदेशनां शृणोति संघं च पर्युपास्ते । बुद्धक्षेत्रविशुद्धिं च पश्यति⁸ । एवं दक्षिणस्थां पश्चिमायामुत्तरस्थां विदिच्छध ऊर्ध्वं दिशि गङ्गानदी etc.⁹ up to पश्यति । येन ज्ञानेन समन्वागतानां बो० महासत्त्वानां न बुद्ध-
 10 संज्ञा भवति । न बोधि¹⁰ । न श्रावक¹⁰ । न प्रत्येकबुद्ध¹⁰ । नात्म¹⁰ । न पर¹⁰ । न बुद्धक्षेत्र¹⁰ । येन ज्ञानेन समन्वागतो बो० महासत्त्वो दानपारमितायां चरति and so on up to¹¹ प्रज्ञापारमितायां चरति । न च पारमितामुपलभते । येन ज्ञानेन समन्वागतो बो० महासत्त्वः स्मृत्युपस्थानानि भावयति न च स्मृत्युपस्थानान्युपलभते । सम्यक्-
 15 प्रहाण्यर्षिपादेन्द्रियबलबोध्दंगमार्गान् भावयति न च सम्यक्प्रहाण्यर्षि-
 पादेन्द्रियबलबोध्दंगमार्गानुप¹² लभते । बलवैशारद्यावेष्मिकान् बुद्धधर्मान् समुदानयति न च बलवैशारद्यावेष्मिकान् बुद्धधर्मानुपलभते । इदं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य ज्ञानं येन ज्ञानेन समन्वागतो बो० महा-
 सत्त्वः¹³ सर्वबुद्धधर्मांश्च परिपूरयति । न च सर्वबुद्धधर्मांश्च मन्यते ॥
 20 इति प्रतिपत्संपरिग्रहाववादः¹⁴ ॥

1 C² भवन्ति2 C₂ पति3 C₂ ०ति4 C₂ निया ; C₁ निम्ना ; A निन्दा5 C₁ omits लोकात्.6 C₂ परिश्रान्त्याववा 7 C₂ पश्यति8 A, C₁ & C₂ ०न्ति

9 Here "etc." stands for ll. 6 and 7.

10 For ० read संज्ञा भवति.

11 All the pāramitās are mentioned here. 12 A ०सागौह०

13 C₁ ०सत्त्वो14 C₂ इति प्रतिब(त्वं)संपरिग्रहाववादः

सन्ति शारिपुत्र बी० महासत्त्वा ये पञ्चचक्षुषि¹ प्रतिब्रह्मन्ते² परि-
शोधयन्ति । कतमानि पञ्च यदुत³ मांसचक्षुः दिव्यचक्षुः⁴ प्रज्ञाचक्षुः
धर्मचक्षुः बुद्धचक्षुः ।

शारिपुत्र आह । कतमद्भगवन् बी० महासत्त्वस्य परिशुद्धं मांस-
5 चक्षुः । भगवानाह । अस्ति शारिपुत्र बी० महासत्त्वस्य मांसचक्षुः
यत्⁵ योजनशतं पश्यति । अस्ति शारिपुत्र बी० महासत्त्वस्य मांस-
चक्षुर्यत् योजनशतद्वयं पश्यति । अस्ति⁶ ⁷जम्बुद्वीपं पश्यति । अस्ति०
चातुर्द्वीपकं⁸ लोकधातुं पश्यति । अस्ति० सहस्रं लोकधातुं पश्यति ।
अस्ति० ⁹द्विसहस्रं लोकधातुं पश्यति । अस्ति० त्रिसहस्रमहा-
10 साहस्रं लोकधातुं पश्यति । इदं शारिपुत्र बी० महासत्त्वस्य परिशुद्धं
मांसचक्षुः ।

शारिपुत्र आह । कतमद्भगवन् बी० महासत्त्वस्य परिशुद्धं दिव्य¹⁰-
चक्षुः । भगवानाह । यच्छारिपुत्र चातुर्भारराजकायिकानां देवानां
दिव्यचक्षुस्तद्¹¹ बोधिसत्त्वः प्रजानीते¹² । यत्तयस्त्रिंशानां देवानां
15 दिव्यचक्षुः तद् बोधिसत्त्वः प्रजानीते यद् यामानां देवानां दिव्यचक्षुः तद्
बोधिसत्त्वः प्रजानीते । And so on with each class of gods.¹³

1 A ०सि 2 C₂ puts singular.

3 C₂ जदुत 4 C₂ दौव्य० 5 C₁ स योजन०

6 अस्ति० stands for अस्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य मांसचक्षुर्यत्.

7 C₂ यं जम्बु० ; A & C₁ यंजम्बुद्वीपं

8 C₂ ०द्वीपकं 9 C₂ यंदि० ; A यंतदि०

10 A दिव्यं throughout

11 A दिव्यचक्षुः तद्बोधि० ; C₂ चक्षुसोषी० in other places ; C₂ चक्षु-
सह ; C₁ दिव्यचक्षुःतद्० 12 C₂ ०तेः

13 This remark has been repeated with reference to each of the various classes of gods, for a list of which, see p. 33,

यत्पुनः शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य दिव्यचक्षुः तच्चातुर्महाराज-
 कायिका देवा न प्रजानन्ति । न त्रयस्त्रिंशा देवाः प्रजानन्ति । न याना
 देवाः प्रजानन्ति । And so on with each class of gods.¹
 तेनैव परिशुद्धेन दिव्येन चक्षुषा² पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवालुकोपमेषु
 5 लोकधातुषु सर्वसत्त्वानां च्युतोपपादं यथाभूतं प्रजानाति । तेनैव परि-
 शुद्धेन दिव्येन चक्षुषा दक्षिणस्यां and other directions up to
 ऊर्ध्वं दिशि³ गङ्गानदीवालुकोपमेषु लोकधातुषु सर्वसत्त्वानां च्युतोप-
 पादं यथाभूतं प्रजानाति । इदं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं
 दिव्यचक्षुः⁴ ॥

- 10 शारिपुत्र आह । कतमद्भगवन् बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं प्रज्ञा-
 चक्षुः । भगवानाह । येन शारिपुत्र प्रज्ञाचक्षुषा समन्वागतो⁵ बो०
 महासत्त्वो⁶ न कश्चिद्धर्म⁷ प्रजानाति संस्कृतं वा असंस्कृतं वा कुशलं वा
 अकुशलं वा सावद्यं वा अनवद्यं वा सास्रवं⁸ वा अनास्रवं वा संक्षेत्रं वा
 निष्क्षेत्रं⁹ लौकिकं वा लोकोत्तरं¹⁰ वा संक्षिष्टं वा व्यवदानं वा । येन
 15 प्रज्ञाचक्षुषा बो० महासत्त्वेन कश्चिद्धर्मो¹¹ न दृष्टो¹² न श्रुतो न मतो¹³
 न विज्ञातः¹⁴ । इदं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं प्रज्ञाचक्षुः ।

ll. 3-7. In this list परीतगुभा and अप्रमाणगुभा have only been left out and चक्षुषा appears for चक्षुः. See also Mvyu. 46.

1 See previous footnote. In this list परीतगुभा and अप्रमाणगुभा appear.

2 C₂ दिव्यचक्षुषा

3 For the list of directions, see p. 6, ll. 13, 14.

4 A दिव्यचक्षुः

5 C₂ ता

6 C₂ त्वा

7 C₂ कश्चित् धर्म ; C₁ कश्चिद्धर्म

8 A & C₂ श्रवं

9 A & C₁ निःक्षेत्रं ; C₂ निःक्षेत्रं

10 C₂ •तरो वा

11 C₂ धर्मा

12 C₂ दृष्टा

13 C₁ मनी

14 C₂ •ती ; C₁ •नः

शारिपुत्र आह । कतमन्नगवन् बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं धर्मचक्षुः ।
 भगवानाह । इह शारिपुत्र बो० महासत्त्वो धर्मचक्षुषैव जानाति ।
 अयं पुद्गलः अज्ञानुसारी । अयं पुद्गलो धर्मानुसारी । अयं पुद्गलः
 शून्यताविहारी । अयं पुद्गलोऽनिमित्तविहारी । अयं पुद्गलोऽप्रणि-
 5 हितविहारी¹ । अयं पुद्गलः शून्यताविहारी । अस्य पुद्गलस्य² शून्यता-
 विमोक्षमुखेण³ पञ्चेन्द्रियाण्युत्पत्स्यन्ते ।⁴ पञ्चभिरिन्द्रियैरानन्तर्यसमाधिं
 प्रेक्षते⁵ । आनन्तर्येण समाधिना विमुक्तिज्ञानदर्शनमुत्पादयिष्यति⁶ ।
 विमुक्तिज्ञानदर्शनेन⁷ त्रीणि संयोजनानि प्रहास्यति । सत्कायदृष्टिं
 शीलव्रतपरामर्शविषिकित्सां चैति । अयमुच्यते पुद्गलः स्रोतआपन्नः⁸ ।
 10 स भावनामार्गं⁹ प्रतिलभ्य काम¹⁰ रागव्यापादतनुत्वादयमुच्यते पुद्गलः
 सक्कदागामी¹¹ । स तेनैव¹² भावनामार्गेणाधिमात्रभावितेन काम-
 रागव्यापादप्रहाणादय¹³ मुच्यते पुद्गलोऽनागामी¹⁴ । स तेनैव भाव-
 नामार्गेणाधिमात्रभावितेन रूपरागमारूप्यरागमविद्यां मानमौद्धत्यं च
 प्रहायायमुच्यते पुद्गलोऽर्हन् । अयं पुद्गलोऽनिमित्तविहारी¹⁵ अस्य
 15 पुद्गलस्यानिमित्तविमोक्षमुखेण पञ्चेन्द्रियाणि उत्पत्स्यन्ते etc., as above
 ll. 6—14¹⁶ । अयं पुद्गलोऽप्रणिहितविहारी । अस्य पुद्गलस्याप्रणिहित-
 विमोक्षमुखेण पञ्चेन्द्रियाण्युत्पत्स्यन्ते etc., as above ll. 6—14.
 इदं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं धर्मचक्षुः ॥

1 C₂ ०रि

2 C₂ अयं पुंरस्य

3 A ०मुखेन चन्द्रियाण्यत्०

4 A पञ्च

5 S. 296 & C₁ प्रत्यन्ति; प्रत्यति appears distinctly in all the
 Mss. and in all the repetitions.

6 C₂ ध्यामिति

7 C₂ दर्शनं त्रिवि

8 A & C₁ श्रोतापन्नः

9 A & C₁ मार्गं

10 C₂ काम

11 C₂ गामि

12 C₂ तत्तेनैव

13 C₂ omits. प्रहाणाद.

14 C₁ गामि

15 C₁ & C₂ ०रि

16 C₁ प्रत्यन्ते

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वः एवं जानाति¹ यत्किञ्चित् समु-
 दयधर्मि सर्वं तच्चिरोधधर्मोति प्रजानाति प्रज्ञापारमितायां चरन् पञ्चे-
 न्द्रियाणि प्राप्नोति । इदं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं धर्मचक्षुः ।
 पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वः² एवं जानाति अयं बोधिसत्त्वः
 5 प्रथमचित्तोत्पादिको³ यो दानपारमितायां वा चरति शीलपार-
 मितायां वा चरति स ततः श्रद्धेन्द्रियं प्रतिलभते⁴ । वीर्येन्द्रियं च ।
 स⁵ उपायकौशलेन समन्वागतः संचिन्त्यात्मभावं परिगृह्णाति कुशल-
 मूलोपलम्भश्च⁶ भवति । अयं बोधिसत्त्वो ब्राह्मणमहाशालकुलेषूपपत्-
 स्यति । अयं क्षत्रियमहाशालकुलेषू⁷ । अयं गृहपतिमहाशालकुलेषू० ।
 10 अयं चातुर्महाराजकायिकेषु देवेषू० । अयं त्रयस्त्रिंशेषु देवेषू० । अयं
 यामेषु देवेषू० । अयन्नुषितेषु देवेषू० । अयं निर्माणरतिषु देवेषू० ।
 अयं परनिमित्तवशवर्तिषु देवेषू० । अयं यावदकनिष्ठेषु देवेषूपपत्स्यते ।
 स तत्र स्थित्वा सत्त्वान् परिपाचयिष्यति । सर्वसुखोपधानेन च सत्त्वान्
 प्रत्युपस्थास्यति बुद्धक्षेत्रं च परिशोधयिष्यति । तथागतांश्चार्यतः⁸ सम्यक्-
 15 संबुद्धानारागयिष्यति । सत्करिष्यति ⁹गुरूकरिष्यति मानयिष्यति¹⁰
 न च श्रावकभूमौ वा प्रत्येकबुद्धभूमौ वा पतिष्यति । अयं बो० महासत्त्वो
 न निवर्तते¹¹ । यावदानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्ध इति¹² । इदं शारि-
 पुत्र बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं धर्मचक्षुः ।

1 C₂ जानादि2 C₁ सत्त्वो3 C₁ •दको4 C₂ लभ्यते5 C₂ न6 C₁ & C₂ •पलम्भश्च

7 For षू० read षूपपत्स्यते.

8 C₂ •इंशः

9 A गुरु०

10 C₂ •न्ति

11 A ना निवर्तते

12 A & C₁ •बुद्धेति

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्व एवं जानाति । अमी बो० महा-
सत्त्वा व्याकृता अनुत्तरायां¹ सम्यक्संबोधौ । अमी बोधिसत्त्वा न
व्याकृताः । अमी बोधिसत्त्वा अविनिवर्तनीयाः । अमी बोधिसत्त्वा न
अविनिवर्तनीयाः² । एषां बोधिसत्त्वानामभिज्ञाः परिपूर्णाः । एषां
5 बोधिसत्त्वानां न परिपूर्णाः । अयं बोधिसत्त्वोऽभिज्ञापरिपूर्णः³ पूर्वस्त्रां
दिशि यावदुपरिष्ठाद्दिशि गङ्गानदीवालुकोपमान् लोकधातून्⁴ गत्वा
तथागतानर्हतः सम्यक्संबुद्धान् सत्करोति गुरुकरोति मानयति पूजयति ।
अयं बोधिसत्त्वो⁵ नाभिज्ञापरिपूर्णो⁶ यावन्न⁷ पूजयति । अयं बोधि-
सत्त्वोऽभिज्ञानां⁸ लाभो भविष्यति । अयं बोधिसत्त्वो नाभिज्ञानां लाभो
10 भविष्यति । अस्य बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं⁹ बुद्धचैत्रं भविष्यति । अस्य
बो० महासत्त्वस्यापरिशुद्धं बुद्धचैत्रं भविष्यति अनेन बोधिसत्त्वेन सत्त्वाः
परिशोधिताः । ...¹⁰न परिशोधिताः अस्य बो० महासत्त्वस्य⁹ बुद्धा
भगवन्तो वर्यं भाषन्ते । ...न भाषन्ते । अमी बोधिसत्त्वा बुद्धानां
भगवतामासन्न¹¹ स्थायिनी भविष्यन्ति । ...नासन्नस्थायिनी भविष्यन्ति ।
15 अस्य बोधिसत्त्वस्य परिमितमायुर्भविष्यति । ...अपरिमितमायुर्भविष्यति ।
अस्य बोधिसत्त्वस्य परिमितः संघो भविष्यति । ...अपरिमितः¹²
संघो भविष्यति । अस्य बोधिसत्त्वस्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-
संबुद्धस्य बोधिसत्त्वसंघो भविष्यति । ...न बोधिसत्त्वसंघो भविष्यति ।

1 ०त्तरां

2 All Mss. drop this sentence.

3 C₂ बोधिसत्त्वाऽभिज्ञापरिपूर्णाः

4 C₁ धातु

5 C₂ सत्त्वा

6 All Mss. ०पूर्णा

7 C₂ पूजयति

8 C₂ अभिज्ञालाभो

9 C₂ drops ll. 10-12.

10 It is the same as the preceding sentence rendered negative by the addition of न or च०.

11 C₁ ०मादात्र

12 A ०मितः ; C₂ मित

अयं बो० महासत्त्वो दुष्करचर्यां चरिष्यति । ...¹न दुष्करचर्यां चरिष्यति । अयं बोधिसत्त्वश्चरमभविकः । ...न चरमभविकः । अयं बोधिसत्त्वो बोधिमुखे निषत्स्यते² । ...न निषत्स्यते³ । अस्य बोधिसत्त्वस्य मारो भविष्यति । ...न मारो भविष्यति । एवं हि शारिपुत्र बो०

5 महासत्त्वस्य परिशुद्धं धर्मचक्षुः ।

शारिपुत्र आह । कतमद्भगवन्⁴ बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं बुद्धचक्षुः । भगवानाह । यच्छारिपुत्र बो० महासत्त्वो⁵ बोधिचित्तानन्तरं वज्रोपमं⁶ समाधिं समापद्य एकचित्तक्षणसमायुक्तया प्रज्ञया⁷ सर्वाकारज्ञतामनु⁸-प्राप्नोति । दशभिस्तथागतबलैः समन्वागतः । ⁹चतुर्भिर्विशारदेष्वतदृभिः

10 प्रतिसंविद्धिरष्टादशभिरावेणिकबुद्धधर्मैर्महासत्त्वैः महाकरुणया¹⁰ च समन्वागतः । येन च चक्षुषा¹¹ बो० महासत्त्वेन नास्ति किञ्चिददृष्टं¹² वाऽश्रुतं वाऽमतं¹³ वाऽविज्ञातं¹⁴ वा सर्वैराकारैरेवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य परिशुद्धं बुद्धचक्षुः ।

एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वेन पञ्चचक्षुषि शोधयितु¹⁵ कामेन
15 षट्सु पारमितासु योगः करणीयः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि शारिपुत्र षट्सु पारमितासु सर्वे कुशला धर्मा अन्तर्गताः सर्वश्रावकधर्माश्च सर्व-

1 See footnote 10 of the previous page.

2 C₁ ०त्ते ; C₂ निषत्स्यते

3 C₂ निषर्षत्स्यते ; C₁ ०त्ते

4 C₁ भगव

5 C₂ ०त्वः

6 A, C₁ & C₂ वज्रोपमं

7 C₂ प्रज्ञया

8 A drops नु.

9 A ०भिवेशा०

10 A & C₁ ०णया ; in C₂ ०णया seems to have been corrected into ०णया.

11 C₂ चक्षुषां

12 A drops out दृ.

13 C₂ वाऽश्रुतं

14 C₁ ०ज्ञानं

15 C₁ ०यतुं

प्रत्येकबुद्धधर्माश्च बोधिसत्त्वधर्माश्च यत्¹खलु शारिपुत्र सम्यग् वदन्तो²
वदेयुः सर्वकुशलधर्मसंग्रह इति प्रज्ञापारमितां खलु सम्यग् वदन्तो वदेयुः ।
तत् कस्य हेतोः । तथाहि शारिपुत्र प्रज्ञापारमिता जनयित्री सर्वासां
पारमितानामेषां च पञ्चानां बोधिसत्त्वचक्षुषाम् । एषु च शारिपुत्र
5 पञ्चसु बोधिसत्त्वचक्षुःषु³ शिञ्चित्वा बो० महासत्त्वा अनुत्तरां सम्यक्-
संबोधिमभिसंबुध्यन्ते । इति पञ्चचक्षुरववादः ॥

अत्र शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्नभिज्ञा-
पारमितां भावयति । सोऽनेक⁴विधमृद्धिविधिं प्रत्यनुभवति । पृथिवी-
मपि⁵ क्रम्यति । एकोऽपि⁶ भूत्वा बहुधा भवति⁷ । बहुधापि भूत्वा
10 एको भवति । आविर्भावं तिरोभावमपि प्रत्यनुभवति । तिरःकुण्ड⁸
तिरःप्राकारं⁹ तिरःपर्वतमप्यसक्तो गच्छति तद् यथापि नाम
आकाशे¹⁰ पक्षी शकुनिः । पृथिव्यामप्युन्मज्जनिमज्जं¹¹ करोति तद्-
यथापि नामोदके । उदकेऽभिद्यमानो गच्छति¹² तद् यथापि नाम पृथि-
व्याम् । धूमायत्यपि प्रज्वलत्यपि¹³ तद् यथापि नाम महानग्निस्कन्धः ।
15 उदकमपि कायात्प्रसृजति¹⁴ तद् यथापि नाम महामेघः । इमावपि¹⁵

1 C₂ यत्र 2 C₂ ०तो 3 C₂ drops out visarga.

4 A & C₁ सोनेक ; C₂ सोऽनेकइडमृद्धिविधिं प्रत्य० ; Pali
iddhividham 5 C₂ पिथिवीमपि क्रम्यति 6 A एका

7 C₂ adds here बहुधापि भूत्वा बहुधापि भवन्ति ; cf. Mvyu. p. 5 ;
Digha, I, p. 78. 8 C₂ & C₁ ०कुण्ड०

9 C₁ ०प्रकार ; C₂ पाकार

10 A drops it ; C₁ & C₂ आकाशेऽपि क्रामति तद् यथापि नाम पक्षी
शकुनिः । 11 Mvyu. xv. उन्मज्जनिमज्जनं

12 This line has been repeated in C₁.

13 C₁ ०लस्यपि ; C₂ प्रजीरस्यपि ; in A it is not legible.

14 C₂ परिसृ०

15 C₂ इमानपि

सूर्याचन्द्रमसौ एवं महर्द्धिकौ महानुभावौ¹ प्राणिना² परामृशति परि-
 मार्ष्टि यावद्ब्रह्मलोकादपि कायं वशीन वर्तयति । तथा च ऋष्या न
 मन्यते । तथाहि³ स तामृद्धिं⁴ नोपलभते यया⁵ मन्यते तदपि न
 मन्यते⁶ स्वभावशून्यतामुपादाय स्वभावविविक्ततामुपादाय स्वभावा-
 5 नुपलब्धितामुपादाय । स न ऋद्धिचेतनामप्युत्पादयति न ऋष्याभि-
 निर्हारचेतनां वा अन्यत्र⁷ सर्वज्ञतामनसिकारात् । एवं हि शारिपुत्र
 बो० महासत्त्वः⁸ प्रज्ञापारमितायां चरन् ऋद्धिविष्यभिज्ञासाक्षात्क्रिया⁹-
 ज्ञानमभिनिर्हरति¹⁰ ।

स दिव्येन श्रोत्रधातुना विशुद्धेनातिक्रान्तमानुष्यकेण शब्दान्
 10 शृणोति दिव्यान् मानुष्यकांश्च । न च तेन दिव्येन श्रोत्रेण मन्यते अहं
 शब्दान्¹¹ शृणोमि । तथाहि स तमपि शब्दं नोपलभते स्वभाव-
 शून्यतामुपादाय स्वभावविविक्ततामुपादाय स्वभावानुपलब्धितामुपादाय ।
 स न दिव्यश्रोत्रचेतनामप्युत्पादयति न दिव्यश्रोत्राभिनिर्हार¹²चेतनां
 वा अन्यत्र सर्वाकारज्ञतामनसिकारात् । एवं हि शारिपुत्र बोधिसत्त्वो
 15 महासत्त्वः¹³ प्रज्ञापारमितायां चरन् दिव्यश्रोत्राभिज्ञासाक्षात्¹⁴क्रिया-
 ज्ञानमभिनिर्हरति¹⁵ ।

1 C₁ & C₂ ०भावो ; C₂ also ०र्द्धिकौ

2 C₂ प्राणिना

3 C₂ तदयथा

4 C₂ ऋद्धि

5 A या या

6 A मन्येत ; after मन्यते A & C₂ add येनापि मन्येत (C₂ मन्यन्त) ;

cf. S. 302, which has only यया मन्येत स्वभाव०.

7 C₂ चनेत

8 C₁ ०त्तो

9 C₁ ०क्रियायाज्ञान०

10 C₂ ०निर्हरति

11 C₁ omits न्.

12 C₂ very often omits रेफ.

13 C₁ ०त्तो;

14 C₂ साक्षात्क्रिया०

15 C₁ निर्हरति ; C₂ ०मसिनिर्हरती

स परसत्त्वानां परपुद्गलानां चेतसैव चित्तं यथाभूतं प्रजानाति ।
सरागचित्तं सरागचित्तमिति यथाभूतं प्रजानाति । विगतरागं चित्तं
विगतरागं चित्तमिति यथाभूतं प्रजानाति । सदोषं चित्तं सदोषं
चित्तमिति यथाभूतं प्रजानाति । ¹वीतदोषं² । समोहि चित्तं । वीत-
5 मोहं । सतृष्णं । ³वीततृष्णं । सीपादानं । निरुपादानं । संचिप्लं ।
विचिप्लं । ⁴परीतं चित्तं । विपुलं । महद्गतं⁵ । समाहितं । असमाहितं ।
विविक्तं । अविविक्तं⁶ । सास्त्रवं⁷ । अनास्त्रवं । साङ्ग्यं । अनङ्ग्यं⁸ ।
सोत्तरं⁹ । अनुत्तरं । तेन¹⁰ च न मन्यते । तथाहि ¹¹तच्चित्तमचित्त-
मचिन्त्यतामुपादाय । सोऽहं प्रजानामीति न मन्यते । तदेव चित्तं
10 नोपलभते स्वभावशून्यतामुपादाय¹² स्वभावविविक्ततामुपादाय स्वभा-
वानुपलब्धितामुपादाय¹³ । न स ¹⁴परचित्तचेतनामप्युत्पादयति न
¹⁵परचित्ताभिनिर्हारचेतनां वा अन्यत्र सर्वाकारज्ञतामनसिकारात् ।
एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः¹⁶ प्रज्ञापारमितायां चरन् सर्वसत्त्व-
चित्तचरिताभिज्ञासाक्षात्क्रियाज्ञानमभिनिर्हरति ।

1 C₁ drops out this sentence altogether.

2 The omissions are to be supplied by the reader on the analogy of the previous similar sentences.

3 C₂ वीत

4 C₂ परीतं

5 C₂ for महद्गतं puts सहगतं.

6 C₁ & C₂ omit some of the cittas here and there.

7 A & C₂ have श्रव throughout. 8 A, C₁ अनङ्ग्यचित्तमनङ्ग्य

9 C₁ सोत्तरचित्तं ; henceforth it combines the two words omitting anusvāra. 10 A न च 11 C₂ तचित्त०

12 A श्रवः

13 A puts for this स्वभावविविक्ततामुपादाय.

14 A न स परचित्तचेतनायति ; C₁ श्रवचित्तं ; C₂ श्रवतामुपादायति

15 श्रवचित्तं

16 A drops it.

स^१ पूर्वनिवासानुस्मृतिज्ञानेन^२ एकामपि जातिमनुस्मरति इति तिष्ठो
यावज्जातिशतसहस्राख्य^३प्यनुस्मरति । स एकमपि चित्तमनुस्मरति
यावच्चित्तशत^४मपि । एकमपि दिवसं दिवसशत^५मपि । एकमपि
मासं मासशतमपि । एकमपि वर्षं वर्षशतमपि । एकमपि कल्पं कल्प^६-
५ शतमपि । अनेकानि अपि कल्पशतान्यनेकान्यपि कल्पसहस्राख्यनेका-
न्यपि कल्पशतसहस्राख्यनेकानि अपि कल्पकोटिनियुतशतसहस्राणि
अनुस्मरति यावत् पूर्वान्तकोटीमप्यनुस्मरति । असुखाहमासमेवनामा
एवंगोत्र^७ एवंजातिः^८ एवमाहार एवंचिर^९स्थितिकः एवमायुः-
पर्यन्तः^{१०} । स ततश्चतुर्दशसुलोपपन्नः ततश्चतुर्दशसुप्रपन्न इति । स
१० एवं साकारं सादृशं सनिर्देशमनेक^{११}विधं पूर्वनिवासमनुस्मरति । तेन
च पूर्वनिवासानुस्मृत्यभिज्ञानेन न मन्यते । तथाहि तज्ज्ञान^{१२}मज्ञान-
मचिन्त्यतामुपादाय । सोऽहं प्रजानामिति^{१३} न मन्यते । स तदेव
ज्ञानं नोपलभते स्वभावशून्यतामुपादाय स्वभावविविक्ततामुपादाय
स्वभावानुपलब्धितामुपादाय । न स पूर्वनिवासानुस्मृतिचेतनामप्यु-
१५ त्पादयति । न पूर्वनिवासानुस्मृत्यभिर्निर्हार^{१४}चेतनां वा अन्यत्र सर्वा-
कारश्रतामनसिकारात् । एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः

१ All Mss. drop it.

२ C₂ सयेकाम०३ C₂ साषेण्यनु०४ C₂ शततम०५ C₂ सत०

६ A drops the second कल्प.

७ C₂ मा यवं मात्र यवं जाति०८ A & C₁ drop visarga ; C₂ तिरिव०९ C₁ चिरे०१० C₁ पयन्त ; A पर्यन्त११ C₂ सादृशं सनिर्देशं चनेक०१२ C₁ & C₂ तज्ज्ञान१३ C₂ नामिति१४ A & C₂ निहार०

प्रज्ञापारमितायां चरन् पूर्वनिवासानुष्मृतिसाक्षात्क्रियाज्ञानमभि-
निर्हरति¹ ।

- स दिव्येन चक्षुषा विशुद्धेनातिक्रान्तमानुष्यकेण सत्त्वान् पश्यति
अवमानानुत्पद्यमानान् सुवर्णान् दुर्वर्णान्² हीनान् प्रणीतान् सुगतौ³
5 दुर्गतौ यथाकर्मोपगान् सत्त्वान् प्रजानाति । अमी भवन्तः⁴ सत्त्वाः काय-
सुचरितेन समन्वागताः वाक्सुचरितेन समन्वागताः मनः⁵सुच-
रितेन समन्वागताः आर्याणामनपवादकाः सम्यग्दृष्टयः तेन
कायवाङ्मनःसुचरितेन हेतुना सुगतौ⁶ स्वर्गलोक उपपद्यन्ते । इमे
पुनर्भवन्तः⁴ सत्त्वाः कायदुश्चरितेन समन्वागताः । वाग्दुश्चरितेन⁷
10 समन्वागताः मनोदुश्चरितेन⁸ समन्वागताः आर्याणामपवादकाः
मिथ्यादृष्टयस्ते मिथ्यादृष्टिकर्म⁹समादानहेतोः कायस्य भेदात्¹⁰ परं
मरणादपाय¹¹ दुर्गतिविनिपातं नरकेषूपपद्यन्ते¹² । इति हि दिव्येन
चक्षुषा विशुद्धेनातिक्रान्तमानुष्यकेण¹³ दशदिशि लोके¹⁴ सर्वलोकधातुषु
धर्मधातूपरमे आकाशधातुपर्यवसाने षड्गतिकानां सत्त्वानां च्युतीप-
15 पादं यथाभूतं प्रजानाति । तेन च न¹⁵ मन्यते । तथाहि तच्चक्षु-

1 C₂ निर्हरति throughout

2 C₁ & C₂ दुवर्णान्; A drops it.

3 A युगतौ ; S. 305. सुगतान् दुर्गतान्

4 C₂ भदन्त

5 C₁ omits visarga

6 A सुगता

7 C₁ •दुचरितेन

8 C₂ •चरते•

9 C₂ क्रम्य for कर्म

10 C₁ तेदान्

11 C₁ परमरथ

12 C₂ •ते

13 C₂ drops out च.

14 A लोक ; C₂ omits दशदिशि लोके.

15 C₂ omits न.

रचक्षुरचिन्त्यता¹सुपादाय सोऽहं पश्यामीति न मन्यते । तदेव
चक्षुर्नोपलभते² स्वभावशून्यतासुपादाय स्वभावविविक्ततासुपादाय
स्वभावानुपलब्धितासुपादाय । न स दिव्यचक्षुश्चेतनामप्युत्पादयति ।
न दिव्यचक्षुरभिनिर्हारचेतनां वा अन्यत्र सर्वाकारज्ञता³मनसिकारात् ।
5 एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् दिव्यचक्षु-
रभिज्ञासाक्षात्क्रियाज्ञानमभिनिर्हरति ।

सोऽनुत्पादसाक्षात्क्रिया अभिज्ञानमभिनिर्हरति । न च श्रावक-
भूमौ वा प्रत्येकबुद्धभूमौ वा पतति⁴ । नाप्यन्यं कश्चिद्धर्ममाशंसति⁵
अन्यत्रानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंभोक्ष्यामीति । स तथा ⁶आस्रवक्षय
10 साक्षात्क्रियाभिज्ञाज्ञानाभिनिर्हारकुशलतया⁷ न मन्यते⁸ तथा-
हि तज्ज्ञानमज्ञानमचिन्त्यतासुपादाय⁹ । सोऽहं प्रजानामीति
न मन्यते । तदेव ज्ञानं¹⁰ नोपलभते स्वभावशून्यतासुपादाय स्वभाव-
विविक्ततासुपादाय स्वभावानुपलब्धितासुपादाय¹¹ । न स आस्रव¹²-
क्षयचेतनामप्युत्पादयति नास्रवक्षयाभिज्ञाभिनिर्हारचेतनां वा¹³ अन्यत्र
15 सर्वाकारज्ञतामनसिकारात् । एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञा-
पारमितायां चरन्नास्रवक्षयाभिज्ञासाक्षात्क्रियाज्ञानमभिनिर्हरति ।

1 C₁ °चिन्तता०2 C₂ drops out रेफ.3 C₁ सर्वाज्ञता०4 A पतपि ; C₂ पयति5 C₂ कश्चिद्धर्ममांसं ।6 C₂ आस्रव०7 C₂ omits ll. 7-9.8 A & C₁ add ते.9 C₂ °हितमचिन्त्यतासुपादाय10 C₂ मन्यते । तदेवचनन्नोप०11 C₂ drops it.12 C₂ आस्रव ; A & C₁ आस्रव and C₂ अ in the next repetition13 C₁ omits ' वा.

एवं पुनः शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतः षड्-
 भिन्नाः परिपूर्यन्ते परिशुध्यन्ते च । अभिन्नाः शारिपुत्र परिशुद्धाः सर्वा-
 कारज्ञतामर्पयन्ति¹ । सन्ति शारिपुत्र बो० महासत्त्वाः प्रज्ञापारमितायां
 चरन्तो दानपारमितायां स्थित्वा सर्वाकारज्ञतापन्यानं² शोधयन्ति
 5 अत्यन्तशून्यतया न च³ गृह्यतामुपादाय । सन्ति⁴ शीलपा⁵ आप-
 ल्यनध्यापत्तिसामुपादाय⁶ । सन्ति⁷ चान्तिपा⁸ अक्षोभयतामुपादाय ।
 सन्ति⁹ वीर्यपा¹⁰ कायिकचेतसिकवीर्यासंसनतामुपादाय¹¹ । सन्ति¹²
 ध्यानपा¹³ अविच्छिन्नचित्ततामुपादाय¹⁴ । सन्ति¹⁵ प्रज्ञापा¹⁶ दौष्प्रज्ञचित्त-
 परिवर्जनतामुपादाय¹⁷ । एवं खलु शारिपुत्र बो० महासत्त्वाः प्रज्ञापार-
 10 मितायां चरन्तः षट्सु पारमितासु¹⁸ स्थित्वा सर्वाकारज्ञतापन्यानं शोध-
 यन्ति अत्यन्तशून्यतामुपादाय । दानं परिग्रहतामुपादाय प्रज्ञयते ।
 शीलं¹⁹ दौःशील्यमु²⁰ । चान्तिरक्षान्तितासु²¹ । वीर्यं कौशील्यमु²² ।
 समाधिरसमाहिततासु²³ । प्रज्ञा दौष्प्रज्ञमु²⁴ । स तीर्णं इति
 न मन्यते । अतीर्णं²⁵ इति न मन्यते । दानं²⁶ परिग्रह इति न मन्यते ।
 15 शीलं दौःशील्यमिति²⁷ । चान्तिः क्षोभ इति²⁸ ।²⁹ वीर्यं कौशील्य-

1 C₂ •मर्पयन्ति 2 C₂ •पन्यानं 3 C₂ •गृह्यतामुपादाय

4 For सन्ति⁴ read सन्ति शारिपुत्र बोधिसत्त्वा महासत्त्वाः प्रज्ञापार-
 मितायां चरन्तः ।

5 For पा० read पारमितायां स्थित्वा सर्वाकारज्ञतापन्यानं शोधयन्ति
 अत्यन्तशून्यतया ।

6 C₂ •ध्यापत्तिसामुपादाय 7 C₂ •भयता 8 C₂ •संसनता

9 C₂ drops it. 10 Cf. ante, p. 18.

11 C₁ मितायां सु 12 C₁ दौशील्य

13 For सु० read सुपादाय प्रज्ञयते ।

14 C₁ & C₂ वीर्यकौ 15 C₂ समाधिततासुपा०

16 A & C₁ न तीर्णं 17 C₁ दानपरि०

18 ति० stands for •ति न मन्यते । 19 A C₁ & C₂ वीर्यकौ०

मिति०^१ । समाधिरसमाहित इति० । प्रज्ञा दौर्षप्रज्ञमिति० । ^२आक्रुष्टो-
ऽहमिति० । वन्दितोऽहमिति० । सत्कृतोऽहमिति० । असत्कृतो-
ऽहमिति० । तत् कस्य हेतोः । न हि शारिपुत्र अनुत्पाद आक्रुष्टो-
ऽहमिति मन्यते । वन्दितोऽहमिति० । ^३सत्कृतोऽहमिति० । असत्-

5 कृतोऽहमिति० । तत् कस्य हेतोस्तथाहि प्रज्ञापारमिता सर्वमननाः
समुच्छिनत्ति । इह शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो
ये गुणा भवन्ति न ते सर्वे श्रावकप्रत्येकबुद्धानां संविद्यन्ते^४ । स
इमान्^५ गुणान् परिपूरयन्^६ सत्त्वांश्च परिपाचयति बुद्धक्षेत्रं च
परिशोधयति सर्वाकारज्ञतां चानुप्राप्नोति ।

10 पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्^७ सर्व-
सत्त्वानामन्तिके समचित्ततामुत्पादयति^८ । सर्वसत्त्वानामन्तिके ^९सम-
चित्ततामुत्पाद्य सर्वधर्मसमतां प्रतिलभते । सर्वधर्मसमतां प्रतिलभ्य
सर्वसत्त्वान् सर्वधर्मसमतायां प्रतिष्ठापयति । स दृष्ट एव धर्मे बुद्धानां
भगवतां प्रियो भवति मनआपञ्च^{१०} । सर्वबोधिसत्त्वानां च सर्व-
15 श्रावकानां च प्रत्येकबुद्धानां च प्रियो भवति मनआपञ्च । स^{११} यत्र
यत्रोपपद्यते तत्र तत्र न^{१२} जातु चक्षुषा^{१३} अमनआपानि रूपाणि
पश्यति । न श्रोत्रेणामनआपान् शब्दान् शृणोति^{१४} । न घ्राणेना-

1 See p. 89, fn. 18

2 C₂ आक्रुष्ट C₁ आक्रुष्टी

3 C₁ सङ्गमा०

4 C₂ •ते

5 C₂ इमेन ; C₁ इमागुणा ; A इमां

6 C₂ पूरयेत्

7 C₂ मितं चरन् ; A & C₁ omit सर्वं ।

8 C₁ •दधेति

9 C₁ समचित्तागुत्पाद्य सर्वधर्मसमचित्तां प्रतिलभ्य सर्वसत्त्वान् ; C²
omits सर्वधर्मसमतां प्रतिलभ्य ।

10 C₂ मनआपानपञ्च

11 A सन

12 C₂ omits न ।

13 C₂ जातौर्चक्षुषा

14 C₂ शृणोति

मनश्चापान् गन्धान्^१ जिघ्रति । न जिह्वयाऽमनश्चापान्^२ रसाना-
स्वादयति । न कायेनामनश्चापान् स्पर्शान् स्पृशति । न मनसाऽमन-
श्चापान् धर्मान् विजानाति । न च परिहीयते अनुत्तरायाः^३ सम्यक्-
संबोधेः ।

- 5 अस्मिन् खलु पुनः प्रज्ञापारमितानिर्देशे^४ निर्दिश्यमाने त्रीणि
भिन्नुष्णीशतानि भगवन्तं^५ यथावृत्तैश्चोवरैरभिच्छादयामासुरनुत्त-
रायां^६ सम्यक्संबोधो चित्तान्युत्पादयामासुः । अथ खलु भगवांस्तस्यां
वेलायां स्मितमकरोत् । अथ खल्वायुष्मानानन्दः^७ समुत्थायासना-
देकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणञ्चानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन
10 भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत् । की भगवन् हेतुः कः
प्रत्ययः स्मितस्य प्रादुर्भावाय । नाहेतुकं^८ नाप्रत्ययं बुद्धा भगवन्तः^९
स्मितं प्रादुर्भूवन्ति^{१०} । भगवानाह । एतान्यानन्द त्रीणि भिन्नुष्णी-
शतानि एकप्रष्टितमे कल्पे महाकेतुनामानस्तथागता^{११} अर्हन्तः सम्यक्-
संबुद्धा लोके उत्पत्स्यन्ते^{१२} । तारकीपमे कल्पे^{१३} इतश्चुतानि सन्ति^{१४}
15 अक्षोभ्यस्य तथागतस्याहंतः सम्यक्संबुद्धस्य बुद्धक्षेत्रे उपपत्स्यन्ते । षष्टिश्च
दशपुत्रसहस्राणि यानि यान्यनया^{१५} धर्मदेशनया परिपाचितानि तानि

1 C₂ गंधेन ; A गन्धा ; C₁ गंधा

2 A & C₁ write न् र as न् ; C₂ नस्यना०

3 A ०था

4 C₂ निर्देश्य निर्दिश्यमाने

5 C₂ ०वितंबंशोव०

6 C₂ ०रा

7 C₂ ०न्दोत्थायासनादेकांसमुत्तरा संगे ; A & C₁ ०क्षाश०

8 C₁ ०कनाप्र०

9 C₁ वतः

10 ०दुकं०

11 C₁ ०गतम्हंतः

12 C₂ ०ते

13 Mss. drop it.

14 S. 309 has इतश्चुताः समाना अक्षोभ्यस्य ।

15 A धर्मतया for यान्यनया

तानि मैत्रेयस्य तथागतस्यार्हतः¹ सम्यक्संबुद्धस्यान्तिके परिनिर्वा-
स्यन्ति² ।

अथ खलु भगवतोऽनुभावेन तस्यां वेलायां पूर्वस्यां दिशि बुद्धसदृशं
पश्यन्ति स्म चतस्रः परिपदो भगवतः शाक्यमुनेः³ पर्षन्मण्डलात् ।

5 एवं दक्षिणस्यां दिशि बुद्धसदृशं पश्यन्ति पश्चिमायां दिशि⁴ and so on
with regard to the rest of the ten directions up to
अध ऊर्ध्वमेकैकस्यां दिशि बुद्धसदृशं पश्यन्ति महतो बुद्धक्षेत्र-
गुणव्यूहान्⁵ पश्यन्ति न चेह सहायां⁶ लोकधातौ तान् बुद्धक्षेत्र-
गुणव्यूहान्⁷ पश्यन्ति यान्⁸ दशसु दिक्षु तेषां बुद्धानां भगवतां

10 बुद्धक्षेत्रगुणव्यूहान्⁹ पश्यन्ति स्म । अथ खलु भगवतः शाक्यमुनेः¹⁰
⁹पर्षन्मण्डलाद्दशभिः¹⁰ प्राणिसदृशैः प्राणिधानानि कृतानि¹¹ वयं
तानि पुण्यानि करिष्यामो¹² यैः पुण्यैरेतेषु बुद्धक्षेत्रेषूपपत्स्यामह
इति । अथ खलु भगवांस्तेषां कुलपुत्राणामाश्रयं विदित्वा तस्यां
वेलायां स्मितमकरोत् । आनन्द आह । को भगवान् हेतुः कः प्रत्ययः

15 स्मितस्य प्रादुर्भावाय । भगवानाह । पश्यसि¹³ त्वमानन्देमानि
दशप्राणिसदृशाणि । आनन्द आह । पश्यामि भगवन् । भगवानाह ।
एतान्यानन्द दशप्राणिसदृशाणि इतश्चुतानि तेषु दशसु दिक्षु बुद्धक्षेत्र-
सदृशेषूपपत्स्यन्ते । न च कदाचित्तथागतविरहितानि भविष्यन्ति ।
ततः पश्चाद् व्यूहराजनामानस्तथागता¹⁴ लोके उत्पत्स्यन्ते ।

1 C₂ °ल2 C₁ °स्यन्ते3 A₁ C₁ & C₂ पर्षत् म°4 C₂ गुणविहाय

5 A चे सहायां

6 C₂ या7 C₂ व्यूहाय8 C₁ & C₂ °मुनिः9 C₁ & C₂ पर्षत् म°10 C₂ °लादश°11 C₂ drops it.

12 A °व्यामो

13 C₂ लामा°14 C₁ °गती.....स्यते

अथ खल्लायुषान्¹ शारिपुत्र आयुषांश्च महामौद्गल्यायन आयुषांश्च²
 सुभूतिरायुषांश्च महाकाश्यपः एते चान्ये च सम्बहुला अभिज्ञाता
 अभिज्ञाता भिक्षवो बोधिसत्त्वाश्च भिक्षुभिक्षुण्युपासकोपासिकाश्च³
 भगवन्तमेतद्वोचन्⁴ । महापारमितेयं भगवन् बो० महासत्त्वानां
 5 यदुत प्रज्ञापारमिता । अग्रपारमितेयं विशिष्टपा०⁵ प्रवरपा० अनुत्तरपा०
 निरुत्तरपा० असमपा० आकाशपा० खल्लक्षणशून्यतापा० सर्वगुणसम-
 न्वागतपा० । ⁶अनवमर्दनोयपा० भगवन् बो० महासत्त्वानां यदुत प्रज्ञा-
 पारमिता⁷ । अत्र हि भगवन् प्रज्ञापारमितायां⁸ चरद्भिर्बोधिसत्त्वे-
 र्महासत्त्वरसमसमं दानं दत्तं ⁹तैरसमसमा दानपारमिता परिपूरिता¹⁰ ।
 10 तैरसमसम आत्मभावः¹¹ प्रतिलब्धः । तैःसमसमस्य धर्मस्य लाभिनी
 भविष्यन्ति यदुतानुत्तरायाः सम्यक्संबोधेः¹² । तैरसमसमं शीलं रक्षितं
¹³तैरसमसमा शीलपारमिता परिपूरिता etc¹⁴ । तैरसमसमा क्षान्ति-
¹⁵र्भावितारसमसमा क्षान्तिपारमिता परिपूरिता etc. तैरसमसमं
 वीर्यमारब्धं तैरसमसमवीर्यपारमिता¹⁶ परिपूरिता etc. तैरसमसमं

1 C₁ drops न् of all आयुषान् ।

2 C₂ सुभूतेरा०

3 C₂ ०पाशकोपशिकाश्च

4 C₁ & C₂ ०चत्

5 For पा० read पारमितेयं ।

6 C₂ अनवमर्दनिय०

7 C₂ ०मितायां

8 A ०मितायाश्च ; C₂ मितायाश्च ; C₁ मितां च०

9 C₁ ०समे०

10 C₂ ०ताः

11 C₁ ०भावे

12 C₂ बोधिः

13 A & C₁ drop सम ।

14 Etc. stands for तैरसमसम आत्मभावः प्रतिलब्धो असमसमस्य
 धर्मस्य लाभिनी भविष्यन्ति यदुतानुत्तरायाः सम्यक् संबोधेः ।

15 C₁ ०वितैर०

16 C₂ changes the order by putting ध्यान before वीर्यं ।

ध्यानमुत्पादितम् तैरसमसमध्यानपारमिता परिपूरिता etc. तैरसम-
समा¹ प्रज्ञा भाविता तैरसमसमा प्रज्ञापारमिता परिपूरिता etc.

- अत्रैव च त्वं भगवन् प्रज्ञापारमितायां चरन्नसमसमस्य रूपस्य
²लाभौ जातोऽसमसमाया वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणामसमसमस्य
 5 विज्ञानस्य लाभौ² जातोऽसमसमां बोधिमभिसंबुद्धो³ऽसमसमं धर्मचक्रं⁴
 प्रवर्तितम् । एवमतोतानागतप्रत्युत्पन्ना बुद्धा भगवन्तोऽत्रैव प्रज्ञापार-
 मितायां चरन्तोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसंबुद्धा⁵ अभिसंभोक्ष्यन्ते⁶
 च अभिसम्बुध्यन्ते च । तस्मात्तर्हि भगवन् सर्वधर्माणां पारं गन्तुकामेन
 बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां योगः करणीयः । नमस्करणीयास्ते
 0 भगवन् बो० महासत्त्वा येऽस्यां प्रज्ञापारमितायां चरन्ति सदेवमानुषा-
 सुरेण लोकेन⁷ । एवमुक्ते भगवांस्तान् सम्बहुलान् श्रावकांस्तांश्च
 बोधिसत्त्वानितदवोचत्⁸ । एवमेतत् कुलपुत्रा एवमेतत् । नमस्करणीयास्ते
 बो० महासत्त्वाः⁹ सदेवमानुषासुरेण¹⁰ लोकेन येऽस्यां प्रज्ञापारमितायां
 चरन्ति । तत् कस्य हेतोः । बोधिसत्त्वं हि शारिपुत्रागम्य¹¹ लोकास्य
 5 लोके¹² प्रादुर्भावी भवति । मनुष्यलोकस्य देवलोकस्य¹³ त्रिदशमहा-
 शालकुलानां ब्राह्मणमहाशालकुलानां गृहपतिमहाशालकुलानां राज्ञां
 चक्रवर्तिनां चातुर्महाराजकायिकानां देवानां त्रयस्त्रिंशानां देवानां
 etc.¹⁴ up to नैव संज्ञानामज्ञायतनोपगानां देवानां लोके¹⁵

1 C₁ °समी 2 C₂ लाभि 3 C₁ °बधी ; A बुद्धा

4 C₁ °समधर्मं 5 A & C₁ बोधिं सम्यक्संबुद्धा

6 C₁ omits it ; C₂ ते 7 C₂ °सुरलोकेन

8 A °नैतद° 9 C₁ drops visarga. 10 C₂ सुरलोकेन

11 Ś. 314 puts it thus : बोधिसत्त्वं हि कुलपुत्रा महासत्त्वमागम्य ।

12 A लोक ; C₂ लोप्रादुर्भवति 13 C₂ चतुर्थ°

14 The usual list of devas is mentioned here, for which
 see ante, p. 33. 15 A लोक

- प्रादुर्भावो भवति । स्रोतप्रापन्नानां सक्रदागामिनामनागांमिनामहतां प्रत्येकबुद्धानां बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां तथागतानामहतां सम्यक्संबुद्धानां लोके प्रादुर्भावो भवति¹ । बोधिसत्त्वं हि शारिपुत्रागम्य त्रयाणां रत्नानां² लोके प्रादुर्भावो भवति । लौकिकानाञ्च
- 5 सर्वजीवितोप³करणानामन्नपानवस्त्रशय्यासनगलानप्रत्ययभैषज्यपरिस्काराणां मणिमुक्तावैदुर्य⁴शंखशिलाप्रवाल⁵जातरूपरजतानां⁶ लोके प्रादुर्भावो भवति । यावच्छारिपुत्र सर्वसुखोपधानां दिव्यानां मानुषकाणां च भवसुखानाञ्च निर्वाणसुखानाञ्च लोके प्रादुर्भावो भवति सर्वशः⁷ शारिपुत्र⁸ बोधिसत्त्वमागम्य । तत् कस्य हेतोः । बोधिसत्त्वो हि शारिपुत्र
- 10 चर्याञ्चरन् षट्सु पारमितासु सत्त्वान् नियोजयति दानं दापयति शीलं समादापयति चान्त्यां⁹ प्रतिष्ठापयति वीर्यं नियोजयति ध्याने प्रतिष्ठापयति प्रज्ञायां नियोजयति । सर्वे च सत्त्वा¹⁰ बोधिसत्त्वमागम्य प्रज्ञापारमितायां चरन्ति । तस्माच्छारिपुत्र बी० महासत्त्वो सर्वसत्त्वानां हितसुखाय प्रतिपन्नो भवति ।
- 15 अथ खलु भगवांस्तस्यां वेलायां जिह्वेन्द्रियं निर्नामयित्वा इमं त्रिसाहस्रं महासाहस्रं लोकधातुं जिह्वेन्द्रियेणाच्छादयामास । अथ खलु ततो जिह्वेन्द्रियादनेकवर्णा¹¹ नानावर्णा अचिषो¹² निःसृत्य पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमान्¹³ लोकधातून् आभयावभासयामासुः । एवं दक्षिणस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमान् लोकधातूना-

1 C₂ भवति

2 C₂ रत्नानां

3 C₂ •रणानामरापाचवस्तशय्यासनगलान

4 A₁ C₁ वैतुर्थ

5 C₁ प्रवाद ; A प्रवात

6 C₂ रजटानां

7 C₁ drops visarga ; C₂ सर्वः

8 C₂ बोधिबोधिसत्त्व०

9 C₂ चान्ति

10 C₂ सर्वसत्त्वा

11 C₁ रषा ; C₂ वर्ष

12 A अचिषा ; C₂ अचिषा

13 C₁ drops न् ।

- भयावभासयामासुः and so on with regard to the rest of the ten directions up to ऊर्ध्वं दिशि गङ्गानदीबालुकोपमान् लोकधातूनाभयावभासयामासुः । अथ खलु पूर्वस्यां यावदूर्ध्वं दिशि गङ्गानदीबालुकोपमेभ्यो बुद्धक्षेत्रेभ्योऽप्रमेयासंख्येया बोधिसत्त्वास्तान् प्रभाव्यूहान्
- 5 दृष्ट्वा² स्वकस्वकेषु बुद्धक्षेत्रेषु बुद्धान् भगवतः परिपृच्छन्ति स्म । कस्यायं भगवन्नुभावो³ येनायमेवं प्रभावभासः संदृश्यते । ते बुद्धा भगवन्तस्तान् बोधिसत्त्वान् महासत्त्वानेवमाहुः । एष कुलपुत्राः पश्चिमायां⁴ यावदधो दिग्भागे सहायां लोकधातो शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धस्तिष्ठति प्रियते⁵ यापयति तेन जिह्वेन्द्रियं निर्नमय्य⁶
- 10 सर्वस्यां दिशि गङ्गानदीबालुकोपमा लोकधातवोऽवभासेन स्फुटोक्तता⁷ यावदूर्ध्वं दिशि एवं दशसु दिक्षु गङ्गानदीबालुकोपमा⁸लोकधातवोऽवभासेन स्फुटोक्तता यदुत बो० महासत्त्वानां प्रज्ञापारमितां⁹ देशनाय संप्रकाशनाय । ते बोधिसत्त्वास्तांस्तथागतानेवमाहुः । गमिष्यामो वयं भगवन्तां सहालोकधातुं तं भगवन्तं शाक्यमुनिं तथागतं दशनाय वन्द-
- 15 नाय पर्युपासनाय तांश्च दशदिक्सन्निपतितान् बो० महासत्त्वांस्तां च प्रज्ञापारमितां श्रवणाय । ते बुद्धा भगवन्त आहुः । गच्छत कुलपुत्रा यस्येदानीं कालं मन्यध्वम् । अथ खलु ते बो० महासत्त्वा दशभ्यो दिग्भ्यो¹⁰ पुष्पधूपगन्धमाख्यविलेपनचूर्णचौवरच्छत्रध्वजपताकावैजयन्तीर्गृहीत्वा नानारत्नसुवर्णरूप्यपुष्पपुटानि च गृहीत्वा महत्या तूर्यताड्ढावचर संगीत्या¹¹ भगवन्तं शाक्यमुनिं¹²सुपसंक्रान्ता अभूवन् । अथ खलु चातु-
- 20 मंहाराजकायिका देवास्त्रयस्त्रिंशद् देवा etc. (the usual list¹³ of

1 C₁ drops न्2 C₂ दृष्ट्वा3 C₂ भावोऽयं येन4 C₁ & C₂ पश्चिमे ; A पश्चिम5 C₁ •क्ते 6 C₂ निर्नमय्या7 C₂ ताः8 C₂ पमेसु9 C₂ नितायां

10 A दिग्भाः ; दिग्भः

11 C₂ •गीत्यीर्भग०

12 A drops मुनिं ।

13 See ante p. 33.

gods) up to अकनिष्ठाश्च देवा दिव्यपुष्पधूपगन्धमाख्यविलेपन-
 चूर्णाचीवरच्छत्रध्वजपताका¹ उत्पलकुमुदपुण्डरीकमन्दारवकीसरतमाल-
 पत्राणि गृहीत्वा येन भगवांस्तेनोपसंक्रामन्² । अथ खलु ते बोधि-
 सत्त्वास्ते च देवास्तैः पुष्पधूपगन्धमाख्यविलेपनैस्तथागतमर्हन्तं सम्यक्-
 5 संबुद्धमवकिरन्ति स्म । अथ खलु तानि पुष्याणि विहायसमभ्युद्गम्यास्य³
 त्रिसाहस्रमहासाहस्रस्य⁴ लोकधातोरुपरिष्ठात् पुष्पकूटागारः संस्थितो-
 ऽभूत्⁵ । चतुष्पुण्ड्रतुरसो भागतः⁶ सुविभक्तो रमणीयो मनोरमः ।
 अथ खलु ततः पर्वदः प्राणिकोटीनियुतशतसहस्रसुत्यायासनादेकांस⁷-
 सुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन भगवां-
 10 स्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत् । वयं भगवन्ननागतेऽध्वनि
 एवंरूपाणां धर्माणां⁸ लाभिनो⁹ भवेम यथा¹⁰ तथागतोऽर्हन् सम्यक्-
 संबुद्धः¹¹ । एवञ्च श्रावकगणं परिकर्षेम¹² एवञ्च पर्वदि धर्मं देशयेम
 यच्चैतर्हि¹³ तथागतो¹⁴ भगवान् धर्मं देशयति । अथ खलु भगवांस्तेषां
 कुलपुत्राणामाश्रयं¹⁵ विदित्वा सर्वधर्माणां चानुत्पादायानिरोधाया-
 15 नभिसंस्कारायाप्रादुर्भावाय¹⁶ ज्ञान्तिं विदित्वा स्मितमकरोत् । अथ
 ततोऽनेकवर्णा रश्मयो भगवतो मुखद्वारान्निश्चरितास्ते सर्वावन्तं लोकं
 प्रदक्षिणौकृत्य¹⁷ पुनरेवागता भगवतो मूर्ध्वन्यन्तर्धीयन्ते स्म । अथ खल्ला-
 युष्मानानन्द उत्थायासनादेकांससुत्तरासङ्गं¹⁸ कृत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं

- 1 A & C₁ omit चीवरच्छत्रध्वजपताका ; C₂ पताकावैप्युत्थकुमुद०
 2 C₂ ०क्रामित् ; correctly उपसमक्रामन् । 3 C₂ ०भ्युगम्य०
 4 C₂ ०साहस्री 5 C₂ ०भूतः 6 C₂ चतुर्संभावतः 7 A ०काश०
 8 C₁ omits धर्माणां । 9 A लाभिना
 10 A drops तथा । 11 A ०बुद्धेः
 12 C₁ ०गणपरिकर्षेम ; A ०गणस्यविकर्षेम ; C₂ ०गुणं परिकर्षेम
 13 C₂ यथेतर्हि 14 C₂ ०गतौ 15 C₂ ०माश्रयं
 16 C₁ ०स्कारां प्रा० 17 C₁ पुनरेववागता 18 A ०काश०

पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतद्वोचत् ।
 को भगवन् चेतुः कः प्रत्ययः स्मितस्य प्रादुर्भावाय¹ । अथ खलु भगवा-
 नायुष्मन्तमानन्दमेतद्वोचत् ।² एतदानन्द प्राणिकोटीनियुतशतसहस्र-
 मष्टषष्टा कल्पकोटीभिर्बोधैः पुष्पनामान³ स्तथागता⁴ अर्हन्तः सम्यक्-

5 संबुद्धा लोके उत्पत्त्यन्ते पुष्पाकरे⁵ कल्पे ॥ इति षड्भिन्नाववादः ॥⁶

अथ खलु भगवांस्तस्यां⁷ वेलायामायुष्मन्तं सुभूतिमामन्त्रयामास ।
 प्रतिभातु ते⁸ सुभूते बो० महासत्त्वानां प्रज्ञापारमितामारभ्य यथा
 बो० महासत्त्वाः प्रज्ञापारमितायां निर्यायुरिति । अथ खलु तेषां
 बो० महासत्त्वानां तेषाञ्च महाश्रावकाणां तेषाञ्च देवपुत्राणामेतद-

10 भवत्⁹ । किं नु खल्वायुष्मान्¹⁰ सुभूतिः स्वकेन प्रज्ञाप्रतिभानवला-
 धानेन¹¹ बो० महासत्त्वानां प्रज्ञापारमितामुपदेक्ष्यत्युताहो¹² बुद्धानु-
 भावेन । अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्बुद्धानुभावेन तेषां बो० महासत्त्वानां
 तेषाञ्च महाश्रावकाणां तेषाञ्च देवपुत्राणां चेतसैव चेतःपरिवितर्क-
 माज्ञाय आयुष्मन्तं शारिपुत्रमेतद्वोचत् । यत् किञ्चिदायुष्मन् शारिपुत्र
 15 भगवतः¹³ श्रावका भाषन्ते देशयन्त्युपदिशन्ति सर्वः स तथागतस्य पुरुष-
 कारो वेदितव्यः¹⁴ । तत् कस्य चेतोः यो हि तथागतेन धर्मो देशितस्तस्यां¹⁵
 धर्मदेशनायां शिष्यमाणास्तां धर्मतां साक्षात्कुर्वन्ति तां धर्मतां¹⁶

1 C₁ वायः 2 C₂ यतदा० 3 C₁ पुमानानस्तथा०

4 C₂ ०गतोऽर्हन्त

5 C₁ पुकरे

6 Here the first chapter of the Śatasāhasrikā ends and the second chapter begins.

7 C₂ भगवन्बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानांस्तस्यां

8 C₂ ०तुन्ते

9 C₂ ०द्वोचत् ; C₁ omits it.

10 C₁ किनुषन्वायुष्मान्

11 A प्रज्ञापारमिता बलाधानेन

12 C₂ त्युतीहोन्मुद्धा० ; C₁ ०ती

13 C₂ ०वन्दः

14 C₂ कारो भवेदितव्यः 15 C₂ ०शितस्यां

16 C₂ ०धर्मसाच०

साक्षात्कृत्वा यद् यदेव भाषन्ते देशयन्त्युपदिशन्ति सर्वं तद्धर्मतया¹ न
विरुध्यते² । तथागत एवैष शारिपुत्र उपाययोगेन बो० महासत्त्वानां
प्रज्ञापारमितामुपदेह्यति³ । अविप्रयोऽत्र शारिपुत्र सर्वश्रावकप्रत्येक-
बुद्धानां बो० महासत्त्वानां प्रज्ञापारमिता⁴मुपदेष्टुम् ॥ इति दर्शन-

5 मार्गाववादीपक्षेपः⁵ ॥

अथ खल्लायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदबोचत् । बोधिसत्त्व इति
भगवन्बुध्यते । कतमस्यैतद् भगवन् धर्मस्याधिवचनं यद्भू बोधिसत्त्व
इति । नाहं भगवन् धर्मं समनुपश्यामि यद्भूत बोधिसत्त्व इति ।
सोऽहं भगवन् ⁶बोधिसत्त्वमसमनुपश्यन् प्रज्ञापारमितामप्यनुप-

10 लभमानः कतमं बोधिसत्त्वं कतमस्यां प्रज्ञापारमितायामवदिष्यामि⁷ ।

भगवानाह । नाममात्रमिदं सुभूते यद्भूत प्रज्ञापारमिता इति बोधि-
सत्त्व इति च । तदपि च बोधिसत्त्वनाम नाध्यात्मं न वहिर्धा नोभय-
मन्तरेणोपलभ्यते । तद् यथापि नाम सुभूते सत्त्वः सत्त्व⁸ इति
बोच्यते । न च काचित् सत्त्वोपलब्धिः । यच्च⁹ तन्नाम तत् प्रज्ञप्तिमार्तं

15 प्रज्ञप्तिधर्मः प्रज्ञप्तिस्तत् ॥ इति दुःखे धर्मज्ञानक्षान्तिः¹⁰ ॥

तस्याश्च ¹¹धर्मप्रज्ञप्तेर्नीत्यादौ न निरोधोऽन्यत्र¹² नामसङ्केतमात्रेण
व्यवह्रियते । एवमात्मसत्त्वजौवपोषपुरुषपुङ्गव¹³मनुजमानवकारकवेदक-

1 C₂ °मताया 2 A विरुध्यते 3 A °देह्यन्ति

4 C₂ °मितायासु° 5 C₂ °मार्गो° ; A & C₁ °दीपक्षपः

6 C₂ बोधिसमनु°

7 A °तायां वेदिष्यामि ; C₂ °ववन्दिष्याम्यनुशासिष्यामि ; C₂ वदिष्यामि

8 C₂ बोधिसत्व ; A सत्व मत्व

9 C₂ यच्चतन्नामन्वज्ञप्ति ; C₁ यच्चतनाम

10 A दुःख° ; C₂ दुःखधर्मक्षान्ति । See Kośa. vi. 26.

11 C₂ प्रज्ञप्तन्नोत्पा ; A drops ऋ.

12 C₂ °न्यत्र

13 C₁ पुणव ; A पुणव

- जानकपश्यकाः सर्व एते प्रज्ञप्तिधर्माः सर्व एते अनुत्पादा अनिरोधा यावदेव नाममात्रेण व्यवह्रियन्ते । एवमेव सुभूते या च प्रज्ञापारमिता यच्च बा० महासत्त्वो यच्च¹ बोधिसत्त्वनाम सर्व एते प्रज्ञप्तिधर्माः सर्व एते अनुत्पादा अनिरोधा यावदेव नाममात्रेण² व्यवह्रियते । तद् यथापि
- 5 नाम सुभूते इदमाध्यात्मिकं³ रूपमिति⁴ धर्मप्रज्ञप्तिमात्रं तस्याश्च धर्म-
प्रज्ञप्तेर्नोत्पादो न निरोधोऽन्यत्र नामसङ्केतमात्रेण व्यवह्रियते । वेद-
नेति०⁵ संज्ञेति०⁶ । संस्कारा इति० । विज्ञानमिति० । एवमेव
सुभूते प्रज्ञापारमिता⁷ च बोधिसत्त्वश्च बोधिसत्त्वनाम च सर्व एते
10 प्रज्ञप्तिधर्मास्तोषाश्च प्रज्ञप्तिधर्माणां नोत्पादो न निरोधोऽन्यत्र नामसङ्केत-
मात्रेण व्यवह्रियते । चक्षुरिति० । यदुत चक्षुरिति तच्च चक्षुर्ना-
ध्यात्मं न वहिर्धा नोभयमन्तरेणोपलभ्यते । श्रोत्रमिति० । यदुत श्रोत्र-
मिति तच्च श्रोत्रं नाध्यात्मं न वहिर्धा नोभयमन्तरेणोपलभ्यते ।
घ्राणमिति०⁸ । जिह्वेति० । काय इति० । मन इति० । रूपमिति० ।
शब्द इति० । गन्ध इति० । रस इति० । स्पर्श इति० । धर्म इति० ।
- 15 चक्षुर्धातुरूपधातुश्चक्षुर्विज्ञानधातुः इति० । ते च नाध्यात्मं न वहिर्धा
नोभयमन्तरेणोपलभ्यन्ते । श्रोत्रधातुः शब्दधातुः श्रोत्रविज्ञानधातु-
रिति० । ते च ना०⁹ । घ्राणधातुर्गन्धधातुर्घ्राणविज्ञानधातुरिति० ।
ते च ना० । जिह्वाधातूरसधातुर्जिह्वाविज्ञानधातुरिति० । ते च ना० ।

1 C₂ ये बोधि2 C₂ °मात्र3 A & C₁ °मध्या०4 C₂ drops धर्म.5 °ति० stands for °ति सुभूते धर्मप्रज्ञप्तिमात्रमितत् । तस्याश्च धर्म-
प्रज्ञप्तेर्नोत्पादो न निरोधोऽन्यत्र नाम सङ्केतमात्रेण व्यवह्रियते.

6 A संज्ञप्ति

7 C₂ °मिता चरन्बोधिसत्त्वनाम8 The preceding lines are repeated :here after changing
the substantives, viz. घ्राण, जिह्वा etc. by रूप or चक्षु.

9 ना० as before stands for नाध्यात्मं न वहिर्धा नोभयमन्तरेणोपलभ्यन्ते,

- कायधातुः स्रष्टव्यधातुः कायविज्ञानधातुरिति० । ते च ना० । मनो-
 धातुधर्मधातुर्मेनोविज्ञानधातुरिति० । ते च ना० । एवमेव सुभूते यद्-
 च्यते प्रज्ञापारमितेति¹ । बोधिसत्त्व इति बोधिसत्त्वनामेति च धर्म-
 प्रज्ञप्तिमात्रमेतत् । तस्याश्च धर्मप्रज्ञप्तेर्नोत्पादो न निरोधोऽन्यत्र नाम-
- 5 सङ्घेतमात्रेण व्यवह्रियते । तच्च नाम नाध्यात्मं न बहिर्धा नोभय-
 मन्तरेणोपलभ्यते । तद् यथापि नाम सुभूते² यदेतदाध्यात्मिकं शरीरं
 शरीरमिति व्यवह्रियते शिरो ग्रीवा³ उदरमंसौ⁴ स्कन्धौ बाहु पृष्ठं
 पार्श्वकाः⁵ कट्यूरु ञ्छे पादावस्थौनीति व्यवह्रियन्ते ते च प्रज्ञप्तिधर्मा-
 स्तेषाञ्च नोत्पादो etc. as in p. 100, ll. 9-10. एवमेव सुभूते
- 10 यद्च्यते प्रज्ञापारमितेति बोधिसत्त्व इति बोधिसत्त्वनामेति च सर्व एते
 प्रज्ञप्तिधर्मास्तेषाञ्च नोत्पादा etc. as in p. 100, ll. 9-10. तद्
 यथापि नाम सुभूते बाह्यं तृणकाष्ठं शाखापर्णपलाशं⁶ सर्वं तं⁷ नाना-
 नामधेयैर्व्यपदिश्यते⁸ तेषाञ्च नाम्नां नोत्पादो etc. as before.
 तानि च नामानि नाध्यात्मं न बहिर्धा नोभयमन्तरेणोपलभ्यन्ते ।
- 15 एवमेव सुभूते यद्च्यते प्रज्ञापारमितेति etc. as before⁹ ll. 9-11.
 तानि च नामानि नाध्यात्मं न बहिर्धा नोभयमन्तरेणोपलभ्यन्ते ।
 एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिञ्चितव्यम् ।
 पुनरपरं सुभूते तद् यथापि नाम स्वप्नप्रतिश्रुत्कामरौचिप्रतिभासमायोप-
 मास्तथागतनिर्मिताः सर्वे ते धर्मप्रज्ञप्तिमात्रास्तेषाञ्च नोत्पादो etc.

1 C₂ drops इति.

2 C₂ यदेतदा

3 C₂ ग्रीवा०

4 A मंसो ; C₁ मंसो ; in all mss both मंसो and स्कन्धौ appear.

5 C₂ पायकाकटिफमरुमंसोपादावस्थौनीति

6 C₂ पलाशं

7 C₂ सर्ववन्न० ; A omits नाना.

8 C₁ ०न्ते

9 In this case after प्रज्ञप्तिधर्मा and before तेषां, स्ते च नाम-

धेयैर्व्यपदिश्यन्ते is added.

एवमेव सुभूते यदुच्यते प्रज्ञापारमितेति० etc. as before p. 101, ll. 9-11. एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायाश्चरता नामसङ्घेत्¹प्रज्ञयामववादप्रज्ञयां धर्मप्रज्ञयाञ्च शिञ्चितव्यम् ॥ इति दुःखे धर्मज्ञानम्² ॥

- 5 एवं हि सुभूते प्रज्ञापारमितायां चरन् बो० महासत्त्वो न रूपं नित्यमिति समनुपश्यति । न रूपं सुखमिति स०³ । न रूपं दुःखमिति स० । न रूपमात्मेति स० । न रूपमनात्मेति स० । न रूपं शान्तमिति स० । न रूपमशान्तमिति स० । न रूपं शून्यमिति स० । न रूपमशून्यमिति स० । न रूपं निमित्तमिति स० । न रूपमनिमित्तमिति स० । न रूपं प्रणिहितमिति स० । न रूपमप्रणिहितमिति स० । न रूपं संस्कृतमिति स० । न रूपमसंस्कृतमिति स० । न रूपसुत्पन्नमिति स० । न रूपमनुत्पन्नमिति स० । न रूपं निरुद्धमिति स० । न रूपमनिरुद्धमिति स० । न रूपं विविक्तमिति स० । न रूपमविविक्तमिति स० । न रूपं कुशलमिति स० । न रूपमकुशलमिति स० । न रूपं सावद्यमिति स० । न रूपमनवद्यमिति स० । न रूपं सास्रवमिति स० । न रूपमनास्रवमिति स० । न रूपं संक्षोभमिति स० । न रूपं निःक्षोभमिति स० । न रूपं लौकिकमिति स० । न रूपं लोकोत्तरमिति स० । न रूपं संक्षोभमिति स० । न रूपं व्यवदानमिति स० । न रूपं संसार इति स० । न रूपं निर्वाणमिति स० । न वेदना नित्येति स० etc.⁴ न संज्ञा नित्येति स०

1 C₂ सङ्घेत् प्रज्ञया च शिञ्चितव्यं

2 Mss. have दुःख but see Kośa, vi. 26.

3 स० stands for समनुपश्यति ।

4 The qualifying terms used with Rūpa are used with each of the remaining Skandhas, Dhātus etc., so these repetitions have been omitted here. In place of Rūpa if any one

etc. न संस्कारा नित्या इति समनुपश्यति etc. न विज्ञान- चित्तमिति समनुपश्यति etc.

- एवं न चक्षुर्धातुर्नित्य इति वा अनित्य इति वा समनुपश्यति । न रूपधातुर्नित्य इति वा अनित्य इति वा समनुपश्यति । न चक्षुर्विज्ञान-
 5 धातुर्नित्य इति वा अनित्य इति वा समनुपश्यति । न चक्षुर्धातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति । न रूपधातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति । न चक्षुर्विज्ञानधातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति etc.¹ । एवं न श्रोत्रधातुर्न शब्दधातुर्न श्रोत्रविज्ञान-
 10 शब्दधातुर्न श्रोत्रविज्ञानधातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति etc.,¹ न घ्राणधातुर्न गन्धधातुर्न घ्राणविज्ञानधातुर्नित्य इति वा अनित्य इति वा समनुपश्यति । न घ्राणधातुर्न गन्धधातुर्न घ्राणविज्ञानधातुः सुख इति वा दुःख इति समनुपश्यति etc. न जिह्वाधातुर्न रसधातुर्न जिह्वाविज्ञानधातुर्नित्य इति वा अनित्य
 15 इति वा समनुपश्यति । न जिह्वाधातुर्न रसधातुर्न जिह्वाविज्ञान-
 धातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति etc. न काय-
 धातुर्न स्पर्शव्यधातुर्न कायविज्ञानधातुर्नित्य इति वा अनित्य इति वा समनुपश्यति । न कायधातुर्न स्पर्शव्यधातुर्न कायविज्ञानधातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति etc. न मनोधातुर्न
 20 धर्मधातुर्न मनोविज्ञानधातुर्नित्य इति वा अनित्य इति वा समनु-

of the Skandhas or Dhātus be substituted, the text can be made up. The only thing that needs pointing out is that the qualifying terms follow the gender and case of the substantives.

1 The qualifying terms are arranged here a bit differently, otherwise the same. For Nitya or Sukha, substitute Ātmā, Śānta etc. of the list used with Rūpa on p. 102.

पश्यति । न मनोधातुर्न धर्मधातुर्न मनोविज्ञानधातुः सुख इति वा दुःख इति वा समनुपश्यति etc.

- यदपि चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानसंस्पर्शप्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखासुखं वा तदपि न नित्यमिति वा नानित्यमिति वा
- 5 समनुपश्यति । एवं न सुखमिति वा न दुःखमिति वा समनुपश्यति । नाम्नेति वा नानाम्नेति वा समनुपश्यति¹ । यदपि श्रोत्रशब्दश्रोत्र-विज्ञानसंस्पर्शप्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखासुखं वा तदपि न नित्यमिति वा नानित्यमिति वा etc.¹ यदपि घ्राणगन्ध-घ्राणविज्ञानसंस्पर्शप्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखा-
- 10 सुखं वा तदपि न नित्यमिति वा नानित्यमिति वा etc. यदपि जिह्वारसजिह्वाविज्ञानसंस्पर्शप्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखासुखं वा तदपि न नित्यमिति वा नानित्यमिति वा etc. यदपि कायस्पर्शव्यकायविज्ञानसंस्पर्शप्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखासुखं वा तदपि न नित्यमिति वा नानित्यमिति
- 15 वा समनुपश्यति । न सुखमिति न दुःखमिति नाम्नेति नानाम्नेति etc. यदपि कायस्पर्शव्य²कायविज्ञानसंस्पर्शप्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखासुखं वा । तदपि न संसारमिति वा न निर्वाणमिति वा समनुपश्यति³ । यदपि मनोधर्ममनोविज्ञानसंस्पर्श-प्रत्ययादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अदुःखासुखं वा तदपि
- 20 न नित्यमिति वा नानित्यमिति वा समनुपश्यति । न सुखमिति न दुःखमिति नाम्नेति नानाम्नेति etc. as before ॥ इति दुःखेऽन्वयज्ञानत्वान्तिः⁴ ॥

1 The qualifying terms mentioned above on p. 102. are arranged here only a bit differently. 2 C₂ संस्पृष्टव्य

3 The Mss. omit the repetitions ; so the form as given in the Mss. is retained here.

4 C₂ दुःखद्वयप्रज्ञानत्वान्ति ; C₁ दुःखेऽन्वयः०

तत् कस्य हेतोः । तथाहि बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां
 चरन् प्रज्ञापारमितां¹ प्रज्ञापारमितानाम तं² च बोधिसत्त्वं³ तत् च
 बोधिसत्त्वनाम न समनुपश्यति । संस्कृते वा⁴ धातावसंस्कृते वा धातौ⁵
 तथाहि सुभूते बोधिसत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्⁶ सर्वधर्मान्
 5 कल्पयति न विकल्पयति⁷ । सोऽविकल्पे⁸ धर्मं स्थित्वा स्मृत्युपस्थानानि
 भावयति । प्रज्ञापारमितायां चरन् न प्रज्ञापारमितां नापि प्रज्ञापार-
 मितानाम समनुपश्यति । न बोधिसत्त्वं नापि बोधिसत्त्वनाम समनु-
 पश्यति । एवं सम्यक्प्रहाणर्द्धिपादेन्द्रियबलबोध्याङ्गमार्गपारमिता-
 तथागतबलवैशारद्यप्रतिसंविदष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान्⁹ भावयति
 10 as before ll. 6-8 up to समनुपश्यति अन्यत्र सर्वाकारज्ञता
 मनसिकारात् ॥ इति दुःखेऽन्वयज्ञानम्¹⁰ ॥

तथाहि तेन प्रज्ञापारमितायां चरता धर्मलक्षणं प्रतिविद्धं भवति ।
 यच्च धर्माणां लक्षणं तन्न संक्लिश्यते न व्यवदायते¹¹ । एवं हि सुभूते
 बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता नामसांकेतिकी धर्मप्रज्ञप्ति-
 15 रनुबोद्धव्या ॥ इति¹² समुदये धर्मज्ञान्तिः ॥

स नामसांकेतिक्या धर्मप्रज्ञप्त्या अवबुध्य¹³ न रूपमभिविच्यते न
 वेदानामभि०¹⁴ । न संज्ञामभि० । न संस्कारानभि० । न विज्ञानमभि० ।

1 C ₂ omits it.	2 C ₂ °नामतज्ञ ; A & C ₁ नामेतं
3 C ₂ °सत्त्वः तच्च	4 C ₂ धतां व
5 C ₂ °तौः	6 C ₂ चरतान् सर्व० ; C ₂ चरता सर्व०
7 C ₂ drops न विकल्पयति.	8 C ₂ °कल्प
9 C ₂ °वेणिकाबुद्धधर्मा भाव०	10 C ₂ दुःखेन्वयज्ञानं
11 C ² वेदयते	12 A & C ₁ समुदयधर्म०
13 Mss. अवबुद्धव्या	14 For भि० read अभिविच्यते

न चक्षुरभि० । न रूपमभि० । न चक्षुर्विज्ञानमभि० । न चक्षुःसंस्पर्श-
मभि० । यदपि चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययोत्पन्नं वेदयितं सुखं वा दुःखं वा अ-
दुःखासुखं वा तदपि नाभि० । न श्रोत्रमभि० न शब्दं न श्रोत्रविज्ञानं न
श्रोत्रसंस्पर्शं यदपि श्रोत्रसंस्पर्शप्रत्ययोत्पन्नं वेदयितं सुखं वा दुःखं वा
5 अदुःखासुखं वा तदपि नाभि० and so on with प्राण, जिह्वा,
काय and मनस्¹ । नापि संस्कृतधातुमभि० । नाप्यसंस्कृतधातुमभि० ॥
इति समुदये धर्मज्ञानम् ॥

स न दानपारमिताम² भिनिवेक्ष्यते । न शीलपा०³ । न चान्ति-
पा० । न वीर्यपा० । न ध्यानपा० । न प्रज्ञापा० । न नामापि
10 न लक्षणमपि तासामभिनिवेक्ष्यते । न⁴ कायेऽभिनिवेक्ष्यते । न मांस-
चक्षुष्यभि०⁵ । न दिव्यचक्षुष्यभि० । न प्रज्ञाचक्षुष्यभि० । न धर्मचक्षु-
ष्यभि० । न बुद्धचक्षुष्यभि० । नाभिज्ञास्त्रभि० । नाध्यात्मशून्यताया-
मभि० । न बहिर्धाशून्यतायामभि० । नाध्यात्मबहिर्धाशून्यतायामभि० ।
न शून्यताशून्यतायां न महाशून्यतायां न परमार्थशून्यतायां न संस्कृत-
15 शून्यतायां नासंस्कृतशून्यतायां नात्यन्तशून्यतायां नानवराग्रशून्यतायां
नानवकारशून्यतायां न प्रकृतिशून्यतायां न सर्वधर्मशून्यतायां न स्वल-
क्षणाशून्यतायां नानुपलम्भशून्यतायां नाभावस्वभावशून्यतायां न भावशून्य-

1 In the previous set of sentences with श्रोत्र, if anyone of these terms be substituted for श्रोत्र, the text can be easily made out. For शब्द in these sentences, गन्ध, रस, स्पर्श and धर्म are to be substituted. A full enumeration of these has already been made. See pp. 103-4.

2 C₂ मितायामभि० throughout

3 पा० stands for पारमितामभिनिवेक्ष्यते.

4 S. 380 बोधिदाये

5 भि० stands for भिनिवेक्ष्यते.

तायां ¹नाभावशून्यतायां न स्वभावशून्यतायां न परभावशून्यताया-
मभिनिवेक्ष्यते । न तथतायां न भूतकीट्यां न धर्मधातौ न सत्त्व-
परिपाके न ²बुद्धक्षेत्रपरिशुद्धौ नोपायकौशल्ये³ऽभिनिवेक्ष्यते । तत्
कस्य हेतोः । तथाहि ते सर्वधर्मा न संविद्यन्ते ⁴यथाभिनविश्रेत येन

5 चाभिनविश्रेत यत्र चाभिनविश्रेत ॥ इति समुदयेऽन्वयज्ञानज्ञान्तिः ॥

एवं हि सुभूते बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरत्नमि-
निविष्टः सर्वधर्मेषु दानपारमितया विवर्द्धते । श्रौलपा⁵ । ज्ञान्तिपा० ।
वैर्यपा० । ध्वानपा० । प्रज्ञापा० । बोधिसत्त्वनियाममवक्रामति ॥
इति समुदयेऽन्वयज्ञानम् ॥

10 एवं हि सुभूते बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरत्नविनिवर्त-
नीयां भूमिमवक्रामति ॥ इति निरोधे⁶धर्मज्ञानज्ञान्तिः ॥

एवं चरन् सुभूते बोधिसत्त्वो महासत्त्वोऽभिज्ञाः परिपूरयति⁷ ।
अभिज्ञाः परिपूर्य⁸ बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं संक्रामति सत्त्वांश्च परिपाचयति
बुद्धांश्च भगवतः सत्करोति गुरुकरोति मानयति तेनैव कुशलमूलेन
15 तेषां बुद्धानां भगवतां ज्ञान्तिक उपपद्यते धर्मं च शृणोति श्रुताद्याद्य
धर्मा न जातश्चेत्यन्ते⁹ यावदाबोधिमण्डादिति ¹⁰धारणीमुखानि
प्रतिलप्याते समाधिमुखानि प्रतिलप्याते । एवं हि सुभूते बो०
महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता नामसांकेतिकी धर्मप्रज्ञप्तिरनु-
बोद्धव्या ॥ इति निरोधे धर्मज्ञानम् ॥

1 C₂ drops it. 2 C₂ °क्षेत्रेण 3 A & C₂ क्षे०

4 C₂ येन चाभिनविश्रेत यत्रचाभिनविश्रेते

5 पा० stands here for पारमितया विवर्द्धते.

6 A निरोधे

7 A परिपूरयति

8 C₂ परिपूरयति

9 C₁ जातश्चेत्यन्ते ; C₂ धर्मं न

10 C₂ धारणी

तत् किं मन्यसे सुभूते यदुच्यते बो० महासत्त्व इति अपि तु
 रूपं बोधिसत्त्व इति । वेदना बोधिसत्त्व इति । संज्ञा बो०^१ ।
 संस्कारा बो० । विज्ञानं बो० । तत् किं मन्यसे सुभूतेऽन्यत्र रूपाहोधि-
 सत्त्व इति । अन्यत्र वेदनाया बो० । etc.^२ । तत्^३ किं मन्यसे सुभूते रूपे
 5 बोधिसत्त्व इति । वेदनायां बो० । etc. । तत् किं मन्यसे सुभूते
 बोधिसत्त्वे रूपमिति । बोधिसत्त्वे वेदनेति । etc. । तत् किं मन्यसे
 सुभूते अरूपो बो० । अवेदना बो० । etc. । तत् किं मन्यसे सुभूते
 चक्षुर्बोधिसत्त्वोऽन्यत्र चक्षुप्रश्चक्षुषि बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे चक्षुरचक्षुष्को
 बोधिसत्त्व इति । श्रोत्रं बोधिसत्त्वोऽन्यत्र श्रोत्राच्छ्रोत्रे^४ बोधिसत्त्वो
 10 बोधिसत्त्वे श्रोत्रमश्रोत्रो बोधिसत्त्व इति । and so on with
 घ्राण, जिह्वा, काय, मनस् । सुभूतिराह । नो ह्यौदम् भगवन् ।
 भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते रूपं बोधिसत्त्वोऽन्यत्र रूपाद्रूपे
 बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे रूपमरूपो बोधिसत्त्व इति । and so on
 with शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श^५ and धर्म । तत् किं मन्यसे सुभूते
 15 चक्षूरूपचक्षु^६ विज्ञानानि बोधिसत्त्वोऽन्यत्र^७ एभ्य एषु सः । एतानि
 तस्मिन् विना चक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानैर्बोधिसत्त्व इति । तत् किं मन्यसे

1 बो० stands for बोधिसत्त्व इति.

2 Etc. stands for the Skandhas dropped here. All the Skandhas are mentioned, as रूप, वेदना have been done.

3 C₁ & C₂ drop some of the sentences.

4 C₂ ०ते for च

5 Mss. drop the sentences constructed with रस and स्पर्श.

6 C₂ चक्षुर्विज्ञा०

7 C₂ अन्यत्र एतेषु एषु च । एतानि

- सुभूते श्रोत्रशब्दश्रोत्रविज्ञानानि बोधिसत्त्वो अन्यत्र एभ्य एषु सः ।
 एतानि तस्मिन् विना श्रोत्रशब्दश्रोत्रविज्ञानैर्बोधिसत्त्व इति । and so
 on with जिह्वारसजिह्वाविज्ञानानि । कायस्प्रष्टव्यकायविज्ञानानि ।
 मनोधर्ममनोविज्ञानानि । सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् । भग-
 5 वानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते पृथिवीधातुर्बोधिसत्त्वोऽन्यत्र पृथिवी-
 धातोस्तत्र¹ बोधिसत्त्व बोधिसत्त्वे² पृथिवीधातुरपृथिवीधातुको³-
 बोधिसत्त्व इति । and so on with अर्धात्, तेजोधातु, वायुधातु,
 आकाशधातु and विज्ञानधातु । सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् ।
 भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते अविद्या बोधिसत्त्वोऽन्यत्राविद्यायाः
 10 अविद्यायां बोधिभत्त्वो बोधिसत्त्वेऽविद्याऽनविद्या बोधिसत्त्व इति । तत्
 किं मन्यसे सुभूते संस्कारा बोधिसत्त्वोऽन्यत्र संस्कारेभ्यः संस्कारेषु
 बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे संस्कारा असंस्कारा बोधिभत्त्व इति । and so on
 with विज्ञान, नामरूप, षडायतन, स्पर्श, वेदना, तृष्णा, उपादान,
 भव, जाति and जरामरण । सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् ॥ इति
 15 निरोधेऽन्वयज्ञानचान्तिः ॥

भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूतेऽपि नु या रूपस्य तथता सा
 बोधिसत्त्वोऽन्यत्र रूपतथतायां रूपतथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे रूप-
 तथता अरूपतथता⁴ बोधिसत्त्व इति । तत् किं मन्यसे सुभूते या
 वेदनातथता सा बोधिसत्त्वोऽन्यत्र वेदनातथताया वेदनातथतायां
 20 बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे वेदनातथता अवेदनातथता बोधिसत्त्व इति ।
 and so on with संज्ञातथता, संस्कारतथता, विज्ञानतथता ।

1 C₂ धातुस्तत्र

2 A सत्त्वे

3 A writes here धातु but afterwards धातुका.

4 C₂ drops many of these repetitions.

- सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् । भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते यदि¹ व्यक्तेषु न बोधिसत्त्वः² समक्षेषु भवतु³ या⁴ स्कन्धतथता सा⁵ बोधिसत्त्वोऽन्यत्र स्कन्धतथतायाः स्कन्धतथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे स्कन्धतथता अस्कन्धतथता बोधिसत्त्व इति । सुभूतिराह । नो ह्रीदं
- 5 भगवन् । भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते या चक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानतथता सा बोधिसत्त्वोऽन्यत्रचक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानतथतायाश्चक्षु-
रूपचक्षुर्विज्ञानतथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे चक्षूरूपचक्षुर्विज्ञान-
तथता अचक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानतथता बोधिसत्त्व इति । एवं श्रोत्रशब्द-
श्रोत्रविज्ञानतथता, घ्राणगन्धघ्राणविज्ञानतथता, जिह्वारसजिह्वाविज्ञान-
- 10 तथता, कायस्पर्शव्यकायविज्ञानतथता, मनोधर्ममनोविज्ञानतथता । सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् । भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते या पृथिवीधातुतथता सा बोधिसत्त्वोऽन्यत्र पृथिवीधातुतथतायाः पृथिवी-
धातुतथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे पृथिवीधातुतथता अपृथिवीधातु-
तथता बोधिसत्त्व इति and so on with अध्धातुतथता, तेजोधातु-
- 15 तथता, वायुधातुतथता, आकाशधातुतथता and विज्ञानधातुतथता । सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् । भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते यदि व्यक्तेषु धातुषु न बोधिसत्त्वः समक्षेषु etc. as before p. 109, putting धातु for स्कन्ध । सुभूतिराह । नो ह्रीदं भगवन् । भग-
वानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते या चक्षुस्तथता सा बोधिसत्त्वो-
- 22 ऽन्यत्र चक्षुस्तथतायाश्चक्षुस्तथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे चक्षुस्तथता अचक्षुस्तथता बोधिसत्त्व इति । एवं या श्रोत्रतथता घ्राणतथता जिह्वा-
तथता कायतथता । तत् किं मन्यसे सुभूते या मनस्तथता सा बोधि-
सत्त्वोऽन्यत्र मनस्तथताया मनस्तथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे मनस्तथता

1 C₂ यद्व्यक्तेषु स्कन्धेषु न बोधिसत्त्वः2 C₂ समक्षेषु3 C₂ भवतु4 C₂ स्कन्धे5 C & C₂ च

अमनस्तथता बोधिसत्त्व इति । In the same way with रूप, शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श and धर्मतथता । यदि सुभूते व्यस्तोष्वायतनेषु न बोधिसत्त्वः समस्तोषु भवतु या सुभूते आयतनतथता सा बोधिसत्त्वो-
ऽन्यत्रायतनतथताया आयतनतथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे आयतन-

5 तथता अनायतनतथता बोधिसत्त्व इति । सु०^१ । भ०^२ । अविद्यातथता सा बोधिसत्त्वोऽन्यत्राविद्यातथताया अविद्यातथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे अविद्यातथता अनविद्यातथता बोधिसत्त्वः । एवं या संस्कारतथता विज्ञानतथता नामरूपतथता षडायतनतथता स्रग्-
तथता वेदनातथता तृष्णातथता उपादानतथता भवतथता जातितथता

10 जरामरणातथता । यदि व्यस्तोषु प्रतीत्यसमुत्पादाङ्गेषु न बोधिसत्त्वः समस्तोषु भवतु या प्रतीत्यसमुत्पादतथता बोधिसत्त्वोऽन्यत्र प्रतीत्य-
समुत्पादतथतायाः प्रतीत्यसमुत्पादतथतायां बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वे प्रतीत्यसमुत्पादतथता अप्रतीत्यसमुत्पादतथता बोधिसत्त्व इति । सु०^१ ।

किं पुनस्त्वं सुभूतेऽर्थवशमुपादायिवं वदसि । न रूपं बोधिसत्त्व
15 इति न वेदना न संज्ञा न संस्कारा न विज्ञानं, न पृथिवीधातुर्बाह्वातुर्न
तीजोधातुर्न वायुधातुर्नाकाशधातुर्न विज्ञानधातुः, न रूपाणि न शब्दा न
गन्धा न रसा न स्पर्शानि न धर्माः, न चक्षुर्न श्रोत्रं न घ्राणं न जिह्वा न
कायो न मनः, न चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानं न श्रोत्रशब्दश्रोत्रविज्ञानं न
घ्राणगन्धघ्राणविज्ञानं न जिह्वारसजिह्वाविज्ञानं न कायस्पर्शकाय-
20 विज्ञानं न मनोधर्ममनोविज्ञानं नाविद्या एवं न संस्कारविज्ञाननामरूप-
षडायतनस्रग्वेदनातृष्णापादानभवजातिजरामरणां बोधिसत्त्व इति
यावन्नस्त्वन्वधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादो बोधिसत्त्व इति । न रूप-

1 सु० stands for सुभूतिराह । नो होई भगवन् ।

2 भ० stands for भगवानाह । तत् किं नम्यसे सुभूते ।

- तथता बोधिसत्त्व इति । न वेदनातथता yāvan¹ न विज्ञानतथता, न पृथिवीधातुतथता yāvan न विज्ञानधातुतथता, न चक्षुस्तथता yāvan न मनस्तथता, न रूपतथता yāvan न धर्मतथता, न चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानतथता yāvan न मनोधर्ममनोविज्ञानतथता, नाविद्या-
- 5 तथता yāvan न जरामरणतथता, यावन्न स्कन्धधात्वायनतथता न प्रतीत्यसमुत्पादतथता बोधिसत्त्व इति । सुभूतिराह । अत्यन्ततया भगवन् बोधिसत्त्वो न विद्यते नोपलभ्यते । तत् कुतो रूपं बोधिसत्त्वो भविष्यति । वेदना संज्ञा संस्कारा विज्ञानम् बोधिसत्त्वो भविष्यति । अत्यन्ततया भगवन् बोधिसत्त्वो न विद्यते नोपलभ्यते । तत् कुतः
- 10 पृथिवीधातु बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवमध्वातुस्तेजोधातुर्वायुधातुराकाश-धातुर्विज्ञानधातुर्वीधिसत्त्वो भविष्यति । अ०² । तत् कुतो रूपम्बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवं शब्दो yāvat धर्मो बोधिसत्त्वो भविष्यत्येवञ्चक्षुः श्रोत्रं yāvan मनो बोधिसत्त्वो भविष्यति । तत् कुतश्चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानानि बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवं श्रोत्रशब्दश्रोत्रविज्ञानानि
- 15 yāvan मनोधर्ममनोविज्ञानानि बोधिसत्त्वो भविष्यति । अविद्या बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवं संस्कारविज्ञानं yāvat जरामरणं बोधिसत्त्वो भविष्यति । अ० । तत् कुतः पुनरस्य रूपतथता उपलभ्यते । वेदनातथता yāvat विज्ञानतथता उपलभ्यते । अ० । तत् कुतः पृथिवीधातुतथतोपलभ्यते । एवमध्वातुः yāvat विज्ञानधातुतथतोपलभ्यते । अ० । तत् कुतो
- 20 रूपतथतोपलभ्यते । एवं शब्दः yāvat धर्मतथतोपलभ्यते । एवं चक्षुस्तथता yāvat मनस्तथतोपलभ्यते । एवं चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानतथतो

1 Henceforth yāvan or yāvat will be used to indicate the omissions in the enumeration of skandhas, dhātus, āyatanas, pratityasamutpāḍāṅgas.

2 अ० stands for अत्यन्ततया भगवन् बोधिसत्त्वो न विद्यते नोपलभ्यते ।

पलप्स्यते yāvat मनोधर्ममनोविज्ञानतथतोपलप्स्यते । अ०^१ । तत् कुतोऽस्याविद्यातथतोपलप्स्यते । एवं संस्कारतथता yāvat जरामरणातथतोपल-
प्स्यते । एवमेकैकशः स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादेषु व्यस्तसमस्तेषु अ० ।
तत् कुतोऽस्य स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादतथतोपलप्स्यते । नैतत् स्थानं
5 विद्यते । भगवानाह । साधु साधु सुभूते । एवं खलु सुभूते बो०
महासत्त्वेन सत्त्वानुपलब्ध्या प्रज्ञापारमितानुपलब्धौ शिक्षितव्यम् ॥ इति
निरोधेऽन्वयज्ञानम् ॥

भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते रूपस्यैतदधिवचनं बोधिसत्त्व
इति । वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां विज्ञानस्यैतदधिवचनं बोधिसत्त्व
10 इति । सुभूतिराह । नो हीदं भगवन् । भगवानाह । तत् किं मन्यसे
सुभूते रूपनित्यताया रूपानित्यताया एतदधिवचनं बोधिसत्त्व इति ।
रूपसुखताया रूपदुःखताया रूपात्मताया रूपानात्मताया रूपशान्तताया
रूपाशान्तताया एतदधिवचनं बोधिसत्त्व इति । तत् किं मन्यसे सुभूते
वेदानानित्यताया वेदनाऽनित्यताया एतदधिवचनं बोधिसत्त्व इति । वेदना-
15 सुखताया वेदनादुःखताया वेदनात्मताया वेदनाऽनात्मताया वेदनाशान्त-
ताया वेदनाऽशान्तताया एतदधिवचनं बोधिसत्त्व इति and so on
with संज्ञा, संस्काराः, विज्ञानम् । तत् किं मन्यसे सुभूते रूपशून्यताया
रूपाशून्यताया रूपनिमित्तताया रूपानिमित्तताया रूपप्रणिहितताया रूपा-
प्रणिहितताया एतदधिवचनं बोधिसत्त्व इति । एवं वेदना संज्ञा संस्काराः ।
20 तत् किं मन्यसे सुभूते विज्ञानशून्यताया विज्ञानाशून्यताया विज्ञाननिमित्त-
ताया विज्ञानानिमित्तताया विज्ञानप्रणिहितताया विज्ञानाप्रणिहितताया
एतदधिवचनं बोधिसत्त्व इति । सुभूतिराह । नो हीदं भगवन् । भगवानाह ।
किं पुनस्त्वं सुभूतेऽर्थवशं^२ प्रतीत्य एवं वदसि । न रूपस्य नित्यताधिवचनं
अनित्यताधिवचनं बोधिसत्त्व इति । एवं न सुखाधि०^३ न दुःखाधि०

1 अ० stands for अत्यन्ततया भगवन् बोधिसत्त्वो न विद्यते नोमलभ्यते.

2 C₂ अर्थवशं

3 For धि० read धिवचनं.

नात्माधि० नानात्माधि० नानात्माधि० न शान्ताधि० न शून्यताधि०
नाशून्यताधि० न निमित्ताधि० नानिमित्ताधि० न रूपस्य प्रणिहिताधि०
नाप्रणिहिताधि० बोधिसत्त्व इति । न वेदनाया नित्याधिवचनं etc.¹ as
before with each of the remaining स्कन्धs.

5 सुभूतिराह । अत्यन्ततया रूपं न विद्यते नोपलभ्यते । कुती रूपाधिवचनं
बोधिसत्त्वो भविष्यति । अत्यन्ततया भगवन्नित्यं न विद्यते नोपलभ्यते ।
कुतो वेदनाधिवचनं बोधिसत्त्वो भविष्यति and so on with the
other स्कन्धs. ।

अत्यन्ततया भगवन् नित्यं न विद्यते नोपलभ्यते । कुतो रूपानित्यताधि-
10 वचनं बोधिसत्त्वो भविष्यति । अत्यन्ततया भगवन्नित्यं न विद्यते नोपलभ्यते ।
कुतो रूपानित्यताधिवचनं बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवं न सुखाधिवचनं
न दुःखाधि० नात्माधि० नानात्माधि० न शान्ताधि० नाशान्ताधि० न
शून्यताधि० नाशून्यताधि० न निमित्ताधि० नानिमित्ताधि० न प्रणि-
हिताधि० नाप्रणिहिताधि० बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवं वेदनासंज्ञा-
15 संस्काराः । अत्यन्ततया भगवन् नित्यं न विद्यते नोपलभ्यते । कुतो
विज्ञाननित्यताधि० बोधिसत्त्वो भविष्यति । अत्यन्ततया भगवन्नित्यं न
विद्यते नोपलभ्यते । कुतो विज्ञानानित्यताधिवचनं बोधिसत्त्वो भविष्यति । एवं
न सुखाधिवचनं etc. as in p. 113, l. 24—p. 114, l. 3. भगवानाह ।
साधु साधु सुभूते । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता
20 रूपाधिवचनमनुपलभमानेन वेदनाधि०² संज्ञाधि० संस्काराधि० विज्ञानाधि०
रूपस्य नित्यानित्याधि० सुखदुःखाधि० शान्ताशान्ताधि० शून्याशून्याधि०
निमित्तानिमित्ताधि० प्रणिहिताप्रणिहिताधि० । वेदनाया नित्या etc. as
before ll. 21-22. संज्ञाया नित्या etc. संस्कारायां नित्या etc. विज्ञानस्य
नित्या etc. प्रज्ञापारमितायां शिञ्जितव्यम् ॥ इति मार्गे धर्मज्ञानज्ञान्तिः ॥

1 In the previous sentence, रूप is to be replaced by
वेदना संज्ञा, संस्काराः, विज्ञानम् ।

2 For धि० read धिवचनमनुपलभमानेन

यदपि छभूते एवं वदसि । नाहं तं धर्मं समनुपश्यामि यदुत बोधिसत्त्व इति । न हि छभूते धर्मो¹ धर्मधातुं समनुपश्यति । नापि धर्मधातुर्धर्मं² समनुपश्यति ॥ इति मार्गे³ धर्मज्ञानम् ॥

न छभूते रूपधातुर्धर्मधातुं समनुपश्यति । नापि धर्मधातू रूपधातुं 5 समनुपश्यति । न वेदनाधातुर्धर्मधातुं समनुपश्यति । नापि धर्मधातु-वेदनाधातुं समनुपश्यति and so on with the other स्कन्धs and आयतनs ॥ इति मार्गेऽन्वयज्ञानज्ञान्तिः⁴ ॥

न छभूते संस्कृतधातुरसंस्कृतधातुं समनुपश्यति । नाप्यसंस्कृतधातुः संस्कृतधातुं समनुपश्यति ॥ इति मार्गेऽन्वयज्ञानम् ॥ इति दर्शनमार्गाववादः ॥

10 न च छभूते संस्कृतव्यतिरेकेणासंस्कृतं शक्यं प्रज्ञपयितुम् । नाप्यसंस्कृत-व्यतिरेकेणा संस्कृतं शक्यं प्रज्ञपयितुम् । एवं हि छभूते महासत्त्वः प्रज्ञा-पारमितायां चरन् न कञ्चिद्धर्मं समनुपश्यति । असमनुपश्यन्नोत्रस्यति न सन्त्रस्यति न सन्त्रासमापद्यते । न चास्य क्वचिद्धर्मे चित्तमवलीयते⁶ । न विप्रतिसारी⁷ भवति मानसम् । तत् कस्य हेतोः । तथाहि छभूते महासत्त्वः 15 प्रज्ञापारमितार्या चरन् रूपं न समनुपश्यति । वेदनां न समनुपश्यति and so also the other स्कन्धs, आयतनs, धातुs, प्रतीत्यसमुत्पादाङ्गs । रागं न समनुपश्यति । द्वेषं न स०⁸ । मोहं न स० । आत्मानं न स० । "सत्त्वजीवपोषपुरुषपुद्गलमनुजमानवकारकवेदकज्ञानकपश्यकान् न स० । कामधातुं न स०¹⁰ । रूपधातुं न स० । आरूप्यधातुं न स० । आकाशधातुं

1 C₂ drops it ; A has धर्माधर्मं

2 C₁ धातुधर्मः ; C₂ धर्म धातु धर्म

3 Mss. मार्ग

4 A & C₂ मार्गन्वय ; C₂ drops about 2 leaves after this.

5 C₂ कं चित्

6 C₂ क्वचिद्धर्मं धर्मं चित्तमपरीयते

7 C₂ विपति०

8 स० = समनुपश्यति

9 C₂ पूष

10 C₂ adds here द्वेषं न समनुपश्यति

न स० । श्रावकं न स० । प्रत्येकबुद्धं न स० । बोधिसत्त्वं न स० । श्रावकधर्मान्^१
न स० । प्रत्येकबुद्धधर्मान् न स० । बोधिसत्त्वधर्मान्^२ न स० । बुद्धं न स० ।
बुद्धधर्मान् न स० । बोधि न स० । यावत् सर्वधर्मान् न स० । सर्वधर्मा-
नसमनुपश्यन् नोत्रस्यति न सन्त्रस्यति न सन्त्रासमापत्स्यते ।

- 5 सुभूतिराह । केन कारणेन भगवन् महासत्त्वस्य चित्तं नावलीयते न
संलीयते । भगवानाह । तथाहि सुभूते महासत्त्वश्चित्तचैतसिकान् धर्मान्
नोपलभते^३ न समनुपश्यति । एवं हि सुभूते महासत्त्वस्य चित्तं नावलीयते
न संलीयते । सुभूतिराह । कथं भगवन् बो० महासत्त्वस्य नोत्रस्यति^४
मानसम् । भगवानाह । तथाहि सुभूते बो० महासत्त्वो मनश्च मनोघातुं
० च नोपलभते न^५ समनुपश्यति । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वस्य नोत्रस्यति
मानसम् । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वेन सर्वधर्मानुपलब्ध्या प्रज्ञापार-
मितायां चरितव्यम् । स चेत् सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितानु-
चरंस्तां प्रज्ञापारमितां^६ नोपलभते न समनुपश्यति तच्च बोधिसत्त्वं तच्च
बोधिसत्त्वनाम तच्च बोधिचित्तं नोपलभते^७ न समनुपश्यति । एष^८ एव
5 बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्याववादः । प्रज्ञापारमितायामेषैवानुशासनी ।^९

अथ खलु आयुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । रूपं परिज्ञातुकामेन
भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् yāvat^{१०} विज्ञानं
परिज्ञातुकामेन भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् । चक्षुः

1 C₂ श्रावकबुद्धधर्मान्

2 C₂ ०धर्माण समनु०

3 A ०लभ्यते

4 C₂ नोत्तमात्

5 C₂ drops न in many places.

6 C₁ ०मितान्नोप० ; C₂ चरता प्रज्ञापारमितान्नोपलभ्यते

7 C₂ ०लभ्यते

8 A य

9 Here ends the second chapter and commences the
third chapter of the Śatsāhasrikā (p. 473).

10 'yāvat' as usual stands for the क्त्वा omitted here.

प०¹ yāvat मनः प० । रूपं प० yāvat धर्मं प० । चक्षुर्विज्ञानं प० yāvat मनोविज्ञानं प० । चक्षुःसंस्पर्शां चक्षुःसंस्पर्शजां वेदनां प० yāvat² मनःसंस्पर्शां मनःसंस्पर्शजां वेदनां प० ।

रागद्वेषमोहान् प्रहातुकामेन भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां 5 शिक्षितव्यम् । एवं सत्कायदृष्टिं शीलव्रतपरामर्शं विचिकित्सां कामरागं व्यापादं रूपरागमारूप्यरागं³ संयोजनानुशयपर्युत्थानानि⁴ प्रहातुकामेन etc.⁵

पुनरपरं चतुरो⁶ योगानोघान् ग्रन्थानुपादानानि चतुरो विपर्यासान्⁷ प्रहातुकामेन etc. दशाकुशलान् कर्मपथान् प्रहातुकामेन दश कुशलान् कर्मपथान् परिज्ञातुकामेन चत्वारि ध्यानानि चत्वार्यप्रमाणानि चतस्र आरूप्यसमा- 10 पत्तीश्चत्वारि⁸ स्मृत्युपस्थानानि चत्वारि सम्यक्प्रहाणानि चतुर श्रद्धिपादान् पञ्चेन्द्रियाणि पञ्च बलानि सप्त बोध्यङ्गानि आर्याष्टांगमार्गां चतस्रः प्रतिसंविदश्चत्वारि वैशारद्यानि षडभिज्ञा दशतथागतबलानि अष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान् परिपूरयितुकामेन भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापार- मितायां शिक्षितव्यं बोध्यङ्गं⁹ नाम समाधिं प्रतिलब्धुकामेन 15 सिंहविक्रीडितं समाधिं सिंहविजृम्भितं स०¹⁰ सर्वधारणीमुखं स० शूरंगमं स०¹¹ रत्नमुद्रं स० चन्द्रप्रभं स० चन्द्रध्वजकेतुं स० सर्वधर्ममुद्रागतं

1 प० = परिज्ञातुकामेन भगवन् बोधिसत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम्

2 Mss. here do not repeat the lines denoted by प०.

3 C₂ drops व्यापादं रूपरागमारूप्यरागं.

4 C₂ अनुशय ; C₁ पर्युत्थानानि

5 etc. = भगवन् बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम्

6 C₁ योगानां घान्शयानुपादानां ; C₂ योगानोघान्प्रैशयानुपादानि ;

A योगाघन् ; ef. Mvyut. 109,60-3.

7 C₂ विपर्यासा

8 C₂ ०प्रति चत्वारि

9 Mvyut. बोध्यङ्गवती

10 स० = समाधि

11 C₂ drops it.

स० अवलोकितमुद्रागतं स० नियतध्वजकेतुं स० वज्रोपमं¹ स० सर्वधर्म-
 प्रवेशमुखं स० समाधिराजं स० गगनगञ्जमुद्रं² स० बलविशुद्धं³ स० समुद्रतं⁴
 स० सर्वधर्मनिरुक्तिनियतप्रवेशं स० सर्वधर्मज्ञानमुद्राप्रवेशं स० सर्वधर्म-
 मुद्राधारणीमुखं⁵ स० सर्वधर्मासंप्रमोषं⁶ स० सर्वधर्मसमवसरणा-
 5 कारमुद्रं⁷ स० आकाशावस्थितं स० त्रिमण्डलपरिशुद्धं स० अच्युताना-
 गामिन्यभिज्ञां⁸ स० पात्रगतं स० ध्वजाप्रकेयूरं स० सर्वक्लेशनिर्द-
 हनं स०⁹ चतुर्भारबलविकिरणं स० ज्ञानोल्कां¹⁰ स० दशबलोद्गतं¹¹
 स०¹² आकाशाऽसंगनिरुक्तिनिरूपलेपं नाम स०। एतानि चान्यानि च
 समाधिमुखानि प्रतिलब्धुकामेन¹³ भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां
 10 शिक्षितव्यम् ।

पुनरपरं भगवन् बो० महासत्त्वेन सर्वसत्त्वानामभिप्रायं परिपूरयितुकामेन
 प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् ।

पुनरपरं भगवन् बो० महासत्त्वेन सर्वकुशलमूलानि परिपूरयितुकामेन
 यैः कुशलमूलैः परिपूर्यौर्नापायेषूपपद्यते न हीनकुलेषूपपद्यते न च

1 All the mss. in all places have वज्रोपमं.

2 Ś. 484 राजमुद्रां

3 C₂ puts for it अवलोकितमुद्रं ; see S. 484. बलव्युद्धं.

4 C₂ समुगतं 5 Ś. 484 सर्वधारणोमुखमुद्रां

6 S. 484 सर्वधर्मज्ञानाऽधिवासनप्रवेशं and after it has दशदिग्-
 व्यावर्णकितं समाधिं. 7 C₂ ०वशरणाकार०

8 C₁ ०भिज्ञानं ; C₂ ०भिज्ञा ; S 484 अच्युताहभिज्ञां

9 C₂ चतुमार० ; Ś. 484 ०बलनिराकारणं

10 C₁ & C₂ ज्ञानाक्तवा ; S. 485 drops it.

11 C₂ दशबलोमतं ; Ś. 485 drops it.

12 C₂ आकाशमार्ग० ; Ś. 485 संगविमुक्तं०

13 A ०लब्धकामेन

श्रावकभूर्मि वा न च प्रत्येकबुद्धभूर्मि वा पतति न च बोधिसत्त्वमूर्धामं वा पततीति प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् ।

शारिपुत्र आह । कथं वायुष्मन् एभूते बो० महासत्त्वो मूर्धामं^१ पतति । एभूतिराह । यदायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वोऽनुपायकुशलः षट्सु 5 पारमितासु चरन्नुपायकौशलमजानन् शून्यतानिमित्ताप्रणिहितान् समाधी- नागम्य नैव श्रावकभूर्मि नैव प्रत्येकबुद्धभूर्मि वा पतति नैव बोधिसत्त्वन्याम- मवक्रामति । अयमुच्यते बोधिसत्त्वमूर्धामः । शारिपुत्र आह । केन कारणेन आयुष्मन् एभूते बो० महासत्त्वस्यायमामः । एभूतिराह । आम^२ इत्यायुष्मन् शारिपुत्र उच्यते बो० महासत्त्वस्य धर्मतृष्णा ॥ इति भावना- 10 मार्गाववादः ॥ इत्युक्तोऽववादः ॥

शारिपुत्र आह । कतमा आयुष्मन् एभूते धर्मतृष्णा । एभूतिराह । इहायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् रूपमनित्य- मिति नाभिनिविशते^३ नाधितिष्ठति न संजानीते^४ । दुःखं शून्यम- नात्मकमिति ना०^५ । शून्यमित्यप्रणिहितमिति ना० । वेदनां सज्ञां 15 संस्कारान् विज्ञानमनित्यमिति ना० । दुःखं शून्यमनात्मकमिति^७ ना० । शून्यमित्यप्रणिहितमिति ना० । इयमायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य ०आनुलोमिकी धर्मतृष्णा आमः^९ ॥ इति दुःखसत्याधिकारेण 10मृदूष्म- गतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥

एवं रूपं प्रहातव्यमनेन रूपं प्रहातव्यमिति नाभिनिविशते नाधितिष्ठति न

1 A मूर्धान्ना ; S. 485. मूर्धान

2 Tib. skyon

3 C₁ चरं पम इत्यमिति

4 S. 485 omits here all ns.

5 C₁ संजानीति

6 ना० = नाभिनिविशते नाधितिष्ठति न संजानीते

7 C₂ दुःखशून्यतामनात्मकी रूपं

8 C₂ आनिलो०

9 C₂ आमः

10 C₁ ०श्च एतस्यां ; ०व्यागतेस्या

संजानीते and so on with वेदना, संज्ञा, संस्काराः, विज्ञानम् । एवं दुःखं परिज्ञयमनेन दुःखं परिज्ञयमिति एवं समुदयः प्रहातव्योऽनेन समुदयः प्रहातव्य इति नाभिनिविशते नाधितिष्ठति न संजानीते ॥ इति समुदय-
सत्याधिकारेण मृदूष्मगतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥

- 5 एवं निरोधः साक्षात्कर्तव्योऽनेन निरोधः साक्षात्कर्तव्य इति । एवं मार्गो भावयितव्योऽनेन मार्गो भावयितव्य इति । अयं संक्लेश इदं व्यवदानमिति । इमे धर्माः¹ सेवितव्याः इमे धर्मा न सेवितव्या इति । इह चरितव्यमिह न चरितव्यम् । अयं मार्गो भावयितव्योऽयं न भावयितव्यः ।
10 इयं बोधिसत्त्वस्य शिक्षा इयमशिक्षा² । इयं बोधिसत्त्वस्य न दानपारमिता इयं³ न शीलपा⁴ इयं न ज्ञान्तिपा⁵ इयं न वीर्यपा⁶ इयं न ध्यानपा⁷ इयं न प्रज्ञापा⁸ इदं बोधिसत्त्वस्योपायकौशलमिदमनुपायकौशलमिति नाभि-
निविशते नाधितिष्ठति न संजानीतेऽयं बोधिसत्त्वस्य मूर्धामः । स चेदा-
युष्मन् बो⁹ महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् इमान् धर्मानेवं नाभिनिविशते
15 नाधितिष्ठति न संजानीते इयं बोधिसत्त्वस्यानुलोमिकी धर्मतृष्णा आमः⁵ ।

शारिपुत्र ताह । कतमः पुनरायुष्मन् छभूते बो⁹ महासत्त्वस्य न्यामः⁶ ।
छभूतिराह । इहायुष्मन् शारिपुत्र बो⁹ महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्
नाध्यात्मशून्यतया बहिर्धाशून्यतां⁷ समनुपश्यति । न बहिर्धाशून्यतया
अध्यात्मशून्यतां⁸ समनुपश्यति । न बहिर्धाशून्यतया अध्यात्मबहिर्धाशून्यतां
10 समनुपश्यति । नाध्यात्मबहिर्धाशून्यतया बहिर्धाशून्यतां समनुपश्यति ।
नाध्यात्मबहिर्धाशून्यतया शून्यताशून्यतां समनुपश्यति । न शून्यताशून्यतया
अध्यात्मबहिर्धाशून्यतां समनुपश्यति । न शून्यताशून्यतया महाशून्यतां⁹

1 C₂ धर्माण2 A & C₁ drop this

3 इयं = इयं बोधिसत्त्वस्य

4 पा० = पारमिता

5 C₂ आमः6 A & C₁ आमः ; but see Ś. 489.7 C₂ बहिर्धात्मशून्यतया8 C₂ शून्यतया

9 A न महाशून्यता शून्यताशून्यतां

समनुपश्यति । And so with all other शून्यताs up to न परभावशून्यतया स्वभावशून्यतां¹ समनुपश्यति । अयं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो बोधिसत्त्वन्व्यामः² ॥ इति निरोधसत्याधिकारेण मृदूष्मगतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥

- 5 पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरतैवं शिक्षितव्यम् । यथा शिक्षमाणेन रूपं ज्ञातव्यं न च तेन मन्तव्यम् । वेदनासंज्ञासंस्कारा विज्ञानं ज्ञा०³ । चक्षुर्ज्ञातव्यमेवं श्रोत्रं घ्राणं जिह्वा कायो मनो ज्ञा० । शब्दगन्ध-रसस्प्रष्टव्यधर्मा ज्ञा० । दानपारमिता ज्ञातव्या yāvat प्रज्ञापारमिता ज्ञा० । एवं पञ्चाभिज्ञाः पञ्चचक्षुषि चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि सम्यक्प्रहाणद्धि-
10 पादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गा भावयितव्या न च तैर्मन्तव्यम् । चत्वारि वैशारद्यानि दशतथागतबलानि चतस्रः प्रतिसंविदोऽष्टादशावेणिका बुद्धधर्मा ज्ञा० । एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता⁴ बोधिचित्तं नाम ज्ञातव्यं⁵ समचित्तं नामोदारचित्तं नाम⁶ ज्ञा० । तत् कस्य हेतोः । तथा तच्चित्तमचित्तं प्रकृतिश्चित्तस्य प्रभास्वरा ।
15 शारिपुत्र आह । का पुनरायुष्मन् सुभूते चित्तस्य प्रभास्वरता⁷ । सुभूतिराह । यदायुष्मन् शारिपुत्र चित्तं न रागेण संयुक्तं न विसंयुक्तं⁸

1 If the various शून्यताs be called A, B, C, D, E, the arrangement stands thus :

Not by A, B is seen. Not by C, D is seen.

Not by B, A is seen. Not by D, C is seen.

Not by B, C is seen. Not by D, E is seen.

Not by C, B is seen.

For a list of the शून्यताs, see p. 24, ll. 10-]6,

2 See Mvyut. 245, 100.

3 For ज्ञा० read ज्ञातव्यं न च (तेन or तैः or ताभिः) मन्तव्यम्

4 C₂ चरतायां

5 A समं

6 C₂ उदारचित्त

7 C₂ प्रभास्वराः

8 C₁ विसंयुक्तं

न द्वेषेण^१ सं० । न मोहेन^२ सं०^३ । न पर्युत्थानैः सं० । नावरणैः सं० । नानुशयैः सं० । न संयोजनैः सं० । न दृष्टिकृतैः सं० । इयं शारिपुत्र चित्तस्य प्रभास्वरता ।

शारिपुत्र आह । किं पुनरायुष्मन् सुभूते अस्ति तच्चित्तं यच्चित्तमचित्तम् ।
 5 सुभूतिराह । किं पुनरायुष्मन् शारिपुत्र या अचित्तता तत्रास्तित्ता वा नास्तित्ता वा विद्यते वा उपलभ्यते वा । शारिपुत्र आह । न खल्वायुष्मन् सुभूते । सुभूतिराह । स चेदायुष्मन् शारिपुत्र तत्राचित्ततायामस्तित्ता वा नास्तित्ता वा न विद्यते नोपलभ्यते वा अपि नु ते युक्त एष पर्यनुयोगः । यदायुष्मन् शारिपुत्र एवमाह अस्ति तच्चित्तं यच्चित्तमचित्तमिति^५ । शारिपुत्र आह । का पुनरेषा
 10 आयुष्मन् सुभूते अचित्तता । सुभूतिराह । अविकारा आयुष्मन् शारिपुत्र अविकल्पा^६ अचित्तता या सर्वधर्माणां धर्मता । इयमुच्यते अचित्तता ।

शारिपुत्र आह । किं पुनरायुष्मन् सुभूते यथैव तच्चित्तमविकारमविकल्पं^७ तथैव रूपमप्यविकारमविकल्पं yāvat विज्ञानमप्यविकारमविकल्पम् । एवमेव चक्षुर्धातु रूपधातुश्चक्षुर्विज्ञानधातुरविकारोऽविकल्पः yāvat
 15 मनोधातुर्धर्मधातुर्मनोविज्ञानधातुरविकारोऽविकल्पः । एवमायतनानि प्रतीत्य-समुत्पादः पारमिता अभिज्ञाः स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणार्द्धिपादेन्द्रिय-बलबोध्यङ्गमार्गवैशारद्यप्रतिसंविदावेशिका बुद्धधर्मा^८ यावदनुत्तरा सम्यक्-संबोधिरविकारा अविकल्पा । सुभूतिराह । एवमेतदायुष्मन् शारिपुत्र यथैव चित्तमविकारमविकल्प तथैव स्कन्धधात्वायतन etc. (as above ll. 15-17)
 20 यावदनुत्तरा सम्यक्संबोधिः । शारिपुत्र आह । साधु साधु आयुष्मन् सुभूते तद् यथापि नाम भगवतः^९ पुत्र औरसो मुखतो जातो धर्मजो धर्म-

1 A & C₁ द्वेषे; C₂ द्वेषेन

3 सं० = संयुक्तं न विसंयुक्तं

5 C₁ & C₂ तच्चित्तमचित्तमिति

7 C₁ मविकार विकल्पं

8 A & C₂ वैशिकबुद्धः ; Mss. °संविदलादेशिका°

9 C₂ भगवन्तः

2 A & C₁ मोहे

4 C₁ न दृष्टे

6 C₂ कल्पाचित्तता

निर्मितो धर्मदायादो नामिषदायादः प्रत्यक्षचक्षुर्धर्मेषु^१ कायसाक्षी^२ यथापि
^३नामाप्रारणविहारिणां भगवता अग्रतायां निर्दिष्टस्यायमुपदेशः । एवमायुष्मन्
 सुभूते बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् । अतश्च बो० महा-
 सत्त्वोऽविनिवर्तनीय उपपरीक्षितव्योऽविरहितश्च प्रज्ञापारमितया वेदितव्यः ॥

5 इति मार्गसत्याधिकारेण मृदूष्मगतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥

श्रावकभूमावपि आयुष्मन् सुभूते शिक्षितुकामेन बो० महासत्त्वेन इयमेव
 प्रज्ञापारमिता^४ श्रोतव्योद्ग्रहीतव्या धारयितव्या वाचयितव्या पयवाप्तव्या
 योनिशश्च उपपरीक्षितव्या । प्रत्येकबुद्धभूमावपि आयुष्मन् etc. as before
 ॥ 6-8 बोधिसत्त्वभूमावपि आयुष्मन् etc. as before ॥ 6-8.

10 बुद्धभूमावपि आयुष्मन् etc. as before' ॥ 6-8. तत् कस्य हेतोः । तथाहि
 अत्र प्रज्ञापारमितायां त्रीणि यानानि विस्तरेणोपदिष्टानि यत्र बोधिसत्त्वैर्महा-
 सत्त्वैः श्रावकभूमौ वा प्रत्येकबुद्धभूमौ वा बोधिसत्त्वभूमौ वा शिक्षितव्यम् ॥
इति सर्वेषां हेतुत्वविशेषः^५ ॥

अथ खलवायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । 'योऽहं भगवन् न
 15 बोधिसत्त्वं न प्रज्ञापारमितां विन्दामि^७ नोपलभे न समनुपश्यामि^८ तत्
 कतमं बोधिसत्त्वं कतमस्यां प्रज्ञापारमितायामववदिष्याम्यनुशासिष्यामि ।
 एतदेव^९ मे भगवन् कौकृत्यं स्यात् । योऽहं वस्तु न विन्दामि नोपलभे^{१०} न
 समनुपश्यामि सोऽहं भगवन् वस्त्वविन्दन्ननुपलभमानो^{११}ऽसमनुपश्यन् कतमेन

1 C₁ प्रत्यक्षत्वबुद्धधर्मेषु

2 C₂ ०साक्षि

3 A नामाप्रारणं ; C₂ नामाप्रारणोविहारविहारिणां भगवतामय०

4 A ०मिताया ; C₂ मितायां

5 Here ends ch. III of Śata and ch. IV commences.

6 C₂ यो भग०

7 C₁ विन्दामि

8 C₂ नोपलभ्यते न समनुपश्यति

9 C₂ एवमेदेव

10 C₂ नविदानोपलभ्यते

11 C₂ ०लंभमानो समनुपश्यति । तत् कतमं धर्मं

धर्मेण कतमं धर्ममववदिष्याम्यनुशासिष्यामि । एतदेव मे भगवन् कौकृत्यं
 स्यात् । योऽहं सर्वधर्मानविन्दन्ननुपलभमानोऽसमनुपश्यन् नामधेयमात्रेण
 आयव्ययं कुर्यां बोधिसत्त्व इति वा प्रज्ञापारमितेति वा । अपि तु खलु पुन-
 5 भगवन् तदपि नामधेयं न स्थितं नास्थितं न विष्टितं नाविष्टितम्^२ । तत् कस्य
 हेतोः । अविद्यमानत्वेन तस्य नामधेयस्य एवं तन्नामधेयं न स्थितं नास्थितं न
 विष्टितं नाविष्टितम् । रूपस्याहं भगवन्नायं च व्ययं च नोपलभे^३ न समनुपश्यामि ।
 वेदनाया अहं^४ । संज्ञाया अहं० । संस्काराणामहं० । विज्ञानस्याहं^५ । सोऽहं
 भगवन् रूपादीनामायञ्च व्ययञ्चानुपलभमानोऽसमनुपश्यन् कस्य नामधेयं
 करिष्यामि बोधिसत्त्व इति । अनेन भगवन् पर्यायेण तदपि नामधेयं
 10 न स्थितं^६ । तत् कस्य हेतोः । अविद्यमानत्वात् तस्य नामधेयस्य । एवं
 तन्नाम न स्थितं० । चक्षुषोऽहं श्रोत्रस्याहं yāvat^७ मनसोऽहं० । अपि तु
 खलु पुनर्भगवन् वेदयितं रूपं^८ नाम वेदना नाम yāvat विज्ञानं नाम ।
 चक्षुः श्रोत्रं yāvat मन इति नाम । एतानि नामधेयानि न स्थितानि
 नास्थितानि न विष्टितानि^९ नाविष्टितानि । तत् कस्य हेतोः । अविद्यमानत्वेन
 15 तेषां नामधेयानाम् ।

एवं तानि नामधेयानि न स्थितानि नास्थितानि न विष्टितानि नाविष्टि-
 तानि । रूपस्याहं० । एवं शब्दगन्धरसस्पर्शव्यधर्माणामायञ्च व्ययञ्च न
 समनुपश्यामि नोपलभे । सोऽहं भगवन् रूप yāvat धर्माणामायञ्च

1 C₂ नामधेयस्यमात्रेण

2 Ś 395 नाविष्टितं

3 C₂ नोपलभ्यते throughout

4 अहं० = अहं भगवनायञ्च व्ययञ्च नोपलभे न समनुपश्यामि

5 C₂ confuses many of the repetitions.

6 स्थितं० = स्थितं नास्थितं न विष्टितं नाविष्टितम्

7 yāvat indicates the omitted क्त्वस्य, धातुस्य, etc.

8 C₂ भगवन् यदपि तदुत्पन्नान् वेदना नाम

9 C₂ ०विस्थितानि

व्ययञ्चानुपलभमानोऽसमनुपश्यन् कस्य नामधेयं करिष्यामि बोधिसत्त्व
 इति । अपि तु खलु etc. as in p. 124, ll. 1-6. चक्षुर्विज्ञान-
 स्याहं० । एवं श्रोत्रविज्ञानस्य yāvat मनोविज्ञानस्याहं० । सोऽहं
 भगवंश्चक्षुर्विज्ञानस्य yāvat मनोविज्ञानस्यायञ्च¹ व्ययञ्चसमनुपश्यन्
 5 as before in l. 1. अपि तु खलु etc. as in p. 124, ll. 3-6.
 चक्षुःसंस्पर्शस्याहं भगवन् यावच्चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयितस्यायञ्च० श्रोत्रसंस्पर्शस्याहं
 भगवन् यावच्छ्रोत्रसंस्पर्शप्रत्ययवेदयितस्यायञ्च० and so on with ग्राण,
 जिह्वा, काय up to मनःसंस्पर्शस्याहं भगवन् यावत् मनःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयित-
 स्यायञ्च० । पृथिवीधातोरेवमब्धातोस्तेजोधातोर्वायुधातोराकाशधातीर्विज्ञान-
 10 धातोरायञ्च० । एवमविद्या यावज्जरामरणस्याहं भगवनायञ्च० । एवमविद्या-
 निरोधस्य यावज्जरामरणनिरोधस्याहं आयञ्च० । स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यस
 मुत्पादानामहं भगवन् आयञ्च० । रागद्वेषमोहानामहं०² । ³पर्युत्थानावरणानु-
 शयसंयोजनदृष्टिकृतानामहं० । दानपारमिताया अहं० yāvat प्रज्ञापारमिताया
 15 अहं० । आत्मनोऽहं० एवं सत्त्वजीवपोषपुरुषपुद्गलमनुजमानवकारकवेद-
 कजानकपश्यकानामहं० । स्मृत्युपस्थानानामहं० । एवं सम्यक्प्रहाणद्विपा-
 देन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गस्याहं० । शून्यताया अनिमित्तस्याप्रणिहितस्याहं०
 चतुर्णां ध्यानानां चतुर्णामप्रमाणानां चतसृणामारूप्यसमापत्तीनामहं० ।
 बुद्धानुस्मृतेधर्मानुस्मृतेः⁵ संधानुस्मृतेः शीलानुस्मृतेस्त्यागानुस्मृतेर्देवतानु
 20 स्मृतेरायञ्च० । आनापानानुस्मृतेर्मरणानुस्मृतेरायञ्च० । पञ्चानां चक्षुषामभिज्ञानां
 वैशारद्यानां दशानां तथागतबलानामायञ्च० । अष्टादशानामावेणिकानामहं भगवन्

1 आयञ्च० = आयञ्च व्ययञ्च न समनुपश्यामि नोपलभे

2 अहं० = अहं भगवन् आयञ्च व्ययञ्च न समनुपश्यामि नोपलभे

3 C₂ पर्युत्थानावरणानुशय० ; A ऋणानुपसंयोजनदृष्टि०

4 C₂ पुंगल

5 C₂ स्मृत्यः throughout

बुद्धधर्माणामायञ्च० । सोऽहं भगवन्कृष्टादशानामावेणिकानां बुद्धधर्माणामायञ्च
व्ययञ्चानुपलभमानोऽसमनुपश्यन् कस्य नामधेयं करिष्यामि बोधिसत्त्व
इति । अपि तु खलु etc. as in p. 124, ll. 3-6. स्वप्नोपमानामहं
भगवन् पञ्चानामुपादानस्कन्धानामायञ्च० । एवं मायोपमानां प्रति-
5 श्रुत्कोपमानां प्रतिभासोपमानां प्रतिबिम्बोपमानां मरीच्युपमानां उदक-
चन्द्रोपमानां¹ निर्मितकोपमानामहं भगवन् पञ्चानामुपादानस्कन्धाना-
मायञ्च० । एवं विविक्तस्य शान्तस्यानुत्पादस्यानिरोधस्यासंक्लेशस्या-
व्यवदानस्य अहं भगवनायञ्च० । एवं धर्मघातोस्तथताया भूतकोटेर्द्धर्म-
स्थितिताया धर्मनियामताया अहं भगवनायञ्च० । एवं कुशलानामकुश-
10 लानां² सावधानामनवधानां सास्त्रवाणामनास्त्रवाणां संक्लेशानां नि-
क्लेशानां³ लौकिकानां लोकोत्तराणां संस्कृतानामसंस्कृतानां संक्लेशानां
व्यवदानानां सांसारिकाणां नैवाणिकानां अहं भगवन् धर्माणामायञ्च०⁴
अतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां धर्माणामायञ्च० । भगवतोप्यहं भगवन्
आयञ्च० । पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवालुकोपमेषु लोकघातुषु तथागताना-
15 मर्हतां सम्यक्संबुद्धानां सश्रावकसंघानां सबोधिसत्त्वसंघानामहं भगवन्
आयञ्च० । And so on with the other directions सोऽहं भगवन्
तथागतानामर्हतां etc. as before l. 124, ll. 3-6. आयञ्च व्ययञ्चानु-
पलभमानोऽसमनुपश्यन् कतमं बोधिसत्त्वं कतमस्यां प्रज्ञापारमितायाम-
ववदिष्याम्यनुशासिष्यामि । अपि तु खलु etc. as in p. 124 ll. 3-6.
सर्वधर्मतथताया अहं भगवन् आयञ्च etc. as before
इति मध्योष्मगतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥

यापीयं भगवन् धर्मसांकेतिकी धर्मप्रज्ञसिर्यदुत बोधिसत्त्व इति ।
सा न केनचिद् वचनीया स्कन्धेन वा घातुना वा आयतनेन वा

1 C₂ ममच प्रमाणे दकचन्दो

2 C₁ शवचा • 3 C₁ drops it.

4 आयञ्च० = आयञ्च व्ययञ्च न समनुपश्यामि नोपलभि

यावदावेणिकेन वा बुद्धधर्मेण।¹ यावदेवैषा धर्मप्रज्ञप्तिः। तद् यथापि नाम भगवन् स्वप्नो न केनचिद् वचनीयः प्रतिश्रुत्को प्रतिभासः प्रतिबिम्बं निर्मितकं² न केनचिद् वचनीयम्। तद् यथापि नाम भगवन् पृथिव्यप्रतेजोवाध्वाकाशं नाम न³। तद् यथापि नाम भगवन् शीलमिति 5 समाधिरिति प्रज्ञेति विमुक्तिरिति विमुक्तिज्ञानदर्शनमिति नाम न०। स्रोतश्चापन्न⁴ इति नाम न०। सकृदागामीति⁵ अनागामीति अर्हन्निति प्रत्येकबुद्ध इति यावद् बोधिसत्त्वधर्म इति तथागत⁶ इति बुद्ध इति तथतेति बुद्धधर्म⁷ इति नाम न०। कुशलेन वा अकुशलेन वा सावद्येन वा अनवद्येन वा सुखेन वा दुःखेन वा आत्मना वा अनात्मना वा शान्तेन वा अशान्तेन वा विविक्तेन वा 10 अविविक्तेन वा निमित्तेन वा अनिमित्तेन वा भावेन वा अभावेन वा इममप्यहं भगवन् अर्थवशं प्रतीत्य⁸ एवं वदामि एतदेव मे भगवन् कौकृत्यं स्यात्⁹। योऽहं सर्वधर्माणामायञ्च व्ययञ्चानुपलभमानोऽसमनु- पर्यन् नामधेयमात्रेणायञ्च व्ययञ्च कुर्यां बोधिसत्त्व इति। अपि तु खलु पुनर्भगवंस्तदपि नामधेयं न स्थितं नास्थितं न विष्टितं नाविष्टितम्¹⁰। तत् 15 कस्य हेतोः। अविद्यमानत्वात् तस्य नामधेयस्य। एवं तत् नामधेयं न स्थितं नास्थितं न विष्टितं नाविष्टितं¹¹। स चेह भगवन् एवं बो० महा० सत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां भाष्यमाणायां चित्तं नावलीयते न संलीयते¹² न विप्रतिसारी भवति। मानसं नोत्स्यति¹³ न संत्रस्यति¹⁴ न संत्रासमापद्यते

1 A यावद् वैषा

2 C₂ ०निमित्तकं

3 न० = न केनचिद् वचनीयं

4 C₂ ०पन्ना

5 C₂ ०मिति

6 C₂ तथागतधर्मं

7 A ०धर्मा

8 A प्रतीता

9 C₂ कौकृत्यस्यते

10 C₂ has throughout स्थ for ष्ट of विष्टितम्.

11 Mss. repeat lines 4-6 from तत् —०ष्टितं

12 C₂ drops it.

13 A नसजोव०

14 C₂ drops it.

नियतं महासत्त्वोऽविनिवर्तणीयायां^१ बोधिसत्त्वभूमौ स्थितो वेदितव्यः
सुस्थितोऽस्थानयोगेन ॥ इति ^२अधिमात्रोष्मगतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥

पुनरपरं भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायाञ्चरतो न रूपे स्थातव्यं
yāvat न विज्ञाने स्थातव्यं । तेन न चक्षुषि स्थातव्यं yāvat
5 न मनसि स्थातव्यं । तेन न रूपे स्थातव्यं^३ न शब्दे yāvat न धर्मे
स्थातव्यम् । तेन न चक्षुर्विज्ञाने स्थातव्यं yāvat न मनोविज्ञाने स्थातव्यं ।
तेन न चक्षुःसंस्पर्शे स्थातव्यं न चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयिते स्थातव्यं yāvat
न मनःसंस्पर्शे न मनःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयिते स्थातव्यम् । तेन^४ न पृथिवी-
धातौ स्थातव्यं yāvat न विज्ञानधातौ स्थातव्यम् । तेन नाविद्यायां स्थातव्यं
10 न संस्कारेषु yāvat न दौर्मनस्योपयासेषु स्थातव्यम् । तत् कस्य हेतोः । तथा
हि भगवन् रूपं रूपत्वेन शून्यं । वेदना yāvat विज्ञानं विज्ञानत्वेन शून्यं
या च भगवन् रूपस्य शून्यता न तद्रूपं । न चान्यत्र शून्यताया रूपं रूपमेव
शून्यता शून्यतैव रूपम् । And so on with वेदना, संज्ञा, संस्काराः up to
या च भगवन् विज्ञानस्य शून्यता न तद्विज्ञानं न चान्यत्र शून्यताया विज्ञानं
15 विज्ञानमेव शून्यता शून्यतैव विज्ञानम् ।

अनेन भगवन् पर्यायेण० बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता न रूपे
स्थातव्यं yāvat न विज्ञाने स्थातव्यं । न पृथिवीधातौ yāvat न
विज्ञानधातौ स्थातव्यं । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् पृथिवीधातुः पृथिवी-
धातुत्वेन शून्या । या च पृथिवीधातुशून्यता नासौ पृथिवीधातुर्न चान्यत्र
20 शून्यतायाः पृथिवीधातुः । पृथिवीधातुरेव शून्यता । शून्यतैव पृथिवीधातुः ।
एवमव्धातुस्तेजोधातुर्वायुधातुराकाशधातुस्तथाहि भगवन् विज्ञानधातुर्वि-
ज्ञानधातुत्वेन शून्या । या च विज्ञानधातुशून्यता नासौ विज्ञानधातुर्न चान्यत्र
शून्यताया विज्ञानधातुर्विज्ञानधातुरेव शून्यता । शून्यतैव विज्ञानधातुः । अनेन

1 C₂ °यानां

2 A अधि अधि मा०

3 C₂ drops तेन रूपे स्थातव्यं

4 Mss drop it.

5 A drops it,

भगवन् पर्यायेण बोधिं¹ न पृथिवीघातौ स्थातव्यं yāvat न विज्ञानघातौ स्थातव्यम् । न रूपे स्थातव्यं yāvat न धर्मे स्थातव्यं । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् रूपं रूपत्वेन शून्यम् etc. as usual, and with all the other terms of this group up to धर्म एव शून्यता शून्यतैव धर्मः । अनेन

5 भगवन् पर्यायेण बोधिं न रूपे स्थां² yāvat न धर्मे स्थां न चक्षुषि स्थां yāvat न मनसि स्थां । न चक्षुर्विज्ञाने स्थां yāvat न मनोविज्ञाने स्थां । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवंश्चक्षुर्विज्ञानं चक्षुर्विज्ञानत्वेन शून्यम् etc. as usual, and with all other terms of this group. अनेन

भगवन् पर्यायेण बोधिं न चक्षुर्विज्ञाने स्थां yāvat न मनोविज्ञाने स्थां । न चक्षुःसंस्पर्शे स्थां yāvat न मनःसंस्पर्शे स्थां । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवंश्चक्षुःसंस्पर्शश्चक्षुःसंस्पर्शत्वेन शून्यः etc. as usual, and with all other terms of this group.³ अनेन भगवन् पर्यायेण

10 बोधिं न चक्षुःसंस्पर्शे स्थां न मनःसंस्पर्शे स्थां । न चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयिते स्थां एवं यावन्न मनःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयिते स्थां । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवंश्चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयितं चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयितत्वेन शून्यं etc. as usual, and with all other terms of this group.⁴

अनेन भगवन् पर्यायेण बोधिं न चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययोत्पन्ने वेदयिते स्थां yāvat न मनःसंस्पर्शप्रत्ययोत्पन्ने वेदयिते स्थां । नाविद्यायां स्थां । एवं यावन्न जरामरणे । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् अविद्या अविद्यात्वेन शून्या । या चाविद्याशून्यता न सा अविद्या न चान्यत्र शून्यताया अविद्या 10 अविद्यैव शून्यता शून्यतेवाविद्या । एवं संस्काराः संस्कारत्वेन शून्याः विज्ञानं विज्ञानत्वेन शून्यं and so on up to तथाहि भगवन् जरामरणां

1 बोधिं = बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता

2 स्थां = स्थातव्यं

3 Henceforth the mss. do not work out all the five propositions with the rest of the terms.

4 See above fn.

जरामरणात्वेन शून्यम् । या च जरामरणाशून्यता न तज्जरामरणां न चान्यत्र
 शून्यताया जरामरणां जरामरणामेव शून्यता शून्यतैव जरामरणां । अनेन
 भगवन् पर्यायेण बोधि० नाविद्यायां स्थातव्यं yāvat न जरामरणे स्थातव्यम् ।
 5 एवं स्कन्धघात्वायतनेषु च न कर्त्तव्यम्¹ । पुनरपरं बोधि० स्मृत्युपस्थानेषु
 न स्थातव्यम् । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् स्मृत्युपस्थानानि स्मृत्युप-
 स्थानत्वेन शून्यानि etc. as usual.² तदनेनापि भगवन् पर्यायेण बोधि०
 न स्मृत्युपस्थानेषु स्था० । एवं सम्यक् प्रहाणद्धिपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्ग-
 पारमिताभिज्ञादशबलवैशारद्यप्रतिषंविदष्टादशावेणिकबुद्धधर्मेषु न स्था०³ । तत्
 कस्य हेतोः । तथाहि आवेणिकबुद्धधर्मो आवेणिकबुद्धधर्मत्वेन शून्या etc. as
 10 usual . तदनेनापि भगवन् पर्यायेण बोधि० न सम्यक्प्रहाणद्धि-
 पादेन्द्रिय yāvat आवेणिकबुद्धधर्मेषु न स्थातव्यम् ।

पुनरपरं भगवन् बोधि० न दानपारमितायां⁴ स्था० । तत् कस्य हेतोः ।
 तथाहि दानपारमितैव शून्या दानपारमितास्वभावेन etc. as usual
 and with all other पारमिताs.² तदनेनापि भगवन् पर्यायेण बोधि०
 15 न दानपारमितायां स्था० yāvat न प्रज्ञापारमितायां स्था० ।

पुनरपरं भगवन् बोधि०⁵ अक्षरेषु न स्था० । अक्षराभिनिर्हारेषु न स्था० ।
 एकोदाहारे द्विस्ताहारे त्रिस्ताहारे न स्था० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि
 अक्षराणि शून्यान्यक्षरस्वभावेन । या च भगवन्क्षरशून्यता न सा अक्षराणि
 न चान्यत्र शून्यताया अक्षराणि अक्षराण्येव शून्यता शून्यतैवाक्षराणि ।
 20 तदनेन भगवन् पर्यायेण बोधि० नाक्षरेषु स्थातव्यम् । पुनरपरं भगवन् बोधि०

1 A. वक्तव्य' ; after this word A repeats ll. 2-4 changing only अनेन by पुनरपरम् ।

2 A drops the lines 5-6.

3 स्था० = स्थातव्य'

4 It will be observed that पारमित्याs are included in the list in l. 8 but repeated here in full.

5 बोधि० = बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता

नाभिज्ञासु स्थातव्यम् । तत् कस्य हेतोः । अभिज्ञा एव शून्या अभिज्ञा-
स्वभावेन या च भगवन्नभिज्ञाशून्यता न ता अभिज्ञा न चान्यत्र शून्यताया
अभिज्ञा अभिज्ञा एव शून्यता शून्यतैवाभिज्ञा । तदनेन भगवन् पर्यायेण
बोधि०¹ नाभिज्ञासु² स्थातव्यम् ।

- 5 पुनरपरं भगवन् बोधि० न रूपमनित्यमिति स्था० । न वेदना न संज्ञा न
संस्कारा न विज्ञानमनित्यमिति स्था० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि रूपानित्यता
अनित्यतास्वभावेन शून्या या च भगवन् रूपानित्यता शून्यता न सा
अनित्यता न चान्यत्र शून्यताया अनित्यता अनित्यतैव शून्यता शून्यतैव
अनित्यता । तदनेनापि भगवन् पर्यायेण बोधि० रूपमनित्यमिति न
10 स्थातव्यं and so on with वेदना, संज्ञा, संस्काराः and विज्ञानम्³ ।
एवं न रूपं दुःखमिति स्था० । न वेदना न संज्ञा न संस्कारा न विज्ञानं
दुःखमिति स्था० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि रूपदुःखता दुःखतास्वभावेन
शून्या । या च भगवन् रूपदुःखताशून्यता न सा दुःखता न चान्यत्र शून्यताया
दुःखता दुःखतैव शून्यता शून्यतैव दुःखता । तदनेनापि भगवन् पर्यायेण बोधि०
15 न रूपं दुःखमिति स्थातव्यम् । न वेदना न संज्ञा न संस्कारा न विज्ञानम् । तत्
कस्य हेतोः । तथाहि विज्ञानदुःखता दुःखतास्वभावेन शून्या । या च भगवन्
विज्ञानदुःखताशून्यता न सा दुःखता न चान्यत्र शून्यताया दुःखता दुःखतैव
शून्यता शून्यतैव दुःखता । तदनेनापि भगवन् पर्यायेण बोधि० न विज्ञानम्
दुःखमिति स्था० । Instead of अनित्यं and दुःखं, अनात्म and शान्त⁴
20 are used with each of the स्कन्धः as before up to तदनेनापि

1 See p. 130, fn. 5.

2 अभिज्ञा is included in the list: in p. 130, l. 9.

3 i. e. in the place of रूप, each of the other skandhas is to be substituted.

4 It will be observed that the other expressions of this category, viz., गूढ, अनिमित्त, अप्रच्छिदित, विविक्त, are passed over here. Cf. Ś. 574-580.

भगवन् पर्यायेण बोधि^० न विज्ञानं शान्तमिति स्था० । एवं हेतु-
समुदयप्रभवप्रत्ययतायां न स्था० ।

पुनरपरं भगवन् बोधि० तथतायां न स्था० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि
तथता तथतास्वभावेन शून्या । या च भगवंस्तथतायाः शून्यता न सा तथता
5 न चान्यत्र तथतायाः शून्यता तथतैव शून्यता शून्यतैव तथता । तदनेनापि
भगवन् पर्यायेण बोधि० तथतायां न स्थातव्यमेव धर्मतायां न स्थातव्यम् ।
तत् कस्य हेतोः । तथाहि धर्मता धर्मतास्वभावेन शून्या etc. as usual,
and so on with धर्मघातु, धर्मनियामता and भूतकोटी ।

पुनरपरं भगवन् बो० सर्वधारणीमुखेषु न स्थातव्यम् । तत् कस्य
10 हेतोः । तथाहि धारणीमुखानि धारणीमुखैः शून्यानि etc. as usual up to
धारणीमुखेषु न स्थातव्यम् ।

पुनरपरं भगवन् बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्^२ अनुपायकुशलो-
ऽहङ्कार-ममकार-पतितेन मानसेन सचेद्रूपे तिष्ठति रूपाभिसंस्कारे चरति
न चरति^३ प्रज्ञापारमितायाम् । सचेद् वेदनायां संज्ञायां संस्कारेषु सचेद्
15 विज्ञाने तिष्ठति विज्ञानाभिसंस्कारे चरति न चरति प्रज्ञापारमितायाम् । तत्
कस्य हेतोः । नह्यभिसंस्कारे चरन् प्रज्ञापारमितायां परिगृह्णाति न प्रज्ञापार-
मितायां योगमापद्यते न प्रज्ञापारमितां परिपूरयति,^४ अपरिपूरयन्^५ प्रज्ञापार-
मितां न निर्यास्यति सर्वाकारज्ञतायाम् । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन्
रूपमपरिगृहीतं वेदनासंज्ञासंस्काराविज्ञानमपरिगृहीतम् । तत् कस्य हेतोः । यश्च
20 रूपस्यापरिग्रहो न तद्रूपं प्रकृतिशून्यतामुपादाय, वेदनासंज्ञासंस्कारा यश्च
विज्ञानस्यापरिग्रहो न तद् विज्ञानं प्रकृतिशून्यतामुपादाय एवं यावद्
भूतकोटिरपरिगृहीता । तत् कस्य हेतोः । यश्च भूतकोट्या अपरिग्रहो न सा
भूतकोटिः प्रकृतिशून्यतामुपादाय, एवं बोधि० प्रकृतिशून्याः सर्वधर्माः

1 बोधि० = बोधिसत्त्वं न महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता

2 C₂ चरन् नुपाय

3 C₂ drops न चरति.

4 C₁ ०रिति

5 A ०पूरयं ; C¹ पूरण ; C₂ पूरयति

6 C₁ सन्ति

प्रत्यवेक्षितव्याः । तथा च प्रत्यवेक्षितव्या यथा न क्वचिद् धर्मे मनसो
व्युपचारो¹ भवेत् । इदं बो० महासत्त्वस्य सर्वधर्मापरिगृहीतं नाम
समाधिमण्डलं विपुलं² पुरस्कृतमप्रमाणं³ नियतमसंहार्यं सर्वश्रावक-
प्रत्येकबुद्धैः⁴ । सापि सर्वाकारज्ञता⁵ अपरिगृहीता अध्यात्मशू०⁶ बहिर्घाशू०
5 अध्यात्मबहिर्घाशू० महाशून्यशू० शून्यताशू० परमार्थशू० संस्कृतशू०
असंस्कृतशू० अत्यन्तशू० अनवराग्रशू० अनवकारशू० प्रकृतिशू० सर्वधर्मशू०
स्वलक्षणशू०, अनुपलम्भशू० अभावस्वभावशू० भावशू०⁷ अभावशू०
स्वभावशू० परभावशून्यतामुपादायेति ८ मृदुमूर्द्धगतस्यालम्बनाकारविशेषः ॥
तत् कस्य हेतोः । तथाहि न भगवन् सर्वाकारज्ञता निमित्ततः उद्ग्रहीतव्या,
10 निमित्तम् हि क्लेशः । कतमत्⁹ पुनर्निमित्त । रूपं निमित्तं yāvat वज्रानि
निमित्तम् । चक्षुर्निमित्तम् yāvat मनो निमित्तं, रूपं निमित्तं yāvat धर्मो
निमित्तं, स्मृत्युपस्थानं yāvat बुद्धधर्मशून्यतानिमित्ताप्रणिहितानभि-
संस्कारधर्मघातुधर्मताधर्मनियामताभूतकोटिनिमित्तमयमुच्यते¹⁰ क्लेशः, स
चेत् पुनः प्रज्ञापारमिता निमित्तत उद्ग्रहीतव्या अभविष्यन्नैवेह श्रेणिकः¹¹
15 परित्राजकः शासने श्रद्धामलप्स्यते¹² । अत्र सर्वज्ञज्ञाने कतमा च श्रद्धा येयं
प्रज्ञापारमितायामभिभ्रद्धानता अवकल्पनता अधिमुक्तिश्चिन्तना तुलना
व्युपपरीक्षणा तच्चानिमित्तयोगेन । एवमनिमित्तत उद्ग्रहीतव्या अत्र पुनः

1 C₂ उपस्थानो ; Ś. 613 व्यवचारो

2 A वियुतं

3 Mss. & Ś. 613 omit *anusvāra*.

4 Ś. 613 adds here यत्र समाधिमण्डले विहरन् बो० महासत्त्वी
निर्यास्यति सर्वाकारज्ञतायाः ।

5 C₂ जतया

6 शू० = शून्यतामुपादाय ।

7 The order of the शून्यताs, it will be seen, is slightly
different from the list of the *Moyut*. There is an addition of
भावशून्यता. See ante, p. 53.

8 C₂ मृदुमूर्द्ध

9 C₂ कतमन्

10 C₂ निमित्तमयमुच्यते

11 C₂ श्रेणिकः

12 C. साते

श्रेणिकः परिव्राजकः अधिमुच्य श्रद्धानुसारी प्रादेशिकेन ज्ञानेनावतीर्णः¹।
 सोऽवतीर्ण न रूपं परिगृहीतवान्न वेदनां न संज्ञां² न संस्कारान्न विज्ञानं परी-
 गृहीतवान्। तत् कस्य हेतोः। तथा हि स तेन स्वलक्षणशून्येषु धर्मेषु न कश्चिद्धर्मः
 परिगृहीतो³ निमित्तामनसिकारतामुपादाय। तत् कस्य हेतोः। तथाहि स
 5 4 नाध्यात्मप्राप्त्यभिसमयतस्तज्ज्ञानं समनुपश्यति। न बहिर्धांप्राप्त्यभि-
 समयतस्तज्ज्ञानं⁵ समनुपश्यति, नाध्यात्मबहिर्धांप्राप्त्यभिसमयतस्तज्ज्ञानं⁶
 नाप्यन्यत्रप्राप्त्यभिसमयतस्तज्ज्ञानं। तत् कस्य हेतोः। तथाहि स तं धर्मं⁷ न
 समनुपश्यति, यो⁸ वा प्रजानीयाद् येन वा प्रजानीयात्⁹। तत् कस्य
 हेतोः। नाध्यात्मं रूपस्य तज्ज्ञानं, नाध्यात्मं वेदनायास्तज्ज्ञानं, नाध्यात्मं
 10 संज्ञायास्तज्ज्ञानं, नाध्यात्मं संस्काराणां तज्ज्ञानं, नाध्यात्मं विज्ञानस्य तज्ज्ञानं,
 न बहिर्धारूपस्य तज्ज्ञानं, न बहिर्धांवेदनाया न बहिर्धांसंज्ञानां न बहिर्धां-
 संस्काराणां न बहिर्धांविज्ञानस्य तज्ज्ञानं, नाध्यात्मबहिर्धारूपस्य तज्ज्ञानं
 yāvat नाध्यात्मबहिर्धांविज्ञानस्य तज्ज्ञानं, नाप्यन्यत्ररूपात् तज्ज्ञानं,
 नाप्यन्यत्र वेदनाया yāvat नाप्यन्यत्र विज्ञानात् तज्ज्ञानं¹⁰ अध्यात्म-
 15 बहिर्धांशून्यतामुपादाय। अत्र पदपर्याये श्रेणिकः परिव्राजकोऽधिमुक्तः
 सोऽत्राधिमुच्य श्रद्धानुसारी प्रादेशिकेन ज्ञानेनावतीर्णः सर्वज्ञानधर्मतां
 प्रमाणीकृत्य सर्वधर्मानुपलब्धतामुपादाय, एवम¹¹ अधिमुक्तस्तेन न कश्चिद्
 धर्मः परीगृहीतो¹² निमित्तामनसिकारतामुपादाय, नाप्यनेन कश्चिद्धर्म
 उपलब्धोऽयं परिगृहीयाद् वा मुञ्चेद् वा सर्वधर्मानुद्ग्रहानुत्सर्गतामुपादाय,

1 C₂ ०तीर्णं2 C₁ ०वाणवेदना न संज्ञा3 C₁ & C₂ गृहीतो निमित्तानमनसि०4 A ०नाध्यात्मं प्रा० ; C₁ ०समये 5 C₂ बहिर्धान्प्रा० ; C₁ ०समये०6 तज्ज्ञानं = तज्ज्ञानं समनुपश्यति 7 C₂ धर्मसम०8 C₁ या9 C₁ & C₂ drop येन वा प्रजानीयात् ०10 C₁ adds before it न .11 C₂ स य एवम० ; S. 633 स एवम०12 A & C₁ ०हीता

स निर्वाणेनापि न मन्यते सर्वधर्मानुद्ग्रहानुत्सर्गतामुपादाय¹ । तत् कस्य हेतोः । यः सर्वधर्माणामपरिग्रहोऽनुत्सर्गः सा² प्रज्ञापारमिता । इयमपि भगवन् बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमिता अपारपारगतामुपादाय, यद्रूपं न परिगृह्णाति yāvat यद्विज्ञानं न परिगृह्णाति सर्वधर्मापरिगृहीततामुपादाय, यावद् व्यस्तसमस्तां स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पाद³स्मृत्युपस्थान yāvat बुद्धधर्मशून्यतानिमित्ताप्रणिहितानभिसंस्कारधर्मधातुधर्मताधर्मनियामतासमाधिमुखधारणीमुखानि यावत् समाधि न परिगृह्णाति सर्वधर्मापरिगृहीततामुपादाय, न चान्तरापरिनिर्वाणापरिपूर्णैः⁴ प्रणिधानैर्यावद्दशभिस्तथागतबलैश्चतुर्भिवेशारद्यैश्चतसृभिः प्रतिसंविद्धिरष्टादशभि रावेणिकैर्बुद्धधर्मैः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सर्वधर्मा अधर्मा⁵ यावत् स्मृत्युपस्थान yavat बुद्धधर्मा अधर्मा नापि ते धर्मा नाधर्माः,⁶ इयं बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमिता सर्वधर्मापरिगृहीततामुपादाय ॥ इति मध्यमूर्ध्वगतालम्बनाकारविशेषः ॥

15 पुनरपरं भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता एवं व्युपपरीक्षितव्यं, कतमैषा प्रज्ञापारमिता, कस्य वैषा⁷ प्रज्ञापारमिता, किमेषा प्रज्ञापारमिता, केनैषा प्रज्ञापारमिता, सचेत् पुनः बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्नेवमुपनिध्यायति तत् किं यो धर्मो न विद्यते नोपलभ्यते सा प्रज्ञापारमितेति न चरति⁸ प्रज्ञापारमितायां । अथ खलु आयुष्मान् शारिपुत्र आयुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् । कतमे ते आयुष्मन् सुभूते धर्मा न विद्यन्ते नोपलभ्यन्ते । उभूतिराह । प्रज्ञापारमिता आयुष्मन्

1 C₁ ०धर्मा उदयहा०

2 C₂ यो

3 C₂ ०पादाय० ; A ०पादात्०

4 C₁ निर्व्वान्य परिपूर्णं प्र० ; C₂ S. 637 ०निर्व्वान्य परिपूर्णं प्र० ;

A ०निष्वाण प०

5 C₁ drops it.

6 C₂ धर्माधर्मः

7 C₁ वैषा

8 A repeats चरति ; C₁ drops न चरति .

शारिपुत्र न विद्यते नोपलभ्यते, ध्यानपा०¹ वीर्यपा० ज्ञान्तिपा० शीलपा० दानपा० अध्यात्मशून्यतामुपादाय ²बहिर्घाशून्यतामुपादाय yāvat परभावशून्यतामुपादाय, रूपमायुष्मन् शारिपुत्र न०³ yāvat विज्ञानमायुष्मन् शारिपुत्र न०, अध्यात्मशून्यता आयुष्मन् शारिपुत्र न०, बहिर्घाशून्यता न०, 5 yāvat⁴ परभावशून्यता न०, यावत् सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षा धर्मा न०, अभिज्ञा न०, दशबलवैशारद्यप्रतिसंविदष्टादशावेणिका बुद्धधर्मा न०, तथता न०, धर्मता न०, धर्मस्थितिता न०, धर्मनियामता न०, भूतकोटिर्न०, बुद्धोऽप्यायुष्मन् शारिपुत्र न०, सर्वाकारज्ञतापयायुष्मन् ⁵शारिपुत्र न०, अध्यात्मशून्यतामुपादाय यावत् परभावशून्यतामुपादाय सचेत् पुनः 10 शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्नेवमुपपरीक्षते एवमुपनि-ध्यायति तस्यैवमुपपरीक्षमाणस्यैवमुपनिध्यायतश्चित्तं नावलीयते न संलीयते नोत्रस्यति न संत्रस्यति न संत्रासमापद्यते अविरहितो बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमिताया वेदितव्यः ॥ इत्यधिमात्रमूर्ध्वगतालम्बनाकारविशेषः ॥

अथ खलु आयुष्मान् शारिपुत्र आयुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् । केन 15 कारणेनायुष्मन् सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितया अविरहितो वेदितव्यः । सुभूतिराह । रूपमायुष्मन् शारिपुत्र विरहितं रूपस्वभावेन, एवं वेदनासंज्ञासंस्काराः, विज्ञानमायुष्मन् शारिपुत्र विरहितं विज्ञानस्वभावेन, दानपारमिताप्यायुष्मन् शारिपुत्र विरहिता दानपारमितास्वभावेन, and so on with the other पारमित्याs yāvat बुद्धधर्मा विरहिता बुद्धधर्म- 20 स्वभावेन, भूतकोटिर्प्यायुष्मन् शारिपुत्र विरहिता भूतकोटिस्वभावेन ।

शारिपुत्र आह । कथं पुनरायुष्मन् सुभूते रूपस्य स्वभावः, कथं वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणाम् । कथं विज्ञानस्य स्वभावः कथं व्यस्तसमस्तानां

1 पा० stands for पारमिता न विद्यते नोपलभ्यते .

2 The list is identical with the one in p. 133.

3 न० stands for न विद्यते नोपलभ्यते or न विद्यन्ते नोपलभ्यन्ते .

4 The list is identical with the preceding one.

5 C₂ drops all the terms from तथता .

स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादानां स्वभावः । एवं विस्तरेण यावत् कथं भूतकोट्याः¹ स्वभावः । सुभूतिराह । अभाव आयुष्मन् शारिपुत्र रूपस्य स्वभावः । अभावो वेदनायाः yāvat अभावो विज्ञानस्य स्वभावः । अभावो व्यस्तसमस्तानां स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादानां स्वभावः,
 5 अभावः² शून्यतानिमित्ताप्रणिहितानभिसंस्काराणां जातः स्वभावः,³ अभावः⁴ तथताघर्मधातुघर्मस्थितिताघर्मनियामतानां स्वभावः, एवं विस्तरेण यावदभावो भूतकोट्याः स्वभावः । तदनेन आयुष्मन् शारिपुत्र पर्यायेणैवं⁵ वेदितव्यम् । यथा रूपं विरहितं रूपस्वभावेन वेदना विरहिता वेदनास्वभावेन and so on with the other स्कन्धs । एवं विस्तरेण
 10 व्यस्तसमस्तेषु स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादेषु कर्तव्यं यावद्भूतकोटि-
 विरहिता भूतकोटिस्वभावेन ।

पुनरपरं शारिपुत्र रूपं विरहितं रूपलक्षणेन, वेदना etc. as before II.

8-11 replacing लक्षणोऽपि by स्वभावेन up to यावद्भूतकोटिर्विरहिता भूतकोटिलक्षणोऽपि ।⁶ लक्षणस्वभावेनापि लक्षणां विरहितं, स्वभाव-

15 लक्षणोऽपि स्वभावो विरहितः ।

शारिपुत्र आह । य⁷ आयुष्मन् सुभूते बो० महासत्त्वोऽत्र शिञ्जिष्यते स⁸ निर्यास्यति सर्वाकारज्ञतायाम् । सुभूतिराह । एवमेतदायुष्मन् शारिपुत्र यो ह्येवमत्र शिञ्जिष्यते स निर्यास्यति सर्वाकारज्ञतायाम् । इति मृदु-
क्षान्तेरालम्बनाकारविशेषः⁹ । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायुष्मन् शा० अजाता

1 C₂ °कोटेः

2 A drops it.

3 C₁ °संस्काराणां but drops स्वभाव whereas C₂ puts it as °संस्काराज्जाता, and A °संस्काराजाताः

4 A & C₁ भावतथता ; C₂ °ज्जाताभावतथता

5 C₁ पर्यायेणैवं

6 C₁ लक्षणस्वभावोऽपि लक्षणविरहिता स्वभावलक्षणोऽपि स्वभावविरहितो ।

7 C₂ drop य ; C₁ यथायु

8 C₁ सर्वं for स

9 A & C₁ °क्षान्तिर०

अनिर्याताः^१ सर्वधर्माः । शा० आह । केन कारणेनायुष्मन् सुभूते अजाता अनि-
 र्याताः सर्वधर्माः । सुभूतिराह । रूपमायुष्मन् शा० शून्यं रूपस्वभावेन, तस्य
 नापि जातिर्नापि निर्याणमुपलभ्यते, and so on with संज्ञा, संस्काराः,
 विज्ञानम् । एवं विस्तरेण व्यस्तसमस्तेषु स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादेषु
 5 कर्तव्यं यावद् भूतकोटिः शून्या^२ भूतकोटिस्वभावेन, तस्या नापि जातिर्नापि
^३निर्याणमुपलभ्यते । एवं हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन्
 सर्वाकारज्ञताया आसन्नीभवति ^४यथा यथा च सर्वाकारज्ञताया आसन्नी-
 भवति तथा तथा कायपरिशुद्धिञ्च चित्तपरिशुद्धिञ्च लक्षणपरिशुद्धिञ्चाधिगच्छति ।
 यथा यथा च कायपरिशुद्धिञ्च चित्तपरिशुद्धिञ्च लक्षणपरिशुद्धिञ्चाधिगच्छति
 10 तथा तथा बो० महासत्त्वस्य रूपसहगतं चित्तं नोत्पद्यते, ^५दोषस०, मोहस०^६
 मानस०, लोभस०, कुदृष्टिस०, स रागचित्तानुत्पादादोषचित्तानुत्पादात्^७
 मोहचि०^८ मानचि० कुदृष्टिचि० न जातु मातुः कुन्नावुपपद्यते, सततसमितमौप-
 पादुको भवति, बुद्धक्षेत्रेण बुद्धक्षेत्रं संक्रामति, बुद्धांश्च भगवतः पर्युपास्ते,
 सत्त्वांश्च परिपाचयति, बुद्धक्षेत्रं च परिशोधयति । न तैर्बुद्धैर्भगवद्भिर्विरहितो
 15 भवति, यावदनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिस्तु बुद्धः । एवं हि शारिपुत्र बो०
 महासत्त्व आसन्नीभवत्यनुत्तरायाः सम्यक्संबोधेः । इति मध्यज्ञान्तेराल-
 म्बनाकारविशेषः^९ ।

अथ खलवायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । सचेद् भगवन् बो०
 महासत्त्वोऽनुपायकुशलः प्रज्ञापारमितायां चरन् रूपे चरति निमित्ते चरति न

1 Mss. अनिर्याताः

2 A drops शून्या भूतकोटि०

3 C₁ & C₂ नापिजाति निर्याण

4 A drops from यथा to भवति ; C₁ यथा यथा भवति तथा०

5 C₂ दोष

6 स० stands for सहगतं चित्तं नोत्पद्यते

7 C₂ दोष०

8 चि० stands for चित्तानुत्पादात्

9 Here ends the 4th chap. and commences the 5th chap. of the Sata.

चरति प्रज्ञापारमितायाम्^१ । सचेद्देनायाञ्चरति निमित्ते चरति न चरति प्रज्ञापारमितायां, and so on with संज्ञाः, संस्काराः, विज्ञानम् । सचेद्द्रुपनित्यमनित्यं वे^०^२, and so on with the remaining स्कन्धs, सचेद्रूपं सुखं दुःखं वे^० and so on with the other स्कन्धs, सचेद्रूपमात्मानात्म वे^० and so on with the rest of the स्कन्धs, सचेद्रूपं शान्तमशान्तं वे^० and so on with the remaining स्कन्धs, सचेद्रूपं विविक्तमविविक्तं वे^० and so on with the other स्कन्धs, सचेद् भगवन् बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्ननुपायकुशलः सप्तत्रिंशत्-बोधिपक्षेषु धर्मेषु चरति निमित्ते चरति न चरति प्रज्ञापारमितायाम् । एवं
10 यावदभिज्ञासु पारमितासु अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तिषु पञ्चसु चक्षुःषु दशसु तथागतबलेषु चतसृषु प्रतिसंवित्सु चतुर्षु वैशारद्येषु यावदष्टादश-स्वावेशिकेषु बुद्धधर्मेषु चरति निमित्ते चरति न चरति प्रज्ञापारमितायाम् ।

सचेद् भगवन् बो० महासत्त्वस्यानुपायकौशलेन प्रज्ञापारमितायां चरत एवं भवति । अहं प्रज्ञापारमितायां चरामीति उपलम्भे चरति, अहं चरामीति
15 चरति निमित्ते चरति, सचेद् बो० महासत्त्वस्यैवं भवति य एवञ्चरति स प्रज्ञापारमितायाञ्चरति स प्रज्ञापारमितां भावयतीति । अथ खल्वायुष्मान् शारिपुत्र आयुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् । केन कारणेनायुष्मन् सुभूते इदं बो० महासत्त्वस्यानुपायकौशलं वेदितव्यम् । सुभूतिराह । तथा ह्यायुष्मन् शारिपुत्र यो बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् रूपमधितिष्ठति
20 संजानीतेऽधिमुच्यते, वेदनामधि^३, संज्ञामधि^०, संस्कारानधि^०, विज्ञानमधि^०, स रूपमधितिष्ठन् संजानानोऽधिमुच्यमानः, वेदनामधिति^०^४, संज्ञामधिति^०, संस्कारानधिति^०, विज्ञानमधिति^०, रूपस्याभिसंस्कारे चरति तत् । तस्य जातिजरामरणाशोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासकरमिति वदामि ।

पुनरपरं शारिपुत्र सचेद् बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्ननुपाय-

1 C₁ drops here many lines.

2 वे० = वेति चरति, निमित्ते चरति न चरति प्रज्ञापारमितायां ।

3 धि० stands for धितिष्ठति संजानीतेऽधिमुच्यते ।

4 ति० stands for तिष्ठन् संजानानोऽधिमुच्यमानः .

कुशलः, चक्षुरधि^१ श्रोत्रं घ्राणं जिह्वां कायं मनोऽधि^०, रूपमधि^०, शब्दान्
 गन्धान् रसान्^२ स्पृष्टव्यं धर्मानधि^०, and so on with all विज्ञानs, संस्पर्शs
 संस्पर्शप्रत्ययवेदयितs सुखं वा दुःखं वा अदुःखं वा असुखं वा up to सचेत्
 5 सस्रिंशद्बोधिपन्नान् धर्मानधि^० । एवं पञ्चचक्षुषि षडभिज्ञाः षट्पारमिताश्चत्वारि
 वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदश्चत्वार्यप्रमाणानि चत्वारि ध्यानानि चतस्र
 आरूप्यसमापत्तीर्दश तथागतबलान्यष्टादशावेशिकान् बुद्धधर्मानर्हत्त्वं प्रत्येक-
 बुद्धत्वं बोधिसत्त्वत्वं बुद्धधर्मानधि^० । सर्वान् बुद्धधर्मानधिति^३ बुद्ध-
 धर्माणामभिसंस्कारे चरति, अभिसंस्कारे चरन्नपरिमुच्यते जात्या जरामरणेन
 च शोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासैर्न परिमुच्यते दुःखेनेति वदामि । स खलु
 10 पुनः शारिपुत्र बो० महासत्त्वोऽभव्यः श्रावकभूमिं प्रत्येकबुद्धभूमिं वा
 पतितुं कुतः सोऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंभोतस्यते नेदं स्थानं विद्यते । एवं
 हि शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्ननुपायकुशलो वेदितव्यः ।

शारिपुत्र आह । कथमायुष्मन् सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां
 चरन् उपायकुशलो वेदितव्यः । सुभूतिराह । य आयुष्मन् शारिपुत्र बो०
 15 महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् न रूपमधितिष्ठति न संजानीते नाधिमुच्यते,
 वेदनासंज्ञासंस्कारान् विज्ञानं नाधि^० एवं यावद् बुद्धधर्माज्ञाधि^०, स न रूपे
 चरति yāvat न विज्ञाने चरति, न रूपस्य निमित्ते चरति yāvat न विज्ञानस्य
 निमित्ते चरति, न रूपं नित्यमिति नानित्यमि^४, न वेदना न संज्ञा न संस्कारा
 न विज्ञानं नित्यमिति नानित्यमि^०, न रूपं सुखमिति न दुःखमिति नात्मेति
 20 नानात्मेति न शान्तमिति नाशान्तमि^०, न वेदना न संज्ञा न संस्कारा न
 विज्ञानं सुखमिति नात्मेति नानात्मेति न शान्तमिति नाशान्तमि^०, न रूपं
 शून्यमिति नाशून्यमिति चरति न निमित्तमिति नानिमित्तमि^० न प्रणिहितमिति
 नाप्रणिहितमि^० न विविक्तमिति नाविविक्तमि^०, एवं न वेदना न संज्ञा न
 संस्कारा न विज्ञानं न शून्यमिति नाशून्यमि^०, न निमित्तमिति नानिमित्तमि^०,

1 धि० stands for धितिष्ठति न संजानीते नाधिमुच्यते .

2 A शब्दां गन्धां रसां

3 See p. 139 fn. 4.

4 मि० stands for मिति चरति .

न प्रणिहितमिति नाप्रणिहितमि०, न विविक्तमिति नाविविक्तमि० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि आयुष्मन् शारिपुत्र या रूपस्य शून्यता न तद्रूपं न चान्यत्र शून्यतायाः रूपं नान्यत्र रूपाच्छून्यता रूपमेव शून्यता शून्यतैवं रूपम् । या वेदनायाः शून्यता संज्ञायाः शून्यता संस्काराणां शून्यता या विज्ञानस्य शून्यता तद्विज्ञानं नचान्यत्र शून्यताया विज्ञानं नान्यत्र विज्ञानाच्छून्यता शून्यतैव विज्ञानं विज्ञानमेव शून्यता । एवं व्यस्तसमस्तेषु स्कन्ध yāvat बुद्धधर्मेषु यावद् या बुद्धधर्माणां शून्यता न ते बुद्धधर्मा न चान्यत्र शून्यताया बुद्धधर्माः नान्यत्र बुद्धधर्मेभ्यः¹ शून्यता, शून्यतैव बुद्धधर्मा बुद्धधर्मा एव शून्यता, एवमायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्नुपाय-कुशलो वेदितव्यः । एमायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापार-मितायाञ्चरन् भव्योनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबोद्धम्² ।

पुनः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् सचेत् कञ्चिद्धर्ममुपैति न चरति प्रज्ञापार-मितायां, नोपैति न चरति, उपैति नोपैति च न चरति, नैवोपैति न नोपैति च न चरति³ प्रज्ञापारमितायाम् । शारिपुत्र आह । केन कारणेनायुष्मन् सुभूते नोपैति बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् । सुभूतिराह । तथा ह्यायुष्मन् शारिपुत्र प्रज्ञापारमितायाः स्वभावो नोपलभ्यते । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यभावस्वभावा⁴ प्रज्ञापारमिता, अनेनायुष्मन् शारिपुत्र पर्यायेण बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरामीति⁵ नोपैति, न चरामीति नोपैति, चरामि च न चरामि चेति नोपैति, नैव चरामि न न चरामीति नोपैति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि तेन सर्वधर्मा अभावस्वभावा इति अनुगता अनुप्राप्ताः⁷ । सचेदेवं प्रज्ञापारमितायां चरतो बो० महासत्त्वस्य चित्तं नावलीयते न संलीयते नोत्तस्यति न संत्रस्यति न संत्रासमापद्यते वेदितव्यमायुष्मन् शारिपुत्रासङ्गी-भवत्ययं बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञतायाः । इत्यधिमात्रज्ञान्तेरालम्बनाकार-विशेषः ॥

1 A धर्मस्य

2 C₁ भव्यो

3 A drops संबोधि .

4 A repeats it.

5 C₁ repeats here स्वभाव ।

6 C₁ चरति

7 Mss. अनुपाताः, so also in S. 825.

सोऽपि खल्वायुष्मन् शारिपुत्र सर्वाकारज्ञता अद्वया अद्वैधीकारा
सर्वधर्माभावस्वभावतामुपादाय, अयं सर्वधर्मस्वभावानुत्पत्तिर्नाम समाधि
बो० महासत्त्वानां विपुलः पुरस्कृतोऽप्रमाणो नियतोऽसंहार्यः
सर्वभ्रावकप्रत्येकबुद्धैः अनेनायुष्मन् शारिपुत्र समाधिना विहरन् बो० महा-
5 सत्त्वः क्षिप्रमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यते ।

शारिपुत्र आह । कतमैरायुष्मन् सुभूते समाधिभिर्विहरन् बो०
महासत्त्वः क्षिप्रमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यते । सुभूतिराह ।
अस्त्यायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वानां शूरङ्गमो¹ नाम समाधिर्यत्समाधिना
विहरन् बो० महासत्त्वः क्षिप्रमनुत्तरां सम्यक् संबोधिमभिसंबुध्यते । अस्ति-
10 रत्नमुद्रो नाम समाधिः । अ०² सुचन्द्रो³ । अ० चन्द्रध्वजकेतुः ।⁴ अ०
सर्वधर्ममुद्रो । अ० अवलोकितमूर्द्धा⁵ । अ० धर्मघातुनियतो । अ०
नियतध्वजकेतुः । अ० बज्रोपमो । अ० सर्वधर्मप्रवेशमुद्रो ।⁶ अ० समाहिताव-
स्थाप्रतिष्ठानो । अ० राजमुद्रो⁷ । अ० बलवीर्यो । अ० सर्वधर्मसमुद्रतो ।
अ० निरुक्तिनियतप्रवेशो । अ० आसेचनकप्रवेशो । अ० दिगवलोकनो । अ०
15 धारणीमुद्रो । अ० असंप्रमुषितो । अ० समवसरणो । अ० आकाशस्फारणो ।
अ० वज्रमण्डलो । अ० ध्वजाग्रकेतुराजो⁸ । अ० इन्द्रकेतुः । अ०
स्रोतोऽनुगतो⁹ । अ० सिंहविजृम्भितो¹⁰ । अ० व्यत्यस्तसमापत्तिः । अ०
रणजहो । अ० वैरोचनो । अ० निमिषो । अ० निकेतस्थितो । अ०
निश्चितो । अ० विपुलप्रतिपन्नो । अ० अनन्तप्रभो । अ० प्रभाकरो । अ०
20 वरधर्ममुद्रो । अ० समन्तावभासो । अ० शुद्धावासो । अ० विमलप्रभो ।

1 A शूरङ्गम 2 For अ० read अस्ति.....नाम समाधिः .

3 *Mvyut.* inserts here सिंहविक्रोडितो ; see *infra*.

4 *Mvyut.* inserts here सर्वधर्मोद्गतो .

5 *Mvyut.* विलोकितमूर्धो

6 The *Mvyut.* list does not agree any further.

7 A drops राज .

8 C₁ राजा

9 A -स्रोता-

10 C₁ inserts here अस्ति अनन्तप्रभो नाम समाधिः but C₂ follows A in putting it afterwards.

- अ० अरतिकरो¹ । अ० अजयो² । अ० तेजोवती । अ० क्षयापगतो³ ।
 अ० अनिर्जितो । अ० विवृतो⁴ । अ० सूर्यप्रदीपो । अ० चन्द्रविमलो ।
 अ० शुद्धप्रतिभासो । अ० आलोककरो । अ० काराकारो । अ० ज्ञानकेतुः ।
 अ० चित्तस्थितो । अ० समन्तावल्लोको । अ० सुप्रतिष्ठितो । अ०
 5 रत्नकोटिः⁵ । अ० सर्वधर्मसमता⁶ । अ० रतिजहो⁷ । अ० धर्मङ्गतो⁸ ।
 अ० विकिरणो । अ० सर्वधर्मपदप्रभेदो । अ० समान्तरावतारो । अ०
 अनिगरो । अ० प्रभाकरो । अ० नामनियतप्रवेशो । अ० अनिकेतचारी ।
 अ० वित्तिमिरापगतो । अ० चारित्रवती⁹ । अ० अचलो । अ० विषम-
 शान्तिः । अ० सर्वगुणसंचयो । अ० निश्चितो । अ० शुभपुष्पितशुद्धो । अ०
 10 बोध्यङ्गवती । अ० अनन्तप्रभा । अ० आगमसमो । अ० विमतिविकिरणो ।¹⁰
 अ० प्रतिच्छेदकरो । अ० आकारानभिनिवेशनिर्हारो । अ० आकारानवकारो¹¹ ।
 अ० निरतिशय¹² सर्वभवतलविकिरणो । अ० संकेतरूपप्रवेशो । अ० घोष-
 वती । अ० निरक्षरविमुक्तिः¹³ । अ० तेजोवती¹⁴ । अ० ज्वलनोल्का ।
 अ० रत्नानुपरिशोषणो । अ० अनाविलङ्गान्तिः । अ० सर्वाकारावतारो । अ०
 15 सर्वसुखदुःखनिरभिनन्दी । अ० अक्षयाकारो । अ० धारणीमतिः¹⁵ । अ०
 सम्यक्प्रमिथ्यात्वसंग्रहो । अ० ¹⁶रोषविरोषप्रतिरोषो । अ० ¹⁷विमलप्रभो । अ०
 शारवती । अ० ¹⁸परिपूर्णाविमलचन्द्रप्रभो । अ० विद्युत्प्रभो¹⁹ । अ०

1 A & C₂ अक्षिरतिकरो

2 A अजर्थो ; C₂ अजर्थ

3 C₁ क्षयोपगतो

4 C₂ विमलप्रभा

5 After this the mss. repeat वरधमसुद्धो see ante, p. 142, l. 20.

6 C₁ समाता ; C₂ समन्तो

7 C₁ रतिरहो

8 C₁ धर्मगती ; see supra fn. धर्मङ्गतो ।

9 C₁ वाति

10 A & C₂ विमल विकिरणो ; C₁ विमतिविकरणो

11 C₁ -कारा

12 C₁ निरतिशयः

13 A & C₂ विमुक्तो

14 In all mss. it occurs twice.

15 C₁ पति ; C₂ प्रति

16 C₂ रोषनिरोष

17 See fn. 4.

18 C₂ वारिपूर्ण

19 C₂ प्रभो

महाव्यूहो । अ० ¹सर्वलोकप्रभाकरो । अ० समाधिसरता² । अ० अनय-
 विनयनयविमुक्तो । अ० अनुसर्णासर्वसमवसरणो । अ० अनिलनियतो³ ।
 अ० तथतास्थितनिश्चितो । अ० ⁴कायकलिसंप्रमथनो । अ० वाक्कलिविध्वंसनो ।
 अ० गगनकल्पो । अ० आकाशसङ्गविमुक्तिनिरूपलेपो । इमे आयुष्मन् शारिपुत्र
 5 समाधयो यैः समाधिभिर्विहरन् बो० महासत्त्वः क्षिप्रमनुत्तरां सम्यक्संबोधि-
 मभिसंबुध्यते । अन्यानि चासंख्येयाप्रमेयाणि समाधिमुखानि येषु
 शिष्यमाणा बो० महासत्त्वाः क्षिप्रमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते ।

तत्र कतमः शूरङ्गमो नाम समाधिः । येन समाधिना सर्वसमाधीनां
 गोचरमनुभवत्ययमुच्यते शूरङ्गमो नाम समाधिः । तत्र कतमो रत्नमुद्रो नाम
 10 समाधिः । येन समाधिना सर्वसमाधयो मुद्रिता भवत्ययमुच्यते रत्नमुद्रो नाम
 समाधिः । एवं यावत् तत्र कतम आकाशसङ्गविमुक्तिनिरूपलेपो नाम समाधिः ।
 यत्र समाधौ स्थित्वा सर्वधर्माणामाकाशसङ्गविमुक्तिनिरूपलेपतामनुप्राप्तोत्यय-
 मुच्यते आकाशसङ्गविमुक्तिनिरूपलेपो नाम समाधिः । इति⁵ मृद्ग्रधर्मस्या-
 लम्बनाकारविशेषः ।

15 अथ खलवायुष्मन् सुभूतिर्बद्धानुभावेन आयुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचत् ।
 व्याकृतोऽयमायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वः पूर्वकैस्तथागतैरर्हद्भिः सम्यक्-
 संबुद्धैः । येऽप्येतर्हि दशदिशि लोके तिष्ठन्ति धियन्ते यापयन्ति । तेऽपि तथागता
 अर्हन्तः सम्यक् संबुद्धस्तं बो० महासत्त्वं व्याकुर्वन्ति । य एतैः समाधिभि-
 र्विहरति स समाधिमपि न समनुपश्यति । स न च तेन समाधिना मन्यते⁶
 20 अहं समाहित इति । अहं समाधिं समापत्स्ये । अहं समाधिं समापन्नः ।
 अहं समाधिं समापद्ये⁷ । सर्वे एते विकल्पा बो० महासत्त्वस्य न विद्यन्ते
 नोपलभ्यन्ते । इति मध्याग्रधर्मस्यालम्बनाकारविशेषः ।

1 C₁ omits सर्वे.

2 C₂ समस्ता

3 C₁ विरतो

4 A & C₂ कायलि

5 A मूर्द्धागै ।

6 A omits न समाधिना मन्यते ; C₁ समाधि मन्यते ।

7 C₂ ०पद्यते

शा०¹ आह । किं पुनरायुष्मन् सु०² एषु समाधिषु स्थितो बो० महासत्त्वो व्याक्रियते तथागतैरहङ्गिः सम्यकपञ्चद्वैः ।

सु० आह । नो हीदमायुष्मन् शा० । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायुष्मन् शा० नान्या प्रज्ञापारमिता अन्यः समाधिः अन्यो बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्व 5 एव समाधिः समाधिरेव बोधिसत्त्वः ।

शा० आह । यद्यायुष्मन् सु० नान्यः समाधिः³ नान्यो बोधिसत्त्वः समाधिरेव बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्व एव समाधिः⁴ सर्वधर्मसमतामुपादाय । तत् किं शक्यः स समाधिदर्शयितुम् ।

सु० आह । न ह्येतदायुष्मन् शा० ।

10 शा० आह । किं पुनरायुष्मन् स कुलपुत्रस्तं समाधिं संजानीते ।

सु० आह । नायुष्मन् शा० स कुलपुत्रस्तं समाधिं संजानीते ।

शा० आह । कथं न⁵ संजानीते ।

सु० आह । यथा न विकल्पयति ।

शा० आह । कथं न विकल्पयति ।

15 सु० आह । अविद्यमानत्वेन सर्वधर्माणाम् एव समाधिं न विकल्पयति । अनेनायुष्मन् शा० पर्यायेण बो० महासत्त्वो न संजानीते ।

शा० आह । कथं न संजानीते ।

सु० आह । अविकल्पत्वेन तस्य समाधे बो० महासत्त्वो न संजानीते ।

इति ⁶अधिमात्राप्रधर्मस्यालम्बनाकारविशेषः ।

20 अथ खलु भगवानायुष्मते सुभूतये⁷ साधुकारमदात् । साधु साधु सु० यथापि नाम ते मया ⁸अरणाविहारिणामग्रतायां निर्दिष्टस्य निर्देशः । एवं सु० बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् । एवं

1 शा० = शारिपुत्र

2 सु = सुभूतिः or सुभूते

3 C₁ & C₂ drop it.

4 A समाधिना

5 A & C₂ कथञ्च ; C¹ कथञ्च

6 Mss. omit इति ; A ०मात्राञ्च ; C₁ ०मात्राञ्च

7 C₁ & C₂ ०तैथी

8 A अरणा

ध्यान yāvat दानपारमितायां शिक्षितव्यम् । एवं सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षेषु
धर्मेषु यावदष्टादशावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु शिक्षितव्यम् ।

अथ खलवायुष्मान् शा० भगवन्तमेतदवोचत् । एवं शिक्षमाणा भगवन्
बा० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां शिक्षते । भगवानाह । एवं शिक्षमाणाः शा०
5 बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां शिक्षते अनुपलम्भयोगेन । एवं ध्यानपा० as
before यावद् विस्तरेण सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षेषु धर्मेषु शि०¹ यावदप्रमाणाध्याना-
रूप्यसमापत्तिषु शि० । दशबलचतुर्वैशारद्याष्टादशावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु शि० ।

शा० आह । किमिति भगवन् नोपलभते² ।

भगवानाह । आत्मानं शारिपुत्र नोपलभते³ यावत् सत्त्वजीवपोष-
10 पुरुषपुद्गलमनुजमानवकारकवेदकजानकपश्यकान् नोपलभते अत्यन्तविशुद्धिता-
मुपादाय यावद् व्यस्तसमस्तान्⁴ स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादान्
नोपलभते अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय । दुःखं नो⁵ समुदयं नो० निरोधं नो० ।
मार्गं नो० । रूपधातुं नो० । आरूप्यधातुं नो० । अप्रमाणाध्यानारूप्य-
समापत्तोर्नो० । स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणद्विपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गाङ्गो० ।
15 पारमिता नो० । दशबलचतुर्वैशारद्याष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान् नो० । स्रोतःपञ्च
नो० । सकृदागामिनं नो० । अनागामिनं नो० । अर्हन्तं नो० । प्रत्येकबुद्धं नो० ।
बाधिसत्त्वं नो० । बुद्धं नो० ।

शा० आह । का पुनर्भगवन् विशुद्धिः ।

भगवानाह । अनुत्पादः शारिपुत्र अप्रादुर्भावोऽनुपलम्भोऽनभिसंस्कारो
20 विशुद्धिरित्युच्यते । इति सामान्येन विकल्पसंप्रयोगाधिकारः ।

शा० आह । एवं शिक्षमाणा भगवन् बो० महासत्त्वः कतमेषु धर्मेषु
शिक्षते ।

भगवानाह । एवं शिक्षमाणाः शारिपुत्र बोः महासत्त्वो न कस्मिंश्चिद्

1 शि० = शिक्षते अनुपलम्भयोगेन

2 Mss. लभ्यते

3 A लभ्यते

4 A समस्तात् ; C₁ समस्ता

5 नो० = नोपलभते अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय ।

धर्मेषु शिञ्जते । तत् कस्य हेतोः । नैते शारिपुत्र धर्मास्तथा संविद्यन्ते यथा बालपृथग्जनानामभिनवेशः ।

शा० आह । कथं भगवन्नैते धर्माः संविद्यन्ते ।

भगवानाह । तथा न संविद्यन्ते यथा बालपृथग्जनानामभिनवेशः ।

5 शा० आह । कथं भगवन्नैते धर्माः संविद्यन्ते ।

भगवानाह । यथा न संविद्यन्ते तथा संविद्यन्ते । एवमसंविद्यमानाः¹ तेनोच्यतेऽविद्येति² ॥ इति उष्मगतविकल्पसंप्रयोगे प्रथमोऽविद्याविकल्पः ॥

शा० आह । केन कारणेनोच्यते असंविद्यमाना अविद्येति³ ।

भगवानाह । रूपं शा० न संविद्यते अध्यात्मशून्यतामुपादाय बहिर्धाशू⁴

10 अध्यात्मबहिर्धाशू० यावद्भावस्वभावशू० । वेदना संज्ञा संस्कारा विज्ञानं शा० न संविद्यते अ०⁵ । यावत् सर्वात्रिशद्बोधिपक्षा धर्मा न संविद्यन्ते यावद्ष्टादशवैशिकबुद्धधर्मा न संविद्यन्ते अ० ॥ इति तत्रैव द्वितीयो रूपादिस्कन्धविकल्पः ॥ तत्र बाला अविद्यायां तृष्णायाञ्चाभिनिविष्टाः । तैरविद्यां तृष्णां च कल्पितां⁷ कल्पयित्वा अविद्यातृष्णाभ्यामभिनविश्य⁸ उभाभ्यां 15 अन्ताभ्यां सक्तास्ते उभावन्तौ⁹ न जानन्ति न पश्यन्ति यथा धर्मा न संविद्यन्ते । ते¹⁰ तान् धर्मान् कल्पयित्वा नामरूपे अभिनविष्टाः । यावद् बुद्धधर्मेष्वभिनविष्टाः ॥ इति तत्रैव तृतीयो नामरूपाभिनवेशविकल्पः ॥ ते धर्मेष्वभिनविष्टा असंविद्यमानाबुभावन्तौ कल्पयन्ति कल्पयित्वा न जानन्ति न पश्यन्ति । किं न जानन्ति न पश्यन्ति । रूपं न जानन्ति न पश्यन्ति । वेदनां 20 संज्ञां संस्कारान् विज्ञानं न०¹¹ । यावत् स्कन्धघात्वायतनप्रतीत्यस्मुत्पादं न०

1 A ०मानास्तमोच्यते ; cf. S. 842.

2 C₁ & C₂ अविद्यति

3 C₁ अविद्यन्ते ; C₂ अविद्यति

4 शू० = शून्यतामुपादाय

5 अ० = अध्यात्मशून्यतामुपादाय । बहिर्धाशून्यतामुपादाय । अध्यात्मबहिर्धाशून्यतामुपादाय ।

6 A तेन विद्या

7 A कल्पितायां

8 C₂ निवासा

9 C₁ उत्सवन्ती

10 A & C₂ omit it.

11 न० = न जानन्ति न पश्यन्ति

यावदष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान् न० । तेन ते बाला इति संख्यां गच्छन्ति ॥ इति
 तत्रैव चतुर्थोऽन्तद्वयासक्तिविकल्पः¹ ॥ ते अविद्यातृष्णाप्रत्ययं न०² । रूपं
 संक्लिष्टमिति न० । एवं रूपं व्यवदानमिति न० । वेदनां संज्ञां विज्ञानं संक्लिष्ट-
 मिति न० । एवं विज्ञानं व्यवदानमिति न० । ते न निर्यास्यन्ति । कुतो न
 5 निर्यास्यन्ति । कामघातो न नि०³ । रूपघातोर्न नि० । आरूप्यघातोर्न नि० ।
 श्रावकप्रत्येकबुद्धधर्मेभ्यो न नि० ॥ इति तत्रैव पञ्चमः संक्लेशव्यवदानज्ञान⁴-
 विकल्पः ॥ ते न श्रद्दधति । किमिति न श्रद्दधति । रूपं रूपेण शून्यमिति न
 श्रद्दधति । यावद्बोधि बोध्यात्मना शून्यमिति न श्रद्दधति । ते न प्रतिष्ठन्ते ।
 किमिति न प्रतिष्ठन्ते । दानपारमितायां न प्र०⁵ yāvat प्रज्ञापारमितायां
 10 न प्र० । अविनिवर्तनीयभूमौ न प्र० यावत् बुद्धधर्मेषु न प्र० ।
 अनेन कारणेन बाला इत्युच्यन्ते । ते अभिनिविष्टाः । किमिति अभिनिविष्टाः ।
 रूपं yāvat विज्ञानेष्वभि०⁶ । रागद्वेषमोहेष्वभि० । दृष्टिकृतेष्वभि० यावद्
 बोधावभि० । शारिपुत्र आह । एवं शिक्तमाणो भगवन् बो० महासत्त्वः
 प्रज्ञापारमितायां शिक्तते सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति । भगवानाह । एवं
 15 शिक्तमाणाः शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्र०⁷ । भगवानाह । इह शारिपुत्र बो०
 महासत्त्वः प्रज्ञापारमितामनुपायकुशलः कल्पयत्यभिनिविशते । ध्यानपारमितां
 क०⁸ yāvat दानपारमितां क० । एवमप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तीः क० ।
 स्मृत्युपस्थानं सम्यक्प्रहाणद्विपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गान् क० । दशबल-
 वैशारद्यप्रतिसंविदष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान् क० यावत् सर्वधर्मान् सर्वाकार-
 20 ज्ञतां क० । अनेन शारिपुत्र पर्यायेण बो० महासत्त्वः प्र० । शारिपुत्र आह ।
 एवं शिक्तमाणो भगवन् बो० महासत्त्वः प्र० । भगवानाह । एवं शिक्तमाणाः
 शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्र० ॥ इति तत्रैव षष्ठ आर्यमार्गप्रतिष्ठानविकल्पः ॥

1 A यशक्ति ; C₁ यशक्ति

2 न० = न जानन्ति न पश्यन्ति

3 नि० = निर्यास्यन्ति

4 A महेशः ; C₁ & C₂ व्यवदाना

5 प्र० = प्रतिष्ठन्ते

6 भि० = भिनिविष्टाः

7 प्र० = प्रज्ञापारमितायां न शिक्तते । सर्वाकारज्ञतायां न निर्यास्यति ।

8 क० = कल इत्यभिनिविशते

9. A • बाह

शारिपुत्र आह । कथं पुनर्भगवन् बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां शिक्षते
यथा शिक्षमाणः सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति । भगवानाह । यदा शारिपुत्र
बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् प्रज्ञापारमितां नोपलभते न समनुपश्यति ।
एवं खलु शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् प्रज्ञापारमितायां
5 शिक्षमाणः सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति अनुपलम्भयोगेन । एवं ध्यानपारमितां
yāvat दानपारमितां नो०¹ यावद्बोधिं सर्वाकारज्ञतां नो० । एवं खलु
शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् प्रज्ञापारमितायां शिक्षमाणः
सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यत्यनुपलम्भयोगेन ॥ इति तत्रैव सप्तम उपलम्भविकल्पः ॥
शारिपुत्र आह । कस्यानुपलम्भयोगेन । भगवानाह । आत्मानं शारिपुत्र
10 नो० अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय ॥ इति तत्रैवाष्टम आत्मादिविकल्पः² ॥
अनुत्पादः शारिपुत्राप्रादुर्भावोऽनभिषंस्कारो विशुद्धिः ॥ इति तत्रैव
नवमो विशुद्धयत्पादादिविकल्पः ॥ इति प्रथमो³ ग्राह्यविकल्पः ॥

सोऽनुपायकुशलो रूपं क०⁴ यावद् विज्ञानं क० ॥ इति मूर्धगतविकल्पसंप्रयोगे
15 प्रथमो राश्यर्थविकल्पः ॥ चक्षुः क० एवं यावन्मनः । रूपं क० एवं यावद् धर्मान् ॥
इति तत्रैव द्वितीय आयद्वारार्थविकल्पः ॥ चक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानघातून् क० । एवं
यावन्मनोधर्ममनोविज्ञानघातून् क० ॥ इति तत्रैव तृतीयो गोत्रार्थविकल्पः ॥
अविद्यां क० एवं यावज्जरामरणां क० ॥ इति तत्रैव चतुर्थ उत्पादार्थविकल्पः ॥
सोऽध्यात्मशून्यतां⁵ बहिर्धाशू० अध्यात्मबहिर्धाशू० यावदभावस्वभावशू०
20 क० ॥ इति तत्रैव पञ्चमः शून्यतार्थविकल्पः ॥ षट्पारमिताः क० ॥ इति तत्रैव
षष्ठः पारमितार्थविकल्पः ॥ सप्तत्रिंशद् बोधिपत्तान्⁶ धर्मान् क० ॥ इति तत्रैव
सप्तमो दर्शनमार्गविकल्पः ॥ स ध्यानाभिज्ञाप्रमाणारूप्यसमापत्तीः क० ॥
इति तत्रैवाष्टमो भावनामार्गविकल्पः ॥ स दशतथागतबलानि यावत् सर्वा-

1 नो० = नोपलभते न समनुपश्यति

3 C₂ प्रथमा

4 क० = कल्पयत्यभिविशते

6 Mss. drop स्वभाव

2 C₂ ० आत्माविकल्पः

5 C₂ शून्यतायां

7 C₁ पञ्चधर्मान्

कारज्ञतां क० ॥ इति तत्रैव नवमो शैल्यमार्गविकल्पः ॥ इति द्वितीयो ग्राह्य-
विकल्पः ॥

आत्मानं शारिपुत्र नोप०¹ । एवं सत्त्वं जीवं पोषं पुरुषं पुद्गलं मनुजं
मानवं कारकं वेदकं जानकं पश्यकञ्चो² । तत् कस्य हेतोः । अत्यन्ततया-
5 आत्मा न विद्यते नो० ॥ इति ³ज्ञान्तिसहगतविकल्पसम्प्रयोगे⁴ प्रथमः
स्वतन्त्रात्मविकल्पः⁵ ॥ रूपं शारिपुत्र नोपलभते यावद्विज्ञानं नो० ॥ इति
तत्रैव द्वितीय एकात्मविकल्पः ॥ चक्षुः शारिपुत्र नो० एवं यावन्मनः । रूपं
नो० एवं यावद् बुद्धधर्माञ्चो⁶ ॥ इति तत्रैव तृतीयः कारणात्मविकल्पः ॥
चक्षुरूपविज्ञानानि शारिपुत्र नो० यावत् मनोधर्ममनोविज्ञानानि नो० ॥ इति
10 तत्रैव चतुर्थो ⁷द्रष्टाद्यात्मविकल्पः ॥ प्रतीत्यसमुत्पादं शारिपुत्र नो० यावदा-
रूप्यसमापत्तीर्नो० ॥ इति तत्रैव षष्ठो वैराग्याधारात्मविकल्पः ॥ आर्यसत्यानि
नो० ॥ इति तत्रैव सप्तमो दर्शनाधारात्मविकल्पः ॥ अष्टौ विमोक्षान् नवानुपूर्व-
विहारसमापत्तीर्नो⁸ ॥ इति तत्रैवाष्टमो भावनाधारात्मविकल्पः ॥ दशबलानि
नो० यावत् सर्वाकारज्ञतां नो० । कथं नो० । आत्मत्वेन । तत् कस्य
15 हेतोः । आत्मनोऽत्यन्तविशुद्धितामुपादाय ॥ इति तत्रैव नवमः कृतार्थता-
धारात्मविकल्पः⁹ ॥ इति प्रथमो ग्राह्यविकल्पः¹⁰ ॥

अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । यो भगवन् पृच्छेत्
किमयं¹¹ मायापुरुषः प्रज्ञापारमितायां शिक्षित्वा सर्वाकारज्ञतायां¹² नियतस्य-

1 नो० = नोपलभते

2 C₂ drops all anusvāras.

3 A ज्ञान्निगत ; C₂ ज्ञान्तिसहगत

4 C₂ सम्प्रयोगैः प्रथमः

5 A & C₁ त्मविकल्पः

6 C₁ धर्मानोप०

7 A द्रष्टाद्या०

8 C₂ पत्तिनो०

9 C₁ कृतार्थधारात्म०

10 Ś. ch. v ends here.

11 C₂ या भगवन्पृच्छिद्विमयं ; C₁ भगवान् पृच्छे किमयं ; A भगवन्
पृच्छन् किमयं

12 C₁ ज्ञतानि०

तीति । तस्यैवं पृच्छतः कथं निर्देष्टव्यं स्यात् । एवं ध्यानपारमितायां
yāvat दानपारमितायां शि०¹ । तस्यैवं etc.² यावत् सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षेषु
धर्मेषु यावत् सर्वाकारज्ञातायां शि० सर्वाकारज्ञतां प्राप्स्यतीति । तस्यैवं etc.

भगवानाह । तेन हि सुभूते स्वामेवात्र³ प्रतिप्रक्ष्यामि । यथा ते क्षमते
5 तथा व्याकुर्याः⁴ । तत् किं मन्यसे सुभूते । अन्यद्रूपमन्या माया अन्य
वेदना अन्या संज्ञा अन्ये संस्काराः अन्यत् विज्ञानमन्या माया । सुभूतिराह ।
नो भगवान् ॥ इत्यप्रधर्मगतविकल्पसंप्रयोगे प्रथमः ⁵स्कन्धप्रज्ञसिविकल्पः ॥

भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते । अन्या माया अन्यच्चक्षुः ।
अन्या माया अन्यच्छ्रोत्रं घ्राणं जिह्वा कायोऽन्या माया अन्यन्-
10 मनः अन्या माया अन्यद्रूपं अन्या माया अन्यः शब्दो गन्धो रसः स्पृष्टव्यः ।
अन्या माया अन्ये धर्माः । सुभूतिराह । नो भगवन् ॥ इति तत्रैव द्वितीय आयतन-
प्रज्ञसिविकल्पः ॥

भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते अन्या माया अन्यच्चक्षु-
विज्ञानं and so on up to अन्या माया अन्यत् मनोधर्ममनोविज्ञानम्
15 अन्या माया अन्यः चक्षुःसंस्पर्शः and so on up to अन्या माया
अन्यो मनःसंस्पर्शः । सु० । नो०⁶ । भ० । त०⁷ । अन्या माया
अन्यच्छ्रोत्रघ्राणजिह्वाकायमनःसंस्पर्शप्रत्ययवेदनादुत्पद्यते वेदयितं सुखं वा दुःखं
वा अदुःखासुखं वा⁸ । सु० । नो० ।

भ० । त० । अन्या माया अन्यः पृथिवीघातुरन्या माया अन्योऽन्धातु
20 and so on up to अन्यो विज्ञानघातुः । सुभूतिराह नो भगवन् अन्य
पृथिवीघातुरन्या माया । पृथिवीघातुरेव माया मायैव पृथिवीघातुः and

1 शि० = शिचिच्चा सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यतीति ।

2 तस्यैवं etc. = तस्यैवं पृच्छतः कथं निर्देष्टव्यं स्यात् ।

3 A & C₂ तामेवात्र 4 C₂ व्याकुर्यात् 5 C₁ क्षमते०

6 सु० नो० = सुभूतिराह । नो भगवन् ।

7 भ० त० = भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते ।

8 A drops here 2 lines.

so on up to नो भगवन्नन्यो विज्ञानधातुरन्या माया । विज्ञानधातुरेव माया मायैव विज्ञानधातुः ॥ इति तत्रैव तृतीयो धातुप्रज्ञसिविकल्पः ॥

भ० । त०^१ । अन्या माया अन्यः प्रतीत्यसमुत्पादः । सु० । नो भगवन्नन्या अविद्या अन्या माया । अविद्यैव माया मायैवाविद्या and so on up to नो भगवन्नन्यज्जजरा मरणमन्या माया । जरा मरणमेव माया मायैव जरा मरणम् ॥ इति तत्रैव चतुर्थः प्रतीत्यसमुत्पादप्रज्ञसिविकल्पः ।

भ० । त० । अन्या माया अन्ये सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षा धर्माः । सु० । नो^२ ॥ इति तत्रैव पञ्चमो व्यवदानप्रज्ञसिविकल्पः ॥

भ० । त० । अन्या माया अन्या शून्यता । अन्या माया अन्यत् निमित्तमन्या 10 माया अन्यत् प्रणिहितम् । सु० । नो० ॥ इति तत्रैव षष्ठो दशनमार्गप्रज्ञसिविकल्पः ॥

भ० । त० । अन्या माया अन्या ध्याना रूप्यसमापत्तयः । सु० । नो० ॥ इति तत्रैव सप्तमो भावनामार्गप्रज्ञसिविकल्पः ॥

भ० । त० । अन्या माया अन्या सर्वशून्यता । सु० । नो० । इति तत्रैवाष्टमो विशेषमार्गप्रज्ञसिविकल्पः ।

15 भ० । त० । अन्या माया अन्यानि दशबलानि । अन्या माया अन्येऽष्टादशावेणिकाबुद्धधर्माः । सु० । नो० ।

भ० । त० । अन्या माया अन्यो बोधिः । सु० । नो भगवन् अन्या माया अन्यद्रूपं रूपमेव भगवन् माया मायैव भगवन् रूपम् and so on up to नो भगवन् अन्या माया अन्यद् विज्ञानं विज्ञानमेव भगवन् माया 20 मायैव भगवन् विज्ञानम् ।

न भगवन् अन्यच्चक्षुरन्या माया न भगवन् अन्यद्रूपमन्या माया and so on as before (see p. 151, ll. 14-18) to अदुःखं वा असुखं वा ।^३ न भगवन् अन्या माया अन्ये बोधिपक्षा धर्माः । बोधिपक्षा धर्मा एव भगवन् माया । मायैव भगवन् बोधिपक्षा धर्माः । न भगवन्

1 भ० त० = भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते

2 सु० नो० = सुभूतिराह । नो भगवन् ।

3 Mss. add here अन्या माया ।

अन्या माया अन्येऽष्टादशावेणिका बुद्धधर्माः । अष्टादशावेणिका बुद्धधर्मा
एव भगवन् माया मायैव भगवन्नष्टादशावेणिका बुद्धधर्माः । न भगवन् अन्या
माया अन्यो बोधिः बोधिरेव माया मायैव भगवन् बोधिः ।

भ० । त०^१ । अपि नु मायाया उत्पादो वा निरोधो वा । सु० । नो०^२ । भ० ।

5 त० । मायायाः संक्लेशो वा व्यवदानं वा । सु० । नो० । भ० । त० । यस्य नोत्पादो
न निरोधो न संक्लेशो न व्यवदानं स प्रज्ञापारमितायां शिञ्जते ध्यान-
पारमितायां yāvat दानपारमितायां शिञ्जते । अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तिषु
शिञ्जते सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षेषु धर्मेषु अभिज्ञादशबलवैशारद्यप्रतिसंविदावेणिक-
बुद्धधर्मेषु शिञ्जते । सर्वज्ञतायां^३ निर्यास्यति यावत् सर्वाकारज्ञतामनु-
10 प्राप्स्यति । सु० । नो० ।

भ० । त० । अत्रैषा संज्ञा समज्ञा प्रज्ञसिर्व्यवहारो बोधिसत्व इति पञ्च-
सूपादानस्कन्धेषु । सु० । नो० । भ० । त० । संज्ञा समज्ञा प्रज्ञसिर्व्यवहारमात्रेण
पञ्चानामुपादानस्कन्धानामुत्पादो वा निरोधो वा संक्लेशो वा व्यवदानं वा
उपलभ्यते । सु० । नो० । भ० । त० । यस्य न संज्ञा न समज्ञा न प्रज्ञसिर्न

15 व्यवहारो न नाम न नामप्रज्ञसिर्न कायो न कायकर्म न वाक् न वाक्कर्म न
मनो न मनःकर्म नोत्पादो न निरोधो न संक्लेशो न व्यवदानमपि न स
प्रज्ञापारमितायां शिञ्जित्वा सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति । सु० । नो० । भ० ।

एवं खलु सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां शिञ्जित्वा सर्वाकारज्ञतायां
निर्यास्यति अनुपलम्भयोगेन । सु० । एवं भगवन् बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापार-

20 मितायां शिञ्जमाणेन मायापुरुषेणैव शिञ्जितव्यं भगवत्यनुत्तरायायां सम्यक्
संबोधौ । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् स^४ एव मायापुरुषो वेदितव्यः ।
यदुत्^५ पञ्चोपादानस्कन्धाः । भ० । त० । अपि त्विमे^६ पञ्चोपादानस्कन्धाः
प्रज्ञापारमितायां शिञ्जित्वा सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति । सु० । नो० । तत्

1 भ० त० = भगवानाह । तत् किं मन्यसे सुभूते ।

2 सु० नो० = सुभूतिराह । नो भगवन् ।

4 A omits स

6 A त्वमीयं C₂ त्वमीपक्षो० ; cf S. 905.

3 C₂ सर्वाकारज्ञतायां

5 A & C₁ यदुतेयं

कस्य हेतोः । तथाहि भगवन्नभावस्वभावाः^१ पञ्चोपादानस्कन्धाः । एवं स्वप्नोपमाः पञ्चस्कन्धाः^२ स्वप्नश्चाभावस्वभावो नोपलभ्यते^३ तथैव पञ्चस्कन्धा अभवस्वभावतया नोपलभ्यन्ते । भ० । त० । प्रतिश्रुतकोपमाः पञ्चस्कन्धाः प्रतिभासोपमाः निर्मितिकोपमाः प्रतिबिम्बोपमाः पञ्चस्कन्धाः प्रज्ञापारमितायां शिद्धित्वा
 5 सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति । सु० । नो० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन्नभावस्वभावो प्रतिश्रुतक एव प्रतिभासो निर्मितकं प्रतिबिम्बस्तथैव पञ्चस्कन्धा अभवस्वभावतया नोपलभ्यन्ते । तथाहि भगवन् मायोपमं रूपं मायोपमा वेदना yāvat विज्ञानं । यच्च विज्ञानं तत् षडिन्द्रियं ते पञ्चस्कन्धास्ते च अध्यात्मशून्यतया नोपलभ्यन्ते । बहिर्धाशून्यतया नोप०^४ । अध्यात्म-
 10 बहिर्धाशून्यतया नोप० । यावदभावस्वभावशून्यतया नोप० । सचेदेवं भगवन् भाष्यमाणो यो बो० महासत्त्वो नावलीयते न संलीयते न विप्रतिसारी भवति नोत्रस्यति न सन्त्रस्यति न सन्त्रासमापद्यते, वेदितव्यमयम्भगवन् निर्यास्यति सर्वज्ञतायां सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्स्यति ॥ इति तत्रैव नवमोऽशौक्षमार्गप्रज्ञसि-
 विकल्पः ॥ इति द्वितीयो ग्राहकविकल्पः ।

15 अथ खलवायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । मा खलु^५ भगवन् नवयानसंप्रस्थितो बो० महासत्त्व इमं निर्देशं श्रुत्वा अवलीयते संलीयते विप्रतिसारी भवेत् । उत्त्रस्येत् सन्त्रस्येत् सन्त्रासमापद्येत । भगवानाह । सचेत् सुभूते नवयानसंप्रस्थितो बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् अनुपाय-
 कुशलो भवेन्न चकल्याणमिन्नहस्तगतो भवेत् उत्त्रस्येत् संत्रस्येत् सन्त्रासमापद्येत ।
 20 सुभूतिराह । कतमद् भगवन् बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायाञ्चरत उपायकौशल्यं यत्र चरन् बो० महासत्त्वो नोत्त्रस्यति etc.^६ ।

भगवानाह । इह सुभूते बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तेन चित्तेन रूपमनित्यमिति प्रत्यवेक्षते न चोपलभते । वेदनां स०^७ । संज्ञां स० । संस्कारान्

1 A ० भगवन्नभावस्वभावाः 2 A स्वप्नश्चाभावः 3 A ० लभ्यः

4 नोप० = नोपलभ्यन्ते, A. sometimes नोपलभ्यन्ते । 5 Ś 910 : माहैव

6 नोत्त्रस्यति etc. = नोत्त्रस्यति न सन्त्रस्यति न सन्त्रासमापद्यते ।

7 स० = सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तेन चित्तेनाजित्वेति प्रत्यवेक्षते न चोपलभते ।

स० । विज्ञानं स० । इदं सुभूते बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरत्
उपायकौशल्यं वेदितव्यम् ।

पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तेन चित्तेन
रूपं दुःखमिति प्रत्यवेक्षते न चोपलभते and so on as in p. 154,

5 lines 23ff. only अनित्य is replaced by दुःखं, शून्यं, अनात्म, शान्तं,
विविक्तं, अनिमित्तं, अप्रणिहितं up to उपायकौशल्यं वेदितव्यम् ।

पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् सर्वाकारज्ञताप्रति-
संयुक्तैर्मनसिकारैर्या¹ धर्मदेशनाङ्करोत्यनुपलम्भयोगेन इयं बो० महासत्त्वस्य
दानपारमिता । तेषामेव सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तानां मनसिकाराणाम-

10 परामर्षणाता इयं² शीलपा³ । या⁴ क्षमणारोचनप्रत्यवेक्षणाता⁵ इयं०
ज्ञान्तिपा० । या० अनुत्सृष्टिरियं० वीर्यपा० । या० च श्रावकप्रत्येक-
बुद्धप्रतिसंयुक्तानां मनसिकाराणामनवकाशदानता अन्येषामपि वाकुशलानां
धर्माणामियं० ध्यानपा० । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमिता-
याञ्चरन् नोत्त्रस्यति etc. ।

15 पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्नेवं प्रत्यवेक्षते न रूप-
शून्यतया रूपं शून्यं, रूपमेव शून्यता, शून्यतैव रूपम् । न वेदनाशून्यतया
वेदना शून्या, वेदनेव शून्यता, शून्यतैव वेदना, and so on with the
remaining स्कन्धs ; the groups of धातुs ; आयतनs ; विज्ञानs ;
संस्पर्शs ; संस्पर्शप्रत्ययवेदयितs ; स्मृत्युपस्थानs, एवं सम्यक्प्रहाणद्धि-
20 पादेन्द्रियबलबोधयङ्गानि । न मार्गशून्यतया मार्गः शून्यो, मार्ग एव शून्यता,
शून्यतैव मार्गः । न बलवैशारद्यावेणिकबुद्धधर्मशून्यतया बुद्धधर्माः शून्याः,
बुद्धधर्मा एव शून्यता. शून्यतैव बुद्धधर्माः । इयं सुभूते बो० महासत्त्वस्य

1 A यान् ; C₂ या

2 इयं = इयं बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य

3 पा० = पारमिता

4 या० = या तेषामेव सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तानां मनसिकाराणाम्

5 cf. S. 921.

प्रज्ञापारमिता, एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् नोत्त्रस्यति
etc. । इत्युपायकौशल्यं¹ प्रथमः संपरिग्रहः ।

सुभूतिराह । कतमानि भगवन् बो महासत्त्वस्य कल्याणमित्राणि
यैः परिगृहीत इमं प्रज्ञापारमितानिर्देशं श्रुत्वा² नोत्त्रस्यति etc.

- 5 भगवानाह । इह सुभूते बो० महासत्त्वस्य कल्याणमित्रानि यान्यस्य³
रूपमनित्यमिति धर्मं देशयन्ति तच्चानुपलम्भयोगेन । तानि च कुशल-
मूलानि न भ्रावकप्रत्येकबुद्धभूमौ परिणामयन्ति अन्यत्र सर्वाकारज्ञतायाः ।
वेदना संज्ञा संस्कारा विज्ञानमनित्यमिति etc. as before ll. 6-7 up to
सर्वाकारज्ञतायाः । अमूनि सुभूते बो० महासत्त्वस्य कल्याणमित्राणि यान्यस्य
10 रूपं दुःखमिति धर्मं देशयन्ति । रूपमनात्मेति शान्तमिति विविक्तमिति
शून्यमिति अनिमित्तमिति अप्रणिहितमिति धर्मं देशयन्ति तच्चानुपलम्भ etc as
before ll. 6-7 up to सर्वाकारज्ञतायाः । वेदना संज्ञा संस्काराः यान्यस्य
विज्ञानं दुःखमिति etc. as before ll. 10-12 up to सर्वाकारज्ञतायाः । अमूनि
सुभूते बो० महासत्त्वस्य कल्याणमित्राणि । पुनरपरं सुभूते बो० महा-
15 सत्त्वस्य कल्याणमित्रानि यान्यस्य चक्षुरनित्यमिति धर्मं देशयन्ति etc. as
before. And so on with the remaining घातुः ; विज्ञानः ;
संस्पर्शः ; संस्पर्शप्रत्ययवेदयितः ; स्मृत्युपस्थानः ; सम्यक्प्रहाणः ; up
to सर्वाकारज्ञतायाः । एवं सम्यक्प्रहाणानि श्रद्धिपादा इन्द्रियानि बलानि
बोध्यङ्गानि आर्याष्टाङ्गमार्गोऽनित्य इति etc. as before ll. 10-12.
20 एवमप्रमाणध्यानारूप्यसमापत्तयोऽभिज्ञा अनित्या etc. as before ll. 10-12.
एवं वैशारद्यानि प्रतिसंविदो दश तथागतबलानि अष्टादशावेणिका बुद्धधर्मा
अप्यनित्या इति धर्मं देशयन्ति दुःखा etc. as before ll. 10-12. इमानि
सुभूते बो० महासत्त्वस्य कल्याणमित्राणि यैः परिगृहीत इमं प्रज्ञापारमिता-
निर्देशं श्रुत्वा नोत्त्रस्यति etc.

1 Mss. कौशलं C₂ कुशलमूलं

2 A श्रुत्वा

3 C₂ यानि यानस्य

सुभूतिराह । कथं भगवन् बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायामनुपायकुशलो भविष्यति पापमित्रहस्तगतश्च भविष्यति । य इमं¹ प्रज्ञापारमितानिर्देशं श्रुत्वा उत्त्रसिष्यति संत्रसिष्यति सन्त्रासमापत्स्यते ।

भगवानाह । इह सुभूते बो० महासत्त्वोऽपगतसर्वाकारज्ञताप्रतियुक्तैः
5 मनसिकारैः प्रज्ञापारमितां भावयति उपलभते । तथा च प्रज्ञापारमितया मन्यते । And so on with the other पारमित्याः ; replace प्रज्ञा by ध्यान, वीयं, क्षान्ति, शील and दान ।

पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् अप०² रूपमध्यात्म-
शून्यमिति मनसिकरोति । रूपं बहिर्धाशू०³ यावद्रूपमभावस्वभावशू० and so
10 on with the other स्कन्धः । अप० तां चाध्यात्मशून्यतां बहिर्धाशून्यतां
अध्यात्मबहिर्धाशून्यतां यावदभावस्वभावशून्यतामुपलभते ताभिश्च शून्यताभि-
र्मन्यते उपलम्भयोगेन । चक्षुरध्यात्मशू०³ बहिर्धाशू० आध्यात्मबहिर्धाशू०
यावदभावस्वभावशू० । ताश्च शून्यता उपलभते तथा च मन्यते उपलम्भयोगेन ।
एवं श्रोत्रं घ्राणं जिह्वा कायो मनोऽध्यात्मशू० as before ll. 7-9. And so on
15 with the आयतनः ; विज्ञानः ; संस्पर्शः ; and संस्पर्शप्रत्ययवेदयितः ।
एवमविद्यायां यावज्जरामर्यामध्यात्मशू० as before ll. 7-9 ।

पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् अप० स्मृत्युपस्थानानि
भावयति तानि च स्मृत्युपस्थानानि उपलभते तैश्च मन्यते उपलम्भयोगेन ।
एवं सम्यक्प्रहाणानि yāvat बुद्धधर्मान् भावयति । तांश्च बुद्धधर्मानुपलभते
20 तैश्च मन्यते उपलम्भयोगेन । एवं खलु सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां
चरन्नुपायकुशल इमं प्रज्ञापारमितानिर्देशं श्रुत्वा उत्त्रस्यति etc⁴ ।

सुभूतिराह । कथं भगवन् बो० महासत्त्वः पापमित्रपरिगृहीतो भवति ।

1 C₂ इयं

2 अप० = अपगतसर्वाकारज्ञताप्रतियुक्तै मनसिकारैः

3 शू० = शून्यमिति मनसिकरोति

4 उत्त्रस्यति etc. = उत्त्रस्यति सन्त्रस्यति सन्त्रासमापद्यते

येन पापमित्रपरिग्रहणेनेमं प्रज्ञापारमितानिदेशं¹ श्रुत्वा उत्त्रस्यति etc
 भगवानाह । इह सुभूते बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमिताया विवेचयति²
 ध्यानपारमिताया yāvat दानपारमिताया विवेचयति । नात्र³ शिक्षितव्यमिति
 नैतत् तथागतेनार्हता सम्यक्संबुद्धेन भाषितमिति कविकृतान्येतानि
 5 काव्यानि नैतानि श्रोतव्यानि नोद्ग्रहीतव्यानि न पर्यवासव्यानि न
 धारयितव्यानि न वाचयितव्यानि न मनसिकर्तव्यानि⁴ नापि परस्या-
 देशयितव्यानि । इदं⁵ etc.

पुनरपरं सुभूते बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य पापमित्रं योऽस्य न मारकर्मा-
 ग्युपदिशति । न मारदोषानाचष्ट इति हि मारः पापीयान् बुद्धवेषेण विवेचयति
 10 बो० महासत्त्वमुपसंक्रम्यैवं ब्रवीति । किं ते कुलपुत्र प्रज्ञापारमितया भावितया
 yāvat किं ते दानपारमितया भावितया । इदं etc.

पु० सु० मारः पापीयान् बुद्धवेषेण श्रावकभूमिप्रतिसंयुक्तानि सूत्राणि गेयं
 व्याकरणं गाथोदानं निदानमिति वृत्तकं जातकानि वैपुल्यमद्ग तत्रर्मावदानोपदेश-
 मुपदेक्ष्यति प्रकाशयिष्यति विभजिष्यति उत्तानीकरिष्यति संप्रकाशयिष्यति ।
 15 इमान्येवंरूपाणि मारकर्माणि चारख्यातानि नावबोधयति । इदमपि etc.

पु० सु० मा⁰⁶ बो० महासत्त्वमुपसंक्रम्यैवं वक्ष्यति । न ते कुलपुत्र किंचिद्बो-
 धिचित्तं नापि त्वमविनिवर्तनीयो नापि त्वं शक्यस्यनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभि-
 संबोद्धम् । य इमान्येवं रूपाणि मारकर्माण्याख्यातानि नावबोधयति । इदमपि
 etc.

20 पु० सु० मा⁰ बो० महासत्त्वस्य बुद्धवेषेणोपसंक्रम्यैवं वक्ष्यति चक्षुः कुल-

1 C₂ ०पारमिताया चरणनिर्देशे श्रुत्वा

2 S. 1185 : इह सुभूते बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य पापमित्रं यः प्रज्ञापार-
 मितायां चरन्तं विवेचयति विच्छिन्दयति ।

3 C₂ नीव

4 C₂ मनसितव्यानि

5 इदं, or इदमपि, or इमानि etc. = इदं, or इदमपि, or इमानि
 सुभूते बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य पापमित्रं वेदितव्यम् ।

6 मा⁰ = सावः पापीयान्

पुत्र शून्यमात्मना चात्मीयेन च । एवं श्रोत्रं yāvat मनः शून्यमात्मना चात्मी-
येन च and so on with the आयतनs ; विज्ञानs ; संस्पर्शs ; संस्पर्श-
प्रत्ययवेदयितs ; पारमिताs up to स्मृत्युपस्थानानि शून्यानि आत्मना
चात्मीयेन च एवं सम्यक्प्रहाणानि ऋद्धिपादाः इन्द्रियाणि बलानि बोध्य-
5 ज्ञानि मार्गा यावदावेणिका बुद्धधर्माः शून्या आत्मना चात्मीयेन च । किं
करिष्यत्यनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्य य इमान्येवंरूपाणि मारकर्माणि
नाचष्टे नोपदिशति । इदं etc.¹

पु० सु० मा० पा०² बो० महासत्त्वं प्रत्येकबुद्धवेषेणोपसंक्रम्यैवं वक्ष्यति ।
शून्या कुलपुत्र पूर्वदिग् बुद्धैर्भगवद्भिर्बोधिसत्त्वैः श्रावकैश्च नात्र बुद्धो न बोधि-
10 र्ण बोधिसत्त्वो न श्रावकः । एवं समन्ताद् दशदिशः शून्या बुद्धैर्भगवद्भिः
बोधिसत्त्वैः श्रावकैश्च नात्र बुद्धो न बोधिर्न बोधिसत्त्वो न श्रावकः । य
इमान्येवंरूपाणि मारकर्माणि नोपदेक्ष्यति । इमानि etc.

पु० सु० मा० पा० श्रमणवेषेणोपसंक्रम्य बो० महासत्त्वं सर्वाकारज्ञता-
प्रतिसंयुक्तेभ्यो मनसिकारेभ्यो विवेच्य श्रावकप्रत्येकबुद्धप्रतिसंयुक्तैर्मनसिकारै-
15 रनुशासिष्यति अववदिष्यति³ । य इदमेवं रूपं मारकर्म नोपदेक्ष्यति । इदं
etc.

पु० सु० मा० पा० उपाध्यायाचार्यवेषेणोपसंक्रम्य बो० महासत्त्वं बोधि-
सत्त्वचर्याया विवेचयिष्यति⁴ सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तेभ्यो मनसिकारेभ्यो विवे-
चयिष्यति । स्मृत्युपस्थानेषु नियोजयिष्यति सम्यक्प्रहाणेषु ऋद्धिपादेषु
20 इन्द्रियेषु बलेषु बोध्यङ्गेषु मार्गेषु नियोजयिष्यति शून्यतायामनिमित्ते अप्रणिहिते
नियोजयिष्यति । इमान्येवंरूपान् धर्मान् साक्षात्कृत्य श्रावकभूमिं साक्षात्-
कुरुष्व, किं ते करिष्यत्यनुत्तरया सम्यक्संबोध्यभिसंबुद्धया⁵ य इमान्येवं
रूपाणि मारकर्माणि नाचष्टे नोपदिशति । इदं etc.

1 See p. 158, fn. 5

2 पु० सु० मा० पा० = पुनरपरं सुभूते मारः पापीयान्

3 A अववेदयिष्यति

4 C₂ विपचयिष्यन्ति

5 Mss. ०तरासम्यक्संबोधि

पु० सु० मा० पा० मातापितृवेषेणोपसंक्रम्य बो० महासत्त्वमेवं वक्ष्यति ।
 एहि त्वं कुलपुत्र स्रोतत्रापत्तिफलसाक्षात्क्रियायै योगमापद्यस्व yāvat अर्हत्त्व-
 फलसाक्षात्क्रियायै योगमापद्यस्व । किं तेऽनुत्तरया सम्यक्संबोध्यामि-
 संबुद्धया यस्याः कृतशोऽसंख्येयान् अप्रमेयान् कल्पान् संसारे संसरतो हस्त-
 च्छेदाः पादच्छेदाश्चानुभवितव्याः¹ । य इमान्येवं रूपाणि मारकमाणि
 5 नोपदेक्ष्यति नाख्यास्यति । इदं etc.

पु० सु० बो० महासत्त्वस्य मा० पा० भिन्नुवेषेणोपसंक्रम्य रूपमनित्य-
 मिति देशयिष्यति उपलम्भयोगेन । रूपं दुखमनात्मकं शान्तं विविक्तं
 शून्यमनिमित्तमप्रणिहितमिति देशयिष्यति उपलम्भयोगेन and so on with
 the remaining स्कन्धs and धातुs । एवं यावत् स्मृत्युपस्थानान्या-
 10 नित्यानि etc. as before ll. 7-8 । एवं सम्यक्प्रहाणानि yāvat मार्गोऽ-
 नित्यो etc. as before ll. 7-8. यावद्बुद्धधर्मा अपि अनित्या etc. as before
 ll. 7-8. । य इमान्येवंरूपाणि मारकमाणि नोपदेक्ष्यति नाख्यास्यति इद-
 मपि etc. पापमित्रं वेदितव्यं विदित्वा च परिवर्जयितव्यम् ॥ इति कल्याण-²
 मित्रद्वितीयसंपरिग्रहः । इत्युक्तं ³निर्वेधाङ्गचतुर्विधम् ॥

15 सुभूतिराह । बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्व⁴ इति भगवन्नुच्यते । बोधिसत्त्व
 इति भगवन् कः पदार्थः । भगवानाह । अपदार्थः सुभूते बोधिसत्त्वपदार्थः ।
 तत् कस्य हेतोः । नहि सुभूते बोधेरूपादास्तित्वा वा नास्तित्वा वा विद्यते वोप-
 लभ्यते । तस्मादपदार्थः सुभूते बोधिसत्त्वपदार्थः ॥ इतिगोत्रस्वरूपम् । तद्
 यथापि नाम सुभूते आकाशे शकुनेः पदं न वि०⁴ एवमेव सुभूते
 20 बोधिसत्त्वपदार्थो न वि०⁵ । then the previous lines are re-
 peated, replacing शकुनेः by स्वप्नस्य ; मायायाः ; मरीच्याः ;
 प्रतिश्रुत्काथाः ; and प्रतिभासस्य, प्रतिविम्बस्य, गन्धर्वनगरस्य, निर्मितस्य⁶ ॥

1 C₂ ०च्छेदासाव भवितव्या3 C₂ निबोध्यङ्ग

5 वि० = विद्यते नोपलभ्यते

2 A मित्वं द्वितीयः

4 C₂ महासत्त्व6 C₂ निमित्तपदं

इत्युष्मगताधारः^१ ॥ त^२ भूतकोट्याः पदं etc.^३ । त^० तथतायाः पदं etc. ।

एवमवितथताया अनन्यतथताया धर्मताया^४ धर्मघातो^५ धर्मस्थितिताया धर्म-
नियामतायाः सत्यतायाः पदं etc. ॥ इतिमूर्धगताधारः^६ ॥

त^० मायापुरुषस्य रूपस्य पदं न वि^०^७ । एवमेव सुभूते बो^० महासत्त्वस्य
5 प्रज्ञापारमितायां चरतो बोधिसत्त्वपदार्थो न वि^० । एवं वेदना संज्ञा संस्काराः ।
त^० मायापुरुषस्य विज्ञानस्य पदं न वि^० । एवमेव etc.^८ And so on
with इन्द्रियs ; आयतनs and विज्ञानs up to नोपलभ्यते ॥ इति
ज्ञान्तिगताधारः ॥

त^० मायापुरुषस्य अध्यात्मशून्यतायां चरतो बोधिसत्त्वपदार्थो न
10 वि^० । एवमेव etc. And so on with बहिर्घाशून्यता । अध्यात्मबहिर्घाशून्यता-
यां चरतो बोधिसत्त्वपदार्थो न वि^० । एवमेव etc. । यावद् विस्तरेण । त^०
मायापुरुषस्य अभावस्वभावशून्यतायां चरतो etc. as before. त^० माया-
पुरुषस्य पारमितासु स्मृत्युपस्थान yāvat बुद्धधर्मेषु स्कन्धेषु घातुषु आयत-
नेषु प्रतीत्यसमुत्पादेषु ध्यानारूप्यसमापत्यभिज्ञासु चरतो बोधिसत्त्वपदार्थो
15 न वि^० । एवमेव etc. ॥ इत्यप्रधर्मगताधारः ॥

त^० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य रूपपदार्थो न वि^० । एवमेव etc.
The previous lines are repeated, replacing रूप by one of the

1 Mss. ध्यान

2 त^० = तद् यथापि नाम सुभूते

3 पदं etc. = पदं न विद्यते नोपलभ्यते । एवमेव बोधिसत्त्वस्य पदार्थो न
विद्यते नोपलभ्यते ।

4 A & C₂ drop it.

5 C₁ °घातुःधर्मं

6 A °धानः

7 वि^० = विद्यते नोपलभ्यते ।

8 एवमेव etc. = एवमेव सुभूते बो^० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो
बोधिसत्त्वपदार्थो न विद्यते नोपलभ्यते ।

9 C₂ इत्यं

remaining स्कन्धः and धातुः । त० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य
अध्यात्मशून्यतायां यावदभावस्वभावशून्यतायां चरतो बोधिसत्त्वपदार्थो न
वि० । एवमेव etc. । त० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य सर्वबोधिपक्षधर्म-
बलवैशारद्यावैशिकबुद्धधर्मे चरतो बोधिसत्त्वपदार्थो न वि० । एवमेव etc. । त०¹
5 असंस्कृतधातौ संस्कृतधातुपदं न वि० । संस्कृतधातौ असंस्कृतधातुपदं न
वि० । एवमेव etc. ॥ इति दर्शनमार्गाधारः ॥

त० अनुत्पादपदार्थो न वि० । एवमेव etc. । त० अनिरोधानभिसंस्कारा-
प्रादुर्भावानुपलम्भासंक्लेशपदार्थो न वि० । एवमेव etc. । त० अव्यवदान-
पदार्थो² न वि० । एवमेव etc. । तत् कस्य हेतोः । रूपस्य सुभूते उत्पाद-
10 पदार्थो न वि० and so also of the other स्कन्धः । तत् कस्य हेतोः ।
रूपस्य सुभूते निरोधाभिसंस्कारप्रादुर्भावोपलम्भासंक्लेशप०³ । and so also
of the other स्कन्धः । [तत् कस्य हेतोः । रूपस्य सुभूते अव्यवदानप०]⁴ ।
and so also of the other स्कन्धः । त० व्यस्तसमस्तानां स्कन्धानां धातू-
नामायतनानां प्रतीयसमुत्पादस्य उत्पादप० । यावत् स्कन्धधात्वायतनप्रतीय-
15 समुत्पादेषु व्यवदानप० । एवं सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षधर्माप्रमाणध्यानारूप्य-
समापत्त्यभिज्ञाप्रतिसंविद्दशबलवैशारद्यावैशिकबुद्धधर्माणामुत्पादप० । एवं
यावद् व्यवदानप० । एवमेव etc. । त० आवेशिकानां बुद्धधर्माणां यावत्
संक्लेशव्यवदानप० । एवमेव etc. ।

त० रूपस्यात्यन्तविविक्तत्वाग्निमित्तपदं न वि०⁵ । एवमेव etc. and

1 C₂ adds here असंस्कृतधातुपदं न विद्यते नोपलभ्यते । असंस्कृतधातौ
असंस्कृतपदं न विद्यते नोपलभ्यते एवमेव ।

2 C₁ drops a line here.

3 प० = पदार्थो न विद्यते नोपलभ्यते ।

4 The portion within brackets [] is dropped in all the
mss. A & C₁ omit some of the repetitions.

5 वि० = विद्यते नोपलभ्यते ।

so also of the other स्कन्धः । त० व्यस्तसमस्तानां¹ स्कन्धघात्वायतन-
प्रतीत्यसमुत्पादानामत्यन्तविविक्तत्वाग्निमित्तपदं न वि० । एवमेव etc. ।

त० स्मृत्युपस्थानानामत्यन्तविशुद्धत्वाग्निमित्तपदं न वि० । एवमेव
etc. । एवं सम्यक्प्रहाणा yāvat बुद्धधर्माणामत्यन्तविशुद्धत्वाग्निमित्तपदं
5 न वि० । एवमेव etc. । त० आत्मसत्त्वजीव yāvat पश्यकानां विशुद्धौ
पदं न वि० आत्मसत्त्वजीव yāvat पश्यकासत्तामुपादाय³ । एवमेव etc.
॥ इति भावनामार्गाधारः ॥

त० आदित्यस्योदागच्छतः प्रभायाः⁴ पदं न वि० । एवमेव etc. ॥ इति
प्रतिपन्नाधारः ॥

10 त० कल्पोद्वाहे वर्तमाने सर्वसंस्कारे पदं न वि० । एवमेव etc.
॥ इति विपन्नप्रहाणाधारः ॥⁵

त० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य शीले दौःशील्यपदं न वि० ।
एवमेव etc. । त० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य समाधौ विज्ञेयपदं न वि० ।
तथागतप्रज्ञायां दौषप्रज्ञपदं⁶ न वि० । तथागतविमुक्तावविमुक्तिपदं न वि० ।
15 एवमेव etc. । त० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य विमुक्तिज्ञानदर्शनपदं न
वि० । एवमेव etc. ॥ इति प्रतिपन्नविपन्नविकल्पप्रहाणाधारः⁷ ॥

त० सूर्याचन्द्रमसोः प्रभायाः पदं न वि० । एवमेव etc. ॥ इति प्रज्ञा-
कल्याणधारः ॥⁸

1 A & C₂ समस्तेषु.....०पादेषु । A however repeats it thus :
व्यस्तसमस्तानामत्यन्त० ।

2 A drops line 3.

3 C₂ omits सत्त्वा

4 C₂ drops l. 8.

5 A & C₂ ०प्रभाणाधारः

6 C₂ प्रज्ञादौःप्रज्ञ

7 A & C₂ ०प्रभाणाधारः ।

8 C₁ drops few lines here.

त० ध्रावकप्रत्येकबुद्धग्रहनक्षत्रमणिरत्नज्योतिषां प्रभायाः पदं न वि० ।
एवमेव etc. ॥ इत्यसाधारणागुणाधारः^१ ॥

त० चातुर्महाराजकायिकानां देवानां yāvat (for full list see p. 55)
महाब्रह्माणां देवानां यावदकनिष्ठानां देवानां प्रभायाः पदं न वि० । एवमेव
5] etc. ॥ इति परार्थानुक्रमाधारः^२ ।

त० तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य प्रभायाः पदं न वि० । एवमेव etc. ।
ततु कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते यथा बोध्या बोधिसत्त्वपदार्थः^३ यश्च बोधिसत्त्व-
पदार्थः सर्व एते^४ धर्मा न संयुक्ता न विसंयुक्ता अरूपिनोऽनिदर्शना अप्रतिघा^५ एक-
लक्षणा यदुतालक्षणाः । सर्वधर्माणां हि सुभूते बो० महासत्त्वेन^६ असक्तताया-
10 मसङ्ग ततायां शिञ्जितव्यम्^७ । अकल्पनतामकल्पनतां चोपादाय सर्वधर्माश्च सुभूते
बो० महासत्त्वेनावबोद्धव्याः ॥ इत्यनाभासे^८ प्रवृत्तज्ञानाधारः ॥ इत्युक्तः प्रति-
पत्त्याधारः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् सर्वधर्माः । कथं भगवन् बो० महासत्त्वेन सर्व-
धर्माणामसङ्ग ततायां^९ शिञ्जितव्यम् । कथं भगवन् बो० महासत्त्वेन सर्वधर्मा
15 अवबोद्धव्याः । भगवानाह । सर्वधर्मा उच्यन्ते कुशलाश्राकुशलाश्च व्याकृता-
श्राव्याकृताश्चलौकिकाश्चलोकोत्तराश्च सास्त्रवाश्रानास्त्रवाश्च^{१०} संस्कृताश्चासंस्कृताश्च
साधारणाश्चासाधारणाश्च । इम उच्यन्ते सुभूते सर्वधर्मा यत्र बो० महासत्त्वेना-

१ C₂ इत्युशाधारण० ।

२ C₁ क्रमोधारः ; C₂ ०गुकर्मधारः

३ A बोध्या बोधिसत्त्वो यस्य बोधिसत्त्वपदार्थः cf. S. 1257 : या च बोधिर्यस्य
बोधिसत्त्वो यस्य बोधिसत्त्वपदार्थः सर्वत्र ते धर्माः ।

४ A एव

५ ०तिमा ; C₂ ०घात ; S. 1257 : ०घातलक्षणः

६ C₂ सत्त्वे नायकशक्तताया

७ A शिञ्जितव्यं

८ A ०भासे ; C₁ ०भाप्रवृत्त ; C₂ ०भोगे

९ C₂ सुभूतारां

10 C₁ & C₂ drop it.

सद्गूततायां शिक्षितव्यम् । इमे सुभूते बो० महासत्त्वेन सर्वधर्मा अवबोद्धव्याः ॥
इत्यालस्वनस्वरूपम् ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् कुशला लौकिका धर्माः । भगवानाह ।
कुशला लौकिका धर्मा उच्यन्ते, मात्रेयता पित्रेयता भ्रातृण्यता ब्राह्मण्यता
5 कुले ज्येष्ठापचायिता । दानमयं पुण्यक्रियावस्तु शीलमयं पु०¹ । भावनामयं पु० ।
वैयावृत्यसहगतमुपायकौशलम् । दशकुशलाः कर्मपथाः² । लौकिका³ नवसंज्ञा ।
आध्मातकसंज्ञा⁴ विपट्टमकसंज्ञा⁵ yāvat (as in p.19-20) विदग्धकसंज्ञा⁶ ।
लौकिकानि चत्वारि ध्यानानि⁷ चत्वार्यप्रमाणानि⁸ चतस्र आरूप्यसमापत्तयः ।
लौकिक्यः⁹ पञ्चाभिज्ञाः लौकिक्यो¹⁰ दशानुस्मृतयः । यदुत बुद्धानुस्मृतिः
10 धर्मानुस्मृतिः yāvat (as in p. 20) उद्वेगानुस्मृतिः कायगतानुस्मृतिः¹¹ ॥
इम¹² उच्यन्ते कुशला लौकिका धर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् लौकिका अकुशला धर्माः । भगवानाह ।
प्राणातिपातोऽदत्तादानं काममिथ्याचारो मृषावादः पैशुन्यं पारुष्यं सम्भिन्नप्रला-
पोऽभिध्या व्यापादो¹³ मिथ्यादर्शनं दश अकुशलकर्मपथाः¹⁴ क्रोधोपनाहौ
15 अन्नः¹⁵ प्रदाशो¹⁶ विहिंसा ईर्ष्या मात्सर्यं मानो मिथ्यामानः ॥ इम उच्यन्ते
लौकिका अकुशला धर्माः ॥

1 पु = पुण्यक्रियावस्तु	2 C ₂ ०पथान्
3 C ₁ लौकिक्यो ; C ₂ लौकिष्ठा	4 Mss. चष्मातक
5 C ₂ विपट्टमक ; A विपट्टमक see supra p. 19 fn.	
6 चस्थिसंज्ञा precedes it cf. p. 20.	7 C ₁ drops it.
8 C ₂ drops it.	9 A लौकिक्याः
10 C ₂ लौकिकाः	
11 Not to be found in the list at p. 20.	
12 C ₂ इमं	13 A व्यापादा
	14 C ₂ क्रोधो
15 C ₁ मद्यः	16 C ₂ प्रदाशे

संज्ञानासंज्ञायतनमुपसंपद्य विहरति । अयं सप्तमो विमोक्षः । सर्वशो नैव
संज्ञानासंज्ञायतनसमतिक्रमात् संज्ञावेदयितनिरोधमुपसंपद्य विहरति । अयम्
अष्टमो विमोक्षः । इमं अष्टौ विमोक्षाः¹ । नवानुपूर्वविहारसमापत्तयः ।
चत्वारि ध्यानानि—विविक्तं² कामैर्विविक्तं³ पापकैरकुशलैर्धर्मैः सवितर्कं
5 सविचारं विवेकजं प्रीतिसुखं प्रथमं ध्यानमु⁴ । वितर्कविचाराणां
व्युपशमादध्यात्मं सम्प्रसादाच्चेतस⁵ एकोतीभावादवितर्कमविचारं समाधिजं
प्रीतिसुखं द्वितीयं ध्यानमु⁶ । प्रीतेर्विरागादुपेक्षकश्च विहरति स्मृतिमान्
संप्रजानन्⁷ सुखञ्च कायेन प्रतिस्वेदयति⁸ यत्तदार्यां आचक्षते उपेक्षकः स्मृतिमांश्च
सुखविहारीति तृतीयं ध्यानमु⁹ । सुखस्य च प्रहाणाद्दुःखस्य च प्रहाणात्⁹
10 पूर्वमेव सौमनस्यदौर्मनस्ययोरस्तङ्गमाददुःखासुखमुपेक्षास्मृतिपरिशुद्धं चतुर्थं
ध्यानमु¹⁰ । स सर्वशो रूपसंज्ञानां¹⁰ समतिक्रमात्¹¹ प्रतिवसंज्ञानामस्तङ्गमात्
नानात्वसंज्ञानामनसिकारादनन्तमाकाशमिति¹² आकाशानन्त्यायतनमु¹⁰ ।
स सर्वश आकाशानन्त्यायतनसमतिक्रमादनन्तं विज्ञानमिति विज्ञानानन्त्याय-
तनमु¹⁰ । स सर्वशो विज्ञानानन्त्यायतनसमतिक्रमान्नास्ति किञ्चिदित्या-
15 किञ्चन्यायतनमु¹⁰ । स सर्वश आकिञ्चन्यायतनसमतिक्रमान्नैव¹² संज्ञा-
नासंज्ञायतनमु¹⁰ । स सर्वशो नैवसंज्ञानासंज्ञायतनसमतिक्रमात्¹³ संज्ञावेदयित
निरोधमु¹⁰ । एता नवानुपूर्वविहारसमापत्तयः । अध्यात्मशून्यता बहिर्धाशून्यता
अध्यात्मबहिर्धाशून्यता यावदभावस्वभाक्षशून्यता । दशबलानि चत्वारि

1 The list of Mvyut. 70 differs from this. Some of the विमोक्षs are included in the list of समापत्तिस.

2 A & C₂ omit.

3 Mss. विविक्तं

4 सु⁰ = सुपसंपद्य विहरति

5 C₁ •सादाचेतस

6 C₂ एकोदि ; pāli एकोतीभाव

7 C₁ •ज्ञामसुखञ्च ; A ज्ञानं

8 A वेदयते ; C₂ वेदयेत्

9 C₁ प्रहाणा

10 C₁ संज्ञानो

11 C₁ प्रतीध

12 A omits •मिति

वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदः । अष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्माः ॥ इम उच्यन्ते लोकोत्तराः कुशलधर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् सास्रवा धर्माः । भगवानाह । पञ्चस्कन्धा द्वादशायतनानि अष्टादश घातवश्चत्वारि ध्यानानि चत्वार्यप्रमाणानि चतस्रः 5 आरूप्यसमापत्तयः । इम उच्यन्ते सास्रवा धर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् अनास्रवा धर्माः । भगवानाह । चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि चत्वारि सम्यक्प्रहाणानि चत्वार ऋद्धिपादाः पञ्चेन्द्रियाणि पञ्चबलानि सप्त बोध्यङ्गानि आर्याष्टाङ्गमार्गः दशःतथागतबलानि चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदो यावदष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्माः । इम उच्यन्ते

10 अनास्रवा धर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् संस्कृता धर्माः । भगवानाह । कामघातु रूपघातुरारूप्यघातुर्येऽप्यन्ये केचित् त्रैधातुकपर्यापन्ना धर्माः । सप्तत्रिंशद् बोधिपन्नादयो धर्माः । इम उच्यन्ते संस्कृता धर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन्नसंस्कृता धर्माः । भगवानाह । येषां 15 धर्माणाञ्चोत्पादो न निरोधो नान्यथात्वं प्रज्ञायते रागक्षयो¹ दोषक्षयो मोहक्षयश्च² । तथता अवितथता अनन्यतथता धर्मता धर्मघातुर्धर्मस्थितिता धर्मनियामता भूतकोटिः । इम उच्यन्ते असंस्कृता धर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन् साधारणा धर्माः । भगवानाह । चत्वारि ध्यानानि चत्वार्यप्रमाणानि चतस्र आरूप्यसमापत्तयः पञ्चाभिज्ञाः ॥ इम उच्यन्ते साधारणा धर्माः ॥

सुभूतिराह । कतमे भगवन्नसाधारणा धर्माः । भगवानाह । सप्तत्रिंशद् बोधिपन्नधर्मा दश तथागतबलानि चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदः त्रीणि विमोक्षमुखानि अष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्माः ॥ इम उच्यन्ते असाधारणा धर्माः ॥

तत्र¹ बो० महासत्त्वेन स्वलक्षणशून्येषु धर्मेषु न शक्तिः² कार्या अद्वययोगेन च सर्वधर्मा अवबोद्धव्याः। अवकल्पनतामनवकल्पनतां चोपादाय। इत्युक्तं प्रतिपत्त्यालम्बनम्।

सुभूतिराह। यदुच्यते भगवन् बोधिसत्त्वो महासत्त्व इति। केन 5 कारणेन भगवन् बो० महासत्त्व इत्युच्यते। भगवानाह। इह सुभूते महतः सत्त्वरशेर्महतः सत्त्वनिकायस्याग्रतां कारयिष्यति। तेन³ कारणेन सुभूते बो० महासत्त्व इत्युच्यते।

सुभूतिराह। कतमो भगवन् महासत्त्वरशिर्महासत्त्वनिकायः यस्य⁴ बो० महासत्त्वोऽग्रतां कारयिष्यति। भगवानाह। महासत्त्वरशि- 10 र्महासत्त्वनिकाय इति सुभूते उच्यते यदुत गोत्रभूमिरष्टमकभूमिः⁵ स्रोतश्चापन्नः सकृदागामी अनागामी अर्हत् प्रत्येकबुद्धः प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय यावदविनिवर्तनीय इति। अयं महान् सत्त्वरशिः⁶ महासत्त्वनिकायः। अस्य बो० महासत्त्वोऽग्रतां कारयिष्यति। अत्र सुभूते बो० महासत्त्वेन वज्रोपमं⁷ चित्तमुत्पाद्य महतः सत्त्वरशेर्महतः सत्त्वनिकायस्याग्रताः कारयितव्याः।

15 सुभूतिराह। कतमो भगवन् वज्रोपमश्चित्तोत्पादः। भगवानाह इह सुभूते बो० महासत्त्व एवं चित्तमुत्पादयति। अपरिमिते मया संसारे सन्नाहं सन्नह्य⁸ "सर्वसत्त्वापरित्यागिना¹⁰ भवितव्यम्। सर्वसत्त्वानामन्तिके मया समचित्ता¹¹ उत्पादयितव्या। सर्वसत्त्वा मया त्रिभिर्यानैः परिनिर्वापयितव्याः।

1 For the correlative of तत्र, see p. 164 ; i. e. this is to go after इत्यालम्बनस्वरूपम् in p. 164.

2 C₂ शक्तिः

3 A केन

4 C₁ यस्य

5 C₂ drops रष्टमकभूमिः

6 C₁ drops it.

7 Mss. वज्रोपमं

8 C₁ सन्नह्य

9 A सर्वस्व ; C₂ सर्वशो ; C₁ सर्वसत्त्वा

10 C₁ त्यागिना ; C₂ त्यागिना

11 C₁ समचित्ता

सर्वसत्त्वानपि मया परिनिर्वाप्य न कश्चित् सत्त्वः परिनिर्वापितो भवति । तत् कस्य हेतोः । अनुत्पादो मया सर्वधर्माणामवबोद्धव्यः । अव्यवकीर्णेन मया सर्वाकारज्ञताचित्तेन षट्सु पारमितासु चरितव्यम् । सर्वत्रानुगतायां सर्वधर्म-
 प्रतिबोधपरिनिष्पत्त्यां¹ मया शिक्षितव्यम् । एकतयाभिनिर्हारो मया स्वधर्माणां
 5 प्रतिबोद्धव्यः यावत् पारमिताभिनिर्हारप्र०² सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षधर्माभिनिर्हार-
 प्र० । अप्रमाणाध्यानारूप्याभिज्ञाज्ञानाभिनिर्हारप्र० । दशबलवैशारद्यावैशिक-
 बुद्धधर्माभिनिर्हारप्र० । अयं मुभूते बो० महासत्त्वस्य वज्रोपमश्चित्तोत्पादः ।
 यत्र प्रतिष्ठितो बो० महासत्त्वो महतः सत्त्वराशेर्महतः सत्त्वनिकायस्याग्रतां
 कारयिष्यति । तच्चानुपलम्भयोगेन ।

10 पुनरपरं सुभूते बोधिसत्त्वो महासत्त्व एव चित्तमुत्पादयति । यावन्तः
 सत्त्वा नैरयिका वा तैर्यग्योनिका वा यमलौकिका वा दुःखां वेदनां वेदयन्ति
 तां दुःखां³ वेदनां वेदयेयं⁴ । तत्र बो० महासत्त्वेन एव चित्त-
 मुत्पादयितव्यम् । एकैकस्याप्यहं सत्त्वस्यार्थाय कल्पकोटीनियुतशतसहस्राणि
 नैरयिकं वा तैर्यग्योनिकं वा यमलौकिकं वा दुःखमनुभवेयं यावन्न ते सत्त्वा
 15 निरुपधिषेनिर्वाणघातो परिनिर्वृता भवेयुरिति । एतेनोपायेन सर्वसत्त्वानां
 कृतशस्तत्रैरयिकादिकं दुःखमनुभवेयं यावन्न ते सत्त्वा as before l. 15
 up to ०रिति । पश्चादहमात्मनः ⁵कृतकुशलमवरोप्य कल्पकोटी-
 नियुतशतसहस्रैरनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धेयं⁶ । अयं सुभूते बो०
 महासत्त्वस्य वज्रोपमश्चित्तोत्पादः as before ll. 8-9 up to ०रिति ।

20 पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वेन उदारचित्तं भवितव्यं येन चित्तेन सर्व-
 सत्त्वानामग्रता कारयितव्या । तत्रेयं बो० महासत्त्वस्योदारचित्तता यत् प्रथम-
 चित्तोत्पादमुपादाय न रागचित्तमुत्पादयति । न दोषचि०⁷ । न मोहचि० ।
 न विहिंसाचि० । न भ्रावकचि० । न प्रत्येकबुद्धचि० । इयं सुभूते बो०

1 C₁ drops अगुस्वार

2 प्र० = प्रतिबोधाय मया सर्वधर्माणां शिक्षितव्यम् ।

3 C₁ drops it.

4 C₂ वेदयत 5 Mss. कृते

6 A बुद्धयं ; C₂ बुद्धयं

7 चि० = चित्तमुत्पादयति ।

महासत्त्वस्योदारचित्ता यथा सर्वसत्त्वानामग्रतां कारयिष्यति । तेन च चित्तेन न मन्यते ।

पु० सु०^१ बो० महासत्त्वेन अकम्प्यचित्तेन भवितव्यम् । तत्रेयं बो० महासत्त्वस्याकम्प्यचित्ता यत् सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तमपि मनसिकारञ्च 5 मन्यते । इयं सुभूते बो० महासत्त्वस्याकम्प्यचित्ता ।

पु० सु० बो० महासत्त्वेन सर्वसत्त्वानामन्तिके^२ हितसुखचित्तेन भवितव्यम् । तत्रेयं बो० महासत्त्वस्य हितसुखचित्ता या^३ सर्वसत्त्वानां परित्राणना यः सर्वसत्त्वानामपरित्यागः तेन च न मन्यते । इयं सुभूते बो० महासत्त्वस्य हितसुखचित्ता । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् 10 सर्वसत्त्वानामग्रतां कारयिष्यति ।

पु० सु० बो० महासत्त्वेन धर्मरागेण भवितव्यम् । धर्मरतेन धर्माराजता-^४योगमनुयुक्तेन भवितव्यम् । तत्र कतमो धर्मो^५ यदुत सर्वधर्माणांमसम्भेदः^६ अयमुच्यते धर्मः । तत्र कतमो धर्मरतियां धर्मोऽभिरति^७रियमुच्यते धर्मरतिः । तत्र कतमा धर्मारामता या तस्य धर्मस्य भावना बहुलीकरणात् इयमुच्यते 15 धर्मारामता । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां चरता महतः as before p. 170, l. 8 up to कारयितव्या अनुपलम्भयोगेन । पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वेन प्र०^८ अध्यात्मशून्यतायां स्थित्वा बहिर्धाशून्यतायां स्थित्वा अध्यात्मबहिर्धाशून्यतायां स्थित्वा यावद्भावस्वभावशून्यतायां स्थित्वा महतः as before l. 16 up to ०योगेन । पु० सु० बो० महासत्त्वेन प्र० सप्तत्रिंशद्- 20 बोधिपक्षेषु धर्मेषु स्थित्वा बलेषु वेशारद्येषु प्रतिसंवित्स्वष्टादशावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु स्थित्वा महतः as before l. 16 up to ०योगेन । पु० सु० बो०

१ पु० सु० = पुनरपरं सुभूते

२ A चन्तिक

३ A drops it.

४ C_२ योगे

५ C_१ धर्मा

६ C_२ ०मयं भेदः

७ C_२ धर्माभिरति

८ प्र० = प्रज्ञापारमितायां चरता

महासत्त्वेन प्र० बज्रोपमसमाधौ स्थित्वा यावदाकाशासङ्गविमुक्तिनिरूपलेप-
समाधौ स्थित्वा महतः as in p. 171, l. 16 up to ०योगेन । एतेषु सुभूते
धर्मेषु स्थित्वा बो० महासत्त्वेन प्र० महतः सत्त्वरारोर्महतः सत्त्वनिकायस्याग्रता
कारयितव्या । तेनोच्यते बोधिसत्त्वो महासत्त्वः ॥ इति सर्वसत्त्वाग्रताचित्त-

5 महत्त्वम्¹ ॥

अथ खल्वायुष्मान् शारिपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । ममापि भगवन्
प्रतिभाति येनार्थेन बो० महासत्त्व इत्युच्यते । भगवानाह । प्रतिभातु ते
शारिपुत्र येनार्थेन बो० महासत्त्वः । शारिपुत्र आह । आत्मदृष्टेर्भगवन्
सत्त्वदृष्टेर्जन्तुजीवपोष yāvat पश्यकदृष्टेरुच्छेददृष्टेः शाश्वतदृष्टेरस्तिदृष्टे-
10 नास्तिदृष्टेः स्कन्धदृष्टेर्घातुदृष्टेरायतनदृष्टेः प्रतीत्यसमुत्पाददृष्टेर्बोधिपन्न-
धर्मदृष्टेर्बलवैशारद्यदृष्टेरावेणिकबुद्धधर्मदृष्टेः सत्त्वपरिपाचनदृष्टेर्बुद्धक्षेत्रपरि-
शोधनदृष्टेर्बोधिसत्त्वदृष्टेर्बुद्धदृष्टेर्धर्मचक्रप्रवर्तनदृष्टेरिति । आसां सर्वासां
दृष्टीनां प्रहाणाय धर्मं देशयति अनुपलम्भयोगेन । तेनार्थेन बो० महासत्त्व
इत्युच्यते ।

15 सुभूतिराह । केन कारणेनायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य रूपदृष्टि-
र्भवति yāvat विज्ञानदृष्टिर्भवति । शारिपुत्र आह । इहायुष्मन् सुभूते बो०
महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् अनुपायकुशलो भवति । स रूपमुपलभ्य
दृष्टिमुत्पादयति उपलम्भयोगेन । एवं विस्तरेण व्यस्तसमस्तस्कन्धघात्वाय-
तनप्रतीत्यसमुत्पादं यावज्जराभरणशोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासामुपलभ्य
20 दृष्टिमु² । एवं स्मृत्युपस्थान yāvat अभिज्ञाऽन्नराप्रमाणाध्यानारूपसमापत्ती-
रूपलभ्य दृष्टिमु० । एवं दशबलवैशारद्य yāv t बुद्धधर्मानुपलभ्य दृष्टिमु० ॥
इति प्रहाणमहत्त्वम् ॥

अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । ममापि भगवन् प्रतिभाति
येनार्थेन बो० महासत्त्व इत्युच्यते । भगवानाह । प्रतिभातु ते सुभूते ।

25 सुभूतिराह । यदपि भगवन् बोधिचित्तमसमसमचित्तमसाधारणचित्तं³ सर्व-

1 C₂ चित्तसत्त्वं

2 सु० = सुत्पादयति उपलम्भयोगेन ।

3 C₁ समरणचित्तं

श्रावकप्रत्येकबुद्धैः^१ तत्रापि चित्तेऽसक्तः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि तत् सर्वज्ञता-
चित्तमनास्रवमपर्यापन्नं त्रैधातुके^२ तत्रापि चित्तेऽसक्तस्तेन बो० महासत्त्व इति
संख्यां गच्छति ।

5 शारिपुत्र आह । कतमदायुष्मन् सुभूते बो० महासत्त्वस्य असमसम-
चित्तमसाधारणचित्तं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धैः ।

सुभूतिराह । इहायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वः प्रथमचित्तोत्पाद-
मुपादाय न कस्यचिद्धर्मस्य उत्पादं वा निरोधं वा समनुपश्यति ।
न हानिं न वृद्धिं नागतिं न गतिम् । न संक्लेशं न व्यवदानं यत्र
चायुष्मन् शारिपुत्र न संक्लेशो न व्यवदानं न गतिर्नागतिर्न हानिर्न
10 वृद्धिर्नोत्पादो न निरोधः । तच्च न श्रावकचित्तं न प्रत्येकबुद्ध-
चित्तम् । इदं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य असमसमचित्तमसाधारण-
चित्तं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धैः ॥

शा० आह । यदायुष्मन् सुभूतिरेवमाह तत्रापि श्रावकप्रत्येकबुद्ध-
चित्तेऽसक्त इति ।^३ नन्वायुष्मन् सुभूते रूपमप्यसक्तं प्रकृतिशून्यता-
15 मुपादाय yāvat विज्ञानमप्यसक्तम् ।

सु० आह । एवमेतदायुष्मन् शारिपुत्र रूपमप्यसक्तं yāvat विज्ञानमप्य-
सक्तं यावद् व्यस्तसमस्ताः स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादा
यावज्जराभरणमप्यसक्तम् । एवमप्रमाणध्यानारूप्यसमापत्तयोऽ-
प्यसक्ताः । यावत् सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षा धर्मा बलानि yāvat
20 बुद्धधर्मा अप्यसक्ताः ।

शा० आह । यद्यप्यायुष्मान् सुभूतिरिदमाह । यदपि तत् सर्वज्ञता-
चित्तमनास्रवमपर्यापन्नमिति ।^४ नन्वायुष्मन् सुभूते बालपृथग्गजना-

1 A बुद्धः

2 ०पर्यापन् न तौ धातुकः ।

3 C₁ drops the portion within asterisks.

4 A ननु

नामपि चित्तमनास्रवमपर्यापन्नं प्रकृतिशून्यतामुपादाय । ननु सर्व-
श्रावकप्रत्येकबुद्धसम्यक्संबुद्धानामपि चित्तमना^१ ।

सु० आह । एवमेतदायुष्मन् शारिपुत्र ।

शा० आह । रूपमपि सुभूते अना० yāvat विज्ञानमप्यायुष्मन्
5 सुभूते अना० । नन्वायुष्मन् सुभूते सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षा धर्मा दश
तथागतबलानि yāvat बुद्धधर्मा अना० ।

सु० आह । एवमेतदायुष्मन् शारिपुत्र यथा वदसि बालपृथग्जनानामपि
चित्तमना० । यावत् सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धसम्यक्संबुद्धानामपि
10 चित्तमना० । यावत् सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षा धर्मा दश तथागतबलानि
yāvat बुद्धधर्मा अना० ।

शा० आह । यदपि तदायुष्मान् सुभूतिरेवमाह । अचित्तत्वात् तत्रापि
चित्ते असक्त^२ इति । ^३नन्वायुष्मन् सुभूते अरूपेऽपि^४ रूपमसक्तम्
yāvat अविज्ञानेऽपि विज्ञानमसक्तम् ।

सु० आह । एवमेतदायुष्मन् शा० ।

15 शा० आह । नन्वायुष्मन् सुभूते अस्मृत्युपस्थानेष्वपि स्मृत्युपस्थानान्य-
सक्तानि । एवं सम्यक् प्रहाण्य अप्रमाणा yāvat धर्मेष्वपि आवेष्टिका
बुद्धधर्मा असक्ताः ।

सु० आह । एवमेतदायुष्मन् शारिपुत्र यथा वदसि रूपेऽप्यायुष्मन्
रूपमसक्तं वेदनासंज्ञासंस्काराः विज्ञानेऽपि विज्ञानमसक्तम् । एवं व्यस्तसमस्ता
20 अपि स्कन्धघातव आयतनानि सत्यानि प्रतीत्यसमुत्पादाऽप्रमाणाध्यानारूप्य-
समापत्तयः । पारमिता अभिज्ञा बोधिपक्षा धर्मा बलानि वैशारद्यानि प्रति-
संविदः आवेष्टिकेषु बुद्धधर्मेषु आवेष्टिका बुद्धधर्मा असक्ताः । एवं ह्यायुष्मन्
शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरंस्तेनापि बोधिचित्तेन असमसम-

1 अना० = अनास्रवमपर्यापन्नं प्रकृतिशून्यतामुपादाय ।

2 C₂ असक्त

3 C₁ & C₂ नत्वा०

4 A drops here all negative prefixes च

चित्ते¹न सर्वभावकप्रत्येकबुद्धेरसाधारणचित्तेन न मन्यते नाभिनिविशते सर्व-
धर्मानुपलम्भयोगेन । ²इत्यधिगममहत्त्वम् ॥ इत्युक्तः प्रतिपत्त्युद्देशः ॥

पूर्णो मैत्रायणीपुत्र आह । ममापि भगवन् प्रतिभाति³ येनार्थेन बो०
महासत्त्वः इत्युच्यते ।

5 भगवानाह । प्रतिभातु ते पूर्ण ।

पूर्ण आह । महासन्नाहसन्नद्धः स भगवन् सत्त्वो⁴ महायानसंप्रस्थितः
स सत्त्वो महायानसमारुहः स सत्त्वस्तेन भगवन् बो० महासत्त्व
इत्युच्यते ।

शा० आह । क्रियता आयुष्मन् पूर्ण बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्ध
10 इत्युच्यते ।

पूर्ण आह । इहायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो न प्रादेशिकानां सत्त्वानां
कृतेन बोधाय चरन् दानपारमितायां स्थित्वा दानं ददाति । अपि तु सर्वसत्त्वानां
कृतेन दानपारमितायां स्थित्वा दानं ददाति । एवं शीलपा०⁵ ज्ञान्तिपा०
वीर्यपा० ध्यानपा० । न प्रादेशिकानां सत्त्वानां कृतेन⁶ बोधाय चरन् प्रज्ञापा०⁷
15 स्थित्वा प्रज्ञापारमितां⁸ भावयति । अपि तु सर्वसत्त्वानां कृतेन प्रज्ञापारमितां
भावयति । न सत्त्वपरिच्छेदेन बो० महासत्त्वो महासन्नाहः सन्नह्यते⁹ । इयतः
सत्त्वान् परिनिर्वापयिष्यामि इयतः सत्त्वान् न परिनिर्वापयिष्यामीति इयतः
सत्त्वान् बोधाय प्रतिष्ठापयिष्यामि इयतः सत्त्वान् बोधाय न प्रतिष्ठापयिष्या-
मीति । अपि तु खलु पुनः सर्वसत्त्वानां कृतेन सन्नाहः सन्नह्यते एवं चास्य
20 भवति आत्मना¹⁰ च दानपारमितां¹¹ परिपूरयिष्यामि सर्वसत्त्वांश्च दानपार-

1 C₂ ०नेव

2 C₁ इत्यभिगम०

3 C₁ drops it ; C₂ प्रतिभाषिते

4 C₁ ०यानं

5 पा० = पारमितायां

6 C₂ कृत्येन

7 C₁ drops portions l. 14.

8 C ०मितायां

9 C₁ puts sometimes सन्नह्यते †

10 C₁ आत्मनो ; C₂ आत्मनां

11 A ०मितायां

मितायां नियोजयिष्यामीति and so on with other पारमिता¹ ।
 एवमप्रमाणध्यानारूप्यसमापत्तीः । आत्मना च भावयिष्यामि सर्वसत्त्वांश्च²
 ताम् प्रतिष्ठापयिष्यामीति । यावत् सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षेषु धर्मेषु दशबलवैशा-
 रद्याष्टादशात्रेणिकेषु बुद्धधर्मेष्व्वात्मना च स्थास्यामि सर्वसत्त्वांश्च तेषु प्रतिष्ठा-
 5 पयिष्यामीति । इयतायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्ध
 इत्युच्यते ॥ इति प्रतिपत्तिस्वरूपम् ॥

पुनरपरं शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायाञ्चरतो दानं ददतः³
 सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तैर्मनसिकारैः या दानस्य⁴ सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वाऽनु-
 त्तरायै सम्यक्संबोधये निर्यातना⁵ । अयं बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां
 10 चरतो दानं ददतो दानपारमितासन्नाहः । पुनरपरं etc. as before ll. 7-8
 up to ०कारैः या श्रावकप्रत्येकबुद्धमनसिकाराणां परिवर्जिता । अयं⁶
 शीलपारमितासन्नाहः । पुनरपरं etc. as before ll. 7-8 up to
 ०कारैः या तेषां क्षमणा⁷ रोचना व्युपपरीक्षणा । अयं⁸ ज्ञान्तिपारमिता-
 सन्नाहः । पुनरपरं etc. as before ll. 7-8 up to ०कारैः या वीर्यघ्नसनता तत्
 15 कुशलमूलं स⁹ कृ० अ० स० परिणामयति । अयं⁹ वीर्यपारमिता-
 सन्नाहः । पुनरपरं etc. as before ll. 7-8 up to ददतः
 यच्चित्तस्यैकाग्रता सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तैर्मनसिकारैः श्रावकप्रत्येकबुद्धचित्त-
 मनवकाशं दानता⁹ तत् कुशलमूलं स० कृ० अ० स० परिणामयति । अयं दानं
 ददतः ध्यानपारमितासन्नाहः । पुनरपरं etc. as before ll. 7-8 up to

1 In such repetitions, the text repeats the whole sentence only with the last *i. e.* प्रज्ञापारमिता ।

2 A & C₁ साश्च

3 C₂ दत्तः

4 A यावद्दानस्य C₂ यातदानस्य

5 C₁ संबोधियतियातना

6 अयं० = अयं बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो 7 A क्षेमणा

8 स० कृ० अ० स० = सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वा अनुत्तरायै सम्यक् संबोधये

9 A दानतो

कारैः या मायाकृतसंज्ञोपस्थिता¹ च² नैव दायकमुपलभते³ न प्रतिग्राहकं न देयम् ।
 अयं० प्रज्ञापारमितासन्नाहः । यदायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः सर्वाकार-
 ज्ञताप्रतिसंयुक्तेन चित्तेन ताः षट् पारमिता न निमित्तीकरोति नोपलभते ।
 एवं ह्यायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् महासन्नाहसन्नद्धो
 5 भवति ॥ इति दानपारमितासन्नाहषट्कं⁴ प्रथमम् ॥

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वस्य शीलपारमितायां चरतो स०-कारैः⁵
 दानं ददाति स० कृ० अ० स०⁶ परिणामयति अनुपलम्भयोगेन । इयं सुभूते बो०
 महासत्त्वस्य शीलपारमितायां चरतो दानपारमिता । पुनरपरं etc. as
 before up to कारैः या श्रावकप्रत्येकबुद्धभूम्यस्पृहणाता प्रागेव पृथग्जनभूमे-
 10 रियं बो० महासत्त्वस्य शीलपारमितायां चरतः शीलपारमिता . The rest
 are same as in p. 176, only the word दान is replaced by the
 word शील ; the additions are अनवलीनता after वीर्यसंसनता (see
 p. 176, l. 14) and प्रत्येकबुद्धप्रतिसंयुक्तानां चित्तोत्पादानामनवकाशदानं
 तस्य कृतशः कुशलमूलस्य after यच्छ्रावक (see p. 176, l. 18) up to
 15 मायाकृतसंज्ञा प्रत्युपस्थिता भवति । तच्च शीलं न मन्यते नोपलभते । इयमायुष्मन्
 शा० बो० महासत्त्वस्य शीलपारमितायाञ्चरतः प्रज्ञापारमिता । एवं हि शा०
 बो० महासत्त्वः शीलपारमितायां चरन् षट् पारमिताः परिगृह्णाति । तेन
 महासन्नाहसन्नद्ध इति संख्यां गच्छति ॥ इति शीलपारमितासन्नाहषट्कं
 द्वितीयम् ॥

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वः ज्ञान्तिपारमितायां चरन् दानं ददाति स०-
 20 कारैर्न श्रावकप्रत्येकबुद्धप्रतिसंयुक्तैर्मनसिकारैस्तच्च कुशलमूलं स० कृ० अ० स०

1 A ०संयुक्तोपस्थिता०

2 C₂ & A drop it.

3 C₁ ०लभते ; C₂ ०लभ्यते

4 C₂ सन्नाहकं ; C₁ drops a line here.

5 स०-कारैः = सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तैर्मनसिकारैः

6 स० कृ० अ० स० = सर्वसत्त्वसाधारणं ज्ञत्वा अनुत्तरायै सम्यक्संबोधये

परिणामयति । इयं बो० महासत्त्वस्य ज्ञान्तिपारमितायां चरतो दानपारमिता । एवं ज्ञान्तिपारमितायां चरतः शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० । पुनरपर-
 मायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वः ज्ञान्तिपारमितायां¹ चरन् सर्वबुद्धधर्मसमु-
 दानयनतायै सर्वसत्त्वपरिपाकाय च प्रयुज्यते प्रज्ञया सर्वाकारज्ञता etc. as before
 p. 177, ll. 20 - p. 178, l. 1 up to चरतः प्रज्ञापारमिता । एवं हि शारिपुत्र
 ; बो० महासत्त्वः ज्ञान्तिपारमितायां चरन् षट् पारमिताः परिगृह्णाति । तेन महा-
 सन्नाहसन्नद्ध इति संख्यां गच्छति ॥ इति ज्ञान्तिपारमितासन्नाहषट्कं तृतीयम् ॥

पुनरपरमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो वीर्यपारमितायां चरन् दानं ददाति
 सर्वाकारज्ञता etc. as before up to परिणामयति । इयं बो० महासत्त्वस्य
 वीर्यपारमितायां चरतो दानपारमिता । एवं वीर्यपारमितायां चरतः शीलपा०
 10 ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० । पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो वीर्यपार-
 मितायां चरन् प्रज्ञापारमितां भावयन् सर्वधर्मेषु मायाकृतसंज्ञामुपस्थापयति ।
 सर्वाकारज्ञता etc. (see above ll. 3-6) up to संख्यां गच्छति, ज्ञान्ति
 being replaced by वीर्य ॥ इति वीर्यपारमितासन्नाहषट्कं चतुर्थम् ॥

पुनरपरमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो ध्यानपारमितायां चरन् दानं ददाति
 15 सर्वाकारज्ञता etc. as before up to परिणामयति । इयं बो० महासत्त्वस्य
 ध्यानपारमितायां चरतो दानपारमिता । एवं ध्यानपारमितायां चरतः
 शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० । पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो
 ध्यानपारमितायां चरन् प्रज्ञापारमितां भावयन्² सर्वधर्मेषु मायाकृतसंज्ञामुप-
 स्थापयति । सर्वाकारज्ञता etc. as before (see above ll. 3 - 6) up to
 20 संख्यां गच्छति, ज्ञान्ति being replaced by ध्यान ॥ इति ध्यानपारमिता-
 सन्नाहषट्कं पञ्चमम् ॥

पुनरपरमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निमण्डल-
 परिशुद्धं दानं ददाति सर्वाकारज्ञता etc. as before p. 177, l. 20
 up to परिणामयति । इयं बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरतो दानपा० ।
 25 एवं प्रज्ञापारमितायां चरतः शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० ।

1 C₁ drops a line here.

2 C₂ भावयेत्

पुनरपरमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् प्रज्ञापारमितां भावयति । तस्य सर्वपारमितासु सर्वधर्मेषु च मायास्वप्नप्रतिभासप्रतिश्रुतक-
प्रतिबिम्बनिर्माणसंज्ञा^१ प्रत्युपस्थिता भवति सर्वाकारज्ञता etc. as before
p. 177, l. 20 up to परिणामयति । एवं हि शा० बो० महासत्त्वः
प्रज्ञापारमितायां चरन् प्रज्ञापारमितां परिपूरयति । यदायुष्मन् शा०
5 बो० as before p. 177, l. 4 up to सन्नद्धो भवति । एवं च
पुनरायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः एकैकस्यां पारमितायां स्थित्वा षट्-
पारमिताः परिपूरयति ॥ इति प्रज्ञापारमितासन्नाहषट्कं षष्ठम् ॥

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो ध्यानानि च समापद्यते नैव ध्यानान्या-
स्वादयति न च तैः संह्रियते^२ न च तेषां वशेनोपपद्यते^३ । एवमप्रमाणानि
चारुष्यसमापत्तीश्च समापद्यते न च ता आस्वादयति न च ताभिः संह्रियते^४
10 न च तासां वशेनोपपद्यते । इयं बो० महासत्त्वस्योपायकौशल्यगता प्रज्ञापारमिता
वेदितव्या ॥

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो ध्यानारूप्यसमापत्तिषु विवेकदर्शनेन च
विहरति शून्यतानिमित्ताप्रणिहितदर्शनेन च विहरति न च भूतकोटिं साक्षात्-
करोति ॥ अयं बो० महासत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायां चरत उपायकौशल्यसन्नाहः ॥

15 एवमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्धस्तेनोच्यते बो०
महासत्त्व इति । एवं महासन्नाहसन्नद्धस्यायुष्मन् शारिपुत्र बो० महा-
सत्त्वस्य दशसु दिक्षु बुद्धा भगवन्त उदानमुदानयन्ति वर्णामुदीरयन्ति नामधेयं
परिकीर्त्त्यमानास्तस्य बो० महासत्त्वस्य शब्दमनुभाषयन्ति घोष-
मुदीरयन्ति । अमुष्मिन् लोकधातुप्रसरे^५ बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्ध इति
20 सत्त्वांश्च परिपाचयति बुद्धक्षेत्रं च परिशोधयति ॥ इति सन्नाहषट्कोपसंहारः ॥
इत्युक्त्वा सन्नाहप्रतिपत्तिः ॥

1 C₂ adds प्रज्ञा

2 C₁ सङ्गीयते ; A संक्रियते

3 C₁ वशेनापपद्यते

4 C₁ तानि संह्रियते ।

5 C₂ ये त्रिषोऽक्षधातुप्रसरे ; C₁ ०प्रसरे ।

शा० आह । कियतायुष्मन् पूर्णं बो० महासत्त्वो महायानसंप्रस्थितो
 महायानसमारूढो भवति । पूर्णं आह । इहायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो
 दानपारमितायां चरन् विविक्तं कामैर्विविक्तं पापकैरकुशलैर्धर्मैः सवितर्कसविचारं
 विवेकजं प्रीतिदुःखं प्रथमं ध्यानमुपसंपद्य विहरति । एवं द्वितीयं तृतीयं चतुर्थं ध्यानम् ।
 5 एवमाकाशानन्त्यायतनं विज्ञानानन्त्यायतनमाकिञ्चन्यायतनं नैवसंज्ञानासंज्ञाय-
 तनमुपसम्पद्य विहरति । इमानि बो० महासत्त्वस्य ध्यानारूप्याणि यदा बो० महा-
 सत्त्व एतैश्च ध्यानैरेतैश्चारूप्यैर्दानपारमितायां चरन् आकाशाकारलिङ्गनिमित्तैः
 समापद्यमानो व्युत्तिष्ठमानश्च तानि च कुशलमूलानि स०^२ कृ० अ० स० परि-
 णामयति । इयं बो० महासत्त्वस्य दानपारमिता । एवं शीलपा०^३ ज्ञान्तिपा०
 वीर्यपा० ध्यानपा० वाच्यते^४ । पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां
 10 चरंश्चत्वारि ध्यानानि समापद्यते चतस्र आरूप्यसमापत्तौः समापद्यते । यदा
 बो० महासत्त्व एतैश्च ध्यानैरेताभिश्चारूप्यसमापत्तिभिर्विहरति । स एता ध्याना-
 रूप्यसमापत्तौः समापद्यमानो व्युत्तिष्ठमानश्चाकाशाकारलिङ्गनिमित्तानि मनसि-
 करोति । प्रज्ञापारमितायां चरंस्तानि च कुशलमूलानि अन्यानि च सर्वाकारज्ञता-
 प्रतिसंयुक्तमनसिकारैः स० कृ० अ० स० परिणामयति । इयं बो० महासत्त्वस्य
 15 प्रज्ञापारमिता । एवं ह्यायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः षट्पारमितासु चरन्
 महासन्नाहसन्नद्धः सत्त्वांश्च परिपाचयति बुद्धक्षेत्रं परिशोधयति । इति ध्याना-
 रूप्यसमापत्तिव्युत्थानप्रस्थानम् ।

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो यत् ^५स०-कारमुत्पाद्य क्लेशानां ध्वंसनाय^५
 सर्वसत्त्वानां धर्मं देशयिष्यामीति चित्तमुत्पादयति । इयं बो० महासत्त्वस्य
 20 दानपारमिता । यद् बो० महासत्त्वस्तैरेव स०-कारैः^६ प्रथमं ध्यानमाक्रामति
 देशयति तत्र च प्रथमध्याने प्रतिष्ठते न चान्येषां ^७चित्तोत्पादानामवकाशं ददाति

1 A drops it.

2 स० कृ० अ० स० = सर्वसत्त्वसाधरणानि कृत्वा अनुत्तरायै सम्यक्संबोधये

3 पा० = पारमितायां 4 A वाच्यम्

5 A क्षेत्रमाय 6 स०...कारै-सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तं मनसिकारैः

7 C₂ चित्तोत्पादेत् ; C₁ चित्तोत्पादनी०

श्रावकप्रत्येकबुद्धप्रतिसंयुक्तानामियं बो० महासत्त्वस्य अपरामृष्टा शीलपार-
मिता । यद् बो० महासत्त्वस्य स०-कारैः ध्यानारूप्यैर्विहरत एवं भवति
सर्वसत्त्वानां क्लेशक्षयाय धर्म देशयिष्यामीति यावत् तेषां मनसिकाराणां
क्षमणा रोचना व्युपपरीक्षणा अवबोध उपनिध्यापनम्^१ । इयं बो० महासत्त्वस्य
क्षान्तिपा० । पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वः स०-कारैः सर्वकुशलमूलानि स०
5 कृ० अ० स० परिणामयति वीर्यं च न स्रंसयति^२ । इयं बो० महासत्त्वस्य
वीर्यपा० । यद् बो० महासत्त्वः स०-कारैः ध्यानारूप्यसमापत्तीश्च समा-
पद्यते न चोपलभते । इयं बो० महासत्त्वस्य ध्यानपा० । यद् बो० महासत्त्वः
स०-कारैः प्रथमध्यानाङ्गानि द्वितीयानि तृतीयानि चतुर्थानि ध्यानाङ्गानि
अनित्याकारेण दुःखाकारेण अनात्माकारेण शान्ताकारेण शून्याकारेण
10 अनिमित्ताकारेण अप्रणिहिताकारेण प्रत्यवेक्षते न चोपलभते । इयं बो० महा-
सत्त्वस्य प्रज्ञापा० । इदमायुष्मन् शारिपुत्र बो० महासत्त्वस्य महायानम् ।
इति पट्टपारमिताप्रस्थानम्^३ ।

पुनरपरमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यत् सर्वाकारं
सप्तत्रिंशद् बोधिपद्मान्^४ धर्मान् भावयति । सर्वाकारं शून्यता-
15 निमित्ताप्रणिहितविमोक्षमुखसमाधिं भावयति । सर्वाकारं बलानि वैशार-
द्यानि अष्टादशवेणिकान् बुद्धधर्मान् भावयति । इदमायुष्मन् शा० बो० महा-
सत्त्वस्य महायानम् ॥ इत्यार्यमार्गप्रस्थानम् ॥

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो मैत्रीसहगतेन चित्तेन विपुलेन^५ महोद्गतेना-
द्वयेनाप्रमाणेनावैरेणासपत्नेना^६ नावरणेनाव्यावाधेन^७ सर्वत्रानुगतेन सुभाषितेन
20 धर्मधातुपरमे लोके आकाशधातुपर्यवसाने सर्वावन्तं लोकम्^८ एकां दिशं^९ स्फुरि-
त्वोपसम्पद्य विहरति यावद्दशदिशः स्फुरित्वोपसम्पद्य विहरति । एवं कल्या-

1 C₂ ०ध्यापयं न

3 A & C₂ प्रस्थापनं

5 A & C₂ महङ्गतेन

7 C₁ ०व्यावधेन

9 A & C₂ स्फारित्वा

2 A & C₂ संसयति

4 A ०पक्षां धर्मां

6 C₁ ०संपन्नेना०

8 C₁ लोके

सहगतेन मुदितासहगतेन उपेक्षासहगतेन चित्तेन विपुलेन etc. as before
 p. 181, ll. 18-21 up to विहरति । इमान्युच्यन्ते बो० महासत्त्वस्या-
 प्रमाणानि । पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वो मैत्रीसमाधिं समापद्यते मया
 1 सर्वसत्त्वास्त्रातव्या इति निर्णयति । कस्यां च स०² ३ क्लीवकारुण्यताञ्च
 5 सत्त्वेषु⁴ नि०⁵ । मुदितां च स० अहमेव मोदयिष्यामीति सत्त्वेषु नि० ।
 उपेक्षां च स० आस्रवज्ञयं च सत्त्वेषु नि० । इयं बो० महासत्त्वस्याप्रमाणेषु
 चरतो दानपारमिता । यदा बो० महासत्त्वो ध्यानाप्रमाणाकारलिङ्गनिमित्तानि
 समापद्यते व्युत्तिष्ठते च न च श्रावकप्रत्केकबुद्धभूमौ परिणामयत्यन्यत्र सर्वा-
 कारज्ञतायाः । इयं बो० महासत्त्वस्याप्रमाणेषु चरतोऽपराभृष्टा शीलपारमिता ।
 10 यदा बो० महासत्त्वस्ताभिर्ध्यानाप्रमाणाारूप्यसमापत्तिभिरव्यवकीर्णो
 विहरति । आभ्यां द्वाभ्यां श्रावकभूमये वा प्रत्येकबुद्धभूमये वा न
 स्पृहयते सर्वाकारज्ञतैवास्य ज्ञमते रोचते चैयं⁶ etc. ज्ञान्तिपा० । यदा बो०⁷
 चित्तोत्पादैरनिक्षिप्तधुरो⁸ विहरति अकुशलधर्मप्रहाणाय कुशलधर्मोपसम्पदे ।
 इयं etc. वीर्यपा० । यदा बोधिसत्त्वो महासत्त्व एतानि च ध्यानान्येताश्चा-
 15 प्रमाणाारूप्यसमापत्तीश्च समापद्यते । न च ध्यानाप्रमाणाारूप्यसमापत्ति-
 वशेनोपपद्यते । न च ता आस्वादायति न च ताभिः सहियते । इयं etc.
 ध्यानपा० । यदा बो० मनसिकारैस्ता ध्यानाप्रमाणाारूप्यसमापत्तीः समा-
 पद्यते च व्युत्तिष्ठते च ताश्चानित्याकारेण दुःखाकारेण अनात्माकारेण शान्ता-
 कारेण शून्याकारेण अनिमित्ताकारेण अप्रणिहिताकारेण प्रत्यवेक्षते न च
 20 श्रावकन्यामं वा प्रत्येकबुद्धन्यामं वाभिक्रामति । इयं etc. प्रज्ञापा० ।
 इदमायुष्मन् बो० महासत्त्वस्य महायानम् ॥ इत्यप्रमाणाप्रस्थानम् ॥⁹

1 A drops सर्वं

2 स० = समाधिं समापद्यते

3 C₂ कौच4 C₂ सर्वेषु

5 नि० = निर्णयति

6 इयं etc. = इयं बो० महासत्त्वस्याप्रमाणेषु चरतः.....पारमिता

7 बो० = बोधिसत्त्वो मदासत्त्वो सर्वाकारज्ञताप्रतिरुच्युक्तः

8 A चिप्रवैरो

9 C₁ drops a few lines here.

पुनरपरमायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यदध्यात्मशून्य-
तायां ज्ञानं न चोपलम्भयोगेन । यद्वहिर्घाशू^१ । यदध्यात्मबहिर्घाशू० ।
यद्^२ शू० । इदं बो० महासत्त्वस्य महायानम् ।

पु० शा० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यत् सर्वधर्मेषु न^३ शिक्षिष्यते
5 चित्तं समाहितं तज्ज्ञानम् । इदमपि बोधिं^४ । पुनरपरं शा० बोधिं० । यदस्य
न नित्यमिति ज्ञानं प्रवर्तते नानित्यमिति । न दुःखमिति नादुःखमिति so on
positively and negatively with सुख, आत्मा, शान्त, शून्य, निमित्त,
प्रणिहित up to नाप्रणिहितमिति ज्ञानं प्रवर्तते । इदमपि सुभूते बोधिं० ।

पु० शा० बोधिं० । यदतीतेऽध्वनि ज्ञानं न प्रवर्तते । अनागतेऽध्वनि ज्ञां^५ ।
10 प्रत्युत्पन्नेऽध्वनि ज्ञा० । न चास्य त्रिष्वध्वसु ज्ञानं प्रवर्तते । तच्चानुपलम्भयोगेन ।
इदमपि शा० बोधिं० ।

पु० शा० बोधिं० । यन्न कामघातौ ज्ञानं प्रवर्तते न रूपघा^६ नारूप्यघा० ।
न चास्य कामरूपारूप्यघा० तच्चानुपलम्भयोगेन । इदमपि शा० बोधिं० ।

पुनरपरं शा० बोधिं० । यन्न लौकिकेषु लोकोत्तरेषु धर्मेषु ज्ञानं प्रवर्तते । न
15 सास्त्रेषु धर्मेषु नानास्त्रेषु धर्मेषु न संस्कृतेषु नासंस्कृतेषु न चास्य लौकिक-
लोकोत्तरसास्त्रवानास्त्रवसंस्कृतासंस्कृतेषु धर्मेषु ज्ञानं प्रवर्तते । तच्चानुपलम्भयोगेन ।
इदमायुष्मन् शा० बोधिं० ॥ इति अनुपलम्भयोगेन प्रस्थानम् ॥

शा० आह । क्वियतायुष्मन् पूर्णा बो० महासत्त्वो महायानसमारूढ
इत्युच्यते । पूर्णा आह । इहायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितार्था
20 चरन् दानपारमितामारोहति । स नैव दानपारमितामुपलभते न दायकं
न प्रतिग्राहकं न दानमुपलभते अनुपलम्भयोगेन । एवं द्यायुष्मन् शा० बो०
महासत्त्वो दानपारमितासमारूढ इत्युच्यते । एवं शीलपा^७, ज्ञान्तिपा०,

1 शू० = शून्यतायां ज्ञानं न चोपलम्भयोगेन

2 A याच ; the mss. should have अभावस्वभावश्च०

3 C₂ च

4 बोधिं० = बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य महायानम्

5 ज्ञां० = ज्ञानं न प्रवर्तते

6 घा० = घाती ज्ञानं प्रवर्तते

7 पा० = पारमितासमारूढः

वीर्यपा०, ध्यानपा० । प्रज्ञापारमितायां चरन् प्रज्ञापारमितामारोहति, स नैव प्रज्ञापारमितामुपलभते न बोधिसत्त्वं न मनसिकारूपमुपलभते अनुपलम्भयोगेन । एवं ह्यायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितासमारूढ इत्युच्यते ॥ इति त्रिमण्डलपरिशुद्धिप्रस्थानम् ॥

- 5 पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वोऽव्यवकीर्णेन सर्वाकारज्ञताचित्तोत्पादेन सप्तत्रिंशद् बोधिपन्नान् धर्मान् भावयति भावनाविभावनार्थेन तच्चानुपलम्भयोगेन । एवं ह्यायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो महायानसमारूढ इत्युच्यते । पु०¹ शून्यतानिमित्ताप्रणिहितसमाधीन् भा०² । पु० दश तथागतबलानि चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदोऽष्टादशावेणिकान् बुद्धधर्मान् भा० ।
- 10 पुनरपरं शा० बो० महासत्त्व एवं सज्जानाति व्यवहारमात्रमिदं यदुत बोधिसत्त्व इति सत्त्वानुपलब्धितामुपादाय । इदमपि नाममात्रं यदुत रूपं रूपानुपलब्धितामुपादाय वेदनो संज्ञा संस्काराः । नाम०³ विज्ञानं विज्ञानानु०⁴ । नाम० चक्षुश्चक्षुषानु० । एवं श्रोत्रं घ्राणं जिह्वा कायः । नाम० मनो मनसानु० । एवं व्यस्तसमस्ताः स्कन्धा धातवः yāvat बुद्धधर्माः । नाम०
- 15 बुद्धधर्मा बुद्धधर्मानु०⁵ । अध्यात्मशून्यता बहिर्धाशून्यता अध्यात्मबहिर्धाशून्यता यावदभावस्वभावशून्यता अभावस्वभावशून्यतानु० । तथता धर्मघातुश्च धर्मनियामता च भूतकोटिश्र⁷ भूतकोट्यनु० । नाम० बोधिर्बुद्धश्च बुद्धानु० । एवं ह्यायुष्मन् शा० बो० महासत्त्वो महायानसमारूढ इत्युच्यते ॥ इत्युद्देश-प्रस्थानम् ॥

पुनरपरं शा० बो० महासत्त्वः प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय यावद्

1 पु० = पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वः महासत्त्वः अव्यवकीर्णेन सर्वाकारज्ञताचित्तोत्पादेन

2 भा० = भावयति भावनाविभावनार्थेन तच्चानुपलम्भयोगेन । एवं ह्यायुष्मन् शारिपुत्र बोधिसत्त्वो महासत्त्वो महायानसमारूढ इत्युच्यते ।

3 नाम० = नाममात्रं यदुत 4 नु० = नुपलब्धितामुपादाय ।

5 C₁ = मनसो

6 Some confusion has been made here in the mss.

7 C₁ & C₂ drop it.

बोधिरत्रान्तरे बो० महासत्त्वोऽभिज्ञापरिपूर्णात्वात् सत्त्वांश्च परिपाचयति बुद्ध-
 क्षेत्रेण¹ च बुद्धक्षेत्रं संक्रामति । बुद्धक्षेत्रे² बुद्धक्षेत्रे च बुद्धान् भगवतः सत्करोति
 गुरुकरोति मानयति पूजयति । यो यस्य बुद्धस्य औपयिकपूजा सत्कारविधि-
 स्तेभ्यश्च³ बुद्धेभ्यो भगवद्भ्यो⁴ धर्मं शृणोति यदुत इदमेव महायानं । स तत्र
 5 बोधिसत्त्वयाने अभिरुह्य बुद्धक्षेत्रेण च बुद्धक्षेत्रं संक्रामति बुद्धक्षेत्रं च परिशोध-
 यति सत्त्वांश्च परिपाचयति न चास्य बुद्धक्षेत्रसंज्ञा प्रवर्तते न सत्त्वसंज्ञा प्रवर्तते ।
 सोऽद्वयभूमौ स्थित्वा यादृशेनात्मभावेन सत्त्वानां शक्नोत्यर्थकरणाय तादृश-
 मात्मभावं संचिन्त्य परिगृह्णाति । स न जातु तेन महायानेन विरहितो भवति
 यावत् सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्नोति ॥ इति अभिज्ञाप्रस्थानम्⁵ ॥

10 सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्य धर्मचक्रं प्रवर्तयति अप्रवर्तनीयं सर्वश्रावक-
 प्रत्येकबुद्धैर्देवनागयज्ञगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगमनुप्यासुरेण लोकेन⁶ ।
 तस्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धस्य पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवालु-
 कोपमेषु लोकघातुषु बुद्धा भगवन्तो वर्णा भाषन्ते घोषमुदीरयन्ति यशः प्रकाश-
 यन्ति । एषा अमुष्मिन् लोकघातुप्रसरेऽमुकेन बो० महासत्त्वेन महायानम-
 15 भिरुह्य सर्वाकारज्ञताऽनुप्राप्ता सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्य धर्मचक्रं प्रवर्तितम्⁷ ।
 एवं दक्षिणस्यां दिशि पश्चिमायां etc. in this way, all the दिशिs are
 mentioned up to ऊर्ध्वदिशि गङ्गानदी etc. as before ll. 12-15 । एवं
 ह्यायुस्मन् शा० बो० महासत्त्वो महायानसमारूढ इत्युच्यते ॥ इति सर्वाकार-
 ज्ञताप्रस्थानम् ॥ इत्युच्यते प्रस्थानप्रतिपत्तिः ॥

20 अथ खलवायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । महासन्नाहसन्नद्धो
 महासन्नाहसन्नद्ध इति भगवन् बो० महासत्त्व इत्युच्यते । कियता भगवन्
 बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्ध इत्युच्यते । भगवानाह । इह सुभूते
 बो० महासत्त्वो महायानं सन्नद्ध यदुत दानपारमितासन्नाहं yāvat प्रज्ञा-
 पारमितासन्नाहं सन्नद्धते । स्मृत्युपस्थानसन्नाहं सन्नद्ध सम्यक्प्रहाणद्वि-

1 C₂० क्षेत्रं न च

2 C₂० क्षेत्रे च

3 A & C₂० सस्याश्च

4 C₁ drop it.

5 C₁ अभिप्रस्थानम्

6 C₁ लोके

7 C₂ प्रवर्तते

पादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गसन्नाहं सन्नद्ध and so on with the समापत्तिs,
 शून्यताs, वैशारद्यs, प्रतिसंवित्-, अष्टादशावेषिकबुद्धधर्मs, सर्वाकारज्ञता and
 बुद्धविग्रहं¹ सन्नद्ध त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकाघातुमवभासेन स्फुरति च² षड्-
 धिकारं कम्पयति च सर्वस्मिन् नैरयिकभवने च तमग्निस्कन्धं निर्वाप्य नैरयि-
 5 कानां सत्त्वानां दुःखानि प्रशाम्य तान् सर्वान् निर्वणाभिमुखान् विज्ञाय बो०
 महासत्त्वः एवं शब्दमुदीरयति घोषमनुश्रावयति—नमस्तथागतायाहते सम्यक्
 सम्बुद्धायेति । ततस्ते नैरयिकाः सत्त्वास्तं बुद्धघोषं श्रुत्वा सुखं प्रतिलभन्ते । ते
 तेनैव सुखसौमनस्येन तेभ्यो निरयेभ्यो व्युत्थाय तत्र लोकघातावुपपद्यन्ते यत्र
 बुद्धान् भगवतः पश्यन्ति आरागयन्ति देवमनुष्योपपत्तिञ्च परिगृह्णन्ति । एवं
 10 तिर्यग्योनितो यमलोकतो व्युत्थाय ते लोकघातावुपपद्यन्ते यत्र as before
 up to परिगृह्णन्ति । एवं पूर्वस्यां दिशि etc. (in all the ten directions)
 up to ऊर्ध्वदिशि गङ्गानदीवालुकोपमाँल्लोकघातूनवभासेन स्फुरति षड्धिकारं
 etc. as before ll. 4-9 up to परिगृह्णन्ति । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वो
 महासन्नाहसन्नद्ध इत्युच्यते ।

35 तद् यथापि नाम सुभूते दत्तो मायाकारो मायाकारान्तेवासी वा चतुर्महा-
 पथे महतो जनकायस्य पुरतो निरयस्तिर्यग्योनियमलोकञ्च निर्मिमीते निर्माय
 तेषां सत्त्वानां बुद्धशब्दं धर्मशब्दं संघशब्दमनुश्रावयति । ततस्तेन बुद्धशब्देन
 धर्मशब्देन संघशब्देन तेभ्यो निरयतिर्यग्योनियमलोकेभ्यो व्युत्थाय देव-
 मनुष्येषूपपद्येरन् । अपि तु सुभूते तेन मायाकारान्तेवासिना वा कश्चित् सत्त्वो
 20 निरयतिर्यग्योनियमलोकगतिभ्यो व्युत्थापितः । सुभूतिराह । नो भगवन् ।
 भगवानाह । एवमेव सुभूते बो० महासत्त्वेन असंख्येष्वप्रमेेष्वप्रमाणेषु
 लोकघातुषु सत्त्वास्त्रिभ्योऽपायेभ्यः परिमोच्य न कश्चित् सत्त्वः परिमोचितो³
 भवति । तत् कस्य हेतोः । धर्मस्तेषां⁴ सुभूते धर्माणां मायाधर्मतामुपादाय ।
 एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वो महायानसमारूढो⁵ महासन्नाहसन्नद्ध इत्युच्यते ॥

25 इति कल्याणसम्भारः ॥

1 C₂ विग्रहे सन्नाहं सन्नद्ध

2 C₁ स्फुरति

3 A परिभाषितो

4 C₁ धर्ममेषा ; A धर्ममेषां

5 C₁ & A drop महा

- पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वो दानपारमितायां स्थित्वा महासन्नाहसन्नद्ध-
 च्छिसाहस्रं महासाहस्रं लोकघातुं वैदूर्यमयं निर्मिमीते वैदूर्यमयं निर्माय चक्र-
 वर्तिव्यूहं निर्मिमीते चक्रवर्तिव्यूहं निर्माय अन्नार्थिकेभ्योऽन्नं ददाति ।
 एवं यावद् वस्त्रयानगन्धमाल्यपुष्पधूपविलेपनचूर्णपरिष्कारं वासशयनासन-
 5 प्रावरण-जीवितोपकरणभेषज्य-सुवर्णरूप्यमणिरत्नप्रवालशङ्खशिलामुक्ताभरणानि
 यावदन्यतरान्यतरं परिष्कारं ददाति । सोऽन्नमन्नार्थिकेभ्यो दत्त्वा यावदन्य-
 तरान्यतरं परिष्कारं दत्त्वा तेषां सत्त्वानां धर्मं देशयति यदुत इममेव षट्पार-
 मिताप्रतिसंयुक्तम् । ते खलु पुनः सत्त्वास्तां धर्मदेशनां श्रुत्वा न जातु ताभिः¹
 पारमिताभिर्विरहिता भवन्ति यावदनुत्तरां सम्यक् संबोधिमभिसंबुध्यन्ते । एवं
 10 हि सुभूते बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्ध इत्युच्यते । तद् यथापि नाम सुभूते
 दत्तो मायाकारो मायाकारान्तेवासी वा चतुर्महापथे स्थित्वा महतो जनकायस्य
 पुरतो महान्तं जनकायमभिनिर्मिमीते निर्माय अन्नमन्नार्थिकेभ्यो दद्यादन्य-
 तरान्यतरं परिष्कारस्तदर्थिकेभ्यो दद्यात् । तत् किं मन्यसे सुभूते अपि एतेन²
 मायाकारेण मायाकारान्तेवासिना वा कस्मैचित् किञ्चिद् दत्तं भवेत् । सुभूति-
 15 राह । नो भगवन् । भगवानाह । एवमेव सुभूते बो० महासत्त्वेन यावच्चक्र-
 वर्तिव्यूहमभिनिर्माय अन्नमन्नार्थिकेभ्यो ददता³ यावदन्यतरान्यतरान्
 मानुष्यकान् परिष्कारान् ददता कस्मैचित् सत्त्वाय यावदन्यतरान्यतरा
 मानुष्यकाः परिष्कारा दत्त्वा भवन्ति । तत् कस्य हेतोः । धर्मतया सुभूते
 धर्माणां मायाधर्मतामुपादाय । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वो महासन्नाह-
 20 सन्नद्ध इत्युच्यते ॥ इति दानसम्भारः ॥

पु० सु० बो० म० शीलपारमितायां ⁴सञ्चिन्त्योपपत्तिपरिग्रहेण चक्रवर्तिकुले
 प्रत्याजायते⁵ । स तत्र स्थित्वा सत्त्वान् दशकुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठापयति ।
 चतुर्षु ध्यानेषु yāvat बोधिपद्मेषु धर्मेषु प्रतिष्ठापयति । यावदष्टादशस्वावेणिकेषु
 बुद्धधर्मेषु प्रतिष्ठापयति । ते च सत्त्वा न जातु विरहिता भवन्ति तथा

1 C₁ & A जातुनाभिः ; A जानाभिः ।

2 C₂ नु तेन

3 C₂ ददतो

4 A स्थित्वोप० ; C₁ स्थितासच्चित्वोप० C₂ स्थित्वासच्चित्वोप०

5 C₂ प्रजायते ; A प्रत्यजायत

धर्मदेशनया यावदनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यन्ते । तद् यथापि नाम
 सुभूते दत्तो माया०^१ दशकुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठापयेत् । यावदष्टादशावेणि-
 केषु बुद्धधर्मेषु प्रतिष्ठापयेत् तेन तावतः सत्त्वान् यावद् बुद्धधर्मेषु प्रतिष्ठाप्य
 न कश्चित्^२ सत्त्वो यावद्बुद्धधर्मेषु प्रतिष्ठापितो भवति । एवमेव सुभूते
 5 बो० महासत्त्वेन तांस्तावतः^३ सत्त्वान्^४ दशकुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठाप्य यावदष्टा-
 दशस्वावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वो यावद् बुद्धधर्मेषु
 प्रतिष्ठापितो भवति । तत् कस्य हेतोः । धर्मतैषा etc. । इति शीलसम्भारः ।

पु० सु० बो० म० ज्ञान्तिपारमितायां स्थित्वा सत्त्वान् ज्ञान्तौ समादापयति
 निवेशयति प्रतिष्ठापयति । कथं च सुभूते बो० महासत्त्वः ज्ञान्तिपारमितायां
 10 स्थित्वा ज्ञान्तौ समा०^५ । इह सुभूते बो० महासत्त्वः प्रथमचित्तोत्पाद-
 मुपादाय एवं सन्नाहं सन्नह्यते सचेत् मम सर्वसत्त्वा दगडलोष्ट्रमुष्टिशस्त्रप्रहारान्^६
 दद्युस्तत्र मया एकमपि क्षोभचित्तं नोत्पादयितव्यं सर्वसत्त्वाश्चैवंरूपायां
 ज्ञान्तौ प्रतिष्ठापयितव्या इति । तद् यथापि नाम सुभूते दत्तो माया० निर्मिमीते
 तेऽपि सर्वे तस्य मायाकारस्य दगडैर्लोष्ट्रैर्मुष्टिभिः शस्त्रैर्वा प्रहारं दद्युः । स
 15 च तेषु एकमपि क्षोभचित्तंनोत्पादयेत् तांश्च सत्त्वान् निर्मितानेवंरूपायां ज्ञान्तौ
 प्रतिष्ठापयेत् । तेन तावतः सत्त्वान्^७ ज्ञान्तौ प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वः प्रतिष्ठा-
 पितो भवति । एवमेव सुभूते बो० महासत्त्वेन तांस्तावतः सत्त्वान् ज्ञान्तौ
 प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वः ज्ञान्तौ प्रतिष्ठापितो भवति । तत् कस्य हेतोः ।
 धर्मतैषा etc. ॥ इति ज्ञान्तिसम्भारः ॥

1 माया० = मायाकारो मायाकारान्तेबासी या चतुर्माहापथे महान्तं जनकायं निर्माय

2 C₁ कथि

3 C₁ तां यावत

4 C₁ सत्त्वा

5 समा० = समादापयति निवेशयति प्रतिष्ठापयति

6 C₁ सन्नह्य

7 धर्मतैषा etc. = धर्मतैषा सुभूते धर्माणां मायाधर्मतामुपादाय । एवं हि सुभूते
 बो महासत्त्वो महासन्नाहसन्नह्य इत्युच्यते ।

8 C₁ प्राहारादय

9 C₁ सत्त्वा throughout

पु० सु० बो० म० वीर्यपारमितायां स्थित्वा सर्वसत्त्वान् वीर्यपारमितायां
समा¹० । कथञ्च सु० बो० महासत्त्वो वीर्यपारमितायां स्थित्वा सर्वसत्त्वान् वीर्य-
पारमितायां समा० । इह सु० बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तैर्मन-
सिकारैः कायिकचेतसिकवीर्यप्रतिष्ठितः² सर्वसत्त्वान् का०³ समा० । तद् यथापि
5 नाम सुभूते दत्तो माया⁴० निर्माय सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तैर्मनसिकारैः का०
प्रतिष्ठापयेत् । तेन तांस्तावतः सत्त्वान् का० प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वः का०
प्रतिष्ठापितो भवति । एवमेव सु० बो० महासत्त्वेन तांस्तावतः सत्त्वान्
का० प्रविष्टाप्य न कश्चित् सत्त्वः का० प्रतिष्ठापितो भवति । तत् कस्य
हेतोः । धर्मतेषा etc.⁵ ॥ इति वीर्यसम्भारः ॥

10 पु० सु० बो० म० ध्यानपारमितायां स्थित्वा सर्वसत्त्वान्
ध्यानपारमितायां समा० । कथं च सु० बो० महासत्त्वो ध्यानपार-
मितायां स्थित्वा सर्वसत्त्वान् ध्यानपारमितायां समा० । इह सु० बो०
महासत्त्वः सर्वधर्माणां समतायां स्थित्वा न कस्यचिद्धर्मस्य विक्षेपं वा
अविक्षेपं वा समनुपश्यति । एवं हि सु० बो० महासत्त्वो ध्यानपारमितायां
15 स्थितो भवति । स तथैव सर्वसत्त्वान् ध्यानपारमितायां समा० । ते च समा-
दापिता निवेशिताः प्रतिष्ठापिता भवन्ति । न जातु विरहिता भवन्ति ध्यान-
पारमिताया यावदनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धा इति । तद् यथापि नाम
सुभूते दत्तो माया० निर्माय जनकायं ध्यानपारमितायां प्रतिष्ठापयेत् तेन
तांस्तावतः सत्त्वान् ध्यानपारमितायां प्रतिष्ठाप्य न कश्चिदेकः सत्त्वोऽपि ध्यान-
20 पारमितायां प्रतिष्ठापितो भवति । एवमेव सु० बो० महासत्त्वेन सर्वसत्त्वान्
ध्यानपारमितायां प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वो ध्यानपारमितायां प्रतिष्ठापितो
भवति । तत् कस्य हेतोः । धर्मतेषा etc. ॥ इति ध्यानसम्भारः ॥

पु० सु० बो० म० प्रज्ञापारमितायां स्थित्वा सर्वसत्त्वान् प्रज्ञापारमितायां
समा० । कथञ्च सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां स्थित्वा सर्वसत्त्वान्
25 प्रज्ञापारमितायां समा० । यतः सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्

1 See p. 188, fn. 5.

3 का = कायिकचेतसिकवीर्ये

5 See p. 188, fn. 7

2 C₂ °चैतकसिक

4 See p. 188, fn. 1

न कस्यचिद्धर्मस्यापारं वा पारं वा उपलभते । एवं बो० महासत्त्वः प्रज्ञा-
पारमितायां स्थितो भवति । स तथैव सर्वसत्त्वानपि तत्र समा० । तद् यथापि
नाम सुभूते दत्तो माया० etc. as before p. 189, ll. p. 19-23 putting
प्रज्ञा for ध्यान ॥ इति प्रज्ञासम्भारः ॥

5 पु० सु० बो० म० महासन्नाहसन्नद्धः पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवालुको-
पमेषु लोकधातुषु यावन्तः सत्त्वांस्तान् सर्वान् यथैवात्मना दानपारमितायां
स्थितस्तथा दानपारमितायां समादापयति निवेशयति प्रतिष्ठापयति । एवं
शीलपारमितायां yāvat प्रज्ञापारमितायां समा० धर्मञ्च देशयति । यदुत
इममेव षट्पारमिताप्रतिसंयुक्तम् । ते च तं श्रुत्वा न जातु भूयो विरहिता भवन्ति
10 षड्भिः पारमिताभिर्यावदनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धा इति । एवं दक्षिण-
स्यां पश्चिमायां and so on with the other दिशिः up to ऊर्ध्वदिशि
गङ्गा etc. as before, ll. 5-10 up to संबुद्धा इति ।

तद् यथापि नाम सुभूते दत्तो माया० निर्माय षट्पारमितासु समा० । तत्
किं मन्यसे सुभूते अपि नु तेन मायाकारेण मायाकारान्तेवासिना वा कश्चित्
15 सत्त्वः षट्पारमितासु समादापितो भवति निवेशितो वा प्रतिष्ठापितो वा भवति ।
सुभूतिराह । नो भगवन् । भगवानाह । एवमेव सुभूते बो० महासत्त्वेन
तांस्तावतः सत्त्वान् षट्सु पारमितासु प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वः षट्सु पार-
मितासु प्रतिष्ठापितो भवति । तत् कस्य हेतोः । धर्मतैषा etc.

पु० सु० बो० महासत्त्वो महासन्नाहं सन्नद्धं सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तेन
20 चित्तेन विहरन्नान्येषां चित्तोत्पादानामवकाशं ददाति । इयन्तो मया सत्त्वा दान-
पारमितायां प्रतिष्ठापयितव्या इति । and so on with the other पार-
मिताs, बोधिपक्षधर्मs, आवेणिकबुद्धधर्मs, फलs, प्रत्येकबुद्धत्व and सर्व-
ज्ञत्व । अपि तु खलु पुनरसंख्येयाः सत्त्वा अप्रमेयाः सत्त्वा षट्सु पारमितासु
प्रतिष्ठापयितव्याः । एवं सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षेषु धर्मेषु दशसु तथागतबलेषु
25 षतसुषु प्रतिसंवित्सु अष्टादशस्वावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु प्रतिष्ठापयितव्याः स्रोत-
आपत्तिकले सकृदागामिकले अनागामिकले अर्हत्त्वे असंख्येया अप्रमेयाः सत्त्वा
बुद्धत्वे प्रतिष्ठापयितव्याः ॥ इति शमथसम्भारः ॥

तद् यथापि नाम सुभूते दत्तो माया० निर्माय तं षट्सु पारमितासु प्रतिष्ठा-
पयेत् । यावत् सर्वाकारवरोपेते सर्वज्ञज्ञाने प्रतिष्ठापयेदेवमेव सुभूते बो० महा-
महासत्त्वेन तांस्तावतः सत्त्वानसंख्येयानप्रमेयान् षट्सु पारमितासु प्रतिष्ठाप्य
यावत् सर्वाकारवरोपेते सर्वज्ञज्ञाने प्रतिष्ठाप्य न कश्चित् सत्त्वः षट्सु पारमितासु
5 प्रतिष्ठापितो भवति । तत् कस्य हेतोः । धर्मतैषा सुभूते धर्माणां यदिमां
मायाधर्मतामुपादाय ।

सुभूतिराह । यथाहं भगवन् भगवतो भाषितस्यार्थमाजानामि तथा
असन्नाहसन्नद्धो वतायं बो० महासत्त्वो वेदितव्यः स्वलक्षणशून्यतामुपादाय ।
तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् रूपं रूपेण शून्यं yāvat विज्ञानं विज्ञानेन
10 शून्यं, चक्षुश्चक्षुषा शून्यम् । And so on with the other इन्द्रियs, आयतनs,
विज्ञानs, संस्पर्शप्रत्ययवेदयितs, पारमिताs, शून्यताs, सप्तत्रिंशद् बोधिपक्ष-
धर्मs, दशतथागतबलs, अष्टादशत्रैणिकबुद्धधर्मs and बोधिसत्त्व । महा-
यानसन्नाहोऽपि भगवन् महायानसन्नाहेन शून्यः । अनेन भगवन् पर्यायेण
असन्नाहसन्नद्धो बोधिसत्त्वो वेदितव्यः । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमेतद-
15 वोचत् । एममेतत् सुभूते यथा वदसि । तत् कस्य हेतोः । अकृताहि¹ सुभूते
सर्वाकारज्ञता अविकृता² अनभिसंस्कृता । तेऽपि सत्त्वा अकृ०³ येषां कृतशो
बो० महासत्त्वेन महासन्नाहः सन्नद्धः ।

सुभूतिराह । केन कारणेन भगवन् सर्वाकारज्ञता अकृ० ।

तेऽपि सत्त्वा अकृ० येषां⁴ कृतशो बो० महासत्त्वेन महा-
20 सन्नाहसन्नद्धः । भगवानाह । कारकानुपलब्धितामुपादाय सुभूते सर्वाकार-
ज्ञता अकृ० । तेऽपि सत्त्वा अकृ० । तत् कस्य हेतोः । नहि सुभूते रूपं
करोति न विकरोति नाभिसंस्करोति । And so on with the इन्द्रियs,
आयतनs, विज्ञानs, संस्पर्शs up to न मनःसंस्पर्शप्रत्ययवेदयितं करोति
न विकरोति नाभिसंस्करोति । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यत्यन्ततया सर्व एते

1 C₁ अकृताभि ; C₂ अकृतादि

2 C₂ अकृता

3 अकृ० = कृता अकृता अनभिसंस्कृता

4 C₁ एषां

न विद्यन्ते नोपलभ्यन्ते । आत्मा सुभूते न क०¹ । एवं न सत्त्वो न जीवो
 yāvat न पश्यकः करोति etc. as before ll. 7-8 up to नोपलभ्यन्ते ।
 स्वप्नः सुभूते न क० । प्रतिश्रुतकः प्रतिभासः प्रतिबिम्बं मरीचिर्न निर्माणं
 करोति etc. as before up to नोपलभ्यन्ते and so on with
 5 the शून्यतास² । सप्तत्रिंशद् बोधिपद्मा धर्मा दश तथागतबलानि चत्वारि वैशा-
 र्द्यानि चतस्रः प्रतिसंविदोऽष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्मा । तथा यāvat सर्वाकार-
 ज्ञता सुभूते न करोति न विकरोति नाभिसंस्करोति । तत् कस्य हेतोः ।
 तथाहि अत्यन्ततया न विद्यन्ते नोपलभ्यन्ते³ । अनेन सुभूते पर्यायेण सर्वा-
 कारज्ञता अकृ⁴ । येषां कृतशो बो० महासत्त्वेन महासन्नाहसन्नद्धः । एवं
 10 हि सुभूते बो० महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्ध इत्युच्यते ॥ इति विदर्शना-
 सम्भारः ॥

सुभूतिराह । यथाहं भगवतो भाषितस्यार्थमाजानामि । रूपं भगवन्न-
 बद्धममुक्तं वेदनासंज्ञासंस्कारा विज्ञानं भगवन्न ब०⁵ ।

पूर्णा मेत्रायणीपुत्र आह । रूपमायुष्मन् सुभूते अबद्धममुक्तमिति वदसि ।
 15 and so on with the other स्कन्धसः ।

सुभूतिराह । एवमेतदायुष्मन् पूर्ण ।

पूर्ण आह । कतमत्तदायुष्मन् सुभूते रूपं तदब० । And so on with
 the other स्कन्धसः ।

सुभूतिराह । यदेतदायुष्मन् पूर्ण स्वप्नोपमं रूपं तदब० । य एते
 20 स्वप्नोपमा वेदना etc. । एवं प्रतिश्रुतकोपमा मायोपमा मरीच्युपमा प्रति-
 भासोपमा यदेतदायुष्मन् पूर्ण निर्मितोपमं रूपं तदब० । य एते निर्मितोपमा

1 क = करोति न विकरोति नाभिसंस्करोति or कुर्वन्ति न विकुर्वन्ति नाभि-
 संस्कुर्वन्ति ।

2 शून्यतास are abridged in this list thus अध्यात्मश०, बहिर्धाश०
 अध्यात्मबहिर्धाश०

3 A drops many lines here.

4 See p. 191 f.n. 3

5 ब० = बद्धमुक्तम् or बद्धा अमुक्ताः

- वेदना etc. । एवमनागतं प्रत्युत्पन्नमायुष्मन् पूर्णं रूपमब०¹ । प्रत्युत्पन्ना
वेदना etc. । तत् कस्य हेतोः । असत्त्वादायुष्मन् पूर्णं रूपस्य । एवं तद्रूपमब० ।
असत्त्वादायुष्मन् पूर्णं वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणाम् । असत्त्वादायुष्मन्
पूर्णं विज्ञानस्यैवं तद्विज्ञानमब० । एवं विविक्तत्वाच्छान्तत्वाच्छून्यत्वादनिमित्त-
5 त्वादप्रणिहितत्वादसंस्कृतत्वादनुत्पन्नत्वात् कुशलमकुशलं संक्लेशन्निष्क्लेशं
सावद्यमनवद्यं सास्रवमनास्रवं लौकिकं लोकोत्तरं संक्लिष्टं व्यवदानमायुष्मन् पूर्णं
रूपमब० । तत् कस्य हेतोः । असत्त्वाद्रूपस्यैवं तद्रूपमब० । वेदना संज्ञा
संस्काराः । संक्लिष्टं व्यवदानमायुष्मन् पूर्णं विज्ञानमब० । तत् कस्य हेतोः ।
असत्त्वाद्विज्ञानस्य² एवं तद्विज्ञानमब० । सर्वधर्मा अप्यायुष्मन् पूर्णं अब० ।
10 तत् कस्य हेतोः । असत्त्वादबद्धा अमुक्ताः³ । एवं विविक्तत्वाद् यावदनुत्पन्नत्वाद-
बद्धा अमुक्ता । And so on सर्वधर्माः to be replaced by शून्यताs and
सप्तत्रिंशद् बोधिपक्षा धर्माः । एवं दशबलानि चत्वारि वैशारथ्यानि यावदष्टादशा-
वेणिकबुद्धधर्माः, सर्वाकारज्ञता, तथता yāvat भूतकोटिः । एवं ह्यायुष्मन्
पूर्णं बो० महासत्त्वोऽबद्धोऽमुक्तः । एवं षडपि पारमिता अबद्धा अमुक्ताः ।
15 यावत् सर्वाकारज्ञताप्यब० । सत्त्वानपि यान् परिनिर्वापयिष्यति ते अपि
अब० । बुद्धक्षेत्राण्यपि यानि परिशोधयिष्यति तान्यप्यब० । यानपि बुद्धान्
भगवतः पयुपासिष्यते तेऽप्यब० । यमपि धर्मं⁴ श्रोष्यति सोऽप्यबद्धोऽमुक्तः ।
बुद्धैर्भगवद्भिर्न जातु विरहितो भविष्यति अबद्धोऽमुक्तः । नाभिज्ञाभिर्विर०⁵
न पञ्चभिश्चक्षुर्भिर्विर० । तथा नान्यैः समाधिभिर्विर० । अबद्धाममुक्तां मार्गा-
20 कारज्ञतामुत्पादयिष्यति । अबद्धाममुक्तां सर्वाकारज्ञतामवभोत्स्यते । अबद्ध-
ममुक्तं धर्मचक्रं प्रवर्तयिष्यति । अबद्धानमुक्तान् सत्त्वांस्त्रिभियानैः परिनिर्वा-
पयिष्यत्यबद्धोऽमुक्तः । एवं ह्यायुष्मन् पूर्णं बो० महासत्त्वः षडभिः पारमिताभिर-
बद्धोऽमुक्तः सर्वधर्मानभिसंभोत्स्यते असत्त्वामुपादाय । एवं विविक्तता याव-

1 ब० = बद्धममुक्तं

2 C₂ ०रस्तुविज्ञा०

3 A & C₂ add here दानपारमितापि आयुष्मन् पूर्णं अबद्धा अमुक्ता ।
एवं शीलपारमिता चान्तिपारमिता बौध्दपारमिता ध्यानपारमिता प्रज्ञापारमिताप्यायुष्मन्
अबद्धा अमुक्ताः असत्त्वादबद्धा अमुक्ताः ।

4 A धर्मा

5 विर० = विरहितो भविष्यत्यबद्धोऽमुक्तः

दनुत्पन्नतामुपादाय । एवं द्यायुष्मन् पूर्णं बो० महासत्त्वस्य अबद्धोऽमुक्तौ
महायानसन्नाहो वेदितव्यः ॥ इति युगनद्धमार्गसम्भारः¹ ।

अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । कतमद् भगवन् बो० महा-
सत्त्वस्य महायानम् । कथं भगवन् बो० महासत्त्वो महायानसंप्रस्थितो
5 वेदितव्यः । कुतस्तद् यानं निर्यास्यति । क्व वा तद् यानं स्थास्यति । को वा
तेन यानेन निर्यास्यति । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् । यत्
सुभूते एवं वदसि कतमद् बो० महासत्त्वस्य महायानमिति । षट्पारमिताः
सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम् । कतमा षट्पारमिता । दानपा०
शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० प्रज्ञापा० ।

10 सुभूतिराह । कतमा भगवन् बो० महासत्त्वस्य दानपा० ।

भगवानाह । इह सुभूते बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तै-
श्चित्तोत्पादैर्दानं ददाति यदुताध्यात्मिकबाह्यानि वस्तूनि तानि च
सर्वसत्त्वसाधारणानि कृत्वानुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणामयति ।
परांश्च तत्र समादापयति अनुपलम्भयोगेन । इयं सुभूते बो०
15 महासत्त्वस्य दानपा० ।

सु० । क० शीलपा० ।

भ० । आत्मना च दश कुशलान् कर्मपथान् समादाय वृत्तते । परांश्च
दशकुशले कर्मपथे समा^० । ०सत्त्वस्य अपरामृष्टा शीलपा० ।

सु० । क० ज्ञान्तिपा० ।

20 भ० । आत्मना च ज्ञान्तिसमापन्नो भवति परांश्च ज्ञान्तौ समा^० ।
०सत्त्वस्य ज्ञान्तिपा० ।

सु० । क० वीर्यपा० ।

1 C₂ युगनद्धयोग०

2 A परांश्चतस्र

3 सु० = सुभूतिराह । कतमा भगवन् बो० महासत्त्वस्य—पारमिता

4 भ० = भगवानाह । इह सुभूते बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तै-
श्चित्तोत्पादैः

5 समा० । ०सत्त्वस्य = समादापयति अनुपलम्भयोगेन । इयं सुभूते बो०
महासत्त्वस्य ।

भ० । पञ्चसु पारमितासु अनिज्जिसधुरो विहरति परांश्च तासु पञ्चसु पार-
मितासु समा० । ०सत्त्वस्य वीर्यपा० ।

सु० । क० ध्यानपा० ।

भ० । आत्मना चोपायकौशल्येन ध्यानानि समापद्यते । न च तेषां
वशेनोपपद्यते परांश्च ध्यानेषु समा० । ०सत्त्वस्य ध्यानपा० ।

सु० । क० प्रज्ञापा० ।

भ० । ¹सर्वधर्मानभिनिविशते सर्वधर्माणां च प्रकृतिं प्रत्यवेक्षते² सर्वधर्म-
प्रकृतिं³प्रत्यवेक्ष्तायां च सत्त्वांश्च समा० । ०सत्त्वस्य प्रज्ञापा० । इदं
सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम् ॥ इत्युपायकौशल्यसम्भारः ॥

10 पु० सु० बो० महासत्त्वस्य महायानं यदुत अध्यात्मशून्यता yāvat
(for full list see p. 24) परभावशून्यता ।

तत्र कतमा अध्यात्मशून्यता । आध्यात्मिका⁴ धर्मा उच्यन्ते चक्षुः
श्रोत्रं घ्राणं जिह्वा कायो मनः । तत्र चक्षुश्चक्षुषा शून्यं अकूटस्थाविनाशितामु-
पादाय⁵ । तत् कस्य हेतोः । प्रकृतिरस्यैषा । श्रोत्रं श्रोत्रेण शून्यं अकूटस्था-
15 विनाशितामुपादाय । तत् कस्य हेतोः । प्रकृतिरस्यैषा, and so on with
the other इन्द्रियः । इयमुच्यते अध्यात्मशून्यता ।

तत्र कतमा बहिर्धाशून्यता । ये बहिर्धां धर्मास्तद् यथा रूपशब्दगन्धरस-
स्पर्शव्यधर्माः । तत्र रूपं रूपेण शून्यमकूटस्थाविनाशितामुपादाय । तत् कस्य
हेतोः । प्रकृतिरस्यैषा, and so on with the other आयतनः । इय-
20 मुच्यते बहिर्धाशून्यता ।

तत्र कतमा अध्यात्मबहिर्धाशून्यता । षडाध्यात्मिकान्यायतनानि षड्-
बाह्यान्यायतनानि । इयमुच्यते अध्यात्मबहिर्धाशून्यता ।

तत्र कतमा आध्यात्मिका धर्मा बहिर्धाधर्मैः शून्याश्चक्षुःश्रोत्रघ्राण-

1 C₁ सर्वधर्माणामभि०

2 A & C₂ अप्रत्ययवेक्षते

3 C₁ प्रत्यय वे०

4 C₁ अध्या०

5 A ०विनाशिता० throughout

जिह्वाकायमनांसि आध्यात्मिकानि रूपशब्दगन्धरसस्पर्शधर्मैः शून्यानि अकू०^१ ।
तत्र कतमे बहिर्घां घर्मा आध्यात्मिकैः धर्मैः शून्याः । रूपशब्दगन्धरसस्पर्श-
धर्मांश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वाकायमनोभिः शून्या अकू० । इयमुच्यते आध्यात्म-
बहिर्घाशून्यता ।

5 त०^२ शून्यताशून्यता । या सर्वधर्माणां शून्यता तथा शून्यतया शून्या
अकू० । इ०^३ शून्यताशून्यता ।

त० महाशून्यता । पूर्वा दिक्^४ पूर्वया दिशा शून्या एवं दक्षिणा पश्चिमा
yāvat ऊर्धा दिक् ऊर्ध्वया दिशा शून्या अकू० । इ० महाशून्यता ।

त० परमार्थशून्यता । परमार्थ उच्यते निर्वाणम् । तच्च निर्वाणेन शून्यम्
10 अकू० । इ० परमार्थशून्यता ।

त० संस्कृतशून्यता । संस्कृत उच्यते कामघातुः रूपघातुरारूप्यघातुश्च ।
तत्र कामघातुः कामघातुना शून्योऽकू० । रूपघातुः रूपघातुना शून्यः अकू० ।
आरूप्यघातुरारूप्यघातुना शून्योऽकू० । इ० संस्कृतशून्यता ।

त० असंस्कृतशून्यता । असंस्कृत उच्यते यस्य नोत्पादो न निरोधो
15 न स्थितिर्नान्यथात्वम् । इदमुच्यते असंस्कृतम्^५ । असंस्कृतमसंस्कृतेन शून्यं
अकू० । इ० असंस्कृतशून्यता ।

त० अत्यन्तशून्यता । यस्य अन्तो नोपलभ्यते तदत्यन्तमत्यन्तेन शून्यम्
अकू० । इ० अत्यन्तशून्यता ।

त० अनवराग्रशून्यता । यस्य नैवाग्रं नावरमुपलभ्यते । तस्य मध्या-
20 भावः । यस्य च नादिर्नमध्यंनावरमुपलभ्यते तस्य नागतिर्न गतिः । आदि-
मध्यावसानान्यपि आदिमध्यावसानैः शून्यान्यकू० । इ० अनवराग्रशून्यता ।

त० अनवकारशून्यता । यस्य धर्मस्य न कश्चिदवकारः । अवकारं नाम^६

1 अकू = अकूटस्थाविन शितामुपादाय । तत् कस्य हतोः । प्रकृतिरेषामेषा
or प्रकृतिरस्या एषा ।

2 त० = तत्र कतमा

3 इ० = इयमुच्यते ।

4 A & C₁ पूर्वादि ; C₂ पूर्वादिचूर्ध्वया दिशा शून्या

5 Mss. omit it.

6 A अवकाराणाम् ; C₂ अवकारो नाम ; C₁ अवकार नाम

अचिकिरणं छोरणमुत्सर्गः¹ । अनवकारोऽनवकारेण² शून्योऽकू० । इ०
अनवकारशून्यता ।

त० प्रकृतिशून्यता । या सर्वधर्माणां प्रकृतिः संस्कृतानां वा असंस्कृतानां वा
न श्रावकैः कृता न प्रत्येकबुद्धैः कृता न तथागतेरर्हद्भिः सम्यक्संबुद्धैः कृता
5 नापकृता । प्रकृतिः प्रकृत्या शून्या अकू० । इ० प्रकृतिशून्यता ।

त० सर्वधर्मशून्यता । स्वधर्मा उच्यन्ते रूपं etc., i.e., all the स्कन्धः,
इन्द्रियः ; आयतनः ; विज्ञानः ; संस्पर्शः ; संस्पर्शप्रत्ययवेदनाः up to
मनःसंस्पर्शप्रत्ययवेदना संस्कृता धर्मा असंस्कृता³ धर्माः । इम उच्यन्ते सर्वधर्माः ।
तत्र धर्माः धर्मैः शून्या अकू० । इ० सर्वधर्मशून्यता ।

10 त० स्वलक्षणाशून्यता । ⁴रूपालक्षणां रूपम् । अनुभवलक्षणा वेदना । उद्-
ग्रहणालक्षणा संज्ञा । अभिसंस्कारलक्षणाः संस्काराः । ⁵विज्ञानलक्षणां विज्ञानं
विस्तरेण कर्तव्यं यच्च 'स्कृतानां धर्माणां लक्षणालक्षणां यच्चासंस्कृतानां
धर्माणां 'लक्षणालक्षणां सर्व एते धर्माः ⁷स्वलक्षणाशून्या अकू० । इ०
स्वलक्षणाशून्यता ।

15 त० अनुपलम्भशून्यता । ये धर्मा अतीतानागतप्रत्युपपन्नास्ते नोपलभ्यन्ते ।
तत् कस्य हेतोः । नातीते अनागता उपलभ्यन्ते । नाप्यनागते अतीताः⁸ । न
प्रत्युत्पन्नेऽतीतानागता उपलभ्यन्ते । नाप्यतीता अनागते⁹ याः प्रत्युत्पन्ना
एषामियमनुपलब्धिरादिविशुद्धित्वात् अकू० । इ० अनुपलम्भशून्यता ।

त० अभावस्वभावशून्यता । नास्ति सांयोजिकस्य धर्मस्य¹⁰ स्वभावः प्रतीय-
20 समुत्पन्नत्वात् । संयोगः संयोगेन शून्यः अकू० । इ० अभावस्वभावशून्यता ।

त० भावशून्यता । भाव उच्यते पञ्चोपादानस्कन्धाः । स च भावो भावेन
शून्योऽकू० । इ० भावशून्यता ।

1 C₁ अचिकारणमुत्सर्गः 2 C₁ drops it ; C₂ अवकारशून्यो

3 A & C₂ ०तधर्मा 4 A & C₁ रूपेण० ; C₂ रूपणा

5 A विज्ञानां ; C₂ विज्ञानानो ; C₁ विज्ञानना

6 A drops लक्षणा 7 A स्वलक्षणेन

8 C₁ ०तानागत ; C₂ makes a confusion here.

9 C₁ गत या 10 C₁ धर्मस्वभावः

त० अभावशून्यता । अभाव उच्यते असंस्कृतम् । तच्चासंस्कृतमसंस्कृतेन शून्यम् अकू० । इ० अभावशून्यता ।

त० स्वभावशून्यता । १स्वभावो हि प्रकृतिरविपरीतता^२ तस्या या तया शून्यता अकू० । न सा ज्ञानेन दर्शनेन च कृता । तत् कस्य हेतोः ।

5 प्रकृतिरस्यैषा । इ० स्वभावशून्यता ।

त० परभावशून्यता । या उत्पादाद्वा तथागतानामनुत्पादाद्वा^३ स्थितै-
वैषा धर्माणां धर्मता धर्मस्थितिता yāvat भूतकोटिस्तस्या या तया शून्यता ।
अकू० । न सा परेण कृता^४ । तत् कस्य हेतोः । प्रकृतिरस्यैषा ।
इयमुच्यते परभावशून्यता । इदमुच्यते सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम् ॥

10 इति ज्ञानसम्भारः ॥

पु० सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यदुत शूरङ्गमो नाम समाधिः ।
yāvat (see pp. 142-3 also infra for full list) आकाशासङ्गविमुक्तिनिरूप-
लेपो नाम समाधिः^५ । तत्र कतमः शूरङ्गमो नाम समाधिः, etc. as in
p. 144 up to रत्नमुद्रो नाम समाधिः । तत्र कतमः सिंहविक्रीडितो नाम
15 समाधिः^६ ॥ यत्र समाधौ स्थित्वा सर्वसमाधिभिर्विक्रीडति । अयमुच्यते
सिंहविक्रीडितो नाम समाधिः । तत्र कतमः सुचन्द्रो नाम समाधिः । यत्र
समाधौ स्थित्वा सर्वसमाधीनवभासयति ।^७ अयमुच्यते सुचन्द्रो नाम समाधिः ।
त०^८ चन्द्रध्वजकेतुना० । यः सर्वसमाधीनां ध्वजं धारयति । अ०^९ । त०
सर्वधर्मोद्गतो ना० । य०^{१०} सर्वसमाधिभिरुद्गच्छति । अ० । त० अवलोकित-

1 A स्वभावस्वभाव

2 C₁ ०परीतया

3 C₂ ०पादो

4 C₁ omits न सा परेण कृता

5 Here ends Ch. VII of the Ś.

6 In this way all the समाधिस are explained ; the meanings only are given here omitting तत्र कतमो etc ; अयमुच्यते etc. for the names of समाधिस, see supra, pp. 147, 142-3, Ś. 1412-4.

7 C₂ समाधीनम् भासयति ; A ०भासयति ।

8 त० = तत्र कतमः—नाम समाधिः 9 अ० = अयमुच्यते...नाम समाधिः

10 य० = यत्र समाधौ स्थित्वा

मूर्धा ना० । य० सर्वसमाधीनां^१ मुर्धानमवलोकयति । अ० । त० धर्मधातुनियतो
 ना० । य० धर्मधातोर्निश्चयं गच्छति । अ० । त० नियतध्वजकेतुर्ना० ।
 य० सर्वसमाधीनां नियतध्वजं धारयति । अ० । त० वज्रोपमो ना० । य०
 सर्वसमाधिभिर्न भिद्यते । अ० । त० धर्मप्रवेशमुद्रो ना० । य० सर्वसमाधीनां
 5 मुद्रां^२ प्रविशति । अ० । त० समाधिराजस्रप्रतिष्ठितो ना० । य० समाधीनां
 राजस्रप्रतिष्ठानेन^३ प्रतितिष्ठति । अ० । त० रश्मिप्रमुक्तो ना० । य० सर्वसमा-
 धीनां रश्मीनवसृजति । अ० । त० बलव्यूहो ना० । य०^४सर्वसमाधीनां
 बलव्यूहं धारयति । अ० । त० समुद्रगतो ना० । य० समाधयः समुदागच्छन्ति ।
 अ० । त० निरुक्तिनिर्देशप्रवेशो ना० । य० सर्वसमाधीनां निरुक्तिनिर्देशं प्रविशति ।
 10 अ० । त० अधिवचनसंप्रवेशो ना० । य० सर्वसमाधीनां अधिवचननाम-
 धेयानि प्रविशति । अ० । त० दिग्वलोकितो ना० । य० सर्वसमाधीनां
 दिशो व्यवलोकयन्ते । अ० । त० आधारणमुद्रो ना० । य० सर्वसमाधीनां मुद्रा
 आधारयति । अ० । त० असम्प्रमुषितो ना० । य० सर्वसमाधयो न प्रमुष्यन्ते^५ ।
 अ० । त० सर्वधर्म समवसरणसागरमुद्रो ना० । य० तस्य सर्वसमाधयः
 15 संग्रहं समवसरणात्समुद्गच्छन्ति^६ । अ० । त० आकाशस्फारणो^७ ना० ।
 य० सर्वसमाधीनामाकाशस्फरणात्तया स्फरति^८ । अ० । त० तेजोवती
 ना० । य० सर्वसमाधीनां तेजसा च धिया च ज्वलयति । तेनोच्यते तेजोवती
 नाम समाधिः^९ । त० अप्रमाणावभासो ना० । य० अप्रमाणावभासते ते^{१०} ।
 त० असङ्गनावरणो ना० । य० सर्वसङ्गरहिततामुपादाय निरावरणोऽवभासते
 20 ते० । त० सर्वधर्मप्रवृत्तिसमुच्छेदो ना० । य० सर्वधर्मप्रवृत्तिं समुच्छिनत्ति^{११}

1 C₁ throughout समाधिनां

2 C₁ मुद्रो

3 C₁ drops प्रतिष्ठानेन

4 A & C₂ omit सर्वे

5 C₁ समाधिया प्र० ; C₂ प्रमुष्यन्ते ; A drops whole of this line.

6 A ०सरणमुद्गच्छन्ति ; C₁ सरणं तागच्छति ; C₂ सरणतागच्छति ।

7 C₂ स्फुरणो संप्रमुखितो नाम ; C₁ अयं प्रमुखितो नाम

8 A & C₁ स्फारणताय स्फारति

9 C₁ drops two lines here.

10 ते० = तेनोच्यते.....नाम समाधिः ।

11 C₁ समुच्छिनत्ति हि ; C₂ drops it.

ते०। त० रणजहो ना०¹। य० सर्वसमाधीनां निमित्तान्यपि जहाति
 प्रागेवान्यानि निमित्तानि² क्लेशानां ते०। त० वैरोचनो ना०। य०
 सर्वसमाधीनवभासयति तपति विरोचते³ ते०। त० अनिमिषो ना०। य०
 न कश्चिद्धर्ममेषति ते०। त० अनिकेतस्थितो ना०। य० सर्वसमाधिषु न
 5 कश्चिद्धर्ममनिकेतं⁴ समनुपश्यति ते०। त० निश्चितो ना०। य० निहीनां-⁵
 श्रित्तचैतसिकान्⁶ धर्मान् न प्रवर्तयति ते०। त० विमलप्रदीपो ना०। य०
 सर्वसमाधीनां प्रदीपं धारयति⁷ ते०। त० अनन्तप्रभो ना०। य०
 अनन्तां प्रभां⁸ करोति ते०। त० प्रभाकरो ना०। य० सर्वसमाधीनां
 प्रभां करोति ते०। त० समन्तावभासो ना०। यस्य समाधेः सह प्रतिलम्भन
 10 समाधिमुखान्य⁹वभासन्ते ते०। त० शुद्धसारो ना०। य० सर्वसमाधीनां
 शुद्धसमतामनुप्राप्नोति ते०। त० विमलप्रभो ना०। य० सर्वसमाधीनां
 बलमाकर्षयति सर्वसमाधीन् प्रभावयति ते०। त० रतिकरो ना०। य० सर्व-
 समाधीनां रतिमनुभवति ते०। त० विद्युत्प्रदीपो ना०। य० सर्वसमाधीनां
 प्रदीपं करोति ते०। त० अन्नयो ना०। य० समाधीनां नैवाक्षयं न क्षयं समनु-
 15 पश्यति ते०। त० वज्रमण्डलो ना०। य० सर्वसमाधिमण्डलानि धारयति
 ते०¹⁰। त० अन्नयापगतो ना०। य० सर्वसमाधीनां क्षयं समनुपश्यति तथा च
 पश्यति यथा अणुमपि धर्मं न समनुपश्यति ते०। त० अनिष्क्यो¹¹ ना०। य०
 सर्वसमाधीन्नेष्क्यति न मन्यते न स्पन्दते¹² न प्रपञ्चयति ते०। त० विवृतो
 ना०। य० सर्वसमाधीन् विवृतान् समनुपश्यति ते०। त० सूर्यप्रदीपो
 20 ना०। य० सर्वसमाधीनां रश्मिमुखमवभासयति ते०। त० चन्द्रविमलो ना०।
 य० सर्वसमाधीनामन्धकारं विधमयति¹³ ते०। त० शुद्धप्रभासो¹⁴ ना०। य०
 सर्वसमाधीनां चतस्रः प्रतिसंविदः प्रतिलभते ते०। त० आलाककरो ना०।

1 C₂ रणजहो

2 A नित्यानि

3 C₁ ०च्यते4 C₁ मनसिकेतं5 C₁ हीनां6 C₂ चैतसिकान्

7 A धारयन धाति

8 C₁ सर्वसमाधीनां प्रभां and omits अनन्तां

9 A मुखान्य०

10 Mss. अयन्नुच्यते

11 C₁ & C₂ निष्क्यो ; A निष्क्यो12 C₁ स्पन्दति13 C₁ विधमयति ; C₂ विद्धयति ; A विधमयति14 C₁ ०प्रभो

य० समाधिमुखानामालोकं करोति ते० । त० काराकारो ना० । य० सर्व-
समाधीनां ¹कारणताङ्क्याङ्करोति ते० । त० ज्ञानकेतुर्ना० । य० समाधीनां
ज्ञानकेतुं भ्रमनुपश्यति ते० । त० वज्रोपमो ना० । य० सर्वधर्मान् निर्विध्यते²
समाधिर्मापि न समनुपश्यति ते० । त० चित्तस्थितिर्ना० । य० चित्तं न
5 वर्णयति न विवर्तते न प्रतिभासते न विघातमापत्स्यते न चास्यैवं भवति
चित्तमिति ते० । त० समन्तालोको ना० । य० सर्वसमाधीनां समन्तालोकं
समनुपश्यति ते० । त० सुप्रतिष्ठितो ना० । य० सर्वसमाधिषु प्रतिष्ठितो
भवति ते० । त० रत्नकोटिर्ना० । य० सर्वसमाधयः समन्ताद्रत्नकोटिरिव
सन्दृश्यन्ते ते० । त० वरधर्ममुद्रो ना० । त० सर्वसमाधयो मुद्रिता भवन्ति
10 आदिमुद्रामुद्रिणामुपादाय ते० । त० सर्वधर्मसमता ना० । य० न कञ्चिद्धर्म
समतानिर्मुक्तं समनुपश्यति ते० । त० रतिजहो ना० । य० सर्वसमाधिरतिः
सर्वधर्मरतिर्जहाति³ ते० । त० सर्वधर्मोद्गत⁴पूर्णा ना० । य० सर्वधर्मै-
श्रोद्गच्छति सर्वधर्मैश्चापूर्यते ते० । त० विकिरणो ना० । य० सर्वसमाधिभिः
सर्वधर्मान् विकिरति विधमयति ते० । त० सर्वधर्मपदप्रभेदो ना० । य०
15 सर्वसमाधीनां च सर्वधर्माणां च पदानि प्रभिनत्ति⁵ ते० । त० समाक्षरो ना० ।
य० सर्वसमाधीनां समाक्षरताम् प्रतिलभते ते० । त० अक्षरापगतो ना० ।
य० सर्वसमाधीनामेकाक्षरमपि नोपलभते ते० । त० आलम्बनच्छेदो ना० ।
य० सर्वसमाधीनामालम्बनं ह्यिद्यते ते० । त० अविकारो ना० । य० सर्व-
धर्माणां विकारं नोपलभते ते० । त० अप्रकारो ना० । य० सर्वधर्माणां प्रकार-
20 मपि नोपलभते ते० । त० नामनिमित्ताप्रवेशो ना० । य० सर्वसमाधीनां नाम-
निमित्तानि नोपलभते ते० । त० अनिकेतचारी ना० । य० सर्वसमाधीनां
निकेतं नोपलभते ते० । त० तिमिरापगतो ना०⁶ । य० सर्वसमाधितिमिरं
विशोद्यति ते० । त० चारित्रवतो ना० । य० सर्वसमाधीनां चारित्रं समनु-
पश्यति ते० । त० अचलो ना० । य० सत्त्वानां⁷ चलितं न समनु-

1 C₁ कारताक्रिया ; C₂ कारगता क्रियां

2 C₁ विविध्यते ; C₂ निविध्यन्ते

3 A drops जहाति

4 C₂ धर्मागतं ; A धर्माङ्गतं

5 A प्रभिनत्ति

6 A adds here प्रवेशो नाम समाधिः

7 A सत्त्वासत्त्वानां

पश्यति ते । क्तमो विषयतीर्णो ना० । य० सर्वसमाधीनां विषयमतिक्रामति ते० । त० सर्वगुणसञ्चयोपगतो ना० । य० सर्वगुणानां सर्वसमाधीनाञ्च सञ्चयतामनुप्राप्नोति ते० । त० चित्तस्थितिनिश्चितो ना० । य० सर्वसमाधीनां चित्तं न प्रवर्तते ते० । त० शुभपुष्पितशुद्धिर्ना० । य० सर्वसमाधिषु शुभपुष्पितशुद्धिं प्रतिलभते ते० । त० बोध्यङ्गवान् ना० । य० सप्तबोध्यङ्गानि प्रतिलभते ते० । त० अन्तप्रतिभासो ना० । य० अन्तद्वयं नोपलभते ते० । त० असमसमो^१ ना० । य० सर्वसमाधीनां समसमतां^२ न प्रतिलभते ते० । त० सर्वधर्मातिक्रमणो^३ ना० । य० सर्वत्रधातुकं^४ समतिक्रामति ते० । त० परिच्छेदकरो ना० । य० सर्वसमाधीनां^५ सर्वधर्माणां च परिच्छेदं करिष्यति ते० । त० विमतिविकिरणो ना० । य० सर्वसमाधिविमतिविकिरणं^६ मनुप्राप्नोति ते० । त० निरधिष्ठानो ना० । य० सर्वधर्माणां स्थानं समनुपश्यति ते० । त० एकव्यूहो ना० । य० न कस्यचिद्धर्मस्य द्वयतां समनुपश्यति ते० । त० आकाराभिनिर्हारो ना० । य० सर्वसमाधीनां सर्वधर्माणां चाकाराभिनिर्हारं समनुपश्यति ते० । त० एकाकारव्यूहो ना० । य० सर्वसमाधीनामेकाकारतां समनुपश्यति ते० । त० आकारानवकारो नाम समाधिः । य० सर्वधर्माणामद्वयतां समनुपश्यति ते० । त० निर्वेधिकसर्वभावतलाधिकारो ना० । य० सर्वसमाधीनां निर्वेधिकं^७ ज्ञानमनुप्राप्नोति यस्यानुप्राप्तितो न कञ्चिन्न प्रतियुज्यते ते० । त० संकेतरूपप्रवेशो ना० । य० सर्वसमाधीनां संकेतरूपानि प्रविशति ते० । त० गीर्घोषोऽक्षरविमुक्तो ना० । य० सर्वसमाधीन् अक्षरविमुक्तान् समनुपश्यति ते० । त० ज्वलनोल्का ना० । य० सर्वसमाधींस्तेजसा च^८ भासयति तपति विरोचते ते० । त० लक्षणपरिशोधनो ना० । य० सर्वलक्षणानि परिशोधयति ते० । त० अनभिलक्षितो ना० । य० सर्वसमाधीनभिलक्षयति ते० । त० सर्वाकारवरोपेतो ना० । य० सर्वाकारवरोपेतो भवति ते० । त० सर्वसुखदुःखनिरभिनन्दी ना० । य० सर्वसमाधिषु सुखदुःखानि न समनुपश्यति ते० । त०

१ C₁ समसमा३ C₁ क्रमणा५ C₁ drops it.७ C₁ निर्वेधि समाधीकं२ C₁ समसमतां

४ A सर्वत्रधा०

६ C₁ विमतिविकिरणं८ C₁ लाजसा च

- अज्ञयाकारो ना० । य० सर्वसमाधीनां ज्ञयं न समनुपश्यति ते० । त० धारणी-
प्रतिपत्तिर्ना० । य० सर्वसमाधीनाधारयति ते० । त० सर्वसम्यक्कमिथ्यात्व-
संग्रहो ना० । य० समाधीनां सम्यक्कमिथ्यात्वानि न समनुपश्यति ते० । त०
5 सर्वरोधनिरोधप्रशमनो नाम समाधिः । य० सर्वसमाधीनां रोधनिरोधात्
समनुपश्यति ते० । त० अनुसारप्रतिसारो ना० । य० सर्वसमाधीनामनुसार-
प्रतिसारान् न समनुपश्यति ते० । त० विमलप्रभो ना० । य० सर्वसमाधीनां
प्रभामण्डलं नोपलभ्यते ते० । त० सारवती ना० । य० सर्वसमाधीना-
मसारतां नोपलभ्यते ते० । त० परिपूर्णाचन्द्रविमलो ना० । य० तस्य सर्व-
समाधयः परिपूर्णा भवन्ति तद् यथापि नाम चन्द्रः पूर्णमास्यां ते० । त०
10 महाव्यूहो ना० । य० तस्य सर्वसमाधयो महाव्यूहेन समन्वागता भवन्ति ते० ।
त०¹ सर्वाकारप्रभाकरो ना० । य० सर्वसमाधीनां सर्वधर्माणां च प्रभां करोति
ते० । त० समाधिसमता ना० । य० सर्वसमाधीनां न विज्ञेयं नैकाग्रतां च
समनुपश्यति ते० । त० अरण्यसमवसरणो नाम समाधिः । य०² सर्व-
समाधीनामरण्यसर्वसमवसरणतामनुप्राप्नोति ते० । त० अनिलानिकेतो ना० ।
15 य० सर्वसमाधीनामालयं न समनुपश्यति ते० । त० तथतास्थितनिश्चितो ना० ।
य० सर्वसमाधीनां तथतां न व्यतिवर्तते ते० । त० कायकलिसंप्रथमो⁴ ना० ।
य० सर्वसमाधिकायं नोपलभते ते० । त० वाक्कलिविध्वंसनो ना० । य०
सर्वसमाधीनां वाक्कर्मणोपलभते ते० । त० गगनकल्पो ना० । य० गगन-
वदवभासते ते० । त० आकाशासङ्गविमुक्तिनिरूपलेपो ना० । य० सर्वधर्मा-
20 यामाकाशासङ्गविमुक्तिनिरूपलेपनामनुप्राप्नोति ते० । इदं सुभूते बो० महा-
सत्त्वस्य प्रज्ञापारमितायाञ्चरतो महायानम्⁵ । इति पुण्यसम्भारः ।

पु० सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यदुत चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि ।
कतमानि चत्वारि । कायस्मृ०⁶ वेदनास्मृ० चित्तस्मृ० धर्मस्मृ० ।

1 C₁ सम्यक्०

2 A सर्वाकारज्ञ

3 C₁ & C₂ add before this त० अरण्यसमवसरणो ना० । य० सर्व-
समाधयोरण्यं ते० ।

4 C₁ & C₂ संप्रथमो

5 Here Chap. VII of S. ends & Chap. IX commences.

6 अ० = अ ल्युपस्थानं

तत्र कतमत् कायस्मृ० । एवं यावत् कतमद्धर्मस्मृ०¹ । इह सु०² बो०
महासत्त्वोऽध्यात्मकाये कायानुपश्यी विहरति । न च कायसंहगतान् वितर्कान्
वितर्कयति तच्चानुपलम्भयोगेन । बहिर्धांकाये कायानुपश्यी etc. as in l. 2-3.
अध्यात्मबहिर्धांकाये कायानुपश्यी etc. as in l. 2-3. आतापी संप्रजानन्
5 स्मृतिमान् विनीयलोकेऽभिध्यादौर्मनस्ये । एवं अध्यात्मं वेदनासु चित्ते
अध्यात्मं धर्मेषु धर्मानुपश्यी etc. as in l. 4-5. substituting धर्म for काय
up to दौर्मनस्ये ।

कथञ्च सु० बो० महासत्त्वोऽध्यात्मं काये कायानुपश्यी विहरति । इह सुभूते
बो० महासत्त्वश्चरंश्चरामीति प्रजानाति । स्थितः³ स्थितोऽस्मीति प्र०⁴ । निषण्णो
10 निषण्णोऽस्मीति प्र० । शयानः शयितोऽस्मीति प्र० । यथा यथास्य कायः स्थितो
भवति प्रणीतमप्रणीतं वा तथा तथैतं प्र० । एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वोऽ-
ध्यात्मं काये कायानुपश्यी विहरति आतापी संप्रजानन् स्मृतिमान् विनीयलोके-
ऽभिध्यादौर्मनस्ये । पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वोऽध्यात्मं काये कायानुपश्यी
विहरति । अभिक्रामन् वा प्रतिक्रामन् वा संप्रजानचारी भवति आलोकिते
15 विलोकिते समिञ्जिते प्रसारिते संघाटीपट⁵ पात्रचीवरधारणे अशिते पीते खादिते
शयिते⁶ निद्राक्लमप्रतिविनोदने आगते गते स्थिते निषण्णे सुप्ते जागरिते⁷ भाषिते
तुष्योम्भावे प्रतिसंलयने एवं संप्रजानचारी भवति । एवं हि सु० बो०
महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् अध्यात्मं काये कायानुपश्यी विहरति ।
आतापी etc. up to दौर्मनस्ये तच्चानुलम्भयोगेन । पुनरपरं सु० बो०
20 महासत्त्वः स्मृत⁸ आश्वसन् स्मृत आश्वसामीति यथाभूतं प्रजानाति । स्मृतः
प्रश्वसन् स्मृतः प्रश्वसामीति य०⁹ । दीर्घं वा आश्वसन् दीर्घं वा आश्वसामीति
य० । दीर्घं वा प्रश्वसन् दीर्घं वा प्रश्वसामीति य० । ह्रस्वं वा आश्वसन् ह्रस्वं वा

1 कृ० = कल्पुपस्थानं

2 सु० = सुभूते

3 A स्थितिः

4 प्र० = प्रजानाति

5 C₂ पत०6 C₁ निद्राप्रै म ; C₂ निद्रकेम

7 A जागर्त्तित

8 A drops it.

9 य० = यथाभूतं प्रजानाति

- आश्वसामीति य० । ह्रस्वं वा प्रश्वसन् ह्रस्वं वा प्रश्वसामीति य० । तद् यथापि नाम सु० चक्रं भ्रामयेत् कुम्भकारः कुम्भकारान्तेवासी वा दीर्घमाविध्यन् दीर्घमाविध्यामीति य० । ह्रस्वमाविध्यं ह्रस्वमाविध्यामीति य० । एवमेव सु० बो० महासत्त्वः स्मृत आश्वसन् etc. as before p. 204, ll. 20ff. ।
- 5 एवं हि सु० बो० महासत्त्वः काये कायानुपश्यी विहरति आतापी etc. पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वः इममेव कायं धातुशो यथाभूतं प्रत्यवेक्षते । अस्यस्मिन् काये पृथिवीधातुरब्धधातुस्तेजोधातुर्वायुधातुः । तद् यथापि नाम सु० गोघातको वा गोघातकान्तेवासी वा तीक्ष्णोऽशस्त्रेण गां हन्यात् गां हत्वा चत्वारि फलकानि कुर्यात् । चत्वारि फलकानि कृत्वा प्रत्यवेक्षेत स्थितो
- 10 वा¹ निषण्णः । एवमेव सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन्निममेव कायं धातुशो यथाभूतं प्रत्यवेक्षते । अस्यस्मिन् काये पृथिवीधातुरब्धधातुस्तेजोधातुर्वायुधातुः । एवं हि सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निममेव कायं ध्यात्मं काये कायानुपश्यी विहरति आतापी as before up to दौर्मनस्ये तच्चानुपलम्भयोगेन । पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निममेव
- 15 कायमूर्ध्वपादतलादधः केशमस्तकाञ्जखरोमत्वकूपर्यन्त² पूर्णं नानाप्रकारस्याशुचेर्यथाभूतं प्रत्यवेक्षते—सन्त्यस्मिन् काये केशरोमाणि नखा दन्तास्त्वक्चर्ममांसस्नायवः शोणितमस्थिमज्जाहृदयं वृक्कायकृत्क्लोमप्लीहा आममन्त्राणि³ अन्त्रगुणा उदरं पुरीषं मूत्रमश्रुस्वेदो मेदः खेटः⁴ सिंहानकं पूयं लोहितं पित्तं श्लेष्मा वसा मलो⁵ मस्तकलुङ्गमज्जिगूथकं⁶ कर्णागूथकमित्यस्मिन् काये
- 20 यथाभूतं प्रत्यवेक्षते । तद् यथापि नाम सु० कर्मकारस्य सुतोडिः⁷ पृष्णो⁸ नानाधान्यानां शालीनां घोहीनां तिलानां तण्डुलानां मुद्गानां माषाणां यवानां गोधूमानां मसूराणां सर्षपाणामप्यन्यश्नन्नुष्मान् पुरुषो मुक्को⁹

1 Mss. add चयवा 2 A पूर्यन्तं 3 C₂ राम; C₁ मन्द्रनि

4 C₁ खट; A खतः, Cf. Majjhima Nikāya, I, p. 57 : खेडो

5 A मला 6 C₁ कर्णकमित्य०

7 A सुतोतिः; C₁ सुतोविः; C₂: सुतोभिः but compare Majjhima

Nikāya, I, p. 57 : सुतोडि पूरा नानाविहितसस धञ्जसस ।

8 A & C₁ पूर्णा

9 A & C₁ मुक्ता

प्रत्यवेक्षमाणाः एवं जानीयादयं^१ शालिः, अयं व्रीही, अमी तिलाः, अमी तण्डुलाः, अमी मुद्गाः, अमी माषाः, अमी यवाः, अमी गोधूमाः, अमी मसूराः, अमी सर्वपा इति । एवमेव सु० बो० महासत्त्व इममेव कायमूर्ध्वं पादतलादधः केशमस्तकात् etc. as before p. 205, ll. 15-19 up to 5 कर्णागूथकं । एवं हि सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन् अध्यात्मं काये कायानुपश्यी विहरति आतापी etc. up to दौर्मनस्ये ।

पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वो यदा श्मशानगतः पश्यति नानारूपाणि श्मशाने-
 5 ऽपविद्धानि^२ शिवपथिकायामुज्झितानि^३ एकाहमृतानि वा द्वयहमृतानि वा त्रयह-
 मृतानि वा चतुरहमृतानि वा पञ्चाहमृतानि वा आध्मातकानि विनीलकानि वा
 10 विपूयकानि वा विखादितकानि वा विक्षिप्तकानि वा स इममेव कायं तत्रोपसंहरति ।
 अयमपि काय एवं धर्मा एवं स्वभाव एतां धर्मतामर्थातवृत्तः^४ । एवं हि सु०
 बो० महासत्त्वो बहिर्धाकाये कायानुपश्यी विहरति आतापी etc. up to
 दौर्मनस्ये । पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वो यदा मृतशरीराणि पश्यति श्मशान
 उत्सृष्टानि षड्रात्रमृतानि वा सप्तरात्रमृतानि वा तानि काकैर्वा खाद्यमानानि
 15 ^५कुरैर्वा^६गृध्रैर्वा^७ शृगालैर्वा^८ वृकैर्वा^९ श्वभिर्वा^{१०} तदन्यैर्वा^{११} नानाविधैः प्राणकजातैः
 खाद्यमानानि स इममेव कायं तत्रोपसंहरति etc. as before ll. 10-13 ।
 पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वो यानि तानि पश्यति मृतशरीराणि श्मशान उज्झि-
 तानि खादितकानि अशुचीनि^७ विपूतीनि^८ दुर्गन्धीनि स इममेवकायं तत्रोप-
 संहरति etc. as before ll. 10-13 । पु० सु० बो० महासत्त्वो यदा पश्यति
 20 शिवपथिकायामस्थिसंकुलां^९ मांसशोणितम्रज्जितां स्नायुविनिबद्धान्तां दृष्ट्वा स
 इममेव कायं तत्रोपसंहरति etc. as before ll. 10-13 । पु० सु० बो० महासत्त्वो
 यानि तानि पश्यति मृतशरीराणि शिवपथिकायामस्थिसंकलामपगतमांसशोणित-

1 C₁ ०वयं

2 A drops ०विद्धानि

3 C₂ सुसितानि ; C₁ सुक्तानि

4 A एतान्धर्ममव्यति०

5 C₂ कुशन्धैर्वा० Cf. Majjhima Nikāya, I, p. 58 : कुललीहि वा

खञ्जमानं

6 Cf. Mvyut. 213. 15

7 C₂ अशुचिनि

8 A विपूति

9 Cf. Pāli. संखलिकं

- जायुवन्धनान्तां दृष्ट्वा इममेव कायं etc. as before. पु० सु० बो० महासत्त्वो यदा पश्यति शिवपथिकायामस्थिसंकलां विग्रहवन्धनविप्रयुक्तां विसंयुक्तां यथासंख्याः पृथिव्यां विज्ञिताः स इममेव कायं etc. as before. पु० सु० बो० महासत्त्वो यदा पश्यति शिवपथिकायामस्थीनि दिग्विदिशो विज्ञितानि यदुतान्येन
- 5 पादास्थीनि अ०¹ जंघास्थीनि अ० उर्वस्थीनि अ० श्रोणीकटाहास्थीनि अ० पृष्ठवंशास्थीनि अ० पार्श्वकास्थीनि अ० ग्रीवास्थीनि अ० बाह्वस्थीनि अ० शिरःकपालास्थीनि स इममेव कायं etc. as before. पु० सु० बो० महासत्त्वो यदा पश्यति शिवपथिकायामस्थीनि अनेकवार्षिकाणि अनेक- वर्षशतानि वातातपपरीतानि² श्वेतानि शङ्खसन्निभानि स इममेव कायं etc.
- 10 as before. पु० सु० बो० महासत्त्वो यदा पश्यति शिवपथिकायामस्थीनि तिरोवार्षिकाणि नीलानि कपोतवर्णानि पूतीनि चूर्णाकजातानि पृथिव्यां पांशुना समसमीभूतानि स इममेव कायं etc as before. एवं वेदनायां चित्ते धर्मे धर्मानुपशयी विहरति आतापी संप्रजानन् स्मृतिमान् विनीयलोके अभिध्या- दौर्मनस्ये तच्चानुपलम्भयोगेन । इदं सु० बो० महासत्त्वस्य महामानम् ।
- 15 पु० सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यदुत चत्वारि सम्यक्प्रहाणानि । कतमानि चत्वारि । इह सु० बो० महासत्त्वोऽनुत्पन्नानां पापकानामकुशलानां धर्माणामनुत्पादाय छन्दं जनयति व्यायच्छते वीर्यमारभते चित्तं प्रतिगृह्णाति सम्यक्प्रणिदधाति उत्पन्नानां पापकानामकुशलानां धर्माणां प्रहाणाय छन्दं जन०³ । अनुत्पन्नानां कुशलानां धर्माणामुत्पादाय छन्दं जन० । उत्पन्नानां
- 20 कुशलानां धर्माणां स्थितये भूयो भवाय असंप्रमोषाय अपरिहाणाय छन्दं जन० । तच्चानुपलम्भयोगेन । इदमपि सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् ।
- पु० सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् यदुत चत्वार ऋद्धिपादाः । कतमे चत्वारः । इह सु० बो० महासत्त्वश्छन्दसमाधिप्रहाणांसंस्कारसमन्वागत- मृद्धिपादं भावयति विवेकनिश्चितं विरागनिश्चितं निरोधनिश्चितं व्यवसर्गे
- 25 परिगतमेवं वीर्यसमाधिश्चित्तसमाधिर्मीमांसासमाधिप्रहाणासंस्कार etc. as

1 अ० = अन्धेन

2 C₁ परोत्तानि

3 जन० = जनयति व्यायच्छते चित्तं प्रतिगृह्णाति सम्यक् प्रणिदधाति ।

before up to परिगतम् तच्चानुपलम्भयोगेन । इदमपि सु० बो० महा-
सत्त्वस्य महायानम् ।

पु० सु० बो० महासत्त्वस्य महायानं यदुत पञ्चेन्द्रियाणि । कतमानि
पञ्च । श्रद्धेन्द्रियं वीर्येन्द्रियं स्मृतीन्द्रियं समाधीन्द्रियं प्रज्ञेन्द्रियम् । तच्चा-
5 नुपलम्भयोगेन¹ । इदमपि² etc. । पुनर etc.³ । यदुत पञ्चबलानि । कत-
मानि पञ्च । श्रद्धाबलं वीर्यबलं स्मृतिबलं समाधिबलं प्रज्ञाबलम् तच्चानुपलम्भ-
योगेन । इदमपि etc.

पुनर० etc. यदुत सप्तबोध्याङ्गानि । कतमानि सप्त । स्मृतिसं०⁴
धर्मप्रविचयसं० वीर्यसं० प्रीतिसं० पद्मब्धिसं० समाधिसं० उपेक्षासं० । तत्र कतमत्
10 स्मृतिसं० यावदुपेक्षासं० । इह सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन्
स्मृतिसं० यावदुपेक्षासं० भावयति विवेकनिश्चितं विरागनिश्चितं निरोधनिश्चितं
व्यवसर्गपरिगतम् तच्चानुपलम्भयोगेन । इदमपि etc.

पुनर० etc. यदुत आर्याष्टाङ्गमार्गः । कतम आर्याष्टाङ्गे मार्गः । यदुत
सम्यग्दृष्टिः सं० संकल्पः सं० कर्मान्तः सं० आजीवः सं० व्यायामः सं०
15 स्मृतिः सं० समाधिः । तच्चानुपलम्भयोगेन । इदमपि etc. ।

पुनर० etc. । यदुत त्रयः समाधयः । कतमे त्रयः समाधयः । शून्यता-
निमित्ताप्रणिहितः । तत्र कतमः शून्यतासमाधिः । स्वलक्षणोऽन शून्यान्
सर्वधर्मान् प्रत्यवेक्षमाणस्य या चित्तस्य स्थितिः शून्यताविमोक्षमुखमयमुच्यते
शून्यतासमाधिः । "अनिमित्तान् सर्वधर्मान् etc. as before ; read
20 अनिमित्त for शून्यता । अप्रणिहितान् सर्वधर्मान् प्रत्यवेक्षमाणस्य या चित्तस्य
etc. as before ; read अप्रणिहित for शून्यता । इमानि त्रीणि विमोक्षमुखानि ।
त्रयः समाधयः । इदमपि etc. । एतेषु त्रिषु विमोक्षमुखेषु शिक्षितव्यम् ।

पुनर० etc । यदुत दुःखज्ञानं समुदयज्ञानं निरोधज्ञानं मार्गज्ञानं
क्षयज्ञानमनुत्पादज्ञानं धर्मज्ञानं अन्वयज्ञानं⁷ संवृत्तिज्ञानं परिजयज्ञानं

1 Mss. put it after इदमपि etc.

2 इदमपि etc = इदमपि सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम् ।

3 पुनर० etc = पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम् । 4 सं० = संबोध्यङ्गं

5 सं० = सम्यक् 6 C₁ & C₂ चाणि 7 C₁ सं चत्वर्यं

यथास्तज्ञानं । तत्र कतमद्दुःखज्ञानं । यद् दुःखस्यानुत्पादज्ञानम् इदं दुःख-
ज्ञानं । त०^१ समुदय०^२ । यत् समुदयस्य प्रहाणज्ञानं । त० निरोध० । यद्दुःख-
निरोधज्ञानं । त० मार्ग० । यन्नित्यसाक्षात्करणज्ञानं । त० ज्ञय० । यद्वागदोष-
मोहक्षयज्ञानं । त० अनुत्पाद० । यदनुत्पादे अनुत्पादज्ञानं । त० धर्म० । यत्
5 पञ्चानां स्कन्धानां^३ धर्मोपच्छेदज्ञानं । त० अन्वय० । चक्षुरनित्यं श्रोत्रं घ्राणं
जिह्वा कायो मनोऽनित्यं । एवं यावद् व्यस्तसमस्तेषु स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्य-
समुत्पादेषु च ज्ञानं^४ । त० संवृत्ति० । यत् परसत्त्वानां परपुद्गलानां चेतसैव
चेतसो ज्ञानं । त० परिजय० । यत् प्रतिपत्परिजयज्ञानं । त० यथास्त०^५ । यत् तत्
तथागतस्य सर्वाकारज्ञताज्ञानं तच्चानुपलम्भयोगेन । इदमपि etc.

- 10 पुनर etc. । यदिदं त्रीणीन्द्रियानि । कतमानि त्रीणि । अनाज्ञातमा-
ज्ञास्यामीन्द्रियमाज्ञेन्द्रियमाज्ञातावीन्द्रियं । त०^७ अनाज्ञातमाज्ञास्यामी-
न्द्रियं । यच्छैक्षाणां पुद्गलानाम् अनभिसमितानामनवभासं यद्विनयं^८
श्रद्धेन्द्रियं वीर्येन्द्रियं स्मृतीन्द्रियं समाधीन्द्रियं प्रज्ञेन्द्रियम् इदमुच्यते अना-
ज्ञातमाज्ञास्यामीन्द्रियं । त० आज्ञेन्द्रियं । यच्छैक्षाणां पुद्गलानामाज्ञातवर्ता
15 श्रद्धेन्द्रियं etc. up to प्रज्ञेन्द्रियम् इदमुच्यते आज्ञेन्द्रियं । त० आज्ञातावीन्द्रियं^९
यदुताशैक्षाणां पुद्गलानामर्हतां प्रत्येकबुद्धानां बोधिसत्त्वानां तथागतानामर्हतां
सम्यक्संबुद्धानां श्रद्धेन्द्रियं etc. up to प्रज्ञेन्द्रियम् इदमुच्यते आज्ञातावीन्द्रियं ।
इदमपि etc. अनुपलम्भयोगेन ।

- पुनर etc. । यदुत सवितर्कः सविचारः समाधिरवितर्कोऽविचारमात्रः
20 समाधिः । त० सवितर्कः सविचारः समाधिः । इह सु० बो० महासत्त्वो विविक्तं
कामैर्विविक्तं पापकैरकुशलैर्धर्मैः सवितर्कसविचारं विवेकजं प्रीतिसुखं प्रथमं
ध्यानमुपसम्पद्य विहरति । अयमुच्यते सवितर्कः सविचारः समाधिः । त०

1 त० = तत्र कतमत्.....ज्ञानं

2 ० indicates 'ज्ञा'

3 Mss. धर्माप०

4 C₂ adds here तच्चानुपलम्भयोगेन

5 C₂ drops it.

6 C₁ इतद्य०

7 त० = तत्र कतमत् 8 C₁ drops it.

9 Mss. ०विन्द्रियं

कतमोऽवितर्कोऽविचारमात्रः समाधिः । यः^१ प्रथमस्य ध्यानस्य द्वितीयस्य ध्यान-
 २स्थान्तरिकोऽयमुच्यते अवितर्कोऽविचारमात्रः समाधिः । तत्र कतमोऽवितर्को-
 ३ऽविचारः समाधिर्यद् द्वितीयं ध्यानं विस्तरेण कर्तव्यं यावन्नैव संज्ञानासं-
 ४ज्ञायतनसमापत्तिरयमुच्यतेऽवितर्कोऽविचारः समाधिः । इदमपि etc. अनु-
 ५ पलम्भयोगेन ।

पुनर etc. । यदुत दशानुस्मृतयः । कतमा दश । यदुत बुद्धानुस्मृतिर्धर्मानु^०^३
 संघानु^० शीलानु^० त्यागानु^० देवतानु^० ऊर्ध्वगानु^० मरणानु^० कायानु^०
 आनापानानु^० । इदमपि etc. अनुपलम्भयोगेन ।

पुनर etc. । यदुत चत्वारि ध्यानानि चत्वार्यप्रमाणानि चतस्र आरूप्य-
 १० समापत्तयोऽष्टौ विमोक्षा नवानुपूर्वविहारसमापत्तयः । इदमपि etc.

पुनर etc. । दश तथागतबलानि । कतमानि दश । यदुत इह बो^०
 महासत्त्वः स्थानञ्च स्थानतोऽस्थानञ्चास्थानतो यथाभूतं प्रजानाति ।
 १५ अतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां च कर्मणां कर्मसमादानानां च स्थानतो हेतुतो
 विपाकञ्च यथा^०^४ । नानाघातुकं यथा^० । परसत्त्वानां परपुद्गलानां नानाधि-
 मुक्तिकतां यथा^० । परसत्त्वानां परपुद्गलानामिन्द्रियपरापरज्ञानतां यथा^० ।
 सर्वत्रगामिनीं प्रतिपदं यथा^० । परसत्त्वानां परपुद्गलानां ध्यानविमोक्ष-
 समाधिसमापत्तिस्त्रैश्वर्यवदानव्युत्थानं यथा^० । सोऽनेकविधं पूर्वनिवास-
 मनुस्मरति । स च दिव्येन चक्षुषा सत्त्वानां^० च्युतोपपादं यथा^० । स आस्र-
 २० वाणां क्षयादनास्रवां चेतोविमुक्तिं प्रज्ञाविमुक्तिं दृष्ट एव धर्मे स्वयमभिज्ञाय
 साक्षात्कृत्वा उपसम्पद्य विहरति क्षीणा मे जातिरुषितं ब्रह्मचर्यं कृतं
 करणीयं नापरमिथ्यात्वमिति यथा^० । इदमपि etc. अनुपलम्भ-
 योगेन ।

1 Mss यां

2 C₁ & C₂ ०त्तरिका ; cf. Ś. 1442.

3 तु^० = तुष्^० तिः

4 यथा^० = यथाभूतं प्रजानाति

5 C₁ सत्त्वोपपादां ; A सरवाणास्रय तीपपादं C₁ चुत्त्वोपपादं

पुनर etc. । यदुत चत्वारि वैशारद्यानि । कतमानि चत्वारि । यदुत सम्यक्
संबुद्धस्य वत मे¹ प्रतिजानतः² इमे धर्मा अभिसंबुद्धा इति अत्र च मे कश्चिच्छ्रमणो
वा देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा कश्चिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेण³ चोदयेदिति निमित्त-
मेतन्न समनुपश्यामि । इदमत्र निमित्तमसमनुपश्यन् क्षेमप्राप्तोऽभयप्राप्तो
5 विहरामि आर्षभं स्थानं प्रजानामि पर्षदि सम्यक् सिंहनादं नदामि ब्राह्मं
चक्रं प्रवर्तयामि अप्रवर्तितं श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा
वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेणेति । क्षीणाश्रवस्य वत मे प्रतिजानतः इमे
आस्रवा अपरिक्षीणा इति नैतत् स्थानं विद्यते । अत्र च मे कश्चिच्छ्रमणो
वा ब्राह्मणो वा पेयालं यावद् ब्राह्मं चक्रं प्रवर्त्त etc. up to सह धर्मेणेति ।
0 ये खलु पुनरिमे मया आन्तरायिका धर्मा आख्यातास्तान्⁴ प्रतिषेवमाणस्य
नालमन्तरायायेति नैतत् स्थानं विद्यते । अत्र मे etc⁵ । या मया प्रतिपदा-
ख्याता आर्या नैर्याणिकी⁶ निर्याति तत्करस्य सम्यग् दुःखक्षयाय तां प्रतिपद्य-
मानो न निर्यायात् सम्यग् दुःखक्षयायेति नैतत् स्थानं विद्यते । अत्र
च मे etc. इमानि चत्वारि वैशारद्यानि । इदमपि etc. अनुपलम्भ-
योगेन ।

5 पुनर etc. । यदुत चतस्रः प्रतिसंविदः । कतमाश्चतस्रः । धर्मप्र⁷
अर्थप्र⁰ निरुक्तिप्र⁰ प्रतिभानप्र⁰ । इदमपि etc. अनुपलम्भयोगेन ।

पुनर etc. । यदुताष्टादशावेणिका बुद्धधर्माः । कतमे अष्टादश । यदुत
8 याञ्च रात्रिं सुभूते तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धः याञ्च रात्रिमुपादाय
परिनिर्वास्यति एतस्मिन्नन्तरे सुभूते नास्ति तथागतस्य स्वलितं नास्ति
0 चवितं नास्ति मुषितस्मृतिता नास्ति नानात्वसंज्ञा नास्त्यसमाहितं चित्तं नास्त्य-

1 A चतेमे ; C₁ वतेमे

2 C₁ 0जानते

3 C₂ व्यादय0

4 C₂ प्रतिषेध0

5 मे etc. = मे कश्चिच्छ्रमणो वा देयालं यावत् केनचिद्वा पुनर्लोके सह मे

6 C₂ नैर्याणिकी ; A & C₁ निर्याणिकी

7 प्र⁰ = प्रतिसंविद्

8 C₁ यांश्च

प्रतिसंख्या चोपेक्षा¹ नास्ति छन्दपरिहाणिनांस्ति वीर्यप०² नास्ति स्मृतिप०
 नास्ति समाधिप० नास्ति प्रज्ञाप० नास्ति विमुक्तिप० । सर्वकायकर्मज्ञानपूर्वज्ञम-
 ज्ञानानुपरिवर्त्ति । सर्ववाक्कर्म as before up to वर्त्ति । सर्वमनस्कर्म as
 before up to वर्त्ति । अतीतेऽध्वन्यप्रतिहतमसङ्गज्ञानन्दर्शनञ्च । अनागते-
 5 ऽध्वन्यप्र० as before up to नञ्च । प्रत्युत्पन्नेऽध्वन्यप्र० as before
 up to नञ्च प्रवर्त्तते । इमे अष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्माः । इदमपि etc. अनु-
 पलम्भयोगेन । इति मार्गसम्भारः ॥

पुनर etc. । यदुत धारणीमुखानि । यदुताक्षरनयसमताक्षरमुखमक्षर-
 प्रवेशः । क्तमोऽक्षरनयसमता अक्षरमुखमक्षरप्रवेशः । अकारो मुखः सर्वधर्मा-
 10 षामाद्यनुत्पन्नत्वात् । रेफो मुखः स०³ रजोऽपगतत्वात् । पकारो मुखः
 स० परमार्थनिर्देशात् । चकारो मुखः स० च्यवनोपपत्त्यनुपलब्धित्वात् ।
 नका०⁴ स० नामापगतत्वात् । लका० स० लोकोत्तीर्णत्वात् तृष्णा-
 लताहेतुप्रत्ययसमुद्घातित्वात्⁵ च⁶ । दका० स० दान्तदमथपरिच्छिन्नत्वात् ।
 वका० स० बन्धनविमुक्तत्वात् । ङका० स० डमरापगतत्वात्⁸ । सका० स०
 15 सङ्गानुपलब्धित्वात् । वका० स० वाक्पथघोषसमुच्छिन्नत्वात् । तका० स०
 तथताऽचलितत्वात् । यका० स० यथावदनुत्पादत्वात् । स्तका० स०
 स्तम्भानुपलब्धित्वात् । कका० स० कारकानुपलब्धित्वात् । सका० स०
 समतानुपलब्धित्वात् । मका० स० ममकारानुपलब्धित्वात् । गका० स०
 गगनानुपलब्धितः । स्थका० स० स्थानानु०⁹ । जका० स० जात्यनु० । श्रका०
 20 स० श्वासानु० । धका० स० धर्मधात्वनु० । शका० स० शमथानु० । खका०
 स० खसमतानु० । क्षका० स० क्षयानु० । तका०¹⁰ स०¹¹ तच्चानुपलब्धितः ।

1 C₂ योपेक्षा

2 प = परिहाणिः

3 स० = सर्वधर्माणां

4 का० = कारो मुखः

5 C₂ समुद्घातितत्वात्

6 Mss. omit च.

7 A दमप०

8 C₂ दमर०

9 वु० = उपलब्धितः

10 Mss. स for त

11 Henceforth स० = सर्वधर्माः

शका०^१ स० सर्वज्ञानानु० । हका० स० हेतोरनु० । छका० स०^२ छवेरप्यनु० ।
 स्मका० स० स्मरणानु० । ङका० स०^३ आद्धानापगतत्वात् । सका० सवधर्मा
 उत्तसाहानु० । घका० स० घनानु० । ठका० स० विठपनानु । षका० स० रण-
 विगतत्वात् । फका० स० फलानु० । स्कका० स० स्कन्धानु० । जका० स०
 5 जरानु । चका० स० चरणानु० । टका० स० टंकारानु० । ढका० स०
 ढंकारानु० ।

नास्ति अत उत्तरि अक्षयव्यवहारः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि
 न कस्यचिन्नामास्ति येन संव्यवहियेत येन वाभिलष्येत येन निर्दिश्येत येन
 लक्ष्येत^४ येन पश्येत । तद् यथापि नाम सुभूते आकाशम् । एवमेव सर्वधर्मा
 10 अनुगन्तव्याः । अयं सु० धारणीप्रवेशोऽकाराद्यक्षरनिर्देशप्रवेशः । यः कश्चित्
 सु० बो० महासत्त्वः इदमकाराद्यक्षरकौशल्यप्रवेशं ज्ञास्यति न स क्वचिद्गते प्रति-
 हन्यते^५ । सर्वं तं धर्मतया समाधयिष्यति^६ स्तज्ञानकौशल्यञ्च प्रतिलपस्यते ।
 यो हि कश्चित् सु० बो० महासत्त्व इमामकाराद्यक्षरमुद्रां श्रोष्यति श्रुत्वा चोद्-
 ग्रहीष्यति धारयिष्यति वाचयिष्यति परेषां देशयिष्यति रमयति तथा सन्तत्या
 15 तस्य^७ विंशतिरनुशांसाः प्रतिकान्नितव्याः । कतमा विंशतिः । स्मृतिमांश्च
 भविष्यति । मतिमांश्च भ०^८ । गतिमांश्च भ० । धृतिमांश्च भ० । हीमांश्च
 प्रज्ञावांश्च प्रतिभानवांश्च सत्यकुशलश्च^९ भ० । इदं धारणीमुखमल्पकृच्छ्रेण प्रतिल-
 पस्यते न च कथंकथी भ० । विमतिश्चास्य न भ० । न च श्लक्ष्णां वाचं श्रुत्वा
 परेष्वनुनीतो भ० । न च^{१०} परुषया वाचा प्रतिहन्यते । न चोन्नतो भ० नावनतः ।
 20 यथास्थित एव भ० स्तकुशलश्च भविष्यति । स्कन्धकु^{११}०^{११} धातुकु० । आयतनकु०
 सत्यकु० प्रतीत्यसमुत्पादकु० । हेतुकु० प्रत्ययकु० । धर्मकु० । इन्द्रियपरिपूर्णा-

1 का० = कारमुखाः

2 C₂ छवेरप्य

3 C₁ आद्वाराप०

4 Mss. लक्ष्यते

5 Ś. 1452 स न कश्चिद्गते संबति

6 Ś. 1453 संसाध० ; A समाधरिष्यति

7 C₁ ते या सन्त्यागस्य

8 भ० = भविष्यति

9 A & C₂ drop it.

10 C₁ चापर०

11 कु० = कुशलस्य भविष्यति

ज्ञानकु० । परचित्तज्ञानकु० श्रद्धिविधिज्ञानकु० । दिव्यश्रोत्रज्ञानकु० । पूर्व-
निवासानुस्मृतिज्ञानकु० । च्युतोपपत्तिज्ञानकु० । आस्रवक्षयज्ञानकु० । स्थाना-
स्थाननिर्देशकु० । अतिक्रमणकु० इर्यापथकु० । इमाननुशंसान् प्रतिलप्स्यते
इति । इदमपि सुभूते धारणीमुखमन्त्ररमुखमकारमुखं^१ बो० महासत्त्वस्य
5 महायानम् । इति धारणीसम्भारः^२ ॥

यदपि तत् सुभूतिरेवमाह । कथं बो० महासत्त्वो महायानसम्प्रस्थितो
भवतीति । इह सुभूते बो० महासत्त्वः षट्सु पारामितासु चरन् भूमेभूमिं
संक्रामति । कथं च सुभूते बो० महासत्त्वो भूमेभूमिं संक्रामति यदुता-
संक्रान्त्या सर्वधर्माणाम् । तत् कस्य हेतोः । न हि स कश्चिद्धर्मो य आगच्छति
10 वा गच्छति वा संक्रामति वा उपसंक्रामति वा । अपि तु या धर्माणां भूमि-
स्ताञ्च मन्यते न चिन्तयति भूमिपरिकर्म च करोति न च भूमिं समनुपश्यति ।

कतमच्च बो० महासत्त्वस्य भूमिपरिकर्म । प्रथमायां भूमौ वर्तमानेन
बो० महासत्त्वेन दशभूमिपरिकर्माणि करणीयानि । कतमानि दश । अध्या-
शयपरिकर्म अनुपलम्भयोगेन । हितवस्तुता प०^३ निमित्ततानुपलम्भतामुपादाय ।
15 सर्वसत्त्वसमचित्ताप० सत्त्वानुपलब्धितामुपादाय । त्यागप० दायकक्षेय-
परिग्राहकानु०^४ । कल्याणमिन्नसेवाप० तैरसंस्तापनतामुपादाय^५ । सद्धर्म-
पर्येष्टिप० सर्वधर्मानु० । अभीष्टां नैऋत्यप० गृहानु० । बुद्धकायस्पृहाप०
०लक्षणाव्यञ्जननिमित्तानु० । धर्मविवरणप० धर्मभेदानु० । सत्यवचनप०
वचनानु० । इमानि सु० बो० महासत्त्वानां प्रथमाया भूमेर्दश परिकर्माणि यानि
20 प्रथमायां भूमौ वर्तमानेन बो० महासत्त्वेन दश परिकर्माणि करणीयानि ।

1 Ś. 1453 धारणीमुखमकारायचरप्रवेशो ; mss. ०मक्षय०

2 Here ends ch. IX of Ś. and begins ch. X.

3 प० = परिकर्म

4 नु० = नुपलब्धितामुपादाय

5 A तैरसत्तापनतासु ; C₁ तैरसत्तापनतासु ; C₂ दरसंतापनतासु

6 C₁ लक्षणानुप०

पु० सु०^१ बो० महासत्त्वो द्वितीयायां भूमौ वर्तमानोऽष्टौ धर्मान् मनसि-
करोति तेषु च प्रतिपद्यते । कतमानष्टौ । यदुत शीलविशुद्धिं कृतज्ञतां कृत-
वेदितां ज्ञान्तिबलप्रतिष्ठानं प्रामोद्यप्रत्यनुभवतां सर्वसत्त्वापरित्यागितया^२
महाकल्याया आमुखीकर्म । गुरुणां श्रद्धया^३ गौरवं शास्त्रसंज्ञाया गुरुश्रूषां
५ पारमितास्तद्योगपर्येष्टिम्^४ । इमान् सुभूते बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन द्वितीयायां
भूमौ वर्तमानेनाष्टौ धर्मान् मनसिकृत्वा प्रतिपत्तव्यम्^५ ।

पु० सु० बो० महासत्त्वेन^७ तृतीयायां भूमौ वर्तमानेन पञ्चसु धर्मेषु
स्थातव्यम् । कतमेषु पञ्चसु । यदुत बाहुश्रुत्येऽतृप्ततायां तत्र चाक्षरानभि-
निवेशे निरामिषधर्मदानविवरणतायां तथा चामन्यनतया बुद्धज्ञेयपरिशोधन-
१० कुशलमूलपरिणामनतायां तथा चामन्यनतया अमितसंसारपरिखेदनतायां तथा
चामन्यनतया हीरपत्राप्यव्यवस्थाने तेन चामन्यनतया एषु सु० बो०
महासत्त्वेन पञ्चसु धर्मेषु तृतीयायां भूमौ वर्तमानेन स्थातव्यम् ।

पु० सु० बो० महासत्त्वेन चतुर्थ्यां भूमौ वर्तमानेन दशसु धर्मेषु
स्थातव्यम् । ते^९ च न परित्यक्तव्याः । कतमेषु दशसु । यदुत अरण्यवासो-
१५ ऽल्पेच्छता सन्तुष्टिर्धूतगुणसंलेखानुत्सर्जनं शिक्षाया अपरित्यागः कामगुण-
विजुगुप्सनं निर्वित्सहगतश्चित्तोत्पादः सर्वास्तिपरित्यागिता अनवलीनचित्तता
सर्ववस्तुनिरपेक्षता । इमे सु० दश धर्मा बो० महासत्त्वेन चतुर्थ्यां भूमौ वर्तमानेन
न परित्यक्तव्या । एषु च स्थातव्यम् ।

पु० सु० बो० महासत्त्वेन पञ्चम्यां भूमौ वर्तमानेन दश धर्मा परिवर्ज-
२० यितव्याः । कतमे दश । यदुत गृहिप्रव्रजितसंस्तवः परिवर्जयितव्यः । ^७कुलमात्-
सर्यं प०^८ । संगणिकास्थानं प० । आत्मोत्कर्षणं प० । परंपसनं प० । दशा-
कुशलाः कर्मपथाः प० । अधिमानस्तम्भौ प० । विपर्यासाः प० । विचिकित्सा
प० । रागद्वेषमोहाधिवासनाः प० । इमे सु० दश धर्मा बो० महासत्त्वेन
पञ्चम्यां भूमौ वर्तमानेन प० ।

१ पु० सु० = पुनरपरं सुभूते

२ A & C₁ त्यागतया

३ C₁ बुद्धया

४ A० सद्योग

५ C₂ प्रतिपत्तव्यं

६ C₂ तेन च

७ C₁ कुशलमा० ; A कलमा० S प० = परिवर्जयितव्यम् or परिवर्जयितव्याः

पु० सु० बो० महासत्त्वेन षष्ठ्यां भूमौ वर्तमानेन षड् धर्मा परिपूरयितव्याः ।
 क्तमे षट् । यदुत षट् पारमिताः परिपूरयितव्याः । अपरे षड् धर्माः परिवर्ज-
 यितव्याः । क्तमे षट् । श्रावकचित्तं प०¹ । प्रत्येकबुद्धचित्तं प० । परितसनाचित्तं²
 प० । याचनकं दृष्ट्या नावलीयते । सर्ववस्तुभिः³ च त्याज्यानि न च दौर्मनस्य-
 5 चित्तमुत्पादयितव्यं न च याचनकविक्षेपः कर्तव्यः । इमे सु० षड् धर्मा बो०
 महासत्त्वेन षष्ठ्यां भूमौ वर्तमानेन परिपूरयितव्याः । अपरे षड् धर्माः
 परिवर्जयितव्याः ।

पु० सु० बो० महासत्त्वस्य सप्तम्यां भूमौ वर्तमानस्य विंशतिः धर्मा न
 भवन्ति । क्तमे विंशतिः । यदुत आत्मग्राहोऽस्य न भवति सत्त्वग्राहो
 10 जीवग्राहः पुद्गलग्राह उच्छेदग्राहः शाश्वतग्राहः । निमित्तसंज्ञा हेतुदृष्टिः
 स्कन्धाभिनिवेशो धात्वभिनिवेशः । आयतनमृद्धिश्च धातुके प्रतिष्ठानं त्रैधातु-
 काध्यवसानं त्रैधातुके आलयो⁴ बुद्धनिश्चयदृष्ट्याभिनिवेशो धर्मनि०⁵ संघनि०
 शीलनि० शून्या धर्मा इति विवादः शून्यताविरोधश्चास्य न भवति । इमे सु०
 विंशतिर्धर्मा बो० महासत्त्वस्य सप्तम्यां भूमौ वर्तमानस्य न भवन्ति । तेन
 15 विंशतिरेव धर्माः सप्तम्यां भूमौ स्थितेन परिपूरयितव्याः । क्तमे विंशतिः ।
 यदुत शून्यतापरिपूरिता⁶ निमित्तसाक्षात्क्रिया अप्रणिहितज्ञानं त्रिमण्डलपरि-
 शुद्धिः कृपाकारुण्यञ्च सर्वसत्त्वेषु तेष्वनवमन्यना सर्वधर्मसमतादर्शनं तत्र चानभि-
 निवेशः । भूतनयप्रतिषेधस्तेन⁷ चामन्यना अनुत्पादकान्तिरनुत्पादकज्ञानमेकनय-
 निर्देशः । सर्वधर्माणां कल्पनासमुद्घातः ।⁸ संज्ञादृष्टिविवर्तः क्लृप्तविवर्तः⁹
 20 शमग्रनिध्यसिः विषयनाकौशल्यं दान्तचित्तता¹⁰ सर्वत्राप्रतिहतज्ञानचित्तता
 अनुनयस्याभूमिर्यत्रेच्छाक्षेत्रगमनं तत्र च बुद्धपषन्मन्डले स्थित्वात्मभाव-
 सन्दर्शनम् । इमे विंशतिर्धर्मा बो० महासत्त्वेन सप्तम्यां भूमौ वर्तमानेन परि-
 पूरयितव्याः ।

1 प० = परिवर्जयितव्यं

2 C₁ तसराचित्तं3 C₁ वस्तुनि दान च दौ०4 C₁ & C₂ आलया5 नि० = निश्चयदृष्ट्याभिनिवेशः ; C₁ has दृष्टिभिः6 A & C₁ पूरिता

7 S. 1457 प्रतिषेधः

8 S. 1457 संज्ञाविवर्तः

9 A drops it.

10 A दान्तता

पु० छ० बो० महासत्त्वेन अष्टम्यां भूमौ वर्तमानेन चत्वारो धर्माः परिपूरयितव्याः । कतमे चत्वारः । यदुत सर्वसत्त्वचित्तानुपवेशोऽभिज्ञाविक्रीडनं बुद्धक्षेत्रदर्शनन्तेषाञ्च बुद्धक्षेत्राणां यथादृष्टिनिष्पादनता बुद्धपर्युपासनता बुद्ध-
काययथाभूतप्रत्यवेक्षणता^१ । इमे छ० चत्वारो धर्मा बो० महासत्त्वेनाष्टम्यां
5 भूमौ वर्तमानेन परिपूरयितव्याः ।

पु० छ० बो० महासत्त्वेनाष्टम्यां भूमौ वर्तमानेन चत्वारो धर्माः परिपूर-
यितव्याः । कतमे चत्वारः । यदुत इन्द्रियपरापरज्ञानं बुद्धक्षेत्रपरिशोधनं
मायोपमस्य समाधेरभीक्षणं समापत्तिर्यथा यथा च सत्त्वानां कुशलमूलनिष्पत्ति-
स्तथा तथात्मभावमभिनिर्मिमीते संचिन्त्यभवोत्पादनता^२ । इमे छ० बो० महा-
10 सत्त्वेन अष्टम्यां भूमौ वर्तमानेन चत्वारो धर्माः परिपूरयितव्याः ।

पु० छ० बो० महासत्त्वेन नवम्यां भूमौ वर्तमानेन द्वादश धर्माः परिपूरयि-
तव्याः । कतमे द्वादश । यदुत अनन्तप्रणिधानपरिग्रहः । स यथा यथा प्रणि-
दधाति तथा तथास्य समृध्यते देवनागयन्त्रगन्धर्वांश्चरगण्डकिन्नरमहोरगरुतज्ञानं
प्रतिभाननिर्देशज्ञानं गर्भावक्रान्तिसम्पत्कुशलसं^३ जातिस० गोत्रस० परि-
15 वारस० जन्मस० नेष्क्रम्यस० बोधिवृत्तस० सर्वगुणपरिपूरणस० । इमे छभूते
बो० महासत्त्वेन नवम्यां भूमौ वर्तमानेन द्वादश धर्माः परिपूरयितव्याः ।

दशम्यां पुनः छ० बोधिसत्त्वभूमौ वर्तमानो बो० महासत्त्वस्तथागत एवेति
वक्तव्यः ।

छभूतिराह । कतमद्भगवन् बो० महासत्त्वस्याध्याशयपरिकर्म^४ । भगवानाह ।
20 या सर्वाकारज्ञताप्रतिसंयुक्तं र्मनसिकारैः सर्वकुशलमूलसमुदानयनता इदं छभूते
बो० महासत्त्वस्याध्याशयपरिकर्म । तत्र क०^५ हितवस्तुतापरिकर्म यद्वो० महा-
सत्त्वः सर्वसत्त्वानामर्थाय महायानज्ञानपर्येष्टिमापद्यते । इदं बो० महासत्त्वस्य
हितवस्तुतापरिकर्म । तत्र क० सर्वसत्त्वसमचिन्तापरिकर्म । यत् सर्वाकारज्ञताप्रति-
संयुक्तं र्मनसिकारैश्चतुरप्रमाणाभिनिर्हरणा मैत्रीकरुणामुदितोपेक्ष^६णमिदमु^७ ।

1 Mss. वेक्षयतया ; cf. Ś. 1458.

2 Mss. दानतया

3 सं = सम्पत्

4 A आशय ; C₂ अध्यात्मय

5 क० = कतमत् बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य

6 Mss. ०पेक्षायाधिद०

7 इदमु० = इदमुच्यते + the term explained.

तत्र क० त्यागपरिक्रम । यत् सर्वसत्त्वेभ्योऽविकल्पितं दानं ददाति इदमु० । तत्र
 क० कल्याणमित्रसेवनापरिक्रम । यानि बो० महासत्त्वस्य कल्याणमित्राणि
 सर्वाकारज्ञतायां¹ समादापयन्ति तेषां मित्राणां सेवना भजना पर्युपासना
 शुश्रूषा² इदमु० बो०³ । तत्र क० धर्मपर्येषिपरिक्रम । यत् सर्वाकारज्ञता-
 5 प्रतिसंयुक्तेन मनसिकारेण धर्मं पर्येषते न च श्रावकप्रत्येकबुद्धभूमौ पतति इदं
 बो० । तत्र क० 'अभीक्षा' नैष्कर्म्यपरिक्रम । यत् सर्वजातिष्वव्यवकीर्णोऽभि-
 निष्क्रामति तथागतशासने प्रव्रजति⁶ न चास्य कश्चिदन्तरायो⁷ भवति इदं
 सु० बो० । तत्र क० बुद्धकायस्पृहापरिक्रम । यद् बुद्धविग्रहं दृष्ट्वा न जातु बुद्ध-
 मनसिकारेण विरहितो भवति यावत् सर्वाकारज्ञताऽनुप्राप्तो⁸ भवति । इदं सु०
 10 बो० । तत्र क० धर्मविवरणपरिक्रम । यद्वो० महासत्त्वः सम्मुखीभूतस्य⁹ तथा-
 गतस्य परिनिर्वृतस्य वा सत्त्वानां धर्मं देशयति आदौ कल्याणं मध्ये
 कल्याणं पर्यवसाने कल्याणं स्वर्थं सुव्यञ्जनं केवलं परिपूर्णं परिशुद्धं पर्यवदातं
 ब्रह्मचर्यं सम्प्रकाशयति यदुत सूत्रं गेयं व्याकरणमितिवृत्तकं जातकं
 निदानमवदानं तथा वेपुल्याङ्गतधर्मोपदेशाः । इदं बो० । तत्र क० सत्यवचन-
 15 परिक्रम । यदुत यथावादितथाकारिता¹⁰ इदं बो० । इमानि सु० बो० महा-
 सत्त्वस्य प्रथमायां भूमौ वर्तमानस्य दश परिक्रमाणि ।

तत्र सुभूते कतमानि बो० महासत्त्वस्य द्वितीयायां भूमौ वर्तमानस्याष्टौ
 परिक्रमाणि । इह सुभूते बो० महासत्त्वस्य शीलपरिशुद्धिर्यदुत श्रावक-
 प्रत्येकबुद्धचित्तानाममनसिकारता येऽप्यन्ये¹¹ दौःशील्यकरा¹² बोधिपरिपन्थन-
 20 करा¹² धर्मास्तेषाममनसिकारः । इयं बो० etc.¹³ तत्र क०¹⁴ कृतज्ञता कृत-

1 C₁ सर्वाकारज्ञतां2 A & C₁ शुश्रूषा

3 इदमु० बो० = इदमुच्यते बो० महासत्त्वस्य + the term explained

4 Mss. अभीक्षा

5 Mss. नैष्कर्म्य

6 A प्रव्रजितस्य

7 C₂ ०रायां8 A & C₁ प्राप्ता9 C₂ ०भूतेऽस्य 10 A ०कारिका11 C₂ अन्य12 A & C₁ ०कारो

13 इयं or इदं बो० etc. = इयं बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य + the term explained

14 क० = कतमो or कतम बो० महासत्त्वस्य

- वेदिता यद्वो० महासत्त्वो बोधिसत्त्वचर्यां चरन् अल्पमपि ¹कृतमासंसारान्
 न नाशयति प्रागेव बहु इयं बो० etc. तत्र क० ज्ञान्तिबलप्रतिष्ठानम् ।
 यत् सर्वसत्त्वानामन्तिके अव्यापादाविर्हिसाचित्ता इदं बो० etc. तत्र क०
 प्रामोद्यप्रीत्यनुभवनता । यत् सर्वसत्त्वपरिपाचनता इयं बो० etc. तत्र क०
 5 महाकरुणाया आमुखीभावः । यद्वो० महासत्त्वस्य बोधिसत्त्वचारिकां चरत
 एवम्भवति एकैकस्य सत्त्वस्यार्थाय गङ्गानदीवालुकोपमान् कल्पान् निरये
 पचेयं यावन्न ² स ³ सत्त्वो बुद्धज्ञाने प्रतिष्ठापित इति । एवमेकैकस्य कृतशः
 सत्त्वस्य ⁴ य उत्साहो योऽपरिखेदोऽयमुच्यते बो० etc. तत्र क० श्रद्धागौरवम् ।
 यद्वो० महासत्त्वस्य सर्वत्र ⁵ निहतमानतया सश्रद्धता ⁶ इदमुच्यते बो० etc.
 10 तत्र क० गुरुशुश्रूषाश्रद्धानता । यद् गुरुष्णामन्तिके शास्तृसंज्ञा इयमुच्यते
 बो० । तत्र क० ⁷ पारमितास्तद्योगपर्येष्टिः ⁸ । या अनन्यकर्मतया पारमिता-
 पर्येषणाता इयमुच्यते बो० । तत्र क० बाहुश्रुत्यतृप्तता । यत् किञ्चिद्बुद्धैर्भग-
 वद्भिर्भाषितमिह वा लोकधातौ समन्ताद्वा दशदिशि लोके तत् सर्वमाराधयि-
 ष्यामीति या अतृप्तता इयं बो० । तत्र क० निरामिषधर्मदानविवरणाता । यद्वो०
 15 महासत्त्वो धर्मं देशयति । स तेन धर्मदानकुशलेनात्मनो बोधिमपि न प्रतिकां-
 क्षति इयं बो० etc. तत्र क० बुद्धक्षेत्रपरिशोधनकुशलमूलपरिणामना यैः कुशल-
 मूलैर्बुद्धक्षेत्रं परिशोधयन् आत्मपरचित्तं परिशोधयति तेषां कुशलमूलानां
 या परिणामना इयमुच्यते बो० etc. तत्र क० अपरिमितसंसारपरिखेदिता या
 कुशलमूलोपस्तम्भता यैः कुशलमूलैरुपस्तब्धः सत्त्वानाञ्च ⁹ परिपाचयति बुद्धक्षेत्रं
 20 च परिशोधयति न च जातु खेदमापद्यते यावन्न सर्वधर्मान् सर्वाकारज्ञतां च
 परिपूरयति इयं बो० । तत्र क० ह्रीरपत्राप्यव्यवस्थानम् । या सर्वभावकप्रत्येक-

1 A कृतमां मया० ; but see S. 1460

2 C₁ यावन्न

3 C₂ drops it,

4 C₁ सत्त्व

5 C₁ निहित०

6 A & C₁ सप्रदता ; C₂ सपदता

7 क० = कतमा बो० महासत्त्वस्य

8 C₂ पारमितासुयोग०

9 A सत्त्वांश्च

बुद्धचित्तजुगुप्सनता इदं बो० etc. तत्र क० अरय्यवासापरित्यागिता । या सर्वभ्रावकप्रत्येकबोधिसमतिक्रमणता इयं बो० etc. तत्र क० अल्पेच्छता । यद्बो महासत्त्वो बोधिमपि नेच्छति इयं बो० etc. तत्र० क० सन्तुष्टिः । यद्बो० महासत्त्वः सर्वाकारज्ञतामपि न मन्यते इयं बो० । तत्र क० धूतगुण-
 5 संलेखानुत्सर्जनता । या गम्भीरेषु धर्मेषु निध्यसिः ज्ञान्तिरियं बो० । तत्र क० शिन्नाया अपरित्यागिता । यः सर्वशिन्नायामप्रचारः इयं बो० etc. तत्र क० कामगुणजुगुप्सनता । यः कामचित्तस्यानुत्पाद इयं बो० etc. तत्र क० बो० निर्वित्सहगतश्चित्तोत्पादः । यः सर्वधर्माणामनभिसंस्कारोऽयं¹ बो० etc. तत्र क० सर्वास्तिपरित्यागिता । या आध्यात्मिकबाह्यानां धर्माणाम-
 10 ग्रहणता² इयं बो० etc. तत्र क० अनवलीनचित्तता या विज्ञानस्थितिष्वस्य³ चित्तं नावलीयते इयं बो० etc. तत्र क० सर्ववस्तुनिरपेक्षता । या सर्ववस्तुनाममनसिकारता इयं बो० etc । तत्र क० गृहिसंस्तवपरिवर्जनता । या बुद्ध-
 क्षेत्राद्बुद्धक्षेत्रं संक्रमणता उपपादुकताप्रतिलाभमुगडकाषायप्रावरणता इयं बो० etc. तत्र क० भिन्नुभिन्नुणीसंस्तवपरिवर्जनता । यद्भिन्नुया वा भिन्नुया सह
 15 'अच्छटिकासंघातमात्रमपि न तिष्ठति न च तैर्विना परितसनाचित्तमुत्पादयति इयं बो० etc. तत्र कथं बो०⁵ कुलमात्सर्यं परिवर्जयितव्यम् । इह सु० बो० एवं चित्तमुत्पादयितव्यम् । यन्मया सत्त्वानां सर्वसुखोपधानं कर्तव्यं तत्र ते सत्त्वाः स्वपुरायैरेव सुखिता⁶ नात्र मया मात्सर्यचित्तमुत्पादयितव्यम् । इदं बो० कुलमात्सर्यपरिवर्जनता⁷ । तत्र कथं बो० सङ्गणिकास्थानं परिवर्जयितव्यम् ।
 20 यत्र बो० महासत्त्वस्य सङ्गणिकास्थानस्थितस्य भ्रावकप्रत्येकबुद्धप्रतिसंयुक्ता कथा⁸ स्यात्तत्प्रतिसंयुक्तं वा चित्तोत्पादमुपादयेन्न तत्र बो० महासत्त्वेन स्थातव्यम् । इयं बो० etc. तत्र कथं बो० महासत्त्वेन आत्मोत्कर्षणा

1 C₁ धर्माणामनभिसं2 A ०यफलता ; C₂ गहनता3 A या यद्विज्ञान० ; C₁ सितिष्ठस्य4 C₂ अच्छटिका5 तत्र कथं बो० = बो० महासत्त्वेन 6 C₁ सुखता 7 Mss. वर्जयितव्यम्8 C² कथास्यात्प्रतिपत्ति ; A कथास्मात्प्रति

परिवर्जयितव्या । या आध्यात्मिकानां धर्माणां असमनुपश्यना इयं बो० etc.*
 तत्र क० बो० महासत्त्वस्य परंपसनापरिवर्जना । यदुत बाह्यानां धर्माणाम-
 समनुपश्यना । इयं बो० etc. तत्र कथं बो० महासत्त्वेन दशाकुशलाः कर्मपथाः
 परि०^१ । तथाह्येते आर्यमार्गस्यान्तरायकराः सुगतेर्वा प्रागेव संबोधेः । एवं
 5 हि सु० बो० etc. तत्र कथं बो० महासत्त्वेन अधिमानः परि० । तथाहि स न
 कश्चिद्धर्म समनुपश्यति कुतः पुनरधिकं येनाधिमंस्यते । एवं हि सु० बो० etc.
 तत्र कथं सु० बो० महासत्त्वेन स्तम्भः परि० । तथाहि तद्वस्तु न समनुपश्यति यत्र
 स्तम्भमुत्पादयेदेवं हि सु० बो० etc. तत्र कथं सु० बो० महासत्त्वेन विपर्ययाः
 परि० । सर्ववस्तूनामनुपलब्धितामुपादाय । एवं हि सु० बो० etc. तत्र कथं सु०
 10 बो० महासत्त्वेन विचिकित्सा परि० । तथाहि सन्देहापातान्^२ सर्वधर्मान् समनु-
 पश्यति । एवं हि सु० बो० । तत्र कथं सु० बो० महासत्त्वेन रागद्वेष^३मोहा-
 नामधिवासना परि० । तथा हि रागद्वेषमोहानां वस्तु न समनुपश्यति । एवं
 हि सु० बो० etc. तत्र कथं बो० महासत्त्वेन षड् धर्माः परिपूरयितव्याः । यदुत
 षट्पारमिता—दानपारमिता yāvat प्रज्ञापारमिता—इमाः षट् पारमिताः परि-
 15 पूरयितव्याः । तत्र कथं बो० महासत्त्वेन षड् धर्माः परि० । यदुत धावकचित्तं
 परि० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि नैष मार्गो^४ बोधये । प्रत्येकबुद्धचित्तं
 परि० । त०^५ नै०^६ । परितसनाचित्तं न कर्तव्यम् । त० नै० । याचनकं दृष्ट्वा
 नावलीनचित्तमुत्पादयितव्यम् । त० नै० । सर्वस्वमपि परित्यज्य न दुर्मनस्को
 भवति । त० नै० । याचनकचित्तेपो न कर्तव्यः । त० नै० । तत्र कथं बो०
 20 महासत्त्वेन आत्मग्राहो न कर्तव्यः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि अत्यन्ततया
 आत्मा न संविद्यते एवं बो० महासत्त्वेन आत्मग्राहो न कर्तव्यः । एवं
 सत्त्वग्राहो जीवग्राहः पुद्गलग्रा०^७ । त० एते अत्यन्ततया न संविद्यन्ते । एवं
 सत्त्वजीवपुद्गलग्रा० । तत्र कथं बो० महासत्त्वेन उच्छेदग्रा० । त० न कश्चिद्धर्म

* बो० etc. = बो० महासत्त्वेन + the term spoken of + परि०

1 परि० = परिवर्जयितव्याः or तव्यः or तव्यम्

2 C₁ ०गतात्

3 A & C₁ throughout दोष

4 C₂ बोधये

5 त० = तत् कस्य हेतोस्तथाहि

6 नै० = नैषमार्गो बोधये

7 या० = ग्राहो न कर्तव्यः

उच्छिद्यते । अत्यन्ततयानुत्पन्नत्वात् सर्वधर्माणां नोच्छेदः एवमुच्छेदप्रा० ।
 तत्र etc.¹ शाश्वतप्रा० । त^० यो धर्मो नोत्पद्यते स न शाश्वतो भवति । एवं
 शाश्वतप्रा० । तत्र etc. निमित्तसंज्ञा नोत्पादयितव्या । त^० अत्यन्ततया
 संक्षेपो न संविद्यते एवं निमित्तसंज्ञा नोत्पादयितव्या । तत्र etc. हेतुदृष्टिर्न
 5 कर्तव्या । त^० स तां दृष्टिं न समनुपश्यति । एवं हेतुदृष्टिर्न कर्तव्या । एवं
 स्कन्धेषु धातुष्वायतनेष्वभिनिवेशो न क^० । त^० ते धर्माः स्वभावेन न
 संविद्यन्ते । एवं स्कन्धधात्वायतनेष्वभिनिवेशो न क^० । तत्र etc. त्रैधातुकेऽ-
 भिनिवेशो न क^० । त^० त्रैधातुकस्वभावो न संविद्यते । एवं त्रैधातुकेऽभिनिवेशो
 न क^० । तत्र etc. त्रैधातुकेऽध्यवसानं न क^० । त^० तद्वस्तु नोपलभ्यते ।
 10 एवं त्रैधातुकेऽध्यवसानं न क^० । तत्र etc. त्रैधातुके आलयो न क^० । त^०
 निःस्वभावत्वादेवं त्रैधातुके आलयो न क^० । तत्र etc. बुद्धधर्मसंघनिश्चयो
 न क^० । त^० न बुद्धधर्मसंघदृष्टिनिश्चयात् बुद्धधर्मसंघदर्शनं । एवं बुद्ध-
 धर्मसंघदृष्टिनिश्चयो न क^० । तत्र etc. शीलदृष्टिनिश्चयो न क^० । त^० न
 शीलदृष्टिनिश्चयाच्छीलपरिशुद्धिर्भवत्येवं etc. तत्र etc. शून्यतायां विवादो
 15 न क^० । त^० सर्वधर्माः स्वभावेन शून्या न शून्यतया । एवं शून्यतायां^६ विवादो
 न क^० । तत्र etc. शून्यताविरोधो^६ न क^० । त^० सर्वधर्माः शून्या न शून्यता
 शून्यतां^७ विरोधयति । एवं etc. तत्र etc. शून्यता परिपूरयितव्या । स्वलक्षण-
 शून्यतामुपादाय^८ परिपूरिर्बो० महासत्त्वस्य शून्यतापरिपूरिरेवं etc.
 तत्र कतमा बो० महासत्त्वस्य अनिमित्तासान्नात्क्रिया^९ । यदुत सर्वनिमित्ता-
 20 नाममनसिकारता । इयं etc. तत्र कतमद् बो० महासत्त्वस्य अप्रणिहित-
 ज्ञानम् । यत् सर्वत्रैधातुके¹⁰ चित्तस्याप्रतिष्ठानम् । इदम् etc. तत्र कतमा बो०

1 तत्र etc. = तत्र कथं बो० महासत्त्वेन 2 त^० = तत् कस्य हेतोस्तथाहि

3 क^० = कर्तव्यः कर्तव्या or कर्तव्यम्

4 एवं or इयं etc. = एवं or इयं बो० महासत्त्वस्य + the term
spoken of.

5 C₁ drops a line here.

6 C₂ °नितोधी

7 A drops शून्यतां

8 C₂ परिपूरिता

9 A °मित्तसान्नात्

10 Mes त्रैधातुके

- महासत्त्वस्य त्रिमण्डलपरिशुद्धिः । यदुत दशकुशलकर्मपथपरिशुद्धिरेवं etc.*
 तत्र etc¹. सर्वसत्त्वेषु कृपाकरुणापरिपूरिः कर्तव्या । यो महाकरुणायाः
 प्रतिलाभः² । एवं etc. तत्र etc. सर्वसत्त्वा नावमन्तव्याः । यदुत मंत्री-
 परिपूर्णा । एवं etc. तत्र etc³. समतादर्शनम् । यदुतानुत्क्षेपोऽप्रक्षेपः⁴
 5 सर्वधर्माणामिदं etc. तत्र etc. भूतनयप्रतिवेधः । यः सर्वधर्मानामप्रतिवेधः ।
 अयं etc. तत्र etc. अनुत्पादक्षान्तिः । या सर्वधर्माणामनुत्पादाय अनिरोधाय
 अनभिषंस्काराय क्षान्तिरियं etc. तत्र etc. अनुत्पादज्ञानम् । यज्ञामरूपा-
 नुत्पादज्ञानमिदं etc. तत्र etc. एकनयनिर्देशः । या अद्वयसमुदाचारता अयं
 etc. तत्र etc. कल्पनासमुद्घातः । या सर्वधर्माणां कल्पना अयं etc.
 10 तत्र etc. संज्ञादृष्टिविवर्तः । या सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धभूमेः⁵ संज्ञादृष्टिविवर्तनता
 अयं etc. तत्र etc. क्लेशविवर्तः । यः सर्ववासनानुसन्धिक्लेशोत्सर्गः⁶ । अयं
 etc. तत्र etc. शमथविषयनाभूमिः । या सर्वाकारज्ञताज्ञानमियं etc. तत्र
 etc. ⁷दान्तचित्तता । या त्रैधातुकेऽनभिरतिः । इयं etc. तत्र etc. अप्रतिहत-
 ज्ञानम् । यो बृद्धचक्षुःप्रतिलम्भः । इदं etc. तत्र etc. अनुनयापसरणज्ञता⁸ ।
 15 या⁹ षडायतनिका उपेक्षा । इयं etc. तत्र etc. यत्रेच्छाक्षेत्रगमनम् । यदेकबुद्धक्षे-
 त्रात् चलति¹⁰ सर्वबुद्धक्षेत्रेषु संदृश्यते न चास्य बुद्धक्षेत्रसंज्ञोत्पद्यते । इदं etc.
 तत्र etc. सर्वत्रात्मभावदर्शनम् । यद् यथापर्वन्मण्डले आत्मभावदर्शनम्¹¹ । इदं
 etc. तत्र etc. सर्वसत्त्वचित्तचरितानुप्रवेशः । यदेकचित्तेन सर्वसत्त्वचित्त-
 चरितज्ञानम् । अयं etc. तत्र etc. अभिज्ञाविक्रीडना याभिरभिज्ञाभिवि-
 20 क्रोडमानो बुद्धक्षेत्राद् बुद्धक्षेत्रं संक्रामति बुद्धदर्शनाय न च बुद्धसंज्ञो भवति ।
 इयं etc. तत्र etc. यथादृष्टबुद्धक्षेत्रपरिनिष्पादनता । या त्रिसाहस्रमहासाहस्र-
 लोकघात्वीश्वरचक्रवर्तिमूर्तिस्थितस्य सर्वलोकघातुपरित्यागस्यामन्यनता । इयं

* एवं or इदं or अयं etc. = see fn. 4 of p. 222.

1 तत्र etc. = तत्र कथं वो ऽमहासत्त्वेन 2 C₂ प्रतिलाभः

3 तत्र etc. = तत्र कतमो or कतमा or कतमत् महासत्त्वस्य

4 C₂ संचेपः 5 C₂ भूमौ 6 C₁ सर्जः 7 C₁ दात०

8 C₂ ऽनयोप ; A ऽनपायसरण० 9 A drops it.

10 C₁ 'क्षेत्रान् चलति सर्वबुद्धक्षेत्रान् चलति

11 C₁ पर्वत् सभावदर्शनम्

etc. तत्र etc. बुद्धपर्युपासनता या बुद्धपर्युपासनता सर्वसत्त्वानुग्रहं प्रति ।
 इयं etc. तत्र etc. बुद्धकाययथाभूतप्रत्यवेक्षणता । या धर्मकाययथाभूतप्रत्य-
 वेक्षणता^१ । इयं etc. तत्र etc. इन्द्रियपरापरज्ञानता । या दशसु बलेषु स्थित्वा
 सर्वसत्त्वानामिन्द्रियपरिपूरिप्रज्ञाज्ञानता । इयं etc. तत्र etc. बुद्धक्षेत्रपरि-
 ५ शोधनता । या सर्वसत्त्वचित्तपरिशोधनता । इयं etc. तत्र etc. मायोपम-
 समाधिः । यत्र समाधौ स्थित्वा सर्वाः क्रियाः करोति न चास्य चित्तप्रचारो
 भवति । अयं etc. तत्र etc. ^२अभीक्ष्णसमापत्तिः । या बो० महासत्त्वस्य
 विपाकजः समाधिरियं etc. तत्र etc. संचिन्त्यात्मभावपरिग्रहः यद् बो०
 महासत्त्वो यथा यथा सत्त्वानां कुशलमूलपरिनिष्पत्तिर्भवति तथा तथा
 १० सञ्चिन्तयात्मभावस्य परिगृह्णाति । अयं etc. तत्र कथं बो० महासत्त्वस्यानन्त-
 प्रणिधानम् । यद्वो० महासत्त्वः षण्णां पारमितानां परिपूर्णात्वाद् यथा^३ यथा
 प्रणिधिं प्रणिदधाति तथा तथा समृध्यते । इदं etc. तत्र etc. सर्वसत्त्वस्त-
 ज्ञानम् यद्वो० महासत्त्वो निरुक्तिप्रतिषेविदादेवादीनां स्तं प्रतिषेविध्यति । इयं
 etc. तत्र etc. परिपूर्णाप्रतिभानम् । यद्वो० महासत्त्वः प्रतिभानप्रति-
 १५ संविदापरिपूर्णाप्रतिभाननिर्देशज्ञानं प्रतिविध्यति । इदं etc. तत्र etc. गर्भाव-
 क्रान्तिसम्पत्^४ । इह बो० महासत्त्वः सर्वासु जातिषु उपपादुक उपपद्यते । इयं
 etc. तत्र etc. कुलसम्पत् । यद्वो० महासत्त्वः क्षत्रियमहाशालकुलेषु ब्राह्मण-
 महाशालकुलेषु वा प्रत्याजायते । इयं etc. तत्र etc. गोत्रसम्पत् । यद्वो०
 महासत्त्वो यस्माद् गोत्रात् पूर्वका बोधिसत्त्वा अभूवन्स्तत्र गोत्रे प्रत्याजायते^५ ।
 २० इयं etc. तत्र etc. परिवारसम्पत् । यद्वो० महासत्त्वो बोधौ^६ सत्त्वान्
 प्रतिष्ठाप्य बोधिसत्त्वपरिवार एवं भवतीयं etc. तत्र etc. जन्मसम्पत् ।
 यज्जातमात्र एव बो० महासत्त्वः सर्वलोकधातूनवभासेन स्फुरति^७ तांश्च
 सर्वान् षड् विकारान् कम्पयति । इयं etc. तत्र etc. अभिनिष्क्रमणसम्पत् ।

१ A & C₂, ०वेचता

३ A drops it.

५ C₂ प्रत्यजाययते७ A ०वभासनभवति ; C₂ स्फुरति२ C₂ अभिक; C₂ अभिच्छ४ A & C₂ सम्यक्

६ A drops it.

यद्बो० महासत्त्वः प्रब्रजितोऽनेकैः सत्त्वकोटीनियुतशतसहस्रैः सार्धमग्नि-
निष्कामति गृहात् इयं etc.¹ तत्र etc.² बोधिवृत्तव्यूहसम्पत् । यद्बो०
महासत्त्वस्य बोधिवृत्तस्य मूलं सौवर्णं भवति स्कन्धो वैदूयमयो भवति
सर्वरत्नमयाः शाखाः पत्राणि सर्वरत्नमयानि तस्य³ वृत्तस्य पुष्पङ्गन्धोऽव-
5 भासश्च अनन्तान् लोकघातूनवभासेन स्फुरति इयं etc. तत्र etc. सवगुण-
परिपूरिसम्पत् । या बो० महासत्त्वस्य 'सत्त्वपरिपाकेन बुद्धक्षेत्रपरि-
शुद्धिरियम् etc.

तत्र कथं बो० महासत्त्वो दशम्यां भूमौ स्थितः संस्तथागत एवेति वक्तव्यः ।
यदा बो० महासत्त्वस्य दश पारमिताः परिपूर्णा भवन्ति यावदष्टादशावेणिका
10 बुद्धधर्माः परिपूर्णा भवन्ति सर्वाकारज्ञताज्ञानञ्च सर्ववासनानुसन्धिक्लेशप्रहाणं
भवति महाकल्याणं च सर्वबुद्धधर्माः परिपूर्णा भवन्ति । एवं हि सुभूते बो०
महासत्त्वो दशम्याः पुनर्बोधिसत्त्वभूमेः परन्तथागत एवेति वक्तव्यः ।

तत्र कतमा बो० महासत्त्वस्य दशभूमयः⁵ । यद्बो० महासत्त्व उपायकौशल्येन
सर्वांस्तु पारमित्यास्तु चरन् सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षेषु धर्मेषु शिक्षितोऽप्रमाणाध्यानारूप्य-
15 समापत्तिषु चरन् दशतथागतबलप्रतिसंवितस्वष्टादशावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु चरन्
गोत्रभूमिमष्टमकभूमिदर्शनभूमितनुभूमिं वीतरागभूमिं कृताविभूमिं श्रावक-
भूमिं प्रत्येकबुद्धभूमिं बोधिसत्त्वभूमिं बो० महासत्त्वोऽतिक्रम्य एता नवभूमीरति-
क्रम्य बुद्धभूमौ प्रतिष्ठते इयं बो० महासत्त्वस्य दशमी भूमिरेवं हि सु० बो०
महासत्त्वो महायानसंप्रस्थितो भवति ॥ इति भूमिसम्भारः ॥

20 यत् पुनः सुभूतिरेवमाह । कुतस्तद्व्यानं निर्यास्यतीति त्रैधातुकान्नि-
र्यास्यति येन सर्वाकारज्ञता तेन स्थास्यति तत् पुनरद्वययोगेन । तत् कस्य
हेतोः । तथाहि यच्च महायानं या च सर्वाकारज्ञता उभावेतौ धर्मौ न
संयुक्तौ न विसंयुक्तौ अरूपिणौ अनिदर्शनौ अप्रतिघौ एकलक्षणौ यदुता-
लक्षणौ । तत् कस्य हेतोः । न हि सुभूते अलक्षणौ धर्मौ निर्यातौ वा

1 See p. 222, fn. 4.

2 तत्र etc. = तत्र कतमा बो० महासत्त्वस्य

4 A drops सत्त्व

3 A कस्य

5 A देश०

- निर्यातो वा निर्यास्यतो वा धर्मघातोः । स^१ सुभूते निर्याणमिच्छेत्तथायाः
योऽलक्षणाणां धर्माणां निर्याणमिच्छेदेवं भूतकोटरचिन्त्यघातोराका-
शघातोः प्रहाणघातोर्विरागकोटैरनुत्पादस्यानिरोधस्याभावस्य स
निर्याणमिच्छेद् योऽलक्षणाणां धर्माणां निर्याणमिच्छेत् रूपशून्यतायाः
5 स सुभूते निर्याणमिच्छेद् योऽलक्षणाणां धर्माणां निर्याणमिच्छेत् । एवं
वेदनाशून्यतायाः yāvat विज्ञानशून्यतायाः स etc.^२ तत् कस्य हेतोः । न हि
सुभूते रूपशून्यता त्रैघातुकान्निर्यास्यति न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति न वेदना-
शून्यता yāvat विज्ञानशून्यता त्रैघातुकात् etc. as before. तत् कस्य
हेतोः । तथाहि सुभूते रूपं रूपेण शून्यम् and so on with the other
10 स्कन्धः । चक्षुःशून्यतायाः स etc. एवं श्रोत्रशून्यतायाः yāvat मनःशून्य-
तायाः स etc. एवं रूपशून्यतायाः yāvat धर्मशून्यतायाः । And so on
with विज्ञानशून्यतायाः संस्पर्शशून्यतायाः संस्पर्शवेदयितशून्यतायाः up
to मनःसंस्पर्शजवेदयितशून्यतायाः स etc. तत् कस्य हेतोः । न हि सुभूते
चक्षुःशून्यता त्रै^३ । एवं न श्रोत्रशून्यता yāvat न मनःशून्यता त्रै० ।
15 In this way all the आयतनs, विज्ञानs, संस्पर्शs, संस्पर्शवेदयितs, up
to न मनःसंस्पर्शजवेदयितशून्यता त्रै० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते चक्षुश्च-
क्षुषा शून्यं श्रोत्रं श्रोत्रेण शून्यं and so on with the other स्कन्धs,
आयतनs, विज्ञानs, संस्पर्शs, संस्पर्शजवेदनाs up to मनःसंस्पर्शजा वेदना
मनःसंस्पर्शजया वेदनया शून्या ।
20 स्वप्नस्य स etc.^४ विस्तरेण कर्तव्यम् । एवं मरीच्या मायायाः
प्रतिभ्रुत्कायाः प्रतिभासस्य प्रतिविम्बस्य गन्धर्वनगरस्य तथागतनिर्मितस्य स
etc. तत् कस्य हेतोः । न हि सुभूते स्वप्नस्य स्वभावस्त्रैघातुकान्निर्यास्यति
न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति । एवं न मरीच्याः स्वभावः yāvat न तथा-
गतनिर्मितस्य स्वभावस्त्रैघातुकात् etc. as before. तत् कस्य हेतोः ।

1 Mss. repeat here स सुभूते निर्याणमिच्छेत्

2 स etc. = स सुभूते निर्याणमिच्छेद् योऽलक्षणाणां धर्माणां निर्याणमिच्छेत्

3 त्रै० = त्रै घातुकान्निर्यास्यति न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति

4 See fn 2

तथाहि सुभूते स्वप्नस्वभावः स्वप्नस्वभावेन शून्यः yāvat तथागतनिर्मित-
स्वभावस्तथागतनिर्मितस्वभावेन शून्यः । इति दर्शनमार्गं प्रथमग्राह्यविकल्प-
प्रतिपन्नः ॥

दानपारमितायाः स० etc. एवं शीलपारमितायाः yāvat प्रज्ञापार-
5 मितायाः स० etc. तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते यो दानपारमितायाः
स्वभावो न स त्रै०¹ । एवं शीलपा०² ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० । तथाहि
यः प्रज्ञापा० स्वभावो न स त्रै० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सु० दानपारमिता-
स्वभावो दानपारमितास्वभावेन शून्यः । And so on with the other
पारमिताs ।

10 अध्यात्मशून्यतायाः स सुभूते निर्याणमिच्छेत् योऽलक्षणानां धर्माणां
निर्याणमिच्छेत् । तत् कस्य हेतोः । तथाहि योऽध्यात्मशून्यतायाः
स्वभावो न स त्रैधातुकान्निर्यास्यति न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति ।
तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते अध्यात्मशून्यता अध्यात्मशून्यतया
शून्या । This is the typical form in which the following
15 terms are mentioned : बहिर्धाशून्यता अध्यात्मबहिर्धाशून्यता ; यावत्
अभावस्वभावशून्यता ; स्मृत्युपस्थानानि ; सम्यक्प्रहाणानि ; ऋद्धिपादाः ;
इन्द्रियाणि ; बलानि ; बोध्यङ्गानि ; मार्गः ; अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तयः
दशतथागतबलानि ; चतुर्वैशारद्यानि ; चतस्रः प्रतिसंविदः ; अष्टादशावेष्टिक-
बुद्धधर्माः up to तथाहि सुभूते बुद्धधर्मा बुद्धधर्मैः शून्याः ॥ इति दर्शनमार्ग

20 द्वितीयग्राह्यविकल्पप्रतिपन्नः ॥

अर्हतः स सुभूते निर्याणमिच्छेत् योऽलक्षणानां धर्माणां निर्याणमिच्छेत् ।
तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते योऽर्हतः स्वभावो न स त्रैधातुकान्निर्यास्यति
न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते अर्हत-
स्वभावोऽर्हतः स्वभावेन शून्यः । In this way the following terms
25 are mentioned : प्रत्येकबुद्धः, बो० महासत्त्वः, तथागतः up to श्रोत-

1 त्रै० = त्रैधातुकान्निर्यास्यति सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति

2 पा० = पारमितायाः

आपत्तिफलस्य स' etc. एवं सकृदागामिफलस्य अनागामिफलस्य अर्हत्त्वस्य प्रत्येकबोधेर्मागज्ञतायाः सर्वाकारज्ञतायाः स etc. तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते यः स्रोतआपत्तिफलस्य स्वभावो न स त्रै० । तत् कस्य हेतोः । तथाहि स्रोतआपत्तिफलस्वभावः स्रोतआपत्तिफलस्वभावेन शून्यः । एवं सकृदागामि-
 5 फलस्य यः स्वभावोऽनागामिफलस्य यः स्वभावोऽर्हत्त्वस्य यः स्वभावः प्रत्येक-
 बुद्धत्वस्य यः स्वभावो मार्गज्ञताया यः स्वभावः सर्वाकारज्ञताया यः स्वभावो
 न स त्रै०² । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सर्वाकारज्ञतायाः स्वभावः सर्वाकारज्ञता-
 स्वभावेन शून्यः ॥ इति दर्शनमार्गं प्रथमग्राहकविकल्पप्रतिपन्नः³ ॥

नाम्नः स⁴ etc. एवं निमित्तस्य सङ्केतस्य व्यवहारस्य प्रज्ञप्तः स⁴ etc.
 10 तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते यो नाम्नः स्वभावो न स त्रै० । तत् कस्य
 हेतोः । तथाहि सुभूते नामस्वभावो नामस्वभावेन शून्यः । एवं सङ्केतस्य यः
 स्वभावो व्यवहारस्य यः स्वभावः प्रज्ञप्तेर्यः स्वभावो न स त्रैधातुकान्निर्यास्यति
 न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि प्रज्ञप्तिस्वभावः प्रज्ञप्ति-
 स्वभावेन शून्यः । And so on with the following terms,⁵ अनुत्पादः
 15 अनिरोधः अनभिसंस्कारः up to तथाहि अनभिसंस्कारस्वभावोऽनभि-
 संस्कारस्वभावेन शून्यः । एवं हि सुभूते महायानम् । न स⁶ त्रैधातुकान्निर्यास्यति
 न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति । अचलितं तदयानम्⁷ ॥ इति दर्शनमार्गं
 द्वितीयग्राहकविकल्पप्रतिपन्नः ॥

यत् पुनः सुभूतिरेवमाह । क्व तदयानं स्थास्यतीति । न तद् यानं क्वचित्

1 स etc. = स सुभूते निर्याणमिच्छेद् योऽलक्षणां धर्माणां निर्याणमिच्छेत्

2 त्रै० = त्रैधातुकान्निर्यास्यति न सर्वाकारज्ञतायां स्थास्यति

3 A drops विकल्प

4 Mss. omit स.

5 The mss. repeat these later on fully only with the first and the last terms of a category as shown above.

6 Mss. drop here न स.

7 C₂ यानम्

स्थास्यति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सु० अस्थिताः^१ सर्वधर्माः । अपि तु सु०
 अस्थानं^२ न स्थानयोगेन तद् यानं स्थास्यति । तद् यथापि नाम सु० धर्म-
 धातुर्न स्थि०^३ । एवमेव सु० तत् महायानं न स्थि० । तद् यथापि नाम सुभूते
 अनुत्पादोऽनिरोधोऽसंक्लेशोऽव्यवदानमनभिसंस्कारो न स्थि० । एवमेव सु०
 5 तत् महायानं न स्थि० । तथाहि सु० धर्मधातुर्धर्मधातुना शून्यः । तत्
 कस्य हेतोः । न हि सु० धर्मधातुस्वभावः स्थितो वा अस्थितो वा ।
 तत् कस्य हेतोः । तथाहि सु० धर्मधातुस्वभावो धर्मधातुस्वभावेन शून्यः ।
 एवमनुत्पादोऽनिरोधोऽसंक्लेशोऽव्यवदानमनभिसंस्कारोऽनभिसंस्कारेण शून्यः ।
 तत् कस्य हेतोः । न हि सु० अनभिसंस्कारस्वभावः स्थितो वा अस्थितो
 10 वा । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सु० अनभिसंस्कारस्वभावोऽनभिसंस्कार-
 स्वभावेन शून्यः । एवं हि सु० तद् यानं न क्वचित् स्थास्यति अस्थितमस्थानयोगेन
 अचाल्ययोगेन ॥ इति भावनामार्गं प्रथमग्राह्यविकल्पप्रतिपन्नः ॥

यत् पुनः सुभूतिरेवमाह । कस्तेन यानेन निर्यास्यतीति । न कश्चित्तेन
 यानेन निर्यास्यति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सु० यच्च तद् यानं येन च
 15 निर्यास्यति यश्च^४ निर्यास्यति यतश्च निर्यास्यति सर्व एते धर्मा न संविद्यन्ते
 एवमसंविद्यमानानां सर्वधर्माणां कतमो धर्मः कतमेन धर्मेण निर्यास्यति । तत्
 कस्य हेतोः । तथाहि सु० नात्मा उपलभ्यते न सत्त्वो न जीवो yāvat न
 पश्यक उपलभ्यते आत्मनोऽस्यन्तविशुद्धितामुपादाय । एवं यावत्
 पश्यकस्यात्यन्तविशुद्धितामुपादाय धर्मधातुर्नो^५ । एवमनुत्पादो yāvat
 20 अनभिसंस्कारो नो० । स्कन्धधात्वायतनानि नो० । प्रतीत्यसमुत्पादो नो० ।
 दानपारमिता नो० । एवं शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० प्रज्ञापा०
 नो० । अध्यात्मशून्यता नो० । And in this way all the terms are
 mentioned as in p. 227, ll. 15-19, 25, p. 228, ll. 1-2 up
 to सर्वाकारज्ञता नो० । प्रमुदिता भूमिर्नो० । एवं विमला प्रभाकरी

1 A अत अस्थिताः

2 A अते अस्थानं ; C₁ अस्त्वनं

3 स्थि० = स्थितो नास्थितः or स्थितं नास्थितं ।

4 A येष

5 नो० = नोपलभ्यते अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय

अर्चिष्मती सुदुर्जया^१ अभिमुखी दूरङ्गमा अचला साधुमती धर्ममेवा भूमि-
नों० । पूर्वान्तो नो० । अपरान्तो नो० । प्रत्युत्पन्नो नो० । एवमगतिर्नो०^२
गतिर्नो० । स्थितिर्नो० च्युतिर्नो० उपपत्तिर्नो० हानिर्नो० वृद्धिर्नो०
अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय ।

- 5 कस्यानुपलब्ध्या नो० । धर्मघातोरनुपलब्ध्या नो० । तत् कस्य हेतोः ।
न हि सु० धर्मघातुरुपलभ्यते अनुपलब्ध्या नोपलभ्यते । अनुत्पादस्या-
निरोधस्यासंक्लेशस्य अव्यवदानस्य अनभिसंस्कारस्यानुपलब्ध्या नोपलभ्यते
अभिसंस्कारः । स्कन्धघात्वायतनानुपलब्ध्या नोपलभ्यन्ते स्कन्धघात्वायतनानि ।
प्रतीत्यसमुत्पादानुपलब्ध्या नोपलभ्यते प्रतीत्यसमुत्पादः । दानपारमिता-
10 नुपलब्ध्या नोपलभ्यते दानपारमिता And so on with all the other
पारमिताs and terms mentioned in p. 227, ll. 15-19 up to
अष्टादशवेणिका बुद्धधर्मा नोपलभ्यन्ते ॥ इति भावनामार्गे द्वितीयप्राह्य-
विकल्पप्रतिपन्नः ॥

- स्रोतआपन्नः स्रोतआपन्नानु०^३ । तत् कस्य हेतोः । न हि सुभूते स्रोत-
15 आपन्न उपलभ्यते अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय । एवं सकृदागाम्यनागाम्यहर्ष-
हृदनु० प्रत्येकबुद्धः प्रत्येकबुद्धानु० यावत्तथागतस्तथागतानु० । तत् कस्य
हेतोः । न हि सुभूते तथागत उपलभ्यते अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय ॥ इति
भावनामार्गे प्रथमप्राहकविकल्पप्रतिपन्नः ॥

- स्रोतआपत्तिफलं स्रोतआपत्तिफलानु० । एवं सकृदागामिफलमना-
20 गामिफलमहर्षत्वं प्रत्येकबुद्धत्वं बोधिसत्त्वत्वं बुद्धत्वं बुद्धानु० । एवं प्रमुदिता
भूमिर्भूम्यनु० yāvat (for a list of भूमिs see above)
धर्ममेवा भूमिर्भूम्यनु० ४ अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय ।

- पुनरपरं सुभूते दशभूमयो भूम्यनु० । कतमा दश । शुक्लविदर्शना भूमि-
गोत्रभूमिरष्टमकभूमिर्दर्शनभूमिस्तनुभूमिः वीतरागभूमिः कृताविभूमिः प्रत्येक-
25 बुद्धभूमिर्बोधिसत्त्वभूमिर्बुद्धभूमिः । अध्यात्मशून्यतया प्रथमा भूमिर्नोपलभ्यते ।

1 A सुदुर्जया

3 नु० = नुपलब्ध्या नोपलभ्यते

2 नो० = नोपलभ्यते

4 A omits अत्यन्त.

बहिर्घाशू^०१ । अध्यात्मबहिर्घाशू^० । यावदभावस्वभावशू^० । यावद्दशमीभूमिः
 अध्यात्मशून्यतया दशमीभूमिर्नोपलभ्यते etc. as before, replacing
 प्रथमा by दशमी up to नोपलभ्यते अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय । अध्या-
 त्मशून्यतया सत्त्वपरिपाको नोपलभ्यते etc. as before, replacing
 5 दशमीभूमिः by सत्त्वपरिपाकः up to उपादाय । अध्यात्मशून्यतया बुद्धक्षेत्र-
 परिशुद्धिर्नोपलभ्यते etc. as before, replacing दशमीभूमि by बुद्धक्षेत्रः ।
 अध्यात्मशून्यतया पञ्च चक्षूषि नोपलभ्यन्ते etc. as before, replacing
 दशमीभूमिः by पञ्चचक्षूषि । एवं हि सु० बो० महासत्त्वोऽनुपलम्भयोगेन सर्व-
 धर्माणां महायानेन सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति ॥ इति भावनामार्गे द्वितीय-
 10 ग्राहकविकल्पप्रतिपन्नः ॥ इत्युक्त्वा सम्भारप्रतिपत्तिः^२ ॥

अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । महायानं महायान-
 मितिदं भगवन्नुच्यते । सदेवमानुषासुरं लोकमभिभूय निर्यास्यति तेनोच्यते
 महायानमिति । आकाशसमं तद् यानम् । तद् यथापि नाम भगवन्नाकाशे-
 ऽप्रमेयाणामसंख्येयानमपरिमाणानां सत्त्वानाम् अवकाशः । एवमेव
 15 भगवन्नस्मिन्महायाने अप्रमेयाणामसंख्येयानामपरिमाणानां सत्त्वानाम्
 अवकाशः । एवं हि भगवन् बोधिसत्त्वस्य महायानम् । तद् etc.^३ आकाशस्य
 नाप्यागमो दृश्यते न निर्गमो न स्थानं दृश्यते । एवमेव^४ up to न स्थान-
 मुपलभ्यते । तद् etc. आकाशस्य नापि पूर्वान्त उपलभ्यते नापरान्त उप-
 लभ्यते न^५ मध्य उपलभ्यते अध्वसमतामुपादाय । एवमेव etc. up to
 20 उपादाय । एवमिदं भगवन् महायानं महायानमित्युच्यते । भगवानाह ।
 एवमेतत्^६ सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् । यदिमाः षड् पारमिता दान-

1 शू० = शून्यतया प्रथमा भूमिर्नोपलभ्यते

2 Here ends Ch. X of Ś. and Ch. XI commences.

3 तद् etc. = तद् यथापि नाम भगवन्

4 एवमेव० = एवमेवास्य भगवन् महायानस्य + the qualities attri-
 buted to आकाश

5 C₂ मधमुप०

6 A एवमेवन् ; C₁ एवमेवत्

पारमिता yāvat प्रज्ञापारमिता इदं सु० बो० महासत्त्वस्य महायानम् ।
 पुनरपरं सु० बो० महासत्त्वस्य महायानं यदुत सर्वधारणीमुखानि सर्वसमाधि-
 मुखानि—शूरंगमः समाधिर्विस्तरेण कार्यः यावदसङ्गाकाशविमुक्तिनिरूपलेपः
 समाधिः । इदं etc¹ । पुनर०² यदुत अध्यात्मशून्यता बहिर्धाशून्यता
 5 अध्यात्मवहिर्धाशून्यता यावदभावस्वभावशून्यता इदं etc. पुनर० यदुत
 चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि चत्वारि सम्यक्प्रहाणानि yāvat अष्टादशावेणिका
 बुद्धधर्मा इदं etc.

यत् पुनः सुभूतिरेवमाह । सदेवमानुषासुरं लोकमभिभूय तद् यानं
 निर्यास्यतीति । कतमश्च सदेवमानुषासुरो लोको यदुत कामधात्
 10 रूपधातुरारूप्यधातुः । स चेत् सुभूते कामधातुस्तथता अविथता अनन्य-
 तथता अविपरीतं भूतं तत्त्वं यथावन्नित्यो ध्रुवः शाश्वतोऽविपरिणामधर्मी
 भावो³ भविष्यन्नाभावो नैवेदं महायानं सदेवमानुषासुरं लोकमभिभूय
 निरयास्यत् । यस्मात्तर्हि सुभूते कामधातुः कल्पितो विठपितः सन्दर्शितोऽ-
 यथावत् सर्वमनित्यमध्रुवमशाश्वतं विपरिणामधर्मि⁴ अभावस्तस्मादिदं
 15 महायानं सदेवमानुषासुरं लोकमभिभूय निर्यास्यति । And so on
 with रूपधातु and आरूप्यधातु ! In these terms are the
 following items dealt with स्कन्धः, धातुः ; आयतनः ; संस्पर्शः ;
 संस्पर्शजा वेदनाः⁵ ।

स चेत् सुभूते धर्मधातुर्भावो भविष्यन्नाभावो नैवेदं महायानं सदेवमानुषा-
 20 सुरं लोकमभिभूय निरयास्यत् । यस्मात्तर्हि सुभूते धर्मधातुरभावो न भाव-
 स्तस्मात् महायानं सदेवमानुषासुरं लोकमभिभूय निर्यास्यति । एवं तथता
 भूतकोटिः स चेत् सुभूते अचिन्त्यधातुर्भावो भविष्यन्नाभावो etc. as

1 इदं etc. = इदं सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम्

2 पुनर० = पुनरपरं सुभूते बो० महासत्त्वस्य महायानम्

3 C₁ & C₂० धर्माभावो

4 C₁ ०धर्मिः

5 The mss. make the statement fully only with the first and the last item of a class.

before. And so on with the पारमिताs, शून्यताs¹ स्मृत्यु-
पस्थानs² । एवं चत्वारि सम्यकप्रहाणानि चत्वार ऋद्धिपादाः पञ्चेन्द्रियाणि
पञ्चबलानि सप्त बोध्यङ्गानि । स चेत् सुभूते आर्याष्टाङ्गमार्गो भावो etc. as
before. स चेत् सुभूते अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तयोऽभावो etc. as
5 before. एवं दशबलानि चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिषेविदः स चेत्
सुभूते अष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्मा भावः etc. as before. इति अग्रहता-
निर्याणम्³ ॥

स चेत् सुभूते गोत्रभूधर्मा भावो etc. as before. स चेत् सुभूते
अष्टमकधर्मा भावो etc. as before. एवं स्रोतःपन्नधर्माः सकृदा-
10 गामिधर्मा अनागामिधर्मा अर्हद्धर्माः प्रत्येकबुद्धधर्मा बोधिसत्त्वधर्माः । स चेत्
सुभूते बुद्धधर्मा भावो etc. as before. स चेत् सुभूते गोत्रभूमिर्भावो
etc. as before. एवमष्टमकः स्रोतःपन्नः सकृदागाम्यनागाम्यर्हत्-
प्रत्येकबुद्धबोधिसत्त्वः । स चेत् सुभूते बुद्धो भावो etc. as before. स चेत्
सुभूते मानुषासुरलोको भावो etc.⁴ इति प्रहाणनिर्याणम् ॥

15 स चेत् सुभूते प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय बो० महासत्त्वस्य यावदाबोधि-
मण्डादेतस्मिन्नन्तरे⁵ ये चित्तोत्पादास्ते भावः etc. as before.

स चेत् सुभूते बो० महासत्त्वस्य वज्रोपमं ज्ञानं⁶ भावो भविष्यन्नाभावो
नैव बो० महासत्त्वः सर्ववासनानुसन्धिक्लेशान्⁷ भवान्विदित्वा सर्वाकारवरो-
पेतं सर्वज्ञज्ञानमनुप्राप्नुयात् । यस्मात् सुभूते बो० महासत्त्वस्य वज्रोपमं

1 Henceforth, the mss. mention the शून्यताs thus : अध्या-
त्मशू० बहिर्धाशू० अध्यात्मबहिर्धाशू० यावदभावस्वभावशू०

2 Cf. Sūtrā. p. 60 : न भावस्तत्र चाभावो नाभावो भाव एव च ।
भावाभावाविशेषश्च मायादिषु विधीयते ॥

3 A अयता 4 A & C, drop here a line or two.

5 A अपिन् for एतस्मिन् 6 C, वज्रोपमं सज्ञानम् 7 A ०क्लेशो न

ज्ञानमभावो^१ न भावस्तस्माद्दो० महासत्त्वः सर्ववासनानुसन्धिह्येशान-
भावानिति^२ विदित्वा सर्वाकारवरोपेतं सर्वज्ञज्ञानमनुप्राप्नोति । एवं महायानं
सदेवमानुषासुरं लोकमभिभूय निर्यास्यति ।

स चेत् सुभूते तथागतस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य द्वात्रिंशत् महापुरुष-
५ लक्षणानि भावो भविष्यन्नाभावो नैव तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धाः सदेव-
मानुषासुरं लोकं तेजसा च श्रिया चाभ्यभविष्यत् । यस्मात् etc.^३ अभि-
भवन्ति ।

स चेत् सुभूते तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धो गङ्गानदीवालुकोपमान् लोक-
धातूनवभासेनास्फारिष्यत् । यस्मात्तर्हि सु० etc. स्फारति ।

१० स चेत् सुभूते तथागतस्य षष्ठ्यङ्गोपेतः स्वरो भावो भविष्यन्नाभावो नैव
तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धो दशसु दिक्षु अप्रमेयासंख्येयान् लोकधातून् स्वरेणा-
भिव्यज्ञापयिष्यत् । यस्मात्तर्हि etc. अभिविज्ञपयति ।

स चेत् सुभूते तथागतस्य त्रिपरिवर्तं द्वादशाकारधर्मचक्रं भावो
भविष्यन्नाभावो नैव तथागतस्त्रिपरिवर्तद्वादशाकारं धर्मचक्रं प्रावर्तयिष्यत्
१५ अप्रवर्तनीयं श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केन-
चिद्वा पुनर्लोके सहधर्मेण । यस्मात्तर्हि etc. तथागतेन प्रवर्तितम् ।

स चेत् सुभूते सत्त्वा भावो भविष्यन्नाभावो येषां कृतशस्तथागतेन
धर्मचक्रं प्रवर्तितं नैव ते सत्त्वा अनुपधिशेषनिर्वाणधातौ परिनिर्वास्यत्य-
स्मात्तर्हि etc. परिनिर्वास्यन्ति ॥ इत्यधिगमनिर्याणमिति त्रिविधमुद्देश-

२० निर्याणम् ॥

यत् पुनः सुभूतिरेवमाह । आकाशसमं तद् यानमिति । एवमेतत्
सुभूते एवमेतत् आकाशसमं तद् यानम् । यथाकाशस्य न पूर्वा दिक् प्रज्ञायते
न दक्षिणा न पश्चिमा नोत्तरा न विदिशो नाधो नोर्ध्वा दिक् प्रज्ञायते एवमेव

१ C₂ ज्ञानसंभावो

२ A & C₂ drop ति.

३ यस्मात् तर्हि etc. indicate the previous statement in
a positive form and the verb used is put in लट्.

सुभूते तस्य यानस्य न पूर्वा etc. as before¹ ते² । तद् यथापि नाम सुभूते
 आकाशं न दीर्घं न ह्रस्वं न वृत्तं न चतुरस्रं न समं न विषमं न नीलं न
 पीतं न लोहितं नावदातं न मञ्जिष्ठं न स्फटिकरजतवर्षाम् । एवमेव सुभूते
 तत् महायानं न दीर्घं etc. as before ते³ । तद् यथापि नाम सुभूते
 5 आकाशं नातीतं नानागतं न प्रत्युत्पन्नम् । एवमेव सुभूते तत् महायानं
 नातीतं etc. as before ते⁴ । तद् यथापि नाम सुभूते आकाशस्य न हानिः
 न वृद्धिरेवमेव सुभूते तस्य महायानस्य न हानिः etc. as before ते⁵ ।
 तद्³ आकाशस्य न संक्लेशो न व्यवदानम् । एवमेव etc.⁴ ते⁵ तद्⁶
 आकाशस्य नोत्पादो न निरोधो न स्थितिर्न विष्टितिर्न स्थितेरन्यथात्वम् ।
 10 एवमेव etc. ते⁷ । तद्⁸ आकाशं न कुशलं नाकुशलं न व्याकृतं नाव्याकृतम् ।
 एवमेव etc. ते⁹ । तद्¹⁰ आकाशं न दृष्टं न श्रुतं न मतं न विज्ञातम् । एवमेव
 etc. ते¹¹ । तद्¹² आकाशं न ज्ञेयं नाज्ञेयं न परिज्ञेयं न परिज्ञातव्यं न
 प्रहातव्यं न साक्षात्कर्तव्यं न भावयितव्यम् । एवमेव etc. ते¹³ । तद्¹⁴
 आकाशं न विपाको न विपाकधर्मि । एवमेव etc. ते¹⁵ । तद्¹⁶ आकाशं न काम-
 15 धातुपर्यापन्नं न रूपधातुपर्यापन्नं नारूप्यधातुपर्यापन्नम् । एवमेव etc. ते¹⁷ ।
 तद्¹⁸ आकाशं न प्रथमचित्तोत्पादो न द्वितीयो न तृतीयो न चतुर्थो न पञ्चमो
 न षष्ठो न सप्तमो नाष्टमो न नवमो न दशमश्चित्तोत्पादः । एवमेव etc. ते¹⁹ ।
 तद्²⁰ आकाशे न शुक्लविदर्शनाभूमिर्न गोत्रभूमिर्नाष्टमकभूमिर्न दर्शनभूमिर्न
 तनुभूमिर्न वीतरागभूमिर्न कृताविभूमिः । एवमेव ते²¹ । तद्²² आकाशे न
 20 स्रोतश्चापत्तिफलं न सकृदागामिफलं नानागामिफलं नार्हत्त्वं न प्रत्येकबुद्धत्वं
 न बुद्धत्वम् । एवमेव etc. ते²³ । तद्²⁴ आकाशे न श्रावकभूमिर्न प्रत्येकबुद्ध-
 भूमिर्न सम्यक्संबुद्धभूमिः । एवमेव etc. ते²⁵ । तद्²⁶ आकाशं न रूपि नारूपि

1 Mss. omit here ते⁰

2 ते⁰ = तेनोच्यते आकाशसमं तद् यानमिति

3 तद्⁰ = तद् यथापि नाम सुभूते

4 एवमेव etc. = एवमेव सुभूते तस्य महायानस्य + the quality attri-
 buted to आकाश

5 C₁ विस्थिति

न^१ सनिदर्शनं नानिदर्शनं न सप्रतिघं नाप्रतिघं न संयुक्तं न विसंयुक्तम् । एवमेव
 etc. ते० । तद्^० आकाशं न नित्यं नानित्यं न सुखं न दुःखं नात्मा नानात्मा
 न शान्तं नाशान्तम् । एवमेव etc. ते० । तद्^० आकाशं न शून्यं नाशून्यं न
 निमित्तं नानिमित्तं न प्रणिहितं नाप्रणिहितम् । एवमेव etc. ते० । तद्^० आकाशं
 5 न विविक्तं नाविविक्तं नालोको नान्घकारः । एवमेव etc. ते० । तद्^० आकाशं
 न लभ्यते नोपलभ्यते^२ । एवमेव etc. ते० । तद्^० आकाशं न प्रव्याहारो
 नाप्रव्याहारः^३ । एवमेव etc. ते० ॥ इति^४ समतानिर्याणम् ॥

यत् पुनः सुभूतिरेवमाह । यथाकाशेऽप्रमेयाणामसंख्येयानामपरिमाणानां
 सत्त्वानामवकाशः । एवमेव तस्मिन् महायानेऽप्रमेयाणामसंख्येयानामपरि-
 10 माणानां सत्त्वानामवकाश इति । एवमेतत् सुभूते एवमेतत् । यथा etc.
 (as above ll. 9-10) up to अवकाश इति । तत् कस्य हेतोः ।
 सत्त्वासत्तया हि^५ सुभूते आकाशासत्ता वेदितव्या । आकाशासत्तया महा-
 यानासत्ता वेदितव्या । अनेनापि सुभूते पर्यायेण तस्मिन् महायानेऽप्रमेया-
 णामसंख्येयानामपरिमाणानां सत्त्वानामवकाशः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि
 15 सुभूते ये च सत्त्वा यच्चाकाशं^६ यच्च महायानं सर्वमेतन्नोपलभ्यते ।

पुनरपरं सुभूते सत्त्वासत्तया आकाशासत्ता वेदितव्या आकाशासत्तया
 महायानासत्ता वेदितव्या । महायानासत्तया अप्रमेयासत्ता वेदितव्या । एवं
 हि सुभूते तस्मिन् etc^७ । तथाहि सुभूते ये च सत्त्वा यच्चाकाशं यच्च
 महायानं यच्चाप्रमेयं सर्वमेवं नोपलभ्यते ।

20 पुनरपरं सुभूते सत्त्वासत्तया आकाशासत्ता etc. as before, replac-
 ing only अप्रमेयम् by असंख्येयम् up to नोपलभ्यते ।

1 A drops स; C₂ संनिद^०

2 C₂ omits it.

3 A हारा० 4 C₂ समन्ता०

5 A याहि

6 A यथाकाशं

7 तस्मिन् etc. = तस्मिन् महायाने अप्रमेयाणामसंख्येयानामपरिमाणा-
 नां सत्त्वानामवकाशः

पुनरपरं सुभूते सत्त्वासत्तया तथागतासत्ता वेदितव्या तथागतासत्तयो
etc. as before, replacing only अप्रमेयम् by अपरिमाणम् ।

पुनरपरं etc. as before p. 236, ll. 16-17 up to महायानासत्ता
वेदितव्या । महायानासत्तया असंस्कृतासत्ता वेदितव्या असंस्कृतासत्तयाप्रमेया-
5 सत्ता वेदितव्या अप्रमेयासत्तया असंख्येयासत्ता वेदितव्या असंख्येयासत्तया
अपरिमाणासत्ता वेदितव्या अपरिमाणासत्तया सर्वधर्मासत्ता वेदितव्या¹ । एवं
हि सुभूते तस्मिन् etc. तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते ये च सत्त्वा यश्च
तथागतो यच्चाकाशं यच्च महायानं यच्चासंस्कृतं² यच्चाप्रमेयं यच्चासंख्येयं
यच्चापरिमाणं ये च सर्वधर्माः सर्व एते नोपलभ्यन्ते ।

10 पुनरपरं सुभूते आत्मसत्त्वासत्तया सत्त्वजीवपोषपुरुषपुद्गलमनुजमानव-
कारकवेदकजानकपश्यकासत्ता³ वेदितव्या ।⁴ जानकपश्यकासत्तया भूतकोट्यसत्ता
वेदितव्या । भूतकोट्यसत्तया अप्रमेयासंख्येयापरिमाणासत्ता वेदितव्या ।
अप्रमेयासंख्येयापरिमाणासत्तया सर्वधर्मासत्ता वेदितव्या । एवं हि सु० तस्मिन्
etc. तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते यश्चात्मा यश्च यावज्जानकपश्यको या च
15 भूतकोटिः यच्चाप्रमेयमसंख्येयमपरिमाणं ये च सर्वधर्माः सर्व एते नोपलभ्यन्ते⁵ ।

पुनरपरं सुभूते आत्मसत्त्वासत्तया यावज्जानकपश्यकासत्ता वेदि-
तव्या । यावज्जानकपश्यकासत्तया अचिन्त्यधात्वसत्ता वेदितव्या । अचिन्त्य-
धात्वसत्तया रूपस्कन्धासत्ता वेदितव्या । रूपस्कन्धासत्तया वेदना
yavāt विज्ञानस्कन्धासत्ता वेदितव्या⁶ । विज्ञानस्कन्धासत्तया आकाशासत्ता
20 वेदितव्या । आकाशासत्तया महायानासत्ता वेदितव्या । महायानासत्तया अप्र-
मेयासंख्येयापरिमाणासत्ता वेदितव्या । अप्रमेयासंख्येयापरिमाणासत्तया
सर्वधर्मासत्ता वेदितव्या । एवं हि सुभूते तस्मिन् etc. तत् कस्य हेतोः ।
तथाहि सुभूते यश्चात्मा यावद् ये च सर्वधर्माः सर्व एते नोपलभ्यन्ते ।

1 A drops two lines here.

2 A drops it.

3 C₁ आत्मसत्त्वासत्तया यावज्जानकपश्यकासत्ता

4 C₁ यावज्जानकपश्यक

5 C₂ सर्वधर्माः नोपलभ्यन्ते

6 A & C₂ make a mess here.

पुनरपरं सुभूते आत्मसत्त्वासत्तया यावज्ज्ञानकपरयकासत्ता वेदितव्या¹ ।
 यावज्ज्ञानकपरयकासत्तया चक्षुरसत्ता वेदितव्या । चक्षुरसत्तया भ्रोत्रघ्राण-
 जिह्वाकायमनोऽसत्ता वेदितव्या । मनोऽसत्तया आकाशासत्ता वेदितव्या ।
 आकाशासत्तया महायानासत्ता वेदितव्या । महायानासत्तया अप्रमेयासंख्येया-
 5 परिमाणासत्ता वेदितव्या । अप्रमेयासंख्येयापरिमाणासत्तया सर्वधर्मासत्ता
 वेदितव्या । एवं हि सुभूते तस्मिन् महायाने अप्रमेयाणामसंख्येयानामपरिमाणानां
 सत्त्वानामवकाशः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते यश्चात्मा यावद् ये
 च सर्वधर्माः सर्व एते नोपलभ्यन्ते ।

पुनरपरं etc. as before. ll. 1-2 (read instead of चक्षुः)
 10 दानपारमितासत्ता वेदितव्या दानपारमितासत्तया² शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा०
 ध्यानपा० प्रज्ञापारमितासत्ता वेदितव्या । प्रज्ञापारमितासत्तया आकाशासत्ता
 etc.

पुनरपरं etc. as before, ll. 1-2 (read instead of चक्षुः)
 अध्यात्मशून्यता बहिर्घाशून्यता अध्यात्मबहिर्घाशून्यता यावद्भावस्वभाव-
 15 शून्यतासत्ता वेदितव्या । अभावस्वभावशून्यतासत्तया आकाशासत्ता etc.

पुनरपरं etc. as before, ll. 1-2 (read instead of चक्षुः)
 स्मृत्युपस्थानासत्ता वेदितव्या स्मृत्युपस्थानासत्तया सम्यक्प्रहाणासत्ता
 वेदितव्या सम्यक्प्रहाणासत्तया ऋद्धिपादासत्ता वेदितव्या । In
 this way all the terms of this group are mentioned up
 20 to आवेशिकबुद्धधर्मासत्तया आकाशासत्ता etc.

पुनरपरं etc. as before गोत्रभूम्यसत्ता वेदितव्या । गोत्रभूम्यसत्तया
 अष्टमकभूम्यसत्ता वेदितव्या and so on with the other terms of
 this group (see p. 230, l. 23) up to इक्ष्वाविभूम्यसत्तया
 आकाशासत्ता etc.

1 Mss. drop it.

2 Mss. दानपारमितया सत्तया

पुनरपरं etc. as before स्रोतश्चापन्नासत्ता वेदितव्या स्रोतश्चापन्न-
सत्तया सकुदागाम्यसत्ता वेदितव्या and so on with the other terms
of this group up to प्रत्येकबुद्ध्यासत्तया आकाशासत्ता etc.

पुनरपरं etc. as before श्रावक्यानासत्ता वेदितव्या श्रावक्यानासत्तया
5 प्रत्येकबुद्ध्यानासत्ता वेदितव्या प्रत्येकबुद्ध्यानासत्तया तथागतासत्ता वेदितव्या
तथागतासत्तया सर्वाकारज्ञतासत्ता वेदितव्या । सर्वाकारज्ञतासत्तया आकाशा-
सत्ता etc.

तद् यथापि नाम सुभूते निर्वाणधातावप्रमेयाणामसंख्येयानामपरि-
माणाणां सत्त्वानामवकाशः । एवमेव सुभूते तस्मिन् महायाने अ०¹ । तद्
10 यथापि नाम सुभूते आकाशे अ० । एवमेव सुभूते तस्मिन् महायाने अ० ॥
इति सत्त्वार्थनिर्याणम् ॥

यदपि सुभूतिरेवमाह । नापि तस्य महायानस्य आगतिर्दृश्यते नापि
गतिर्न स्थानं दृश्यते इति । एवमेतत् सुभूते तस्य महायानस्यागतिर्न दृश्यते
नापि गतिर्न स्थानं दृश्यते । तत् कस्य हेतोः । अचला हि सुभूते सर्वधर्मास्ते²
15 न क्वचिद् गच्छन्ति न कुतश्चिदागच्छन्ति न क्वचित्तिष्ठन्ति । तत् कस्य
हेतोः । न हि सुभूते रूपस्य प्रकृतिः कुतश्चिदागच्छति न क्वचिद् गच्छति न
क्वचित्तिष्ठति । वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणाम् । न हि सुभूते विज्ञानस्य
प्रकृतिः कुतश्चिदागच्छति न क्वचित्तिष्ठति । The above is repeated by
substituting प्रकृतिः by तथता, स्वभावः and लक्षणम् । न सुभूते चक्षुषः
20 प्रकृतिर्न तथता न स्वभावो न लक्षणं कुतश्चिदागच्छति न क्वचिद् गच्छति न
क्वचित्तिष्ठति । एवं न श्रोत्रस्य न घ्राणस्य न जिह्वाया न कायस्य न सुभूते
मनसः प्रकृतिर्न तथता न स्वभावो न लक्षणं कुतश्चिदागच्छति न क्वचिद्
गच्छति न क्वचित्तिष्ठति । And so on with पृथिवी, अप्, तेजस्, वायु and
आकाशघातुः³ । Then with धर्मघातुः, तथता, भूतकोटिः, अचिन्त्य-

1 अ० = अप्रमेयाणामसंख्येयाणामपरिमाणानां सत्त्वानामवकाशः

2 C₂ ०स्तत्

3 The Mss. make the statement fully only with the first and the last.

धातुः । Then with पारमिताs स्मृत्युपस्थानानि yāvat मार्गः । Then with अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तिः yāvat अष्टादशावेणिका बुद्धधर्माः । Then with बोधिः and असंस्कृतः ॥ इत्यनाभोगनिर्याणम् ॥

यदपि तत् सुभूतिरेवमाह । नास्य यानस्य पूर्वान्त उपलभ्यते नापरान्त
 5 उ०¹ न मध्य उ० ²त्रयध्वसमं तद् यानं तस्मात् महायानं महायानमित्यु-
 च्यते । एवमेतत् सुभूते एवमेतत् । नास्य यानस्य पूर्वान्त उ० etc. as
 before up to उच्यते । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते ³अतीतोऽध्वा-
 तीतेनाध्वना शून्यः । अनागतोऽध्वा अनागतेनाध्वना शून्यः । प्रत्युत्-
 पन्नोऽध्वा प्रत्युत्पन्नेनाध्वना शून्यः । त्रयध्वसमता त्रयध्वसमतया शून्या ।
 10 महायानं महायानेन शून्यम् बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वेन शून्यः । न सुभूते
 शून्यता एका वा द्वे वा तिस्रो वा चत्स्रो वा पञ्च वा षट् वा सप्त वा अष्ट वा
 नव वा दश वा तस्मात् त्रयध्वसमतया ⁴सममिदं यानं बो० महासत्त्वस्य
 नापि तत्र सममुपलभ्यते न विषमं नापि तत्र वा राग उपलभ्यते न विरागः ।
 न दोष उ० नादोषः । न मोह उ० नामोहः । न नाम उ० नानाम । यावन्न
 15 कुशलमु० नाकुशलम् । न सास्त्रवमु० नानास्त्रवम् । न सावद्यमु० नानवद्यम् ।
 न क्लेश उ० नाक्लेशः । न क्लेशक्षय उ० नाक्लेशक्षयः । न लौकिकमु० न
 लोकोत्तरम् । न संक्लेश उ० न व्यवदानम् । न संसार उ० न निर्वाणम् ।
 नाप्यत्र नित्यमु० नानित्यम् । नसुखमु० न दुःखम् । नात्मा उ० नानात्मा ।
 न शान्तमु० नाशान्तम् । न कामधातुरु० न कामधातुसमतिक्रमः । न रूप-
 20 धातुरु० न रूपधातुस⁵० । नारूप्यधातुरु० नारूप्यधातु स० । तत् कस्य
 हेतोः । तथाहि तस्य स्वभावो नोपलभ्यते अतीतं सुभूते रूपमतीतेन रूपेण
 शून्यम् । Similarly अनागतं and प्रत्युत्पन्नम् । एवमतीता वेदना
 संज्ञा संस्काराः । अतीतं विज्ञानमतीतेन विज्ञानेन शून्यम् । Similarly
 अनागतं and प्रत्युत्पन्नम् । तत् कस्य हेतोः । न शून्यतायामतीतं रूपमुप-

1 उ० = उपलभ्यते

2 A अध्व०

3 A अतीती अतीतेनाध्वना

4 A सममिदं

5 स० = समतिक्रमः

लभ्यते शून्यतैव तावच्छून्या शून्यतायां नोपलभ्यते कुतः पुनः शून्यतायामतीतं रूपमुपलप्स्यते। न शून्यतायामतीता वेदना उपलभ्यते। शू^१। कु^२ अतीता वेदना उपलप्स्यते। And so on with the other three स्कन्धः। एवं न शून्यतायामनागतं रूपं वेदनासंज्ञासंस्कारा विज्ञानमुपलभ्यते।

5 न शून्यतायां प्रत्युत्पन्नं रूपमुपलभ्यते। शू०। कु० प्रत्युत्पन्नं रूपमुपलप्स्यते। And so on with the other स्कन्धः। न शून्यतायामतीतानागत-प्रत्युत्पन्नं रूपमुपलभ्यते। शू०। कु० अतीतानागतप्रत्युत्पन्नं रूपमुपलप्स्यते। न शून्यतायाम् then as before putting the other four स्कन्धः in place of रूपम्। शू० कु०।

10 पूर्वान्ततः सुभूते दानपारमिता नोपलभ्यते। अपरान्ततोऽपि सु० दानपा०^३। प्रत्युत्पन्नतोऽपि सु० दानपा०। अध्वसमतया दानपा०। न सु० अध्वसमतायामतीताध्वा उपलभ्यते समतैव तावत् समतायां नोपलभ्यते। कुतः पुनः समतायामतीतानागतप्रत्युत्पन्ना दानपारमितोपलप्स्यते। एवं पूर्वान्तापरान्तप्रत्युत्पन्नेष्वध्वसु शीलपा०। पू^४ ज्ञान्तिपा०। पू० वीर्यपा०। पू० ध्यानपा०। पूर्वान्ततः सु० 15 प्रज्ञापा० etc. as with दानपा० up to प्रज्ञापारमितोपलप्स्यते।

पुनरपरं सुभूते पू^५ स्मृत्युपस्थानानि नोपलभ्यन्ते। “त्रयध्वसमतायां स्मृत्युपस्थानानि नोपलभ्यन्ते। न सु० समतायामतीतानागतप्रत्युत्पन्ना ऽध्वान^७ उपलभ्यन्ते। समतैव समतायां नोपलभ्यते। कुतः पुनः समतायामती-

1 शू० = शून्यतैव तावच्छून्या शून्यतायां नोपलभ्यते

2 कु० = कुतः पुनः शून्यतायां

3 पा० = पारमिता नोपलभ्यते

4 पू० = पूर्वान्तापरान्तप्रत्युत्पन्नेष्वध्वसु

5 पू० = पूर्वान्तापरान्तमध्येषु। It is another form for पूर्वान्तापरान्त-प्रत्युत्पन्नेषु। मध्येषु here signifies प्रत्युत्पन्नेषु। The mss. have repeated पूर्वान्तापरान्तमध्येषु with all the terms of this group. In the next para मध्यतः has been synonymously used for प्रत्युत्पन्नतः।

6 Mss. षष्ठ०

7 A ०पद्मी ध्यान

तानागतप्रत्युत्पन्नानि स्मृत्युपस्थानानि उपलप्स्यन्ते^१ । एवं सम्यक्प्रहाणानि पू०^२ नो०^३ । ऋद्धिपादाः पू० नो० । And so on with all the other terms of this group up to कुतः पुनः समतायामतीतानागतप्रत्युत्पन्ना अष्टादशावेशिका बुद्धधर्मा उपलप्स्यन्ते ।

- 5 पुनरपरं सुभूते पूर्वान्ततः पृथगजनो नोपलभ्यते अपरान्ततः^४पृ० । प्रत्युत्पन्नतः पृ० । त्रयध्वसमतया पृ० । तत् कस्य हेतोः । सत्त्वानुपलब्धितामुपादाय । एवं श्रावकप्रत्येकबुद्धबोधिसत्त्वाः । पूर्वान्ततः त०^५ । अपरान्ततः त० । मध्यतः त० । त्रयध्वसमतया त० । तत् कस्य हेतोः । सत्त्वानुपलब्धितामुपादाय । एवं हि सु० बो० महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां स्थित्वा त्रिष्वध्वसु
- 10 शिन्नित्वा सर्वाकारज्ञता परिपूरयितव्या । इदं सु० बो० महासत्त्वस्य त्रयध्वसमतया महायानम् । अत्र स्थितो बो० महासत्त्वः सदेवमानुषासुरं लोकमभिभवन् सर्वाकारज्ञतायां निर्यास्यति ॥ इत्यन्तनिर्याणम् ॥

- अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । साधु साधु भगवन् सुभाषितमिदं भगवतो बो० महासत्त्वानां महायानम् । अत्र भगवन् महायाने
- 15 शिन्नमाणैरतीतेऽध्वनि बो० महासत्त्वैः सर्वाकारज्ञता अनुप्राप्ता । अनागता अपि बो० महासत्त्वा अत्र महायाने शिन्नमाणाः सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्स्यन्ति । येऽपि भगवन् दशदिशि लोकेऽसंख्येयेषु लोकघातुषु बो० महासत्त्वाः प्रत्युत्पन्नास्तेऽप्यत्र महायाने शिन्नित्वा सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्नुवन्ति । तस्मात्तर्हि भगवन् महायानमिदं बो० महासत्त्वानां यदुत त्रयध्वसमतानाम् । अथ
- 20 खलु भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् । एवमेतत् सुभूते एवमेतत् । अत्र महायाने शिन्नित्वा अतीतानागतप्रत्युत्पन्ना बो० महासत्त्वाः सर्वाकारज्ञतामनुप्राप्ता अनुप्राप्स्यन्ति अनुप्राप्नुवन्ति च^६ ।

अथ खलु पूर्णो मैत्रायणीपुत्रो भगवन्तमेतदवोचत् । अयं भगवन्

1 A has made a mess here.

2 पू० = see p. 241, fn. 4

3 नो० = नोपलभ्यन्ते

4 पृ० = पृथगजनो नोपलभ्यते

5 त० = तथागतो नोपलभ्यते

6 Here ends ch. XI of the S^r. and ch. XII begins.

सुभूतिः स्थविरस्तथागतेन प्रज्ञापारमितायाः कृतशोऽधीष्टो¹महायानमुपदेष्टव्यं मन्येत ।

अथ खल्वायुष्मान् सुभूतिर्भगवन्तमेतदवोचत् । मा हैवाहं भगवन् प्रज्ञापारमितां व्यतिक्रम्य महायानमुपदिशामि ।

5 भगवानाह । न हि सुभूते अनुलोमत्वं प्रज्ञापारमितायां महायानमुपदिशसि । तत् कस्य हेतोः । तथाहि सुभूते ये केचित् कुशला बोधिपत्ना धर्माः श्रावकधर्मा वा प्रत्येकबुद्धधर्मा बोधिसत्त्वधर्मा वा बुद्धधर्मा वा सर्वे ते प्रज्ञापारमितायां संग्रहं समवसरणं गच्छन्ति ।

सुभूतिराह । कतमे भगवन् कुशला बोधिपत्ना धर्माः श्रावकधर्माः etc. as
10 before (ll. 8-9) up to गच्छन्ति ।

भगवानाह । तद् यथा चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि चत्वारि सम्यक्प्रहाणानि चत्वार ऋद्धिपादाः पञ्चेन्द्रियाणि पञ्च बलानि सप्त बोध्यङ्गानि आर्याष्टाङ्गमार्गाः । शून्यतानिमित्ताप्रणिहितविमोक्षमुखं चत्वार्यप्रमाणानि चत्वारि ध्यानानि चतस्र आरूप्यसमापत्तयः । दानपा०
15 शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० प्रज्ञापा० । दश तथागतबलानि चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिसंविदो महामैत्री महाकरुणा अष्टादशावेणिका बुद्धधर्माः । असंप्रमुषितधर्मता सदोपेक्षाविहारिता । इमे सु० कुशला बोधिपत्ना धर्माः श्रावकधर्माः प्रत्येकबुद्धधर्माः etc. as before (ll. 8-9) up to गच्छन्ति ।

20 यच्च सु० महायान या च ध्यानपा० या च वीर्यपा० या च ज्ञान्तिपा० या च शीलपा० या च दानपा० यच्च रूपं या च वेदना या च संज्ञा ये च संस्कारा यच्च विज्ञानं यच्च चतुर्यच्च श्रोत्रं in this way, all the धातुs ; आयतनs ; संस्पर्शs ; संस्पर्शजा वेदनाs are mentioned then यानि च चत्वारि स्मृत्युपस्थानानि yāvat (see the above list)
25 मार्गो यानि चाप्रमाणानि यानि च ध्यानानि याश्चारूप्यसमापत्तयो यानि

- च तथागतबलानि यानि च वैशारद्यानि याश्च चतस्रः प्रतिसंविदो यानि च शून्यतानिमित्ताप्रणिहितानि ये चासंस्कृता धर्मा यच्च दुःखं यश्च समुदयो यश्च निरोधो यश्च मार्गो यश्च कामधातुर्यश्च रूपधातुर्यश्चारूप्यधातुर्यां चाध्यात्मशून्यता या च बहिर्धाशून्यता या चाध्यात्मबहिर्धाशून्यता या च
- 5 यावदभावस्वभावशून्यता ये च समाधयो यानि च धारणीमुखानि ये च यावदष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्मा यश्च तथागतप्रवेदितो धर्मविनयो यश्च धर्मधातुर्यां च तथता या च भूतकोटिः यश्चाचिन्त्यधातुर्यच्च निर्वाणम्—सर्व एते धर्मा न संयुक्ता न विसंयुक्ता अरूपिणोऽनिदर्शना अप्रतिघा एकलक्षणं यदुतालक्षणाः । अनेन पर्यायेण सुभूते अनुलोमत्वं प्रज्ञापारमितायां महायानं व्यपदिशसि ।
- 10 तत् कस्य हेतोः । न हि सुभूते अन्यत् महायानमन्या प्रज्ञापारमिता अन्या ध्यानपा० yāvat अन्या दानपा० । इति हि महायानञ्च प्रज्ञापाम् ध्यानवीर्य-
ज्ञान्तिशीलदानपा० चाद्वयमेतदद्वैधीकारं न सुभूते अन्यत् महायानं अन्यानि स्मृत्युपस्थानानि इति हि महायानं स्मृत्युपस्थानानि चाद्वयमेतदद्वैधीकारम् । एवं नान्यत् etc. with सम्यक्प्रहाणार्द्धिपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गाः अप्रमाणा-
- 15 ध्यानारूप्यसमापत्तयः दशबलवैशारद्यप्रतिसंविदष्टादशावेष्टिका बुद्धधर्माः । अनेन कारणेन सुभूते अनुलोमत्वं प्रज्ञापारमितायां महायानं व्यपदिशसि ॥ इति प्राप्तिनिर्याणम्¹ ॥

सुभूतिराह । अपि तु खलु पुनर्भगवन् पूर्वान्ततो बोधिसत्त्वो नोपैति । अपरान्ततो बो०² । मध्यतो बो० । रूपापर्यन्ततया बोधिसत्त्वापर्यन्तता³

20 वेदितव्या । एवं वेदानासंज्ञासंस्कारविज्ञानापर्यन्ततया बोधिसत्त्वापर्यन्तता वेदितव्या । रूपं बोधिसत्त्व इति । एवमपि न विद्यते नोपलभ्यते । एवं वे०⁴ विज्ञानं बोधिसत्त्व इति । एवमपि न विद्यते नोपलभ्यते । एवं हि भगवन् सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वं बोधिसत्त्वमनुपलभमानोऽसमनुपश्यन् कतमं बोधिसत्त्वं कतमस्यां प्रज्ञापारमितायामववदिष्याम्यनुशासिष्यामि ।

1 A ०निर्याणा

2 बो० = बोधिसत्त्वो नोपैति

3 C₂ बोधिसत्त्वापर्यन्तता

4 वे० = वेदानासंज्ञासंस्काराः

अपि तु खलु पुनर्भगवन्नामधेयमात्रमेतद्¹ यदुत बोधिसत्त्व इति । यथा आत्मा
 आत्मेति चोच्यते² अत्यन्ततया चानभिनिवृत्त आत्मा ।³ एवमभावस्वभावानां
 घर्माणां कतमद्रूपं यदनभिनिवृत्तम् । एवं कतमे ते⁴ वे⁵ कतमत् तद्वि-
 ज्ञानं यदनभिनिवृत्तम् । ये चानभिनिवृत्ता⁶ न ते वे⁰ । यच्चानभिनिवृत्तं न
 5 तद्विज्ञानम् तत् किं⁷ अनभिनिवृत्तिमनभिनिवृत्तौ⁸ प्रज्ञापारमितायामवव-
 दिष्याम्यनुशासिष्यामि । न चान्यत्रानभिनिवृत्तेर्बोधिसत्त्व उपलभ्यते यो
 बोधाय चरेत् । स चेदेवं निर्दिश्यमाने बो⁰ महासत्त्वस्य चित्तं नावलीयते
 न संलीयते न विप्रतिसारी भवति मानसं नोत्रस्यति न संत्रस्यति न
 सन्त्रासमापद्यते चरति बो⁰ महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाम् ।

10 शारिपुत्र आह । केन कारणेनायुष्मन् सुभूते एवं वदसि पूर्वान्ततो बोधि-
 सत्त्वो नोपैति etc. as in p. 244, ll. 18-19. के⁰⁹ रूपापर्यन्ततया बोधि-
 सत्त्वापर्यन्तता वेदितव्या etc. as in p. 244, ll. 19-21. के⁰ रूपं बोधिसत्त्व
 इति । एवमपि न विद्यते etc. as in p. 244, ll. 21-24. के⁰ यावदे-
 नामधेयमात्रमेतत् etc. as before (ll. 1-6). up to अनुशासिष्यामि
 15 के⁰ न चान्यत्रानभिनिवृत्तेर्बोधिसत्त्व उपलभ्यते यो बोधाय चरेत् । के⁰ स
 चेदेवमुपदिश्यमाने etc. as before (ll. 7-9).

सुभूतिराह । सत्त्वासत्तया आयुष्मन् शारिपुत्र पूर्वान्ततो बोधिसत्त्वं
 नोपैति । सत्त्वशून्यतया आ⁰¹⁰ । सत्त्वविविक्ततया आ⁰ । सत्त्वास्वभाव
 तथा आ⁰ । एवमपरान्ततो मध्यतश्च वक्तव्यम् । तत् कस्य हेतोः । सत्त्वासत्तय
 शून्यताविविक्ततास्वभावतापूर्वान्तादीनामनुपलब्धेः । न ¹¹चान्यत्र सत्त्व

1 A ०मात्रेण तद् 2 A वाच्यत 3 A एवमस्व
 4 The mss. drop कतमे ते here but mention it in its
 repetition. 5 वे⁰ = वेदेनासंज्ञासंस्काराः
 6 The mss. drop ये चानभिनिवृत्ता here but mention it in
 its repetition.
 7 C₂ किं मन्यसे अभिनि⁰ 8 C₁ ०वृत्तो
 9 के⁰ = केन कारणेनायुष्मन् सुभूते एवं वदसि
 10 आ⁰ = आयुष्मन् शारिपुत्र पूर्वान्ततो बोधिसत्त्वो नोपैति 11 C₂ गुपलं

सत्ताशून्यताविविक्ततास्वभावता अन्यो बोधिसत्त्वोऽन्यत्पूर्वान्तादि इति हि या च सत्त्वासत्ता यावद् यच्च मध्यं सर्वमेतदद्वैधीकारम् । रूपासत्तया पूर्वान्तापरान्तमध्यतो बोधिसत्त्वो नोपैति । रूपशून्यतया रूपविविक्ततया रूपास्वभावतया पूर्वान्तापरान्तमध्यतो बोधिसत्त्वो नोपैति । एवं with 5 the other स्कन्धs, full statement being made with the last only. एवमायतनेषु^१ धातुषु प्रतीत्यसमुत्पादाङ्गेषु च पूर्वान्तापरान्तमध्यतो बोधिसत्त्वो नोपैतीति वक्तव्यम् । The first and the last पारमिताs are then stated like the स्कन्धs as in full.

तत् कस्य हेतोः । न ह्यायुष्मन् शारिपुत्र दानशीलज्ञान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञा-
 10 पारमितासत्तायां शून्यतायां विविक्ततायामस्वभावतायां पूर्वान्तापरान्तमध्यान्यु-
 पलभ्यन्ते । न च शारिपुत्र अन्या असत्ता अन्या शून्यता अन्या विविक्तता
 अन्या अस्वभावता अन्यो बोधिसत्त्वः अन्या दानपारमिता yāvat
 अन्या प्रज्ञापारमिता अन्यानि पूर्वान्तापरान्तमध्यानि । इति ह्यायुष्मन्
 शारिपुत्र या चासत्ता यावदभावस्वभावता याश्च षट् पारमिता यश्च बोधिसत्त्वो
 15 यानि च पूर्वान्तापरान्तमध्यानि सर्वमेतदद्वैधीकारम् । एवं ह्यायुष्मन् शारि-
 पुत्र पूर्वान्तापरान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति । अध्यात्मशून्यतासत्तया शून्य-
 तया विविक्ततया अस्वभावतया पूर्वान्तापरान्तमध्वतो बोधिसत्त्वो नोपैति ।
 एवं यावदभावस्वभावशून्यतासत्तया etc. as above in l. 17 up to
 नोपैति ।

तत् कस्य हेतोः । न ह्यायुष्मन् शारिपुत्र अध्यात्मशून्यतासत्तायां शून्यतायां
 20 विविक्ततायामस्वभावतायां च ^२अभावस्वभावशून्यतासत्तायां शून्यतायां
 विविक्ततायामस्वभावतायां पूर्वान्तापरान्तमध्यान्युपलभ्यन्ते । न च शारि-
 पुत्र अन्या असत्ता अन्या शून्यता अन्या विविक्तता अन्या अस्वभावता
 अन्यो बोधिसत्त्वोऽन्यानि पूर्वान्तापरान्तमध्यानि । इति ह्यायुष्मन् शारिपुत्र

1 Here ends ch. XII as well as the प्रथमखण्डः of the Śata. and ch. XIII begins.

2 Mss. drop अभाव.

या चाध्यात्मशून्यता असत्ता शून्यता विविक्तता अस्वभावता यावद्भाव-
स्वभावशून्यता असत्ता शून्यता विविक्तता अस्वभावता यश्च बोधिसत्त्वो
यानि च पूर्वान्तापरान्तमध्यानि सर्वमेतदद्वैधीकारम् । अनेनायुष्मन् शारि-
पुत्र पर्यायेण पूर्वान्तापरान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति ।

5 पुनरपरमायुष्मन् शारिपुत्र स्मृत्युपस्थानासत्तया शून्यतया विविक्ततया
अस्वभावतया पूर्वान्तापरान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति । In this way
सम्यक्प्रहाणार्द्धिपादेन्द्रियाणि yāvat बुद्धधर्माः have been treated to
show सर्वमेतदद्वैधीकारम् । अनेनायुष्मन् शारिपुत्र पर्यायेण पूर्वान्ता-
परान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति ।

10 पुनरपरमायुष्मन् शारिपुत्र सर्वसमाध्यसत्तया सर्वधारणीमुखासत्तया
धर्मधात्वसत्तया तथतासत्तया भूतकोट्यसत्तया भूतकोटिशून्यतया भूतकोटि-
विविक्ततया भूतकोट्यस्वभावतया पूर्वान्तापरान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति ।
तत् कस्य हेतोः । न ह्यायुष्मन् शारिपुत्र समाध्यसत्तायां यावद्भूतकोट्यसत्तायां
etc. as in p. 246, ll. 20 p. 247, l. 4. substituting भूतकोटि for
अध्यात्मशून्यता ।

15 पुनरपरमायुष्मन् शारिपुत्र श्रावकासत्तया शून्यतया विविक्ततया अस्वभाव-
तया पूर्वान्तापरान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति । प्रत्येकबुद्धासत्तया बोधि-
सत्त्वासत्तया सर्वज्ञासत्तया सर्वज्ञशून्यतया सर्वज्ञविविक्ततया सर्वज्ञास्वभाव-
तया पूर्वान्तापरान्तमध्येषु बोधिसत्त्वो नोपैति । तत् कस्य हेतोः । न etc. as
indicated above in ll. 13-14. substituting श्रावकासत्ता यावद्

20 सर्वज्ञासत्ता for अध्यात्मशून्यतासत्ता ॥ इति ¹प्राप्तिनिर्याणप्राप्यप्रतिषेधः ॥

यत् पुनरायुष्मन् शारिपुत्र एवं वदसि केन कारणेन रूपापर्यन्ततया
बोधिसत्त्वापर्यन्तता वेदितव्या । वेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानापर्यन्ततया
बोधिसत्त्वापर्यन्तता वेदितव्येति । रूपमायुष्मन् शा० आकाशसमम् । वे०²
आकाशसमम् विज्ञानमायुष्मन् शा० आकाशसमम् । तत् कस्य हेतोः । तद्

1 C₂ निर्याणे ; C₁ drops य

2 वे० = वेदनासंज्ञासंस्काराः

यथापि नाम आयुष्मन् शा० यथा आकाशस्य न पूर्वान्त उपलभ्यते नापरान्त
 उ०^१ न मध्य उ० अनन्तापर्यन्ततया आकाशमिति च व्यवहियते एव-
 मेवायुष्मन् शा० रूपस्य नैव पूर्वान्त उ० नापरान्त उ० न मध्यमु० । तत्
 कस्य हेतोः । रूपशून्यतामुपादाय । न च शून्यतायाः पूर्वान्तो वा अपरान्तो
 5 वा मध्यं वोपलभ्यते । वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां विज्ञानस्य नैव पूर्वान्त
 उ० नापरान्त उ० न मध्यमु० । तत् कस्य हेतोः । विज्ञानशून्यतामुपादाय ।
 न च शून्यतायाः पूर्वान्तो वा अपरान्तो वा मध्यं वोपलभ्यते । शून्यतेति च
 व्यवहियते । अनेनायुष्मन् शारिपुत्र पर्यायेण ह्युपर्यन्ततया बोधिसत्त्वा-
 पर्यन्तता वेदितव्या^२ । वे०^३ विज्ञानापर्यन्ततया बोधिसत्त्वापर्यन्तता वेदितव्या ।
 10 एवं व्यस्तसमस्तेषु स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादेषु यावज्जराभरणशोक-
 परिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासेषु । स्मृत्युपस्थानानि yāvat बुद्धधर्मा आयुष्मन्
 शा० आकाशसमाः । तत् कस्य हेतोः । तद् यथापि नामायुष्मन् शा०
 आकाशस्य नैवादिर्नान्तो न मध्यमुपलभ्यते अनन्तापर्यन्ततया आकाश
 मिति च व्यवहियते एवमेवायुष्मन् शा० बुद्धधर्माणां नादिर्नान्तो न मध्य-
 15 मुपलभ्यते । बुद्धधर्मशून्यतामुपादाय । न च शून्यतायाः पूर्वान्तो वा अपरान्तो
 वा मध्यं वोपलभ्यते । अनेनायुष्मन् शा० पर्यायेण बुद्धधर्मापर्यन्ततया
 बोधिसत्त्वापर्यन्तता वेदितव्या ।

यत् पुनरायुष्मन् शा० एवं वदसि । केन कारणेन रूपं बोधिसत्त्व इत्येव-
 मपि न विद्यते नोपलभ्यते । वे०विज्ञानं बोधिसत्त्व इत्येवमपि न
 20 वि०^४ इति । रूपमायुष्मन् शारिपुत्र रूपेण शून्यम् वे०विज्ञानमायुष्मन्
 शा० विज्ञानेन शून्यम् । तत् कस्य हेतोः । न ह्यायुष्मन् शा० शून्यतायां रूपं
 संविद्यते । नापि शून्यतायां बोधिसत्त्वः संविद्यते । वे० । न शून्यतायां

1 उ० = उपलभ्यते

2 Ch. XIII or the printed portion of the A. S. B
 edition of the S. ends here.

3 वे० = वेदनासंज्ञासंस्कारा

4 वि० = विद्यते नोपलभ्यते

विज्ञानं संविद्यते नापि शून्यतायां बोधिसत्त्वः संविद्यते । अनेनायुष्मन् शारिपुत्र पर्यायेण रूपं बोधिसत्त्व इति एवमपि न वि० । वे०विज्ञानं बोधिसत्त्व इति एवमपि न वि० ।

पुनरपरमायुष्मन् शा० दानपारमिता दानपारमितया शून्या yāvat
5 प्रज्ञापारमिता प्रज्ञापारमितया शून्या । तत् कस्य हेतोः । नहि शून्यतायां दानपारमिता विद्यते न शून्यतायां बोधिसत्त्वो विद्यते एवं शीलपा० yāvat ध्यानपा० । न शून्यतायां प्रज्ञापारमिता विद्यते न शून्यतायां बोधिसत्त्वो विद्यते । अध्यात्मशून्यता आ० शा० अध्यात्मशून्यतया शून्या एवं यावद्-
भावस्वभावशून्यता अभावस्वभावशून्यतया शून्या । स्मृत्युपस्थानानि
10 स्मृत्युपस्थानैः शून्यानि एवं सम्यक्प्रहाणानि ऋद्धिपादाः yāvat अष्टादशा-
वेणिका बुद्धधर्मा अष्टादशावेणिकेः बुद्धधर्मेः शून्या । धर्मधातुधर्मधातुना शून्यः
समाधिः समाधिना शून्यः and so on with धारणीमुखानि, सर्वज्ञता,
मार्गाकारज्ञता, सर्वाकारज्ञता, श्रावकयानं, प्रत्येकबुद्ध्यानं, बुद्ध्यानम् ।
श्रावकत्वेन श्रावकः शून्यः प्रत्येकबुद्धत्वेन प्रत्येकबुद्धः शून्यस्तथागतत्वेन
15 तथागतः शून्यः । तत् कस्य हेतोः । न हि शून्यतायां तथागतो विद्यते न
शून्यतायां बोधिसत्त्वो विद्यते । अनेनायु० शा० पर्यायेण रूपं बोधिसत्त्व
इति एवमपि न वि० । वे०विज्ञानं बोधिसत्त्व इति एवमपि न वि० ।

यदप्यायु० शा० आह । केन कारणेनैवं वदसि । एवमहं बो० महासत्त्वं
सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वमनुपलभमानोऽसमनुपश्यन् कतमं बोधिसत्त्वं कतमस्यां
20 प्रज्ञापारमितायामववदिष्याम्यनुशासिष्यामीति । रूपमायु० शा० रूपे¹ न
सं०² । रूपं वेदनायां न सं० । वेदना वेदनायां न सं० । वेदना रूपे न सं० ।
रूपं वेदना च संज्ञायां न सं० । संज्ञा संज्ञायां न सं० । संज्ञा रूपे न सं०³
संज्ञा रूपवेदनयोर्न⁴ सं० । रूपं वेदनासंज्ञासंस्कारेषु न सं० । संस्काराः संस्कारेषु
न सं० । संस्कारा रूपवेदनासंज्ञासु न सं० । रूपवेदनासंज्ञासंस्कारा विज्ञाने न

1 A & C₁ add here रूपं

2 सं = संविद्यते नोपलभ्यते

3 C₁ omits these words.

4 C₂ वेदनायां न

सं० । विज्ञानं विज्ञाने न सं० । विज्ञानं रुग्वेदनासंज्ञासंस्कारेषु न सं०

In this way are treated the धातुs, आयतनs, विज्ञान संस्पर्शs and संस्पर्शजा वेदनाs but they are shortened in some places by the words ; तत्रापीतरा इतरासु :

5 सा न सं० । स्मृत्युपस्थानानि स्मृत्युपस्थानेषु न सं० । ए सम्यक्प्रहाणानि ऋद्धिपादाः yāvat अष्टादशावेणिका बुद्धधर्मा अष्टादशा वेणिकेषु बुद्धधर्मेषु न सं० । तत्रापीतरे इतरेषु च ते न सं०

Similarly are treated अच्यात्मशून्यता and यावदभावस्वभावशून्यता समाधिः and धारणी । पृथग्जनभूमिः गोत्रभूमिरष्टमकभूमिर्दर्शनभूमिस्तनु

10 भूमिर्वीतरागभूमिः कृताविभूमिः प्रत्येकबुद्धभूमिर्वोधिसत्त्वभूमिस्तथागतभूमिः सर्वज्ञताभूमिः । स्रोतआपन्न स्रोतआपन्नत्वे न सं० । एवं सकृदागाम अनागामी अर्हन् प्रत्येकबुद्धः प्रत्येकबुद्धत्वे न सं० । बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वत्वे न सं० । तथागतस्तथागतत्वे न सं० । प्रज्ञापारमिता प्रज्ञापारमितायां न सं० प्रज्ञापारमितायामववादानुशासनी न सं० । अववादानुशासन्यां प्रज्ञापारमित 15 न सं० । एवं ह्यायु० शा० सर्वधर्मा संविद्यमानत्वेन अनुपलम्भेन बोधि सत्त्वो न सं० ॥ इति प्राप्तिनिर्याणे प्रापकप्रतिषेधः¹ ॥

यत् पुनरायु० शा० एवं वदसि । केन कारणेन नामधेयमात्रमेतत् यदु बोधिसत्त्व इति । केन कारणेनायु० सुभूते एवं वदसि आगन्तुकमेतन्नाम धेयं प्रक्षिप्तं यदुत बोधिसत्त्व इति । तथा ह्यायु० शा० नाम दशभ्यः

20 दिग्भ्यो न कुतश्चिदागच्छति न क्वचिद् गच्छति न क्वचित्तिष्ठति सर्वधर्माणामेव बोधिसत्त्वानां नामापि न कुतश्चिदेति न क्वचिद् गच्छति न क्वचित्तिष्ठति आगन्तुकमेतन्नामधेयं तथाहि यद्रूपं यद्वेदना यत्संज्ञा यत्संस्कारा यद्विज्ञान मिति नामधेयं न तद्रूपं न वेदना न संज्ञा न संस्कारा न विज्ञानम् । तत् कस् हेतोः । तथाहि नाम शून्यं नामस्वभावेन यच्च शून्यं न तन्नाम । तेन कारणे

नोच्यते बोधिसत्त्व इति नामधेयमात्रमेतदिति । पुनरपरमायु० शा० नामधेयमात्र-
 मेतद् यदुत दानपारमितीति । न च दानपारमितायां नाम न च नास्ति दानपार-
 मिता । तत् कस्य हेतोः । यच्च नाम या च दानपारमिता उभयमेतन्न सं०^१ ।
 तस्माज्जामधेयमात्रमेतद् यदुत बोधिसत्त्व इति । एवं नामधेयमात्रमेतद् यदुत
 5 शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० नामधेयमात्रमेतद् यदुत प्रज्ञापा०
 इति etc. as before putting प्रज्ञा for दान । आ०^२ यदुत बोधिसत्त्व इति ।
 नामधेयमात्रमेतद् यदुत अध्यात्मशू०^३ बहिर्घाशू० अध्यात्मबहिर्घाशू० यावद्-
 भावस्वभावशू० । न चाध्यात्मन्यतायां नाम न च नास्ति अध्यात्मशू०
 बहिर्घाशू० अध्यात्मबहिर्घाशू० यावद्भावस्वभावशू० । तत् कस्य हेतोः ।
 10 तथाहि यच्च नाम या चाध्यात्मशू० या च बहिर्घाशू० या चाध्यात्मबहिर्घाशू०
 या च यावद्भावस्वभावशू० सर्व एते न सं० । अनेनायु० शा० पर्यायेण
 नामधेयमात्रमेतत् यदुत बोधिसत्त्व इति । आ० यदुत स्मृत्युपस्थानानि न
 च स्मृत्युपस्थानेषु नाम न च नास्ति स्मृत्युपस्थानानि etc. All other
 terms of this group are then mentioned, full statement
 15 being made with the last, viz. अष्टादशवेणिका बुद्धधर्माः ।
 आ० यदुत समाधिरिति यावत् सर्वज्ञतेति । न च सर्वज्ञतायां नाम
 न च नास्ति सर्वज्ञता । तत् कस्य हेतोः । तथाहि यच्च नाम या च सर्वज्ञता
 उभयमेतन्न सं० ।

यत् पुनरायु० शा० एवं वदसि केन कारणेनोच्यते यथा आत्मात्मेति
 20 चोच्यते अत्यन्ततया चानभिनिवृत्त आत्मेति । आत्मा शा० अत्यन्ततया न सं० ।
 कुतः पुनरस्याभिनिवृत्तिर्भविष्यति । अत्यन्ततया आयु० शा० सत्त्वो जीवः
 पोषः yāvat पश्यको न सं० ! कु०^४ । अत्यन्ततया आयु० शा० रूपं न सं० ।
 कु० । वेदनासंज्ञासंस्कारा अत्यन्ततया आयु० शा० विज्ञानं न सं० ।
 कु० । And so on with the धातुs ; आयतनs ; विज्ञानs ; सस्पर्शs ;

1 सं = संविद्यते नोपलभ्यते

2 आ० = आगन्तुकमेतन्नामधेयमात्रमेतद्

3 शू० = शून्यता

4 कु० = कुतः पुनरस्याभिनिवृत्तिर्भविष्यति

संस्पर्शजा वेदनाs ; पारमिताs ; शून्यताs¹ ; स्मृत्युपस्थानs yāvat
बुद्धधर्माः up to अत्यन्ततया समाधयो धारणीमुखानि न सं० । कु० । अत्यन्ततया
श्रावकः प्रत्येकबुद्धो बोधिसत्त्वस्तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धो न सं० । कु० ।

5 अनेनायु० शा० पर्यायेण आत्मात्मेति चोच्यते अत्यन्ततया चानभिनिवृत्त
आत्मा ।

पुनरपरं यदायु० शा० एवमाह । अभावस्वभावाः सर्वधर्मा इति ।
एवमेतत् । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायु० शा० नास्ति सांयोगिकः स्वभावः² ।

शा० आह । कस्यायु० सु० नास्ति सांयोगिकः स्वभावः ।

10 सु० आह । रूपस्यायु० शा० नास्ति सांयोगिकः स्वभावः । वेदनायाः
संज्ञायाः संस्काराणां विज्ञानस्यायु० शा० नास्ति सांयोगिकः स्वभावः ।
And so on with the धातुs, आयतनs, विज्ञानs, संस्पर्शs, संस्पर्शप्रत्यय-
वेदनाs and पारमिताs up to नास्ति प्रज्ञापारमिताया सांयोगिकः
स्वभावः² । अनेनायु० शा० पर्यायेणास्वभावाः सर्वधर्माः ।

15 पुनरपरमायु० शा० अनित्याः सर्वधर्मा न कस्यचिद्विगमेन ।

शा० आह । कतमे ते³ आयु० सु० अनित्याः सर्वधर्मा न कस्यचिद्विगमेन ।

सु० आह । रूपमायु० शा० अनित्यं न कस्यचिद्विगमेन । वे०विज्ञान-

मायु० शा० अनित्यं न कस्यचिद्विगमेन । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायु० शा०

यदनित्यं सोऽभावः क्षयश्च एवं दुःखाः⁴ अनात्मानः शान्ताः शून्या अनिमित्ता

20 अप्रणिहिता न⁵ कस्यचिद्विगमेन सर्वधर्माः कुशला अनवद्या अनास्रवा

निःक्लेशा लोकोत्तरा अव्यवदाना असंस्कृताः । तत् कस्य हेतोः । तथा

ह्यायु० शा० योऽसंस्कृतः⁶ सोऽभावः क्षयश्चानेनायु० शा० पर्यायेण निःस्वभावाः

सर्वधर्मा न कस्यचिद्विगमेन ।

पुनरपरं शा० अकूटस्था अविनाशिनः सर्वधर्माः ।

शा० आह । केन कारणेनायु० सु० अकूटस्थाऽविनाशिनः सर्वधर्माः ।

1 Enumerated as usual in the shortened form.

2 A & C₁ drop it.

3 C₂ drops it.

4 A दुःखा 5 C₁ कचिद्

6 C₂ यद् असंस्कृताः स्वभावः

सु० आह । रूपमायु० शा० अकूटस्थमविनाशि । तत् कस्य हेतोः ।
प्रकृतिरस्यैषा । वे० विज्ञानमायु० शा० अ० । त० । प्र०¹ । एवं कुशलमकुशलं
सावद्यमनवद्यं सास्त्रवमनास्त्रं संक्लेशं निःक्लेशं लौकिकं लोकोत्तरं ^२संस्कृतम-
संस्कृतं संक्लेशो व्यवदानं संसारो निर्वाणं अ० । त० । प्र० । अनेनायु० शा०

5 पर्यायेणाभावस्वभावाः सर्वधर्माः ।

यत्पुनरायु० शा० एवमाह । केन कारणेन रूपमनभिसंस्कृतमेवं वे० केन
कारणेन विज्ञानमनभिसंस्कृतमिति ।

सु० आह । तथा ह्यायु० शा० रूपमनभिनित्वत्तं^३ वे०विज्ञानमनभि-
नित्वत्तम् । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायु० शा० अभिसंस्कृता^४ नास्ति । चतु-
10 रायु० शा० अनभिसंस्कृतम्^५ । तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायु० शा० अभि-
संस्कृता नास्ति । एवं श्रोत्रम् yāvan मनोऽनभिसंस्कृतम् etc. as before
]. 10-11. पुनरपरं शा० रूपम् yāvat धर्मा अनभिसंस्कृताः । तत् कस्य हेतोः ।
तथा ह्यभिसंस्कृता नोपलभ्यते यावत् सर्वधर्मा अनभिसंस्कृताः । तत् कस्य
हेतोः । तथा ह्यभिसंस्कृता नोपलभ्यते । अनेनायु० शा० पर्यायेण रूपवे०
15 विज्ञानान्यनभिनित्वत्तानि ।

यत् पुनरायु० शा० एवं वदसि केन कारणेन यदनभिनित्वत्तं न तद्रूपं न
वेदना न संज्ञा न संस्कारा न विज्ञानमिति ।

सु० आह । तथा ह्यायु० शा० रूपं प्रकृतिशून्यम् । यच्च प्रकृतिशून्यं न
तस्योत्पादो न व्ययः । यस्य च नोत्पादो न व्ययो न तस्यान्यथात्वं प्रज्ञायते ।
20 वे०विज्ञानं प्रकृतिशून्यं etc. as before ll. 18-19. एवं यावत् सर्वधर्माः
प्रकृतिशून्या ये च etc. as before ll. 18-19. अनेनायु० शा० पर्यायेण
यदनभिनित्वत्तं न तद्रूपं yāvan न विज्ञानम् ।

1 अ० त० प्र० = अकूटस्थमविनाशि । तत् कस्य हेतोः । प्रकृतिरस्यैषा ।

2 A संसृतमसंसृतम् ; C₂ संमसंसत्तं

3 C₂ निर्वात्तं

4 C₂ संस्का ता

5 C₂ संस्का ता

यत् पुनरायु० शा० एवमाह । केन कारणेनैवं वदसि । तत् किमनभि-
निवृत्तिमनभिनिवृत्तौ¹ प्रज्ञापारमितायामववदिष्याम्यनुशासिष्यामीति । यथा
ह्यायु० शा० या ²अनभिनिवृत्तिः सा प्रज्ञापारमिता या प्रज्ञापारमिता सा
अनभिनिवृत्तिः । इति हि प्रज्ञापारमिता³ चानभिनिवृत्तिश्चाद्वयमेतदद्वैधीकारम् ।

5 अनेनायु० शा० पर्यायेणैवं वदामि । तत् etc. as in ll. 1-2.

यत् पुनरायु० शा० एवमाह । न चान्यत्रानभिनिवृत्तेर्बोधिसत्त्व उपलभ्यते
यो बोधाय चरेदिति । तथा ह्यायु० शा० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायाञ्चरन्
नान्यामनभिनिवृत्तिमन्यं बोधिसत्त्वं समनुपश्यति । इति ह्यनभिनिवृत्तिश्च बोधि-
सत्त्वश्चाद्वयमेतदद्वैधीकारं नान्यत्रानभिनिवृत्तेः रूपं समनुपश्यति etc. as
10 before reading रूप and other स्कन्धs in place of बोधिसत्त्व and
then इति हि अनभिनिवृत्तिश्च चक्षुश्चाद्वयमेतदद्वैधीकारम् । And so on
with the other धातुs ; आयतनs ; विज्ञानs ; संस्पर्शs ; संस्पर्शप्रत्यय-
वेदानs ; स्मृत्युपस्थानानि yāvat मार्गः ; अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तयः ;
पारमिताs up to इति ह्यनभिनिवृत्तिश्च दशबलवैशारद्याष्टादशावेणिका बुद्ध-
15 धर्माश्चाद्वयमेतदद्वैधीकारम् । यावदिति ह्यनभिनिवृत्तिश्च सर्वधर्माश्चाद्वयमेतदद्वैधी-
कारम् । अनेनायु० शा० पर्यायेण नान्यत्रानभिनिवृत्तेर्बोधिसत्त्व उपलभ्यते यो
बोधाय चरेत् ।

यत् पुनरायु० शा० एवमाह । केन कारणेनैवं वदसि । स चेद् बो०
महासत्त्वस्य एवमुपदिश्यमाने चित्तं नावलीयते न संलीयते न विप्रतिसारी भवति
20 मानसं नोत्रस्यति न सन्त्रस्यति न सन्त्रासमापद्यते चरति बो० महासत्त्वः
प्रज्ञापारमितायामिति । तथा ह्यायु० शा० बो० महासत्त्वः सर्वधर्मान्
निरीहान् समनुपश्यति मायोपमान् स्वप्नोपमान् मरीच्युपमान् प्रतिश्रुत्-
कोपमान् प्रतिबिम्बोपमान् प्रतिभासोपमान् ⁴निर्मितकोपमान् गन्धर्वनगरो-
पमान् समनुपश्यति । अनेनायु० शा० पर्यायेण बो० महासत्त्वस्य एवमु-
25 पदिश्यमाने चित्तं नावलीयते etc. as before ll. 19-21.

1 A ०मनसि ; C₁ drops अनभिनिवृत्तिम

2 A अभिनि०

3 A & C₂ ०मितायानभि०

4 C₁ निर्मितो०

अथ खल्वायु० सु० भगवन्तमेतदवोचत् । यस्मिन् समये भगवन् बो०
 महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निमान् धर्मानुपपरीक्षते । तस्मिन् समये
 रूपं नोपैति नोपाददाति नाधितिष्ठति नाभिनिविशते न¹ प्रज्ञपयति रूपमेत-
 दिति । यस्मिन् समये etc. as before ll. 1-3 with the other स्कन्धs ;
 5 धातुs ; पारमिताs ; शून्यताs ; स्मृत्युपस्थानs yāvat बुद्धधर्माः, and
 समाधिधारणीमुखानि up to नाभिनिविशते न प्रज्ञपयति समाधि-
 धारणीमुखानीमानि । तत् कस्य हेतोः । तथाहि भगवन् बो० महासत्त्वः
 प्रज्ञापारमितायां चरन् रूपं न समनुपश्यति यावद् व्यस्तसमस्तानि स्कन्ध-
 धात्वायतनानि प्रतीत्यसमुत्पादं न स०² । सप्तत्रिंशद्बोधिपद्मान् धर्मान्
 10 न स० । पारमितां न स० । अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तिदशबलवेशारद्यप्रति-
 संविदष्टादशावेणिकबुद्धधर्मान् यावत् सर्वाकारज्ञतां न स० । तत् कस्य हेतोः ।
 तथाहि भगवन् यो रूपस्यानुत्पादो न तद्रूपम् । यो वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां
 यो विज्ञानस्यानुत्पादो न तद्विज्ञानमिति हि विज्ञानं चानुत्पादश्चाद्वयमेतद-
 द्वैधीकारम् । And so on with the धातुs ; पारमिताs ; शून्यताs ;
 15 स्मृत्युपस्थानानि yāvat बुद्धधर्माः up to बुद्धधर्माश्चानुत्पादश्चाद्वयमेतद-
 द्वैधीकारम् । यो भगवन् धर्मधातोरनुत्पादो न स धर्मधातुः । यस्तथताया
 आकाशधातोर्भूतकोटेरचिन्त्यधातोर्बोधैर्यः सर्वाकारज्ञताया अनुत्पादो न
 सा सर्वाकारज्ञतेति हि सर्वाकारज्ञता चानुत्पादश्चाद्वयमेतदद्वैधीकारम् । तत्
 कस्य हेतोः । तथा हि अनुत्पादो नैको³ न द्वौ न बहवो न पृथक् । तस्माद्
 20 यः सर्वाकारज्ञताया अनुत्पादो न सा सर्वाकारज्ञता ।

यो भगवन् रूपस्य व्ययो न तद्रूपम् । या वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां
 यो विज्ञानस्य व्ययो न तद्विज्ञानम् । इति हि स्कन्धाश्च व्ययश्चाद्वयमेतद-
 द्वैधीकारम् । तत् कस्य हेतोः । तथाहि व्ययो न एको न द्वौ न बहवो न
 पृथक् । तस्माद् यः पञ्चानां स्कन्धानां व्ययो न ते पञ्च स्कन्धाः । यो भगवन्

1 A & C, तेन

3 A नेको

2 स० = समनुपश्यति

दानपारमिताया व्ययो etc. as with the स्कन्धs ; so also with शून्यताs ; स्मृत्युपस्थानानि yāvat बुद्धधर्माः up to न पृथक् । तस्माद् यो बुद्धधर्माणां व्ययो न ते बुद्धधर्माः ।

यत् पुनर्भगवन् उच्यते । रूपमित्यद्वयस्यैषागणानाकृता । वेदनासंज्ञासंस्कारा यत् पुनरुच्यते विज्ञानमित्यद्वयस्यैषागणानाकृता । ¹यत् कस्येति पुनरुच्यते
5 रूपं यावत् सर्वाकारज्ञतेत्यद्वयस्यैषागणानाकृता ॥² इति प्राप्तिनिर्याणे
प्राप्यप्रापकसम्बन्धप्रतिषेधः ॥

अथ खल्वायु० शा० आयुष्मन्तं सुभूतिमेतदवोचत् । कथमायु० सु० बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् इमान् धर्मानुपपरीक्षते । कतम आयु० सु० बोधिसत्त्वः । कतमा प्रज्ञापारमिता । कतमा उपपरीक्षमाणा ।

10 सु० आह । यदायु० शा० एवं वदसि । कतमो बोधिसत्त्व इति । बोधिरेव सत्त्वस्तेनोच्यते बोधिसत्त्व इति । तथा च बोध्या संवधर्माणामाकारं जानाति । न चात्राभिनिविशते ।

कतमेषां धर्माणामाकारान् जानाति । रूपस्याकारान्³ जानाति न चात्राभिनिविशते । वेदनायाः yāvat विज्ञानस्याकारान् जा० । एवं
15 व्यस्तसमस्तानां स्कन्धधात्वायतनानां प्रतीत्यसमुत्पादस्य सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षाणां धर्माणामाकारान् जा० । एवमप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तीनां पारमितानां बलानां वैशारदानां प्रतिसंविदामावेशिकानां बुद्धधर्माणाकारान् जा० ।

शा० आह । कतमे ते सुभूते सर्वधर्माणामाकाराः ।

20 सु० आह । यैरायु० शा० आकारैर्यै लिङ्गैर्यै निमित्तैः रूपशब्दगन्धरसस्पृष्टव्यधर्मा वा आध्यात्मिकबाह्या वा धर्माः संस्कृता असंस्कृता वा आकार्य ते इम उच्यन्ते सर्वधर्माणामाकाराः ।

यत् पुनरायु० शा० एवं वदसि । कतमा प्रज्ञापारमितेति ।

1 C₁ यत्कस्यत्पुरच्यते ; A & C₂ यावत् यत् पु०

3 C₂ ०कारा

2 A & C₂ ०वेधः

4 जा० = जानाति न चात्राभिनिविशते

आरता आरमितैषा आयु० शा० तेनोच्यते प्रज्ञापारमितेति । कुत आरता
आरमिता । स्कन्धेभ्यो धातुभ्य आयतनेभ्य प्रतीत्यसमुत्पादाहानपारमितायाः
शीलपा० yāvat प्रज्ञापारमिताया आरता आरमिता । अध्यात्मशून्यताया
etc. यावदभावस्वभावशून्यताया आरता आरमिता । स्मृत्युपस्थानेभ्य
5 आरता आरमिता । सम्यक्प्रहाण yāvat बुद्धधर्मेभ्य आरता आरमिता ।
यावत् सर्वज्ञताया आरता आरमिता । एषा तेनोच्यते प्रज्ञापारमितेति । अने-
नायु० शा० पर्यायेण आरता आरमिता एषा यदुत प्रज्ञापारमिता ।

यत् पुनरायु० शा० एवं वदसि । कतमा उपपरीक्षणेति । इहायु० शा० बो०
महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् रूपं न नित्यमित्युपपरीक्षते नानित्यमिति
10 न सुखमिति न दुःखमिति नात्मेति नानात्मेति न शान्तमिति नाशान्तमिति
न शून्यमिति नाशून्यमिति न निमित्तमिति नानिमित्तमिति न प्रणिहितमिति
नाप्रणिहितमिति उपपरीक्षते । न विविक्तमिति नाविविक्तमित्युपपरीक्षते ।
न वेदनां न संज्ञां न संस्कारान् न विज्ञानं नित्यमित्युपपरीक्षते । नानित्यमिति
etc. as in ll. 10-12. एवं चक्षुः श्रोत्रं घ्राणं जिह्वां कायं मनो न नित्यमिति
15 etc. as in ll. 10-12. एवं रूपशब्दगन्धरसस्पर्शव्यधर्मा न नित्या इति
etc. as before. एवं चक्षुर्विज्ञानं and other विज्ञानs न नित्यं etc.
as before. एवं चक्षुःसंस्पर्शं and other संस्पर्शs न नित्य इति etc.
as before. एवं चक्षुःसंस्पर्शप्रत्ययवेदना and other संस्पर्शप्रत्ययवेदनाs न
नित्येति etc. as before. एवं दानपारमिता and other पारमिताs
20 न नित्येति etc. as before. एवमध्यात्मशून्यता and other शून्यताs
न नित्येति etc. as before. एवं स्मृत्युपस्थानानि न नित्यानीति etc.
as before. एवं सम्यक्प्रहाणानि yāvat बुद्धधर्माः । समाधयः सर्व-
धारणीमुखानि सर्वज्ञता न नित्येति etc. as before. एवं ह्यायु० शा०
बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् इमान् धर्मानुपपरीक्षते ।

25 शा० आह । केन कारणेनायु० सु० एवं वदसि यो रूपस्यानुत्पादो न तद्व-
पम् । यो वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां यो विज्ञानस्यानुत्पादो न तद्विज्ञानम् ।
एवं व्यस्तसमस्तेषु स्कन्धधात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादेषु पारमितासु सर्वशून्य-
तासु सर्वबोधिपक्षेषु धर्मेषु अप्रमाणाध्यानारूप्यसमापत्तिषु बलेषु वैशारद्येषु

प्रतिसंवित्सु समाधिधारणीमुखेष्वभिज्ञासु अष्टादशावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु यः सर्वाकारज्ञताया अनुत्पादो न सा सर्वाकारज्ञतेति ।

सु० आह । रूपमायु० शा० शून्यं रूपेण । या चायु० शा० शून्यता न तद्रूपं नोत्पादः । अनेनायु० शा० पर्यायेण यो रूपस्यानुत्पादो न तद्रूपम् वेदना-
5 संज्ञासंस्कारा विज्ञानं शून्यं विज्ञानेन । या चायु० शा० शून्यता न तद्विज्ञानं नोत्पादः । अनेनायु० शा० पर्यायेण यो विज्ञानस्यानुत्पादो न तद्विज्ञानम् । दान-
पारमिता आयु० etc. and so on with other पारमिताs ; शून्यताs ; स्मृत्युपस्थानानि yāvat बुद्धधर्मा and सर्वाकारज्ञता । अनेनायु० शा० पर्यायेण यः सर्वाकारज्ञताया अनुत्पादो न सा सर्वाकारज्ञता ।

10 शा० आह । किं कारणमायु० सु० एवं वदसि । यो रूपस्य व्ययो न तद्रूपम् । यो वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां यो विज्ञानस्य व्ययो न तद्विज्ञान-
मिति । एवं व्यस्तसमस्तेषु etc. as in p. 257, l. 26. p. 258. l. 2 up
to प्रतिसंवित्सु अष्टादशावेणिकेषु बुद्धधर्मेषु यः सर्वाकारज्ञताया व्ययो न सा सर्वाकारज्ञता ।

15 सु० आह । तथा ह्यायु० शा० यश्च व्ययो यच्च रूपं यच्चाद्वैधीकारं या च वेदना या च संज्ञा ये च संस्कारा यच्च विज्ञानं सर्व एते धर्मा न संयुक्ता न वि-
संयुक्ता अरूपिणोऽनिदर्शना अप्रतिघा एकलक्षणा यदुतालक्षणाः । एवं व्यस्तसमस्तेषु etc. as in p. 257, l. 26. p. 258, l. 2 up to बुद्धधर्म-
समाधिधारणीमुखेषु यश्च व्ययो यावत् सर्वाकारज्ञता यच्चाद्वैधीकारं सर्व एते
20 धर्मा न संयुक्ताः etc. as in l. 17. अनेनायु० शा० पर्यायेण यो रूपस्य व्ययो न तद्रूपम् । एवं वेदनायाः संज्ञायाः संस्काराणां यो विज्ञानस्य व्ययो न तद्वि-
ज्ञानम् । एवं व्यस्तसमस्तेषु स्कन्धघात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादशून्यतासु समाधि-
धारणीमुखेषु यावद् यः सर्वाकारज्ञताया व्ययो न सा सर्वाकारज्ञता ।

शा० आह । केन कारणेनायु० सु० एवं वदसि यदिदमुच्यते रूपमित्यद्वय-
25 स्यैषा गणना कृतेति । वेदनासंज्ञासंस्काराः । यदिदमुच्यते विज्ञानमित्यद्वयस्यैषा गणना कृतेति यावद् यदिदमुच्यते सर्वाकारज्ञतेत्यद्वयस्यैषा गणना कृतेति ।

सु० आह । तथा ह्यायु० शा० नान्योऽनुत्पादोऽन्यद्रूपम् । अनुत्पाद एव

रूपम् । रूपमेवानुत्पादः । वे०^१ । नान्योऽनुत्पादोऽन्यद्विज्ञानम् । विज्ञानमेवानुत्पादोऽनुत्पाद एव विज्ञानम् । अनेनायु० शा० पर्यायेण यदेतदुच्यते रूपमित्यद्वयस्यैषा गणना कृता । वे० । यदेतदुच्यते विज्ञानमित्यद्वयस्यैषा गणना कृता । एवं व्यस्तसमस्तेषु etc. as in p. 257, l. 26. p. 258, l. 2 up to 5 समाधि धारणीमुखेषु तथा ह्यायु० शा० नान्योऽनुत्पादोऽन्या सर्वाकारज्ञता अनुत्पाद एव सर्वाकारज्ञता । सर्वाकारज्ञतैवानुत्पादः । अनेनायु० शा० पर्यायेण यदेतदुच्यते सर्वाकारज्ञतेत्यद्वयस्यैषा गणना कृता ।

पुनरपरमायु० सु० भगवन्तमेतदवोचत् । यस्मिन् समये भगवन् बो० महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निमान् धर्मानुपपरीक्षते तस्मिन् समये रूप-
10 स्यानुत्पादं समनुपश्यति अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय । वे० । विज्ञानस्यानु^२० । आत्मनोऽनु० । एवं सत्त्वजीव yāvat पश्यकस्यानु० । एवं व्यस्तसमस्तानां स्कन्धघात्वायतनप्रतीत्यसमुत्पादाभिज्ञानामनु० । दानपारमिताया अनु० and so on of the other पारमिताs and शून्यताs । स्मृत्युपस्थानानामनु० । एवं सम्यक्प्रहाण yāvat बुद्धधर्माणां सर्वाकारज्ञताया
15 अनु० । पृथग्जनस्यानु० । पृथग्जनधर्माणामनु० । एवं स्रोतश्चापन्नस्य स्रोतश्चापन्नधर्माणां yāvat अर्हतो अर्हद्धर्माणां प्रत्येकबुद्धस्य प्रत्येकबुद्ध-धर्माणां बोधिसत्त्वस्य बोधिसत्त्वधर्माणां बुद्धस्यानु० । बुद्धधर्माणामनु० ।

शा० आह । यथाहमायुष्मतः सुभूतेर्भाषितस्यार्थमाजानामि तथा रूप-मनुत्पादो वेदनासंज्ञासंस्कारा विज्ञानमनुत्पादो यावद्व्यस्तसमस्ता स्कन्धा
20 अनुत्पादा घातवोऽनुत्पादाः । In this way all the terms mentioned above (ll.11-17) are enumerated up to बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वधर्मा बुद्धोऽनुत्पादो बुद्धधर्मा अनुत्पादाः । यदि चायु० सु० रूपमप्यनुत्पादो यावद्बुद्ध-धर्मा अप्यनुत्पादाः । नन्वायु० सु० प्राप्तैव श्रावकेण श्रावकबोधिः प्रत्येकबुद्ध-यानिकेन प्रत्येकबुद्धबोधिः । बोधिसत्त्वेन प्राप्तैव सर्वाकारज्ञता भवति ।
25 पञ्चानाञ्च गतीनां भेदो न भविष्यति । प्राप्तैव भवति बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन पञ्चविधा बोधिर्यदि चायु० सु० सर्वधर्मा अनुत्पादाः । किमर्थं स्रोतश्चापन्नेन

1 वे० = वेदनासंज्ञासंस्काराः

2 अनु० = अनुत्पादं समनुपश्यति अत्यन्तविशुद्धितामुपादाय

त्रयार्था संयोजनानां प्रहाणाय मार्गो भावयितव्यः । सकृदागामिना रागदोष-
मोहानां तनुतायै मार्गो भावयितव्यः । अनागामिना पञ्चानामवरभागीयानां
संयोजनानां प्रहाणाय मार्गो भावयितव्यः । अर्हता पञ्चोद्धोभागीयानां संयोज-
नानां प्रहाणाय मार्गो भावयितव्यः । प्रत्येकबुद्धानिकः प्रत्येकबोधिप्राप्तये
5 मार्गो भावयितव्यः । किं कारणं बोधिसत्त्वो दुष्करचारिकां चरति यानि
तानि सत्त्वानां कृतशो दुःखानि प्रत्यनुभवति । किं कारणं तथागतेनाहता सम्यक्-
संबुद्धेनानुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबुद्धा । किं कारणं तथागतेनार्हता सम्यक्-
संबुद्धेन धर्मचक्रं प्रवर्तितम् ।

सु० आह । नाहमायु० शा० अनुत्पन्नस्य धर्मस्य प्राप्तिमिच्छामि नाप्यभि-
10 समयं नाहमनुत्पादस्य स्रोतत्रापन्नमिच्छामि । न स्रोतत्रापत्तिफलं yāvat
नार्हत्वं नार्हत्वफलं नानुत्पादस्य प्रत्येकां बोधिमिच्छामि न प्रत्येकबुद्धत्वं नाह-
मायु० शा० इच्छामि बोधिसत्त्वं दुष्करचारिकां चरन्तं नापि बोधिसत्त्वो दुष्कर-
संज्ञया चरति । तत् कस्य हेतोः । नहि शक्य आयु० शा० दुष्करसंज्ञायां स्थित्वा
अप्रमेयाणामसंख्येयानामपरिमाणानां सत्त्वानामर्थं कर्तुम्¹ । अपि तु खलु पुन-
15 रायु० शा० मातृसंज्ञां सर्वसत्त्वेषु जनयित्वा पितृसंज्ञां भ्रातृसंज्ञां पुत्रसंज्ञामात्मसंज्ञां
जनयित्वा शक्योऽप्रमेयाणामसंख्येयानामपरिमाणानां सत्त्वानामर्थं कर्तुम्² ।
अपि तु खलु पुनरायु० शा० बो० महासत्त्वेन एवं चित्तमुत्पादयितव्यम् । यथा
आत्मा आत्मेति³ चाच्यते अत्यन्ततया अनुत्पन्न आत्मा एवं⁴ सर्वष्वध्यात्मिक-
बाह्येषु धर्मेषु संज्ञोत्पादयितव्या । स चेदेवं संज्ञामुत्पादयिष्यति न दुष्करसंज्ञां
20 भविष्यति । तत् कस्य हेतोः । तथाहि ते बोधिसत्त्वाः सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्व
कञ्चिद्धर्मं नोत्पादयन्ते नोपलभन्ते । नाहमायु० शा० अनुत्पादतथागत-
मिच्छामि नाप्यनुत्तरां सम्यक्संबोधिं नापि धर्मचक्रप्रवर्तनं तापीच्छामि
अनुत्पन्नेन धर्मेणानुत्पन्नां प्राप्तिं प्राप्यमाणाम् ।

शा० आह । किं पुनरायु० सु० अनुत्पन्नेन धर्मेण उत्पन्ना प्राप्तिः प्राप्यते ।
25 अथ उत्पन्नेन धर्मेण अनुत्पन्ना प्राप्तिः प्राप्यते ।

1 C₁ र्थः कर्तुः, A र्थकर्तुः C₂ र्थं कर्तुः

2 See previous fn. 3 C³ आत्म अनारमेति

4 C₂ सर्वमध्यात्मिक०

सु० आह । नाहमायु० शा० उत्पन्नेन धर्मेणानुत्पन्नां प्राप्तिं प्राप्य-
माणामिच्छामि नाप्यनुत्पन्नेनोत्पन्नां प्राप्तिं प्राप्यमाणाम् ।

शा० आह । किं पुनरायु० सु० अनुत्पन्नेन धर्मेण प्राप्तिमिच्छसि ।
अथवोत्पन्नेन धर्मेण प्राप्तिमिच्छसि ।

5 सु० आह । नाहमायु० शा० अनुत्पन्नेन धर्मेण प्राप्तिमिच्छामि ।
नाप्युत्पन्नेन धर्मेण प्राप्तिमिच्छामि ।

शा० आह । किं पुनरायु० सु० नास्ति प्राप्तिर्नास्त्यभिसमयः ।

सु० आह । अस्त्यायु० शा० प्राप्तिरस्त्यभिसमयो न पुनर्द्वयम् । अपि तु
खलु पुनरायु० शा० लोकव्यवहारेण प्राप्तिश्चाभिसमयश्च प्रज्ञप्यते लोकव्यवहारेण
10 स्रोतआपन्नो वा सकृदागामी वा अनागामी वा अर्हन् वा प्रत्येकबुद्धो वा
बोधिसत्त्वो वा बुद्धो वा प्रज्ञप्यते न पुनः परमार्थेन प्राप्तिर्नाभिसमयो
न स्रोतआपन्नो न सकृदागामी नानागामी नार्हन्न प्रत्येकबुद्धो न बोधि-
सत्त्वो न बुद्धः ।

शा० आह । अनुत्पन्नो धर्म इत्यायु० सु० प्रतिभाति मन्त्रयितुम् ।

15 सु० आह । अनुत्पन्नो धर्मोऽनुत्पन्नो धर्म इत्यायु० शा० यद्वदसि प्रतिभाति
मन्त्रयितुमिति । अनुत्पादोऽपि ये¹ आयु० शा० प्रतिभाति मन्त्रयितुम् ।
तत् कस्य हेतोः । तथा ह्यायु० शा० यश्चानुत्पन्नो धर्मो यच्च प्रतिभानं ये च मन्त्रा
या चानुत्पत्तिः सर्वे एते धर्मा न संयुक्ता न विसंयुक्ता अरूपिणोऽनिदर्शना
अप्रतिघा एकलक्षणा यदुतालक्षणाः ।

20 शा० आह । अनुत्पादोऽप्यायु० सु० मन्त्रः । अनुत्पादः प्रतिभान-
मनुत्पादो धर्मस्तेऽपि धर्मा अनुत्पन्ना यानारभ्य प्रतिभाति मन्त्रयितुम् ।

सु० आह । एवमेतदायु० शा० अनुत्पादो मन्त्रः । The previous
statement (II. 20-21) is repeated. तत् कस्य हेतोः । तथाह्यायु० शा०
रूपमनुत्पादः । एवं वे०² । विज्ञानमनुत्पादः । एवं व्यस्तसमस्ताः स्कन्धघातवः
25 etc.as in p. 257, l. 27. p. 258, l. 2 up to बुद्धधर्मा अनुत्पादाः ।

1 ये, it seems, refers to ये मन्त्राः

2 वे० = वेदनासंज्ञासंस्काराः

स्रोतआपन्नः yāvat प्रत्येकबुद्धो बोधिसत्त्वः सर्वज्ञः सर्वाकारज्ञः सर्वाकारज्ञता-
ऽप्यनुत्पादः ।

शा० आह । एवमेतदायु० सु० अनुत्पादो मन्त्रः etc. as before
p. 261, ll. 20-21. यावत् स्कन्धधात्वायतन yāvat बुद्धधर्माः । पेयालम् ।

5 यावत् सर्वाकारज्ञताप्यनुत्पादः ।

शा० आह । किं पुनरायु० सु० यथैव लोकव्यवहारेण प्राप्तिश्चाभिसमयश्च
एवं पञ्चाणां गतीनां संभेदो भवति लोकव्यवहारेण परमार्थतो न भवति ।

सु० आह । एवमेतदायु० शा० एवमेतत् । यथैव etc. the previous
statement (ll. 6-7) repeated up to नात्र खलु पुनः परमार्थेन । तत्
10 कस्य हेतोः । तथाह्यायु० शा० परमार्थं न कर्म न विपाको नोत्पादो न निरोधो
न संकृशो न व्यवदानम् ।

शा० आह । किं पुनरायु० सु० अनुत्पन्नो धर्म उत्पद्यते उताहो
उत्पन्नो धर्म उत्पद्यते ।

सु० आह । नाहमायु० शा० उत्पन्नस्य धर्मस्य उत्पादमिच्छामि नाप्य-
15 नुत्पन्नस्य धर्मस्य उत्पादमिच्छामि ।

शा० आह । कतमस्यायु० सु० अनुत्पन्नस्य धर्मस्योत्पादं नेच्छामि ।

सु० आह । रूपस्याहमायु० शा० अनुत्पन्नस्य धर्मस्य स्वभावशून्योत्पादं
नेच्छामि । वे० । विज्ञानस्याहमायु० शा० अनुत्पन्नस्य धर्मस्य स्वभावशून्योत्-
पादं नेच्छामि । एवं व्यस्तसमस्तानां स्कन्धधात्वायतनानां etc. as in
20 p. 257, l. 27 p. 258, l. 2 up to बुद्धधर्माणां बोधेरप्यहमायु० शा०
अनुत्पन्नायाः स्वभावशून्याया उत्पादं नेच्छामि ।

शा० आह । किं पुनरायु० सु० उत्पाद उत्पद्यते अथानुत्पाद उत्पद्यते ।

सु० आह । न ह्यायु० शा० उत्पाद उत्पद्यते नाप्यनुत्पाद उत्पद्यते । तत्
कस्य हेतोः । तथाहि आयु० शा० यश्चोत्पादो यश्चानुत्पादो द्वावप्येतौ धर्मौ न
25 संयुक्तौ न विसंयुक्तौ अरूपिणौ अनिदर्शनौ अप्रतिघौ एकलक्षणौ यदुत्ता-
लक्षणौ । अनेनायु० शा० पर्यायेण नोत्पाद उत्पद्यते नाप्यनुत्पाद उत्पद्यते ।
अनेनायु० शा० पर्यायेण अनुत्पादो मन्त्रोऽनुत्पादः प्रतिभानम् । अनुत्पादो
धर्मस्तेऽपि धर्मा अनुत्पन्ना यानारभ्य प्रतिभाति मन्त्रयितुम् ।

शा० आह । धर्मकारिकानामायुष्मान् सुभूतिरग्रतायां स्थापयितव्यः । तत् कस्य हेतोः । तथाहि आयु० सुभूतिर्यद् यदेव परिप्रशनीक्रियते ततस्तत्¹ एव निःसरति ।

सु० आह । धर्मतैषा आयु० शा० तथागतश्रावकाणामनिश्रितसव-
5 धर्माणां ते यतो यत एव परिपृच्छयन्ते ततस्तत् एव निःसरन्ति । तत् कस्य हेतोः । यथापि नामानिश्रितत्वात्² सर्वधर्माणाम् ।

शा० आह । कथमायु० सु० अनिश्रिताः³ सर्वधर्माः ।

सु० आह । रूपमायु० शा० प्रकृतिशून्यं तं नाध्यात्मनिश्रितं न बहिर्धानिश्रितं नोभयमन्तरेणोपलभ्यते । वे० । विज्ञानमायु० शा० प्रकृतिशून्यं तं
10 नाध्यात्मनिश्रितं न बहिर्धानिश्रितं नोभयमन्तरेणोपलभ्यते । And so on with the धातुs ; पारमिताs ; शून्यताs ; स्मृत्युपस्थानानि yāvat बुद्धधर्माः । अनेनायु० शा० पर्यायेण सर्वधर्मा अनिश्रिताः प्रकृतिशून्यतामुदादाय । एवं हि आयु० शा० बो० महासत्त्वेन षट्सु पारमितासु चरतो रूपं परिशोधयितव्यम् । वे० । विज्ञानं परिशोधयितव्यम् । एवं व्यस्तसमस्ताः स्कन्धधातवः
15 etc, as in p. 257. l. 27- p. 258, l. 2 up to बुद्धधर्माः परिशोधयितव्याः । यावत् सर्वाकारज्ञता परिशोधयितव्या ॥ इति सर्वाकारज्ञतानिर्याणम् ॥

शा० आह । कथमायु० सु० बो० महासत्त्वः षट्सु पारमितासु चरन् बोधिसत्त्वमार्गं⁴ परिशोधयति ।

20 सु० आह । अस्ति आयु० शा० दानपारमिता लौकिकी अस्ति लोकोत्तरा । एवं शीलपा० yāvat अस्ति प्रज्ञापा० लौकिकी अस्ति लोकोत्तरा ।

शा० आह । कतमा आयु० सु० दानपा० लौकिकी कतमा लोकोत्तरा ।

सु० आह । लौकिकी आयु० शा० दानपा० इह बो० महासत्त्वो दायको भवति दानपतिः । श्रमणब्राह्मणकृपणवनीपकाध्वगेभ्यो याचनकेभ्यो⁶ दाता भवति । अन्नार्थिकेभ्योऽन्नं ददाति । पानयानवसनगन्धमाल्यविलेपनपुष्पधूपचूर्णावासो-

1 A & C, तव

2 C₁ & C₂ निःश्रितत्वात् ; A निःसृतत्वात्

3 C₂ अनिश्रि० throughout 4 A बोधिमार्गः ; C₁ बोधिसत्त्व बोधिमार्गः

5 C₂ क्षणम्

6 C₂ याचकेभ्यो

पाश्र्वय¹प्रतिश्रयजीवितपरिष्कारोपकरणशयनासनभैषज्यार्थिकेभ्योऽन्नपान yāvat प्रतिश्रयान्यतरान्यतरजीवितपरिष्कारोपकरणभैषज्यदाता भवति । पुत्रार्थिकेभ्यः पुत्रं ददाति । ²दुहित्रयार्थिकेभ्यो दुहितरं ददाति । भार्यार्थिकेभ्यो भार्यां ददाति । ³राष्ट्रार्थिकेभ्यो राज्यानि ददाति । शिरोार्थिकेभ्यः⁴शिरो ददाति । अङ्गार्थिकेभ्यो-
 5 ऽङ्गानि ददाति । मांसशोणितमज्जार्थिकेभ्यो मांसशोणितमज्जानो ददाति । तच्च सन्निश्रितं परित्यजति । तस्यैवं भवति अहं ददामि एष परिगृहीते इदं दानमहं निर्मतसरः सर्वस्वं परित्यजामि । अहं बुद्धाज्ञां करोमि । अहं दानपारमितायां चरामि । अहमेतद्दानं सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वा अनुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणामयामि ⁵तच्चानुपलम्भयोगेन । अनेन
 10 च दानेन दानफलेन च सर्वसत्त्वा दृष्ट एव धर्मे सुखिता भवन्तु अनुपादाय परिनिर्वाण्तु । स त्रिभिः सङ्गैः सक्तो दानं ददाति । कतमेस्त्रिभि र्यदुत आत्म-संज्ञया परसंज्ञया दानसंज्ञया च एभिस्त्रिभिः सङ्गैः सक्तो दानं ददाति ॥ इयमुच्यते लौकिकी दानपारमितेति ॥

तथाहि आयु० शा० ⁶लोकतो न चलति⁷ ⁸नोच्चलति न संक्रामति ।
 15 तेनोच्यते लौकिकी दानपारमिता इति ।

तत्र कतमा लोकोत्तरा दानपारमिता यदुत त्रिमण्डलपरिशुद्धिः । तत्र कतमा त्रिमण्डलपरिशुद्धिः । इह बो० महासत्त्वो दानं ददत् नात्मानमुपलभते प्रतिग्राहकं नो०⁹ । दानञ्च नो० । तद्विपाकञ्च नो० । इयमायु० शा० बो० महासत्त्वस्य त्रिमण्डलपरिशुद्धिः । पुनरपरमायु० शा० बो० महासत्त्वो दानं ददत्¹⁰ न सर्वसत्त्वेभ्य-
 20 स्तद्दानं निर्यातयति । सत्त्वांश्च नो० । आत्मानं च नो० । तच्च दानमनुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणामयति । न च¹¹ बोधिमुपलभते ॥ इयमुच्यते लोकोत्तरा दानपारमितेति ॥

1 C₁ omits ०प्रतिश्रय०

2 C₂ दुहितार्थि

3 C₂ राष्ट्रार्थि० 4 C₁ omits this item ; A श्रियार्थिकेभ्यः शिरो

5 A तच्चानु०

6 C₂ लोकातो

7 Mss. चरति

8 C₁ नाच्चलति

9 नो० = नोपलभते

10 A ददन् सर्वं ; C₁ & C₂ omit न

11 C₂ बोधिरूप०

केन कारणेनोच्यते लोकोत्तरा दानपारमितेति । तथा ह्यायु० शा० लोकाच्चलति उच्चलति संक्रामति । तेन कारणेनोच्यते लोकोत्तरा दानपारमितेति । एवं शीलपा० ज्ञान्तिपा० वीर्यपा० ध्यानपा० ।

शा० आह । कतमा आयु० सु० प्रज्ञापा० लौकिकी । कतमा 5 लोकोत्तरा ।

सु० आह । लौकिकी आयु० शा० प्रज्ञापारमिता । इह बो० महासत्त्वो दानं ददाति उपलम्भनिश्चितो मातृसर्वचित्तं मया निग्रहीतव्यमिति । तच्चवात्म-सत्त्वदानसंज्ञानिश्चितः सर्वस्वं¹ परित्यजति बाह्यं वा आध्यात्मिकं वा वस्तु उपात्तं वा अनुपात्तं वा नास्ति किञ्चिद् यत् न परित्यजति । तच्च कुशल-
10 मूलं बोधये परिणामयति सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वा उपलम्भनिश्चितः । स शीलं सेवते धूतगुणप्रतिष्ठितः । कायवाक्चित्तोपलम्भनिश्चितस्तांश्च दशकुशलान् कर्मपथान् सेवमानः आत्मदृष्ट्यां सत्त्वदृष्ट्यां कुशलदृष्ट्यां निश्चितः² बोधिमुपलभ्य सर्वसत्त्वसाधारणानि शीलानि बोधये परिणामयति तच्चोपल-म्भेन । आत्मानमुत्कर्षयति परान् पंसयति स सर्वसत्त्वानां दुष्कृत्नि क्षमते³ ।
15 आत्मसत्त्वज्ञान्तिदृष्टिनिश्चितस्तच्च कुशलमनुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणाम-यति सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वा उपलम्भयोगेन । स वीर्यमारभते क्रीयमुपलम्भ-मानः⁴ चित्तमुप०⁵ पुण्यसम्भारमुप० ज्ञानसम्भारमुप० आत्मानमुप० बोधिमुप० तेन च वीर्यारम्भेन मन्यते । तच्च सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वा उपलम्भयोगेना-नुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणामयति । स मैत्रीकल्पामुदितोपेक्षां भावयति
20 ध्यानसमापत्तीः समापद्यते व्युत्तिष्ठते च ता आस्वादयति । ता आस्वादयन् मन्यते । सर्वसत्त्वसाधारणानि च कुशलमूलानि उपलम्भदृष्टिको बोधये परि-णामयति ॥ इयमुच्यते लौकिकी प्रज्ञापारमिता ॥

स शून्यतां भावयन् रूपं शून्यमिति उपलभते । वे० । विज्ञानं शून्यमिति उपलभते । यावद् बुद्धबोधिं चोपलभते उपलम्भयोगेन । तानि कुशलमूलानि
25 सर्वसत्त्वसाधारणानि कृत्वा अनुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणामयति । तं

1 C₂ सर्वस्वं

2 C₁ निःश्रि०

3 A इष्टतानिचते

4 C₁ ०लाभ०

5 उप० = उपलम्भमानः

चोपलम्भयोगेन । सर्वपापं प्रतिदेशयत्युपलम्भयोगेन आत्मनश्च परेषां च पुण्यमनुमोदते । आत्मनश्च परस्य चार्थाय उपलभमानः सर्वबुद्धानध्येषयते^१ । अनुपायेन त्रिःकृत्वः पुण्यं सर्वज्ञतायै परिणामयति सर्वसत्त्वसाधारणं कृत्वा ॥ इयमुच्यते लौकिकी प्रज्ञापारमिता ॥

5 तत्र कतमा लोकोत्तरा प्रज्ञापारमिता । आत्मसत्त्वदेयबोध्यनुपलब्ध्या त्रिमण्डलपरिशुद्ध्या दानपारमितां परिशोधयति । बोधाय आत्मसत्त्वशील-बोध्यनु^२ शीलपारमितां परि^३ । बोधाय आत्मसत्त्वज्ञमाबोध्यनु^३ ज्ञान्ति-पारमितां परि० । बोधाय चात्मकायचित्तवीर्यपुण्यज्ञानबोध्यनु^३ वीर्यपार-मितां परि० । बोधाय आत्मसत्त्वध्यानसमाधिसमापत्तिबोध्यनु^३ ध्यान-
० पारमितां परि० । बोधाय आत्मसत्त्वसर्वधर्मानु^३ प्रज्ञापारमितां परि० । बोधाय सर्वकुशलमूलानि चानुत्तरायै सम्यक्संबोधये परिणामयति निर्विशेष-परिणामेनानुत्तरपरिणामेन असमसमप^४ अचिन्त्यातुल्यप० अप्रमेयप० ॥ इयमुच्यते लौकोत्तरा प्रज्ञापारमिता ॥

केन कारणेन लौकिकी । लोको याभिर्भवति । लोकं वा याभिर्निवर्तयति ।
15 लोकेन वा याः समाः । लोकाय वा याभिर्दीयते । लोकात् वा याभिर्निःसरति । लोकस्य वा या भवाय^५ । लोके वा भवा यास्ता^६ लौकिक्यः ।

तत्र कतमा लोकोत्तरा । लोको याभिर्हृत्तारयति । लोकं याभिर्हृत्तारयति । लोकेन वा याभिर्हृत्तार्यते । आलोकाय^७ वा या^८ भवति । लोकात् वा याभिर्निःसरति । लोकस्य वा^९ या उत्तरणाय । लोके वा या उत्तरास्ता लोकोत्तरा इति ।

20 एवं ह्यायु० शा० बो० महासत्त्वः षट्सु पारमितासु चरन् बोधिमार्गं परिशोधयति ।

शा० आह । कतम आयु० सु० बो० महासत्त्वस्य बोधिमार्गः ।

1 A & C₁ ०ध्ययते

2 नु० = नुपलब्ध्या त्रिमण्डलपरिशुद्ध्या

3 परि० = परिशोधयति

4 प० = परिणामेन

5 A drops भवा

6 C₁ ०स्ते

7 C₁ ०रत्तीर्यते आलो० ; A हृत्तार्यतेभ्यो लोकात् 8 C₁ या या

9 A adds यास्य वा

सु० आह । चत्वार्यायु० शा० स्मृत्युपस्थानानि बो० महासत्त्वस्य बोधि-
मार्गः । चत्वारि सम्यक्प्रहाणानि चत्वार ऋद्धिपादाः पञ्चेन्द्रियाणि पञ्चबलानि
बोध्यङ्गानि आर्याष्टाङ्गो मार्गः शून्यतावि०^१ अनिमित्तवि० अप्रणिहितवि०
अध्यात्मशू०^२ बहिर्धाशू० अध्यात्मबहिर्धाशू० यावद्भावस्वभावशू० सर्वसमाधयः
५ सर्वधारणीमुखानि चत्वार्यप्रमाणानि चत्वारि ध्यानानि चतस्र आरूप्यसमा-
पत्तयो दश तथागतबलानि चत्वारि वैशारद्यानि चतस्रः प्रतिषंविदोऽष्टादशा-
वेणिका बुद्धधर्मा महाकरुणा—अयमुच्यते आयु० शा० बो० महासत्त्वस्य
बोधिमार्गः ।

शा० आह । कतमस्या आयु० पारमिताया अयं पुरुषकारः ।

०१ सु० आह । प्रज्ञापारमिताया आयु० शा० अयं पुरुषकारः । तत् कस्य
हेतोः । तथा ह्यायु० शा० प्रज्ञापारमिता जनयित्री सर्वेषां कुशलानां धर्माणां
श्रावकप्रत्येकबुद्धध०^३ बोधिसत्त्वध० बुद्धध० । प्रज्ञापारमिता आयु० शा०
प्रतिग्राहिका सर्वेषां कुशलानां ध० श्रावकप्रत्येकबुद्धध० बोधिसत्त्वध० । प्रज्ञापार-
मितायामायु० शा० शिञ्चित्वा तेः पौर्वकेस्तथागतरेर्हद्भिः सम्यक्संबुद्धेरनुत्तरा
३५ सम्यक्संबोधिरभिसंबुद्धा । अनागता अप्यायु० शा० तथागता अर्हन्तः
सम्यक्संबुद्धा इहैव प्रज्ञापारमितायां शिञ्चित्वानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंभोत्-
स्यन्ते । येऽप्येतर्हि आयु० शा० दशमु दिक्षु लोके तथागता अर्हन्तः सम्यक्-
संबुद्धास्तिष्ठन्ति ध्रियन्ते यापयन्ति धर्मं देशयन्ति तेऽपि सर्वे इहैव
प्रज्ञापारमितायां शिञ्चित्वा अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धाः ।

२० स चेत् पुनरायु० शा० अस्यां प्रज्ञापारमितायां भाष्यमाणायां बो०
महासत्त्वस्य न भवति कांक्षायितत्वं^४ न भवति धन्वायितत्वं वेदितव्यमेतदायु०
शा० विहरत्ययं बो० महासत्त्वोऽनेन विहारेणाविरहितश्चानेन मनसिकारेण
यदुत सर्वसत्त्वपरित्राणाय सर्वसत्त्वापरित्यागमनसिकारेण महाकरुणामनसि-
कारेण ।

२५ शा० आह । यदायु० सु० एवमाह । विहरत्ययं बो० महासत्त्वोऽनेन
विहारेणाविरहितश्चानेन मनसिकारेणेति । एवं सत्यायु० सु० सर्वसत्त्वा अपि

१ वि० = विमोक्षमुखम्

२ शू० = शून्यता

३ ध० = धर्मानां

४ A कांक्षयितत्वं ; C₁ कांक्षित्वं

बोधिसत्त्वा भविष्यन्ति । तत् कस्य हेतोः । तथाह्यायु० सु० सर्वसत्त्वा
अविरहिता ¹मनसिकारेण ।

सु० आह । साधु साधु आयु० शा० उपालप्स्ये त्वां अर्थ एवायुष्मता
शारिपुत्रेण भूतपदाभिधानेन परिगृहीतः । तत् कस्य हेतोः । सत्त्वासत्तयायु०
5 शा० मनसिकारासत्ता वेदितव्या । सत्त्वशून्यतया मनसिकारशून्यता वे०² ।
सत्त्वास्वभावतया मनसिकारास्वभावता वे० । सत्त्वविविक्ततया मनसिकार-
विविक्तता वे० । सत्त्वानभिसंबोधनतया मनसिकारानभिसंबोधनता
वे० । रूपासत्तया रूपशून्यतया रूपास्वभावतया रूपविविक्ततया
रूपानभिसंबोधनतया मनसिकारानभिसंबोधनता वे० । वेदनासंज्ञा-
10 संस्काराः । विज्ञानासत्तया etc. as before ll. 6-7 वे० । एवं व्यस्तसमस्तेषु
स्कन्ध yāvat (see p. 257) बुद्धधर्मेषु सर्वाकारज्ञतासत्तया सर्वाकारज्ञता-
शून्यतया etc. as before ll. 6-7. वे० । अनेनायु० शा० विहारेणानेन च
मनसिकारेण अविरहितो बोधिसत्त्वो महासत्त्व इति ।

अथ खलु भगवानायुष्मते सुभूतये साधुकारमदात् । साधु साधु सुभूते ।
15 एवं हि सुभूते बो० महासत्त्वानां प्रज्ञापारमितोपदेष्टव्या यथा त्वमुपदिशसि
यथापि नाम तथागतानुभावेनैवं बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन प्रज्ञापारमितायां
चरितव्यं यथा त्वमुपदिशसि ।

अस्मिन् खलु पुनः प्रज्ञापारमितापरिवर्ते आयुष्मता सुभूतिना भाष्यमाणे
त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकघातुः षड्विकारं प्रकल्पितो यावत् पूर्वोत्तरदक्षिण-
20 पश्चिमायां विदिश्युन्नामावनामं³ गच्छति स्म ।

अथ खलु भगवांस्तस्यां वेलायां स्मितमकरोत् । अथ खलवायु०
सु० भगवन्तमेतदब्रुवत् । को भगवन् हेतुः कः प्रत्ययः स्मितस्य
प्रादुर्भावाय । भगवानाह । यथैव सुभूते इह लोकघातौ तथागतः
प्रज्ञापारमितां निर्दिशति तथैव पूर्वस्यां दिश्यसंख्येयेष्वप्रमेयेषु लोकघातुषु
25 तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धा बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां प्रज्ञापारमितां
भाषन्ते । एवं समन्ताद्दृश्यु दिद्वसंख्येयेष्वप्रमेयेषु etc. as before l. 23 up

1 A ०रहितो०

2 वे० = वेदितव्या

3 C₁ ०नामद

to निर्दिशन्ति । अस्मिन् खलु पुनः सुभूतिना प्रज्ञापारमितानिर्देशे निर्दिश्यमाने
 द्वादशानामयुतानां देवमानुषिकायाः प्रजाया अनुत्पत्तिकघर्मज्ञान्तिप्रतिलम्भो-
 ऽभूत् । तेषामपि बुद्धानां भगवतां समन्ताद्दशस्र दिक्षु लोकधातुषु इमां
 5 प्रज्ञापारमितां बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां भाषमाणानामसंख्येयानाम-
 परिमाणानां सत्त्वानामनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ चित्तान्युत्पन्नानि ॥ इति
 मार्गनिर्याणमित्युक्त्वा निर्याणप्रतिपत्तिरियुक्त्वा सर्वाकारज्ञता ॥

आर्यपञ्चविंशतिसाहस्रिकायां बोधिसत्त्वधर्माणां भगवत्यां प्रज्ञापारमितायामभि-
 समयालङ्कारानुसारेण संशोधितायां सर्वाकारज्ञताधिकारः सुभूतिपरिवर्तः प्रथमः ॥
